

**T.C.
MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK STRATEJİK ARAŞTIRMALAR VE LİSANSÜSTÜ
EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE BÖLGESEL ÇALIŞMALAR
ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER DOKTORA PROGRAMI**

**DENGELEME STRATEJİSİ BAĞLAMINDA
ÖZBEKİSTAN DIŞ POLİTİKASI: İSLAM
KERİMOV VE ŞEVKET MİRZİYOEYEV
DÖNEMLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI
BİR ANALİZ**

DOKTORA TEZİ

**MEDİHANUR ARGALI
2021202202**

TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. GÜNGÖR ŞAHİN

**İSTANBUL
MAYIS 2024**

T.C.
MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK STRATEJİK ARAŞTIRMALAR VE LİSANSÜSTÜ
EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE BÖLGESEL ÇALIŞMALAR
ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER DOKTORA PROGRAMI

DENGELEME STRATEJİSİ BAĞLAMINDA
ÖZBEKİSTAN DIŞ POLİTİKASI: İSLAM
KERİMOV VE ŞEVKET MİRZİYOEYEV
DÖNEMLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI
BİR ANALİZ

DOKTORA TEZİ

MEDİHANUR ARGALI
2021202202

TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. GÜNGÖR ŞAHİN

İSTANBUL
MAYIS 2024

T.C.
MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK STRATEJİK ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE BÖLGESEL ÇALIŞMALAR
ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER DOKTORA PROGRAMI

**DENGELEME STRATEJİSİ BAĞLAMINDA
ÖZBEKİSTAN DIŞ POLİTİKASI: İSLAM
KERİMOV VE ŞEVKET MİRZİYOEYEV
DÖNEMLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI
BİR ANALİZ**

DOKTORA TEZİ

**MEDİHANUR ARGALI
2021202202**

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 24.05.2024
Tezin Savunulduğu Tarih : 02.05.2024

Tez oy birliği ile başarılı bulunmuştur.

	Unvan Ad Soyad	İmza
Tez Danışmanı	Doç. Dr. Güngör ŞAHİN	
Jüri Üyeleri	Prof. Dr. Yaşar ONAY	
	Doç. Dr. Zeynep SELÇUK	
	Prof. Dr. Yunus YOLDAŞ	
	Prof. Dr. İsmail Burak KÜNTAY	

İSTANBUL
MAYIS 2024

ÖZGÜNLÜK RAPORU

Tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve ç) Sonuç kısımlarından oluşan toplam sayfalık kısmına ilişkin, .../...../..... tarihinde şahsım tarafından(örneğin Turnitin)..... adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dâhil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Millî Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Usul ve Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Medihanur ARGALI
24.05.2024

ETİK BEYANI

Millî Savunma Üniversitesi Enstitüleri Dönem Projesi ve Lisansüstü Tez Hazırlama Kılavuzu'nda yer alan kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir; aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Bu tezdeki düşünce, görüş, varsayım, sav veya tezler bana aittir; Millî Savunma Bakanlığı, Millî Savunma Üniversitesi ve Millî Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü sorumlu tutulamaz.

Mediahanur ARGALI
24.05.2024

*Türkiye ve Özbekistan başta olmak üzere
Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Macaristan, KKTC ve
Tüm Türk Dünyasına...*

ÖNSÖZ ve TEŞEKKÜR

Özbekistan, hem coğrafi olarak Türk jeopolitiğinin ortasında yer alması hem tarihsel bağlamda Türklük şuuruna en yüksek katkıyı sunması hem de Türkiye’den sonra en yoğun nüfusa sahip Türk devleti olması nedeniyle Türk Dünyasının kalbinde yer almaktadır. Bu bağlamda Özbekistan olmadan bir Türk entegrasyonu düşünülemez. İslam Kerimov döneminde Özbekistan’ın gerek Türkiye gerekse diğer Türk Devletleri’yle ilişkileri sınırlı kalmış olsa Mirziyoyev döneminde bu durum düzeltilerek Özbekistan, Türk entegrasyonuna dahil olmuştur. Özbekistan’ın uzun yıllar boyunca Türk Dünyasına olan küskünlüğü, Türkiye’de de Özbekistan’ın yeterince tanınmamasına neden olmuştur. Bu çalışmamın temel amacı Özbekistan’a dair bütüncül bir analiz sunarak Özbekistan’ın politik reflekslerinin Türkiye’de ve Türk Dünyasında daha rahat anlamlandırılmasını sağlamaktır. Akademik hayatımın en önemli aşaması olan doktora sürecinde çalışmamı Türk Dünyasına sunmuş olmaktan büyük gurur ve mutluluk duyuyorum.

Doktora yaptığım süreç boyunca gerek ders gerek yeterlik gerekse tez aşamasında benden desteklerini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Güngör  AH N’e, Türk Dünyasına dairengin bilgi ve tecrübeleriyle yoluma  lık tutan hocam Prof. Dr. Yaşar ONAY’a, tezimin her aşamasında değerli görüşleriyle katkı sunan hocam Doç. Dr. Zeynep SELÇUK’a teşekkür eder, saygılarımı sunarım. Tez savunma jürimde bulunan hocalarım Prof. Dr. Yunus YOLDA  ve Prof. Dr.  . Burak KÜNTAY’a da katkı ve eleştirileri için teşekkür ederim. Ayrıca tüm akademik kariyerim boyunca, desteğe ihtiyacım olduğu her an yanımda olduğunu bildiğim hocalarım Prof. Dr. Bari  ÖZDAL ve Prof. Dr. R. Kutay KARACA’ya, Türk Dünyasına yönelik doğru yönlendirmeleriyle beni y reklendiren ve her daim desteğini hissettiren hocam Prof. Dr.  lyas TOPSAKAL’a ve son olarak tüm desteklerinden dolayı değerli hocam Prof. Dr. Serdar SELMAN’a teşekkürü borç biliyor, akademik hayatım boyunca güvenlerini bo a  ıkartmayaca ıma söz veriyorum.

Doktora sürecine beraber ba lad ım ve birlikte yol aldığım gerek literatür taraması yaparken gerek saha araştırması sırasında gerekse teknik düzeltmeler bağlamında her zaman yanımda olan değerli arkadaşlarım  smail POLAT ve  smail KARAMAN’a, yine sahada beni yalnız bırakmayan ve her zaman desteğini hissettiren canım arkadaşım Derya SOYSAL’a ve maddi, manevi her zaman yanımda olduğunu bildiğim dostum  eyda DEM R’e de teşekkürlerimi sunuyorum. Son olarak benim için her şeyden daha değerli olan annem Saliha ARGALI ve babam Ahmet Nedim ARGALI’ya her zaman yanımda oldukları için teşekkür ederim.

 stanbul; Mayıs 2024

Medihanur ARGALI

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZGÜNLÜK RAPORU

ETİK BEYANI

İTHAF

ÖNSÖZ ve TEŞEKKÜR

İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar LİSTESİ.....	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
KISALTMALAR	xii
TÜRKÇE ÖZ.....	xiv
İNGİLİZCE ÖZ (ABSTRACT)	xv
1. GİRİŞ	1
2. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	13
2.1 Kavramsal Çerçeve	13
2.1.1 Devletlerin Dış Politika Stratejileri	14
2.1.2 Sistem Olarak Dengeleme: Güçler Dengesi.....	22
2.1.3 Dış Politika Stratejisi Olarak Dengeleme	24
2.1.4 Dengeleme Yöntemleri	26
2.1.4.1 İç ve Dış Dengeleme (Internal and External Balancing)	26
2.1.4.2 Sert ve Yumuşak Dengeleme (Hard and Soft Balancing).....	26
2.1.4.3 Negatif ve Pozitif Dengeleme (Negative and Positive Balancing)	27
2.1.4.4 Uzak ve Yakın Dengeleme (Offshore and Onshore Balancing)	28
2.1.4.5 Her Yerde Dengeleme (Omnibalancing)	28
2.2 Kuramsal Çerçeve	30
2.2.1 Klasik Realizm ve Neo Realizm	31
2.2.2 Neo-Klasik Realizm ve Dış Politika Analizi	34
2.2.2.1 Uluslararası Sistem.....	34
2.2.2.2 Devletlerin İç Dinamikleri	36
2.2.2.3 Lider Algısı	38
2.2.2.4 Dış Politika Çıktısı	41
3. KISA ÖZBEKİSTAN TARİHİ: HANLIKLAR, İŞGAL, KLANLAR ve ULUS-İNŞA SÜRECİ	43
3.1 Özbekistan Tarihi ve Özbek Adının Ortaya Çıkışı.....	43
3.2 Rus İşgali Öncesi Hanlıklar Dönemi	48
3.2.1 Hive/Harezmi Hanlığı (1512 – 1920).....	51
3.2.2 Buhara Hanlığı – Emirliği (1599 – 1920)	53
3.2.3 Hokand/Fergana Hanlığı (1709-1876)	56
3.3 Rus İşgali Dönemi ve Millî Mücadele (1875 – 1920)	59

3.3.1 Çarlık Rusya'nın Türkistan'da Yayılması	59
3.3.2 Türkistan'da Büyük Oyun.....	63
3.4 SSCB'de Özbekistan (1920 – 1991).....	65
3.4.1. SSCB Döneminde Özbekistan'ın İnşası.....	66
3.4.2. Özbekistan'da Klanlar.....	70
4. ÖZBEKİSTAN'IN BAĞIMSIZLIĞI: İSLAM KERİMOV'UN BÜYÜK GÜÇLERLE İLİŞKİSİ VE DENGELEME STRATEJİSİ.....	72
4.1. Bağımsız Özbekistan'da İç Siyaset ve Lider Algısı	72
4.1.1 Özbekistan'da İç Siyaset (1991 – 2016)	73
4.1.2 İslam Kerimov'un Liderlik Özellikleri	78
4.2. Uluslararası Sistem.....	82
4.2.1. 1991 – 2001 Dönemi.....	82
4.2.2. 2001 – 2016 Dönemi.....	84
4.3. Dış Politika Çıktısı.....	88
4.3.1. Özbekistan – ABD İlişkileri.....	89
4.3.2. Özbekistan – Rusya Federasyonu İlişkileri.....	95
4.3.3 Özbekistan – Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri	98
4.3.4. Özbekistan – Türkiye Cumhuriyeti İlişkileri	101
4.3.5 Özbekistan – AB İlişkileri.....	106
5. ŞEVKET MİRZİYOYEV DÖNEMİ ve DEĞİŞEN ÖZBEKİSTAN DIŞ POLİTİKASINDA DENGELEME STRATEJİSİ.....	109
5.1. Değişen Özbekistan'da İç Siyaset ve Lider Algısı	109
5.1.1 Özbekistan'da İç Siyaset (2016 - 2023)	110
5.1.2 Şevket Mirziyoyev'in Liderlik Özellikleri.....	115
5.2. Uluslararası Sistem.....	121
5.3. Dış Politika Çıktısı.....	128
5.3.1. Özbekistan – ABD İlişkileri.....	130
5.3.2. Özbekistan – Rusya Federasyonu İlişkileri.....	136
5.3.3 Özbekistan – Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri	143
5.3.4. Özbekistan – Türkiye Cumhuriyeti İlişkileri	150
5.3.5 Özbekistan – AB İlişkileri.....	157
6. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME.....	163
KAYNAKÇA	174
EKLER.....	205
ÖZGEÇMİŞ.....	209

TABLÖLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 2.1: Dengeleme Stratejisi Dışındaki Dış Politika Stratejilerinin Özbekistan Tarafından Uygulanması	21
Tablo 2.2: Dengeleme Strateji Yöntemlerinin Kerimov ve Mirziyoyev Dönemleri'nde Uygulanması	29
Tablo 2.3: İslam Kerimov ve Şevket Mirziyoyev'in Lider Algısı Bağlamında Özbekistan Dış Politikası	40
Tablo 2.4: Neo-Klasik Realizm Formülünün Özbekistan Dış Politikasına Uyarlanması	42
Tablo 4.1: 2000 – 2015 Yılları Arasında Özbekistan – Afganistan Dış Ticaret Hacmi Verileri	88
Tablo 4.2: 2000 – 2015 Yılları Arasında Özbekistan – ABD Dış Ticaret Hacmi Verileri	95
Tablo 4.3: 2000 – 2015 Yılları Arasında Özbekistan – Rusya Federasyonu Dış Ticaret Hacmi Verileri	99
Tablo 4.4: 2000 – 2015 Yılları Arasında Özbekistan – Çin Halk Cumhuriyeti Dış Ticaret Hacmi Verileri	101
Tablo 4.5: 2000 – 2015 Yılları Arasında Özbekistan – Türkiye Cumhuriyeti Dış Ticaret Hacmi Verileri	106
Tablo 4.6: 2000 – 2015 Yılları Arasında Özbekistan – Avrupa Birliği Dış Ticaret Hacmi Verileri	108
Tablo 5.1: 2016 – 2022 Yılları Arasında Özbekistan – Afganistan Dış Ticaret Hacmi Verileri	124
Tablo 5.2: 2016 – 2023 Yılları Arasında Özbekistan – ABD Dış Ticaret Hacmi Verileri	135
Tablo 5.3: 2016 – 2023 Yılları Arasında Özbekistan – Rusya Federasyonu Dış Ticaret Hacmi Verileri	144
Tablo 5.4: 2016 – 2023 Yılları Arasında Özbekistan – Çin Halk Cumhuriyeti Dış Ticaret Hacmi Verileri	150
Tablo 5.5: 2016 – 2023 Yılları Arasında Özbekistan – Türkiye Cumhuriyeti Dış Ticaret Hacmi Verileri	157
Tablo 5.6: 2016 – 2022 Yılları Arasında Özbekistan – Avrupa Birliği Dış Ticaret Hacmi Verileri	163

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2.1: Neo-Klasik Realizm Formülü	34
Şekil 3.1: Hanlıklardan Önce Maveräünnehir Haritası	44
Şekil 3.2: Hanlıklar Dönemi Maveräünnehir Haritası	47
Şekil 3.3: 17. Yüzyılda Rusya ve Çin İşgallerinden Önce Türkistan Haritası	50
Şekil 3.4: 17. Yüzyılda Özbek Hanlıkları Haritası	51
Şekil 3.5: Türkistan'a Karşı Rus Saldırı Yolları	61
Şekil 3.6: Sovyet Orta Asyası'nın 1920'den 1936'ya Kadar Dönüşümü Haritası....	68

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABC	: Yıllık Hükümetlerarası İkili İstişareleri
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADB	: Asya Kalkınma Bankası
AEB	: Avrasya Ekonomik Birliği
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı
AIIB	: Asya Altyapı ve Yatırım Bankası
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
C5+1	: Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan + ABD
CENTOM	: ABD Merkez Komutanlığı
ÇHC	: Çin Halk Cumhuriyeti
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırım
EBRD	: Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası
EPCA	: Gelişmiş Ortaklık ve İş birliği Anlaşması
GSP	: Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasılası
GUAM	: Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova
IDB	: Sınai Kalkınma Bankası
IFI	: Uluslararası Finans Kuruluşları
IMF	: Uluslararası İzleme Fonu
IPP	: Bireysel Ortaklık Programı
KGAÖ	: Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü
MC	: Milletler Cemiyeti
NDN	: Kuzey Dağıtım Ağı
NSR	: Yeni İpek Yolu Girişimi

OİH	: Özbekistan İslami Hareketi
PCA	: Ortaklık ve İş birliği Anlaşması
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİO	: Şangay İş birliği Örgütü
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDT	: Türk Devletleri Teşkilatı
TEDA	: Türkiye Çeviri ve Yayın Hibe Programı
TITR	: Trans-Hazar Uluslararası Ticaret Rotası
UNAMA	: Birleşmiş Milletler Afganistan Yardım Misyonu

TÜRKÇE ÖZ

Dengeleme Stratejisi Bağlamında Özbekistan Dış Politikası: İslam Kerimov ve Şevket Mirziyoyev Dönemleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz

Mediahanur ARGALI

Millî Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

İstanbul, Mayıs 2024

Bu çalışma, Özbekistan Cumhuriyeti kurucu lideri İslam Kerimov ve reformist lideri Şevket Mirziyoyev'in dış politikaları arasındaki benzerlikler ve farklılıkları tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda çalışma, Özbekistan'ın kurulduğu günden günümüze kadar olan dış politikasını bütüncül bir şekilde analiz etmeyi hedeflemektedir. Temel dış politika stratejisi her iki lider döneminde de “dengeleme stratejisi” olarak tespit edilmiştir. Çalışmanın kuramsal çerçevesini neo-klasik realizm oluşturmaktadır. Buna göre “uluslararası sistem” dış politikaya etki eden ana değişkendir. “İç siyaset” ve “lider algısı” ise dış politikaya etki eden ara değişkenlerdir. Bu bağlamda çalışmada içerik ve söylem analizine dayalı nitel araştırma yöntemi uygulanacak ve Özbekistan'ın her iki lider dönemindeki uluslararası sistem, iç siyaset ve lider algısı bağlamında dengeleme stratejisi araştırılacaktır. Çalışmada Türkçe, İngilizce, Rusça ve Özbekçe literatür taraması kullanılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Özbekistan Dış Politikası, Neo-klasik Realizm, İslam Kerimov, Şevket Mirziyoyev, Dengeleme Stratejisi

Bilim Kodu : 114105, 114109, 114115

Sayfa Sayısı : XV + 209

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Güngör ŞAHİN

İNGİLİZCE ÖZ (ABSTRACT)

Foreign Policy of Uzbekistan in the Context of Balancing Strategy: A Comparative Analysis on the Periods of Islam Karimov and Shavkat Mirziyoyev

Medihanur ARGALI

Turkish National Defense University, Atatürk Strategic Research and Graduate
Education Institute

Istanbul, May 2024

This study aims to identify the similarities and differences between the foreign policies of the founding leader of the Republic of Uzbekistan, Islam Karimov, and the reformist leader, Shavkat Mirziyoyev. In this context, the study aims to analyze Uzbekistan's foreign policy in a holistic manner from the day it was founded until today. The basic foreign policy strategy was determined as a "balancing strategy" during the periods of both leaders. The theoretical framework of the study is neo-classical realism. Accordingly, the "international system" is the main variable affecting foreign policy. "Domestic politics" and "leader perception" are intermediate variables that affect foreign policy. In this context, the study will apply a qualitative research method based on content and discourse analysis, and Uzbekistan's balancing strategy will be investigated in the context of the international system, domestic politics and leader perception during the periods of both leaders. Turkish, English, Russian and Uzbek literature review will be used in the study.

Keywords: Foreign Policy of Uzbekistan, Neo-classical Realism, Islam Karimov, Shavkat Mirziyoyev, Balancing Strategy

Science Code : 114105, 114109, 114115

Pages : XV + 209

Supervisor : Doç. Güngör ŞAHİN, Ph. D.

1. GİRİŞ

Türkistan coğrafyası ve bu coğrafyanın kalbinde yer alan Özbekistan uzun yıllar boyunca büyük güçlerin hakimiyet mücadelesi verdiği bir alan olmuştur. Bölgedeki nüfuz mücadelesinde önde gelen devlet Rusya'dır. Zira yaklaşık 150 yıl boyunca hem Çarlık Rusya hem de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) dönemlerinde bölgeyi, kendi politikaları çerçevesinde dizayn etmiştir. 1930'lara kadar Türkistan Genel Valiliği olarak kayıtlara geçen coğrafya SSCB'nin Türkistan'ı böl ve yönet ilkesi çerçevesinde beş ayrı devlete ayrılmıştır. Bu beş devletten nüfus açısından ve jeopolitik konum bakımından en merkezde yer alanı Özbekistan'dır. Özbekistan ve diğer Sovyet Cumhuriyetleri SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanmışlardır.

SSCB'nin dağılmasının ardından Rusya Federasyonu, kendi üstünlüğünü bölgede sürdürmek istemiştir. Bu kapsamda ilk kez 1993 yılında Yakın Çevre Doktrini olan bilinen dış politika konsepti geliştirilmiştir. Söz konusu doktrine göre Post-Sovyet devletlerinin dahil olduğu Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri, Moskova'nın ulusal güvenlik sahasıdır.

1990'ların ilk yarısında değişen sistemi çözümlemeye çalışan devletler de derhal Orta Asya politikalarını oluşturmamışlardır. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri (ABD), "önce Rusya" politikası gereği Rusya'nın arka bahçesi olarak gördüğü bölgeyi arka plana atmıştır. Ancak zamanla Amerikan ulusal güvenlik stratejilerinde Orta Asya daha fazla yer almaya başlamıştır. Buradaki en önemli kırılma noktası ise 11 Eylül 2001'de gerçekleşen terör saldırısıdır. Terörle ortak mücadele kapsamında ABD, Afganistan ile komşu olan Orta Asya Devletleri ile yakınlaşmaya başlamıştır. Bu bağlamda bilhassa Özbekistan, Afganistan'ın sınır komşusu olması hasebiyle büyük önem taşımaktadır. ABD'nin Orta Asya açılımına Rusya ve Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC, bundan sonra Çin diye bahsedilecek) de terörle mücadele kapsamında sessiz kalmıştır.

Dengeleme stratejisi tüm Orta Asya Devletleri'nin bağımsızlıklarından itibaren temel dış politikası olsa da bu konuda Özbekistan'ın farklı bir yeri ve konumu vardır. Zira Özbekistan bölgede demografik olarak en güçlü devlet olmakla beraber kültürel ve tarihsel mirası da oldukça zengindir. 1991'de başlayan ulus-inşasında elit kadro, Özbekistan'ı Timur İmparatorluğu'na dayandırarak güçlü bir milli kimlik yaratmaya çalışmıştır. Kerimov da ilk etapta diğer Orta Asya elitleri gibi güvenlik problemlerini Rusya ile halletmeye çalışmıştır. Ancak zamanla Türkmenistan ile beraber Özbekistan diğer Orta Asya Devletleri'nden farklı olarak Rusya'nın iç ve dış politikalarına daha az karışması için Rusya'ya karşı mücadeleye girişmişlerdir. Özbekistan'ın Kerimov Dönemi'nde bu bağlamda ilk dengeleme stratejisinin, Rusya'yı bölgede dengeleyecek diğer büyük güçlerle kurduğu yakın ilişkiler olduğu söylenebilir. İkinci olarak Kerimov, Fergana Vadisi'ndeki sorunlardan dolayı ABD'nin yardımını kazanmak istemiştir ABD'nin yardımını kazanabilmesi için önündeki Rusya engelini ise yine Rusya'yı ABD ile dengeleyerek aşmıştır.

Bu kapsamda Özbekistan – ABD ve Özbekistan – Türkiye ilişkileri hızlı bir ivmeyle başlamıştır. Fakat bu hızlı gelişen ilişkiler, 2005 yılındaki Andican Olayları ile kesintiye uğramıştır. Kerimov'un otoriter devlet liderliğine ek olarak ABD'nin değişen öncelikleri, iki devlet arasındaki mesafeyi artırmıştır. Türkiye de bu hususta Batı tarafında görüldüğü için Türkiye-Özbekistan ilişkileri de minimum düzeye indirilmiş ve Mirziyoyev Dönemi'ne kadar tam anlamıyla iyileşmemiştir. Yine bu döneme denk gelen Renkli Devrimler hususunda da ABD'nin oyunu olduğuna inanan Kerimov, ABD üslerini kapatma kararı alarak Rusya ve Çin ile yeniden ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Özbekistan'ın ABD, Avrupa Birliği (AB) ve Türkiye ile ilişkileri, Kerimov'un öldüğü 2016 yılına kadar asgari düzeyde devam etmiştir. Batı ile ilişkiler Kerimov'un ölümünden sonra iktidara gelen Şevket Mirziyoyev ile iyileşme göstermeye başlamıştır.

Mirziyoyev, Özbekistan'ın içerideki ve dışarıdaki sorunlarını tespit ederek bu sorunları çok vektörlü bir dış politika yoluyla çözmeye çalışmakta yani aynı anda Rusya, Çin, ABD, AB, Türkiye, Güney Kore, Hindistan gibi çeşitli devletlerle siyasi ve ticari ilişkiler geliştirmektedir. Dengeleme stratejisi, Mirziyoyev'e özgü değildir. Kerimov da bu stratejiyi uygulamıştır ancak Kerimov'un Mirziyoyev'den çok daha keskin dönüşleri mevcuttur. Bu keskin dönüşler nedeniyle dengeleme stratejisinde istediği başarıyı elde edememiştir. Önce ABD ve Batılı ülkelerle bağıını kopartarak

Rusya ve Çin’le yakınlıklaştırmış sonra bu iki devletten de umduğunu bulamayınca kısmi izolasyon stratejisine dönmüştür. Mirziyoev ise daha farklı bir yol izlemektedir. 2017-2021 yılları arasında Özbekistan Cumhuriyeti'nin beş öncelikli kalkınma alanı Eylem Stratejisi kabul edilmiştir. Bu belgeler, çeşitli ülkelerle eşit iş birliğinin geliştirilmesini amaçlayan çok vektörlü bir dış politika ilkesini teyit etmektedir.

Amerikan Askeri Birlikleri’nin Afganistan’dan çekilmesiyle Özbekistan, ABD için yeniden jeopolitik ve askeri-stratejik olarak çekiciliğini artırmıştır. Bu kapsamda iki devlet iş birliği alanlarını geliştirmektedir. Mayıs 2018'de Mirziyoyev, ABD'ye resmi ziyareti gerçekleştirmiş ve bu ziyaret sırasında her iki ülke lideri "yeni bir stratejik ortaklık döneminin" başladığını duyuran ortak bir açıklama yapmıştır. Ayrıca 5 yıllık ikili askeri iş birliği planını uygulamaya karar vermişlerdir. ABD, kendi bölgesel bütünleşme mekanizması olan C5+1 ittifakını, bölgedeki Rus ve Çin etkisini kırmak desteklemektedir. Özbek siyaset bilimci Imamova'nın Amerika'nın bu tavrını şu şekilde yorumlamaktadır: "Washington, Batı değerlerini teşvik etmenin yanı sıra terörle mücadele ve ekonomik iş birliğine yönelik adımlarla Özbekistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği (AEB)’ne katılmasını engellemeye çalışmaktadır."¹

AB ise Özbekistan ve diğer Orta Asya Devletleri’yle ticari ve ekonomik ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır. Şubat 2019'da Özbekistan ile AB arasında 1 Haziran 1996'da imzalanan mevcut Ortaklık ve İş birliği Anlaşması’nın yerini alması gereken Genişletilmiş Ortaklık ve İş birliği Anlaşması'nın akdedilmesi için Avrupa Birliği ile Özbekistan arasında müzakereler başlamıştır. Avrupa Komisyonu, 2020’de Özbekistan’a Özbek mallarının Avrupa pazarlarına GSP tarafından sağlanandan daha kolay erişim için bir fırsat yaratacak olan Genel Tercihler Sistemi GSP+'nın yararlanıcısı statüsü vermek için erken bir karar almıştır. GSP+ yararlanıcıları arasında yer alan ülkeler, başta insan hakları, işçi hakları, çevre ve iklim koruma olmak üzere 27 önemli uluslararası sözleşmeye uymakla yükümlüdür. GSP+, bu sistemden yararlanan ülkelerin yükümlülüklerini nasıl yerine getirdiklerinin sürekli izlenmesini sağlar. Özbekistan'a bu statünün verilmesi, Avrupa Birliği'nin Özbekistan hükümetinin uyguladığı sosyo-ekonomik reformları olumlu değerlendirdiğini göstermektedir.

¹ С.С. Фомін, Багатовекторна Зовнішня Політика Узбекистану Як Важливий Засіб Вирішення Соціально-Економічних Проблем Країни, (Ülkenin Sosyo-Ekonomik Sorunlarının Çözümünde Önemli Bir Araç Olarak Özbekistan'ın Çok Vektörlü Dış Politikası), Проблеми Всесвітньої Історії, (Dünya Tarihinin Sorunları), 4: 16 (2021), s.186

Çin, Özbekistan'ın en önemli ekonomik ortağıdır. Özbekistan'ı önemli bir geçiş ülkesi olarak göre Çin, mallarını Avrupa'ya taşımak için Özbekistan'ı bir geçiş koridoruna çevirmektedir. Örneğin 2020 yılında Özbekistan'ın dış ticaret cirosunda Rusya'nın payı %15,5, Çin'in ise %17,7'dir. Özbekistan, en büyük ticaretine sahip olduğu Çin ile aktif ekonomik ilişkiler geliştirmektedir. Mayıs 2018'de Özbekistan Devlet Başkanı Mirziyoyev Çin'i ziyaret etmiş ve toplam tutarı 20 milyar dolar olan 100'den fazla anlaşma imzalanmıştır. Özbekistan'daki Çin yatırımları ağırlıklı olarak bilgi ve iletişim alanına, petrol ve gaz ve kimya endüstrilerine, ulaşım altyapısının geliştirilmesine, Çin mallarının Avrupa ülkelerine ve Basra Körfezi'ne taşınması için ulaşım koridorlarının yanı sıra hidroelektrik ve tarıma gitmektedir. İkili ilişkiler çoğunlukla ekonomik boyutuyla gelişme göstermektedir.

Rusya ise Özbek göçmen işçilerin piyasasıdır. AEB içerisinde oluşturulan işgücü piyasası sayesinde AEB üye ve gözlemcilerinin işçi göçmenleri ev sahibi ülkenin sosyal haklarından yararlanabilmektedir. Kerimov'un aksine Mirziyoyev, AEB'e tam üye olmamakla beraber tamamen dışında kalmak da istememektedir. Bu bağlamda 2020 yılında Özbekistan ilk kez AEB'e gözlemci üye olarak katılma kararı almıştır. Ayrıca Afganistan'daki olaylarla bağlantılı olarak 30 Temmuz-10 Ağustos 2021 tarihleri arasında Özbekistan'ın Surhanderya bölgesinde Özbek-Rus ortak askeri tatbikatı gerçekleştirilmiştir ki bu, Özbekistan için alışlagelmiş bir durum değildir. Aynı zamanda 5-10 Ağustos 2021 tarihlerinde Özbekistan, Rusya ve Tacikistan'ın ortak askeri tatbikatları gerçekleştirilmiştir. Diğer yandan Özbekistan, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ)'ne katılmamaya ve Rusya'ya angaje olmamaya da özen göstermektedir. Özellikle 2022 yılındaki Ukrayna Krizi, tüm Orta Asya Devletleri gibi Özbekistan'da da bir Rus çekincesi yaratmıştır.

Eylül 2019'da Özbekistan, Türk Keneşi'ne (Türk Dili Konuşan Ülkeler İş birliği Konseyi) de katılmıştır. Türkiye ile ilişkiler 2005 yılından sonra ilk kez stratejik bir düzeye ulaşmıştır. Nisan 2018'de Özbek-Türk üst düzey stratejik iş birliği konseyi kurulmuştur. Böylece, son zamanlarda Özbekistan ile Türkiye arasındaki siyasi, ekonomik, askeri ve insani bağlar, özellikle her iki ülkenin de Türk grubu ülkelere olan bağlılığı dikkate alınarak güçlenmektedir. 2021 yılında Türk Keneşi, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT)'na dönüşmüş ve dönem başkanlığında Özbekistan, bu örgüt faaliyetlerine ciddi önem vermiştir. 2022 Zirvesi ise Semerkant'ta Özbekistan'ın ev sahipliğinde gerçekleşmiştir.

Gerek İslam Kerimov dönemi gerekse Şevket Mirziyoyev dönemi incelendiğinde karşımıza çıkan temel dış politika tavrı dengeleme stratejisidir. Her iki dönemde de dengeleme stratejisinin izlenmesi tek bir nedene bağlanamaz. Dengeleme stratejisinin izlenmesi her lider döneminde de farklı farklı parametrelerle açıklanabilir. Bu sebeple dış politika analizi yaparken en açıklayıcı kuram “neo-klasik realizm”dir. Bağımlı (ara) değişkenler olan lider algısı ve iç siyaset dengelerine ek olarak bağımsız (ana) değişken olan uluslararası sistem, Özbekistan’ın dış politikasını etkileyen hususlardır.

Çalışmanın ana problemi, Özbekistan’ın dengeleme stratejisi kapsamında dış politika tavrının Kerimov ve Mirziyoyev dönemlerinde “iç politika”, “lider algısı” ve “uluslararası sistem” bağlamlarında analiz edilmesi oluşturmaktadır. Her iki lider dönemi de ayrı ayrı incelenerek yukarıdaki üç parametre ışığında Özbekistan’ın ABD, Rusya, Çin, Türkiye ve AB ile ilişkileri incelenecektir. Çalışmanın ikincil problemini ise Özbekistan’da Kerimov döneminde başlayan dış politikada dengeleme stratejisinin zamanla bozulması sonrası, Mirziyoyev döneminde reel-politik gereği bu durumun yeniden “nasıl” tesis edilmeye çalışıldığı oluşturmaktadır. Yeni Özbekistan Hükümeti, dünyanın çeşitli ülkeleriyle eş zamanlı olarak iyi siyasi ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesini amaçlayan pragmatik, çok vektörlü bir dış politika olmadan Özbekistan’ın mevcut problemlerini çözmenin imkânsız olduğunu anlamıştır.

Çalışmanın genel amacı küresel ve bölgesel aktörlerin Orta Asya’daki nüfuz mücadelesinin ve Mirziyoyev ve Kerimov’un liderlik özellikleriyle dünyaya bakış açılarının Özbekistan’ın dış politika stratejilerini nasıl etkilediğini analiz etmektir. Bu bağlamda çalışmada Orta Asya’nın en genel dış politika stratejisi olan “dengeleme”nin Özbekistan tarafından nasıl ve neden kullanıldığı saptanmaya çalışılacaktır. Çalışmanın ikincil amacı ise Mirziyoyev’in nasıl ve niçin dış politikada Kerimov’dan çok daha etkin olduğunu saptamaktır. Diğer bir değişle çalışmanın ara amacı Kerimov’un dengeleme stratejisi ve Mirziyoyev’in dengeleme stratejisi arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymaktır.

Çalışma, Özbekistan dış politikasını bütüncül bir bakış açısıyla incelemesi yönünden önem taşımaktadır. Gerek uluslararası gerekse Türkçe alanyazında Özbekistan dış politikası hakkında yeteri kadar eser bulunmamaktadır. Bu bağlamda çalışma, Özbekistan’ın dış politikasını Kerimov ve Mirziyoyev Dönemleri ile inceleyerek kendinden sonraki çalışmalar için pivot oluşturacaktır. Alanyazında Kerimov’un dış politikası hakkında yazılanlar olmakla beraber oldukça eksikliklerle ve yanlışlıklarla

doludur. İngilizce literatürde yazarların çok büyük bir çoğunluğu Özbekistan'ı Batı gözüyle inceleyerek yerel hassasiyetlerini yok saymıştır. Bu çalışmada, Özbekistan'ın iç faktörleri de göz önünde bulundurularak dış politikası analiz edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca Kerimov'dan sonra iktidara gelen Mirziyoyev'in dış politika davranışları hakkında yine literatürde ciddi boşluklar bulunmaktadır. Çalışma Kerimov ve Mirziyoyev dönemlerini dış politika stratejileri üzerinden analiz ederek diğer Orta Asya Cumhuriyetleri'nin de dış politika incelemelerine de kaynak olacaktır.

Çalışmanın konusu olarak Özbekistan'ın seçilmesinin temel nedeni ise hem literatürdeki Özbekistan çalışmalarındaki eksiklikler hem de Özbekistan'ın Orta Asya Devletleri içerisinde en güçlü demografi, tarih, kültür ve coğrafi konuma sahip olmasıdır. Bölgenin büyük hükümdarları Timurlar ve Hanlıkların mirası üzerine inşa edilen Özbekistan aynı zamanda Orta Asya liderliği için de işaret edilmektedir. Bu bağlamda Özbekistan'ın Orta Asya'da oynanan Büyük Oyun'a reaksiyonları oldukça önem taşımaktadır. Bu çalışma söz konusu reaksiyonları hem Kerimov'un ve Mirziyoyev'in liderlik özelliklerini hem de Özbekistan'ın iç dinamikleri ortaya koyarak sunacaktır.

Kerimov ve Mirziyoyev'in dış politikaları, dengeleme stratejisi ile açıklanacaktır. Dengeleme stratejisini ise neo-klasik realist teori meydana getirmektedir. Buna göre söz konusu iki lider, Özbekistan için ortaya bir reel-politik sunmuş ve devleti önceleyerek ama sistemi de hesaba katarak rasyonalist bir yaklaşımla hareket etmişlerdir. Her iki liderin de temel amacı Özbekistan'ın güvenliğinin sağlanmasıdır. Buradaki güvenlik yalnızca askeri konularla da açıklanmaz. Örneğin Mirziyoyev'in önceliği ekonomik güvenliktir. Her iki lider de devlet güvenliğini sağlamak için bölgede nüfuz mücadelesi veren aktörlerle çeşitli ilişkiler geliştirerek bu devletleri birbirleriyle dengelemişlerdir.

Bu bağlamda çalışma, her iki dönemde de tehdit algıları, ittifak oluşumu, örgütlere katılım, ekonomik iş birlikleri, silahlanma ve askeri harcamalar üzerinden kurgulanacak ve çalışmada en güncel verilere yer verilecektir. Zira diğer devletlerle ittifak gibi dengeleme stratejileri, esas olarak devletlerin iç ve dış ortamlarındaki tehditlerin veya algılanan tehditlerin bir sonucudur. Bununla birlikte, çoğu zaman, benzer durumların dengeleme stratejilerinde farklılıkların ortaya çıkması söz konusu olabilmektedir. Araştırmada Orta Asya üzerindeki tehdit algılarının Özbekistan'a

yansımaları ve liderlerin ortak tehdit algılarıyla başa çıkmadaki tepkilerindeki farklılıklar ve benzerlikler incelenecektir.

Çalışmanın hipotezi şu şekildedir: Özbekistan, hem Kerimov hem de Mirziyoyev dönemlerinde tarihsel tecrübelerinden ve Orta Asya'nın bölgesel gerçekliklerinden dolayı herhangi bir büyük gücün yeniden bölgede hakimiyet kurmasını engellemek için büyük güçleri birbirleriyle dengeleme stratejisini dış politikasında temel almaktadır.

Çalışmanın soruları:

- Dengeleme stratejisinin temel hedefleri Özbekistan gibi devletlerin büyük güçlerden korunmasını sağlamak mıdır?
- Neo-klasik realizm kapsamında Özbekistan dış politikasının belirlenmesinde hangi parametreler mevcuttur?
- Büyük güçlerin Orta Asya'daki nüfuz mücadelesi Özbekistan dış politikasına dengeleme stratejisi olarak mı yansımaktadır?
- Özbekistan dengeleme stratejisini, hangi devletlere karşı, neden kullanmaktadır?
- 1991 – 2016 yılları arasında Özbek ulusunu inşa eden Kerimov'un uyguladığı dengeleme stratejisi ile 2016 yılında iktidara gelen Mirziyoyev'in dengeleme stratejisi arasında farklar ve benzerlikler var mıdır?

Birinci soruya yanıt aramak için neo-klasik realizmin incelemesi yapılacaktır. Öncülüğünü Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy (Neo-klasik Realizm ve Dış Politika Teorileri)² isimli çalışmasıyla Gideon Rose'un yaptığı neo-klasik realizm, uluslararası ilişkilerde hem iç hem de dış değişkenleri dikkate alarak alternatif dış politika analizi sunan bir yaklaşımdır. Neo-klasik realistler sisteme ek olarak dış politika yapımında lider algısı, devlet-toplum ilişkileri ve iç kurumlar gibi değişkenlerin önemini vurgulamaktadır.

Neo-klasik realizmin önemli öncülerinden biri olan Fareed Zakaria ise *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role* (Zenginlikten Güce:

² Gideon Rose, "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy", *World Politics*, Vol. 51, No.1, Oct. (1998).

Amerika'nın Dünyadaki Rolünün Sıradışı Kökenleri)³ isimli çalışmasıyla teoriye, birey bazında katkı sağlamış ve dış politika analizinde lider algısını ön plana çıkartmıştır. Diğer bir deyişle iç siyaset ve devlet yapısıyla birlikte bağımlı değişken olarak dış politikada hesaba katılması gereken bir lider algısı vardır.

Konuya katkı yapan Jeffrey W. Taliaferro, Steven E. Lobell ve Norrin M. Ripsman, "Introduction: Neoclassical Realism, The State, and Foreign Policy (Giriş: Neo-Klasik Realizm, Devlet ve Dış Politika)" isimli eserlerinde birbirine benzer konumda bulunan ve aynı sistem içerisinde hayatta kalmaya çalışan devletlerin neden birbirinden farklı dış politikalar izlediği sorusundan yola çıkmaktadır.⁴

İkinci soruya yanıt ararken dengeleme stratejisinin ne olduğu ve bu stratejinin Özbekistan tarafından nasıl uygulandığı üzerinde durulacaktır. Bu kapsamda Dengeleme literatürüne en önemli katkıyı Kenneth N. Waltz *America as a Model for the World? A Foreign Policy Perspective* (Dünya İçin Bir Model Olarak Amerika? Bir Dış Politika Perspektifi)⁵ isimli eseriyle sunmuştur. Waltz, dengelemeyi en basit haliyle bir tehdit karşısında başka güçlerle ittifaklar kurma olarak belirtmiştir. Literatüre katkı yapan önemli bir diğer yazar olan T. V. Paul ise "Introduction: The Enduring Axioms of Balance of Power Theory and Their Contemporary Relevance (Giriş: Güç Dengesi Teorisinin Kalıcı Aksiyomları ve Günümüzdeki Geçerlilikleri)"⁶ isimli eseriyle dengelemenin hegemon ya da hegemon adayları olan bir devlete karşı uygulanacağını belirtmiştir.

Üçüncü ve dördüncü sorulara yanıt ararken Özbekistan dış politikası ayrıntılarıyla incelenecektir. Bu hususta Przemysław Sieradzian tarafından yazılan "Geopolitical And Economic Rivalry Of Capitalist Powers For Influences In Uzbekistan (Kapitalist Güçlerin Özbekistan'ı Etkilemek İçin Jeopolitik ve Ekonomik Rekabeti)"⁷ isimli eseri önem arz etmektedir. Literatüre katkı sunan yazarların başında Tulkin Kuyliyev,

³ Fareed Zakaria, *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role* (Chichester: Princeton University Press, 1999).

⁴ Jeffrey W. Taliaferro, Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman, "Introduction: Neoclassical realism, The State, and Foreign Policy", *Neoclassical Realism, The State, and Foreign Policy*, ed. Jeffrey W. Taliaferro, Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman (New York: Cambridge University Press, 2009), 21.

⁵ Kenneth N. Waltz, *America as a Model for the World? A Foreign Policy Perspective* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991)

⁶ T. V. Paul, "Introduction: The Enduring Axioms of Balance of Power Theory and Their Contemporary Relevance", *Balance of Power Theory and Practice in the 21st Century*, ed. T.V.Paul et al. (California: Stanford University Press, 2004)

⁷ Przemysław Sieradzian, "Geopolitical And Economic Rivalry Of Capitalist Powers For Influences In Uzbekistan", *Studia Polilogiczne*, 60 (2021).

“Ensuring Regional Security Is The Main Criterion Of The Foreign Policy Of Uzbekistan (Bölgesel Güvenliğin Sağlanması Özbekistan Dış Politikasının Ana Kriteridir)”⁸ isimli eseriyle gelmektedir.

Özbekistan’ın dış politika faaliyetlerini inceleyen ve hem bölgeden olup hem de bölge uzmanı olması bağlamında önem taşıyan önemli kişilerden biri de Azizbek Karimov’dur. “Central Asia is The Priority Direction Of Uzbekistan’s Foreign Policy (Orta Asya Özbekistan’ın Dış Politikasının Öncelikli Yönüdür)”⁹ isimli eseriyle Karimov literatüre önemli katkılar sağlamıştır. Neo-klasik realizm bağlamında düşünüldüğünce Özbekistan dış politikasındaki önemli iç politika olayları ve elit grubunun dış politik tavrını incelemesi nedeniyle S. Bazyleva’nın “Struggle and Stability of the Political Regime in Uzbekistan (Özbekistan’da Siyasi Rejim Mücadelesi ve İstikrarı)”¹⁰ isimli eseri de önem arz etmektedir.

Son soruya yanıt ararken ise Özbekistan’daki ulus inşası ve bunun dış politikayla ilgisi ve Mirziyoyev dönemine yansımaları incelenecektir. Bu kapsamda incelenmesi gereken en önemli eserlerin başında İslam Kerimov’un kendi eserleri gelmektedir. Bilhassa ulus inşasının öne çıktığı ve Özbekistan’a iç ve dış politikada bir yol haritası sunduğu “Özbekistan 21. Yüzyılın Eşiğinde”¹¹ isimli kitabı önem taşımaktadır. Özbekistan’da ulus ve devlet inşasını hem tarihsel bağlamda hem de Kerimov döneminde inceleyen önemli eserlerin başında Olivier Roy’un “Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi” gelmektedir.¹²

Çalışmanın en temel sınırlılığı Orta Asya’daki beş devletten Özbekistan’ın seçilmiş olması Özbekistan dış politikasına odaklanılmış olmasıdır. Ayrıca Özbekistan dış politikasının da bir kısmı ele alınacaktır. Özbekistan’ın “dengeleme” kapsamında bölgesel ve küresel güçlerle olan ilişkileri incelenecek olup söz konusu bölgesel ve küresel güçler de “ABD”, “AB”, “Rusya”, “Çin” ve “Türkiye” olarak saptanmıştır.

⁸ Tulkin Kuyliyev, “Ensuring Regional Security Is The Main Criterion Of The Foreign Policy Of Uzbekistan”, *European Journal Of Life Safety And Stability*, 15 (2022).

⁹ Azizbek Karimov, “Central Asia is The Priority Direction Of Uzbekistan’s Foreign Policy”, *Golden Brain*, v.1 (2023), Issn:2181-4120.

¹⁰ S. Bazyleva, “Elite Struggle and Stability of the Political Regime in Uzbekistan,” *RUDN Journal of Political Science*, 19 : 1 (2017).

¹¹ İslam Kerimov, *Özbekistan 21. Yüzyılın Eşiğinde*, çev. M. Aksoy (Ankara: Bilig Yayınları, 1997).

¹² Olivier Roy, *Yeni Orta Asya Ya Da Ulusların İmal Edilişi*, (İstanbul: Metis Yayınları, 2018, 5.baskı), 31

Çalışmada yöntem olarak İslam Kerimov'un uluslararası sistem ve iç siyasetten algıladığı tehditler ve liderlik özellikleriyle oluşturduğu dış politikada denge stratejisi ile Şevket Mirziyoyev'in Kerimov'u gözlemlemesi, iç ve dış tehdit – fırsat değerlendirmesi yapması ve liderlik özellikleriyle oluşturduğu dış politikada denge siyasetinin karşılaştırmalı analizi yapılacaktır.

Öncelikli olarak Türkçe, İngilizce, Rusça ve Özbekçe kaynak taraması yapılarak bilgilere ulaşılabilecektir. Özbekistan dış politikası, İslam Kerimov'un dış politikadaki tavırları, Mirziyoyev'in kurmak istediği yeni Özbekistan ve Orta Asya'daki Yeni Büyük Oyun'un Özbekistan'daki yansımaları hakkında bilgiler, kitaplardan, makalelerden ve diğer çeşitli kaynaklardan edinilecektir. Buna ek olarak saha araştırmasında gezilen müzelerden görsellerle ve yapılan görüşmelerden diyaloglarla Kerimov ve Mirziyoyev'in dış politikaları hakkında yorumlar yapılacaktır. Ayrıca Özbekistan'ın ABD, AB, Çin, Rusya ve Türkiye ile kurduğu ilişkilere dair datalar, kıyaslama yapılabilmesi açısından kullanılacaktır. Araştırmanın konusu hakkında bilgi içeren materyallerin çözümlenmesi için nitel araştırma yöntemi olan içerik analizi, doküman inceleme metodu, belge ve söylem analizi kullanılacaktır.

Tüm bu bilgiler ışığında çalışmanın ikinci bölümünü “Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve” oluşturacaktır. Kavramsal ve kuramsal çerçeve bağlamında dengeleme stratejisi ve neo-klasik realizm anlatılacaktır. Öncelikle “dış politika” ve “strateji” kavramları üzerinde durulacak akabinde “yalnızcılık”, “tarafsızlık”, “bağılantısızlık”, “ittifak oluşturma”, “peşine takılma”, “korunmak”, “sorumluluğu devretme”, “yatıştırma”, “zincirleme” ve “tasmayı gevşetme” gibi diğer dış politika stratejileri açıklanacaktır. Bu stratejiler Özbekistan üzerinden aktararak Özbekistan'ın temel dış politika stratejisi olan “dengeleme” ayrıntılarıyla aktarılacaktır. İkinci bölümün ikinci kısmında ise kuramsal çerçeve olan neo-klasik realizm aktarılacaktır. İç politika, lider algısı ve uluslararası sistemin dış politikaya etkileri anlatılacak ve tüm bu değişkenler Özbekistan özelinde kısaca özetlenecektir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde “Kısa Özbekistan Tarihi: Hanlıklar, İşgaller, Klanlar ve Ulus-İnşa Süreci” aktarılacaktır. Bu bölümün temel amacı Özbekistan'daki dış politika reflekslerinin tarihsel bağlamını oluşturmaktır. Zira Özbekistan, diğer Sovyet sonrası ülkeler gibi, uluslararası sistemdeki yeni aktörler arasında yer almaktadır. Dış politikası da bu kapsamda doğrudan tarihinden etkilenmektedir. Örnek vermek gerekirse Özbekistan'ın hem İslam Kerimov hem de Şevket Mirziyoyev

dönemlerindeki en temel dış politikası Rusya'yı dengelemektir. Bunun nedeni uzun gerek Hanlıklar döneminde Çarlık Rusya'ya gerekse Çarlık Rusya yıkıldıktan sonra Sovyetlere karşı bağımsızlık mücadelesi vermiş olmasıdır. Özbekistan bölgede yeniden bir “büyük ağabey” istememektedir. Özbekistan'ın diğer aktörlere karşı dengeleme stratejisi uygulama sebebi de benzerdir. En temelde yeni kazanmış olduğu bağımsızlığını korumayı amaçlamaktadır. Sovyetler döneminde kurulan Özbekistan Cumhuriyeti'nin klanlara bölünmüş olması ve Sovyet hakimiyeti boyunca klanlar arasındaki iktidar mücadelesi de Özbekistan'ın güncel dış politika siyasetinde kendisine yer edinmektedir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde “Özbekistan'ın Bağımsızlığı: İslam Kerimov'un Büyük Güçlerle İlişkisi ve Dengeleme Stratejisi” incelenecektir. Bu bölümde Özbekistan'ın kurucu lideri Kerimov dönemi neo-klasik realizm bağlamında aktarılacaktır. Kerimov döneminde “iç siyaset” ve Kerimov'un “lider algısı” ayrıntılarıyla anlatıldıktan sonra Kerimov'un devlet başkanlığı süreci olan 1991 – 2016 yılları arasındaki uluslararası sistem irdelenecektir. Nihayetinde de Özbekistan'ın bu üç değişkenden kaynaklı dış politika çıktıları “Özbekistan – ABD İlişkileri”, “Özbekistan – Rusya Federasyonu İlişkileri”, “Özbekistan – Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri”, “Özbekistan – Türkiye Cumhuriyeti İlişkileri” ve “Özbekistan – AB İlişkileri” kapsamında analiz edilecektir.

Son bölümdeyse “Şevket Mirziyoyev Dönemi ve Değişen Özbekistan Dış Politikasında Dengeleme Stratejisi” incelenecektir. Bu bölümde Kerimov dönemine uygulanan formül yani “iç siyaset + lider algısı + uluslararası sistem = dış politika çıktısı” kullanılacaktır. Öncelikle Mirziyoyev döneminde Özbekistan'ın iç siyasetinde neler değiştiği tespit edilecek akabinde Mirziyoyev'in liderlik özellikleri ve lider algısı anlatılacak ve Kerimov'dan farkları dile getirilecektir. Akabinde Mirziyoyev'in iktidara geldiği 2016 yılından günümüze kadar olan uluslararası sistem kırılmaları irdelenecektir. Tüm bu bilgiler ışığında Özbekistan'ın dış politika çıktısı “Özbekistan – ABD İlişkileri”, “Özbekistan – Rusya Federasyonu İlişkileri”, “Özbekistan – Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri”, “Özbekistan – Türkiye Cumhuriyeti İlişkileri” ve “Özbekistan – AB İlişkileri” bağlamında aktarılacaktır.

Sonuç ve değerlendirme bölümünde tez çalışmasının temel bulguları anlatılarak Kerimov ve Mirziyoyev dönemleri neo-klasik realizm kapsamında karşılaştırılacaktır.

İki lider dönemlerindeki Özbekistan iç siyasetindeki değişimler, iki lider arasındaki liderlik farklılık ve benzerlikleri ve iki dönemde Özbekistan dış politikasında uluslararası sistemin etkileri aktarılacaktır. Tüm bunlar sonucunda iki liderin bahsi geçen devletlerle ilişkilerindeki kırılmalar ve süreklilikler analiz edilecektir.

2. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın kavramsal çerçevesini “dengeleme stratejisi” ve kuramsal çerçevesini “neo-klasik realizm” oluşturmaktadır. Bu kapsamda birinci bölümün ilk kısmında dengeleme stratejisiyle bağlantılı kavramlar tanıtılacak ikinci kısmındaysa neo-klasik realizm aktarılacaktır. Kavram olarak dengeleme stratejisinin ön plana çıkmasının nedeni tez çalışmasının temel konusu olan Özbekistan’ın gerek Kerimov gerekse Mirziyoyev dönemlerinde etkin bir biçimde bu stratejiyi kullanmış olmalarıdır. Neo-klasik realizm ise literatüre “iç siyaset”, “lider algısı” ve “uluslararası sistem”i hesaba katarak kapsamlı bir dış politika analizi sunması nedeniyle önemlidir.

2.1 Kavramsal Çerçeve

Çalışmanın kavramsal çerçevesini “dengeleme stratejisi” oluşturmaktadır. Zira hem Kerimov hem de Mirziyoyev dönemlerinde Özbekistan’ın temel dış politika stratejisini “dengeleme” oluşturmaktadır. Bu bağlamda bir bütünlük elde etmek ve doğru analizler yapmak adına bu stratejisi tercih edilmiştir. Bu bölümde öncelikle “Devletlerin Dış Politika Stratejileri” aktararak “dış politika” ve “strateji” kavramları açıklanacaktır. Ayrıca “dengeleme” dışında kalan “yalnızcılık”, “tarafsızlık”, “bağılantısızlık”, “ittifak oluşturma”, “peşine takılma”, “korunmak”, “sorumluluğu devretme”, “yatıştırma”, “zincirleme” ve “tasmayı gevşetme” gibi diğer dış politika stratejilerinden bahsedilecektir. Söz konusu stratejilerin, dengeleme stratejisine ek olarak Özbekistan tarafından uygulanıp uygulanmadığı tespit edilecektir.

Dengeleme, literatürde iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri bir sistem modeli diğeri dış politika stratejisidir. Tezin esas konusu olan dış politika stratejisine geçmeden evvel “Sistem Olarak Dengeleme: Güçler Dengesi” başlığı altında dengeleme incelenecektir. Bu, dengelemenin iki farklı anlamının birbirine karıştırılmaması için gerekli görülmüştür. Sistem olarak dengeleme kısaca aktarıldan sonraki başlıkta “Dış Politika Stratejisi Olarak Dengeleme” açıklanacaktır. Son olarak “İç ve Dış Dengeleme (Internal and External Balancing)”, “Sert ve Yumuşak

Dengeleme (Hard and Soft Balancing)”, “Negatif ve Pozitif Dengeleme (Negative and Positive Balancing)”, “Uzak ve Yakın Dengeleme (Offshore and Onshore Balancing)” ve “Her Yerde Dengeleme (Omni balancing)” olarak dengeleme yöntemleri tek tek ele alınarak Özbekistan dış politikasına uyarlanacaktır.

2.1.1 Devletlerin Dış Politika Stratejileri

Dış politika, uluslararası aktörler olan devletlerin uluslararası alandaki problemlere kendi amaç ve hedefleri doğrultusunda sergiledikleri tavırlardır. Zaman zaman dış politika ve uluslararası politika birbirleriyle karıştırılabilir hatta birbirlerinin yerine kullanılabilir. Uluslararası politika dış politikadan daha geniş bir kavram olup hem devletlerin dış politikalarını hem de uluslararası diğer aktörlerin tutumlarının toplamı anlamına gelmektedir.¹³ Strateji kavramı ise devletler tarafından oluşturulan dış politikaları uygulayabilmek için ortaya koyulan yöntemler bütünüdür. Çok uzun zaman askeri anlamda kullanılan strateji terimi günümüzde bu kullanımından çok daha komplike bir hal almıştır.¹⁴

Strateji sözcüğünün ilk kullanımı “strategia” olarak Antik Yunana dayanmakta olup *ordunun savaşı idare etme biçimi* anlamını taşımaktadır.¹⁵ Ancak günümüzdeki tanımına en yakın kullanımı “siyasi plan” ya da “taktik” anlamına gelen İtalyanca’daki “strategia”dır.¹⁶ Fakat taktik ve strateji birbirine her ne kadar yakın kavramlar olsa da taktik daha kısa vadeli hedeflere ulaşmak için uygulanan yöntemleri, strateji ise daha uzun vadeli planları bildirmektedir.¹⁷

Ünlü stratejist Clausewitz de Antik Yunandaki kullanımına benzer şekilde strateji kavramını amaçları gerçekleştirmek için savaşta kullanılan araç ve muharebeler olarak tanımlamıştır.¹⁸ Carl von Clausewitz, bu tanımına ek olarak strateji ve politika arasında da bir bağ kurarak savaşın, politikanın başka araçlarla devam ettirilmesi olduğunu söylemiştir.¹⁹ Clausewitz’dan başka strateji tanımı yapan önemli bir diğer isim olan

¹³ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 11. bs. (İstanbul: Alfa Aktüel Yayınları, 2017), 56.

¹⁴ Pınar Akarçay, Gökhan Ak, *Soğuk Savaş Sonrası Güvenlik Yönetimi Paradigmaları*, (Ankara: Motif Matbaacılık, 2018), 23.

¹⁵ Beatrice Heuser, *The Evolution of Strategy: Thinking War from Antiquity to the Present*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 4.

¹⁶ Beril Dedeoğlu, *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*, 4. bs. (İstanbul: YeniYüzyıl Yayınları, 2016), 92.

¹⁷ A.g.e.

¹⁸ Carl von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, çev. Selma Koçak (İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2011), 99.

¹⁹ A.g.e.

Lidell Hart’a göre strateji, politik amaçları sağlamak için askeri olanakların kullanılmasıdır.²⁰

Strateji kavramını doğru algılamak dış politika stratejilerini doğru anlamaya olanak sağlayacaktır. Zira dış politika stratejilerinin amacı devletlerin hedeflerinin başarıya ulaşmasıdır. Her devlet, kendi güvenlik algılamalarına, ekonomik çıkarlarına, siyasi duruşlarına uygun dış politika stratejisi izlemektedir. Bu bağlamda devletler öncelikle dış politikalarını akabinde dış politika stratejilerini belirlerler. Bu çalışma neo-klasik realizm üzerine inşa edileceği için realizmin temellerinden biri olan “devletlerin en temel dış politika amaçları güvenliklerini sağlamak ve ulusal çıkarlarını maksimize etmektir” savını kabul etmektedir. Bundan sonraki analizlerin tamamı bu çerçevede incelenecektir.

Çalışmanın ana temelinin oluşturan dengeleme stratejisine geçmeden önce daha bütüncül ve doğru aktarım yapmak için kısaca diğer dış politika stratejilerini açıklamakta fayda mevcuttur.

Sözgelimi stratejilerin başında yalnızcılık (infirad – izolasyonizm) gelmektedir. Yalnızcılık, uluslararası ilişkilere aktif olarak katılmama anlamı taşımaktadır. Uluslararası aktörlerle ilişkileri minimum düzeyde tutmayı öngörmektedir. Yalnızcılık stratejisini uygulayacak devletin ilk olarak hem ekonomik olarak hem de güvenlik açısından kendi kendine yetmesi gerekmektedir. İkinci önemli husus ise devletin, coğrafi olarak yalnızcılık stratejisini uygulanabilecek konumda olmasıdır.²¹ Mevcut uluslararası sistemin küreselleşmiş yapısında devletlerin uzun dönem yalnızcılık stratejisi izlemesi çok mümkün gözükmemektedir.²² Yalnızcılık stratejisinin en tipik örneğini, 1. Dünya Savaşı öncesi Amerikan dış politikasında görmekteyiz. ABD, yukarıdaki bahsi geçen iki özelliği de barındırmaktadır:

- Amerika kıtası, coğrafi olarak eski dünyadan ayrılmıştır.
- ABD, kuzey ve güneyindeki güçsüz devletlerin aksine hem ekonomik hem siyasi hem de güvenlik açısından kendisine yetebilen bir devlettir.

Bunlara ek olarak ABD, büyük bir bağımsızlık savaşı vererek Avrupa’dan bağımsızlık kazanmayı başarmış ve bir ulus inşa sürecine girmiştir. Bu noktada 1823’de Devlet

²⁰ Lidell Hart, *Strateji: Dolaylı Tutum*, çev. Selma Koçak, (İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2003), 447.

²¹ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi* (İstanbul: Der Yayınları, 2012), 397.

²² A.g.e.

Başkanı James Monroe, Avrupa'nın Amerika kıtasına karışmaması gerektiğini bunun karşılığında da ABD'nin Avrupa işlerine karışmayacağını söylemesiyle resmi olarak yalnızcılık stratejisini başlatmıştır.²³ 1. Dünya Savaşı'na katılarak bu stratejiyi terk eden ABD, iki savaş arası dönemde yeniden yalnızcılık stratejisini uygulamaya koymuş ve bu kapsamda Milletler Cemiyeti'ne (MC) katılmamıştır. 2. Dünya Savaşı'nın başlarında da bu strateji kapsamında savaşa katılmayan ABD, *savaşan taraflara silah satmama* ilkesiyle hareket etmiştir.²⁴ 2. Dünya Savaşı'na aktif katılmasının ardından ABD, bu stratejiyi tamamen terk etmiştir.

Yalnızcılık stratejisi, tezin örnekleme olan Özbekistan tarafından uygulanabilecek bir strateji değildir. Özbekistan'ın hem konumu bu stratejiye elvermeyeceği gibi hem de bu strateji, büyük güçler tarafından uygulanabilecek türdedir.

İkinci önemli dış politika stratejisi Tarafsızlık (Neutrality)'dır. Tarafsızlığın kendi içinde birçok farklı türü mevcuttur. En temelde bir devletin kendisini hukuken ve fiilen savaş dışında tutması anlamına gelmektedir. Diğer taraftan savaşan tarafların da söz konusu devletin tarafsızlığını tanıyıp olması şarttır.²⁵ Tarafsızlık stratejisi zamanla farklı bağlamlar da kazanmıştır. Bunlardan en önemlisi tarafsızlığın, savaş dışındaki durumlarda da uygulanabilecek bir strateji olduğu yönünde olanıdır. Söz konusu görüşe göre herhangi bir askeri ittifak sistemlerine dahil olmama durumu da tarafsızlıktır.²⁶

Tarafsızlık stratejisi geçici ya da daimî olabilmektedir. Geçici tarafsızlık stratejisi kısa vadelidir. Bir devletin savaş ya da çatışma esnasında söz konusu taraflara durumu bildirerek tarafsız kalması anlamına gelmektedir. Daimî tarafsızlık ise uzun vadelidir. Bir devlet ancak ve ancak kendi devletine yönelik bir saldırıya karşı koymak için ordu kullanabilir. Bu kapsamda daimî tarafsızlık stratejisi izleyen devlet, bir ordu bulundurabilir ancak savaş ya da barış döneminde hiçbir şekilde askeri ittifaklara katılamaz.²⁷

²³ H.C. Allen, *The United States of America, A Concise History* (New York: Frederick A. Praeger, 1965), 79.

²⁴ Manfred Jonas, *Isolationism in America: 1935 – 1941* (Ithaca: Cornell University Press, 1966), 55.

²⁵ Aashriti Gautam, "Alliance Politics in a Unipolar World", *IOSR Journal of Humanities and Social Science (IOSR-JHSS)*, V. 19, No. 3 (2014), 38.

²⁶ Paul Windsor, "Options for Neutral States", ed. R.E. Bissell and C. Gasteyger, *The Missing Link, West European Neutrals and, Regional Security* (Durham: Duke University Press, 1990), 177.

²⁷ Archie W. Simpson, *Realism, Small States And Neutrality*, E-International Relations, Issn 2053-8626, s. 4..

Bunlara ek olarak bir devlet daimî tarafsızlık statüsünü kendisi elde edebilir ya da büyük güçler tarafından bu statüye kavuşturulabilir. Örneğin 1815’de İsviçre Avrupa’nın büyük güçleri tarafından tarafsız devlet ilan edilmiştir.²⁸ Kendi isteğiyle daimî tarafsız statüde bulunan devlet kategorisinin başında ise Türkmenistan gelmektedir. Türkmenistan, bağımsızlığının akabinde hemen bu statü için BM’ye başvurmuş, diğer bölge ülkeleri dengeleme stratejisi geliştirirken Aşkabat, tarafsızlık ilan etmiştir. Bu sebeple büyük devletlerle ikili ilişkilerini geliştirse de askeri ilişkilerini sınırlı tutup daha çok ekonomik birliklere yönelmiştir.²⁹

Yalnızcılık stratejisinin aksine tarafsızlık, küçük devletler tarafından da izlenebilir. Özbekistan genel olarak her ne kadar dengeleme stratejisi izlediyse de çalışmanın ilerleyen bölümlerinde İslam Kerimov’un 2005 yılından sonra bir dönem kısmi tarafsızlık stratejisi izlediği işlenecektir.

Üçüncü önemli dış politika stratejisi bağlantısızlıktır. Bağlantısızlık stratejisi yalnızcılık stratejisinin aksine büyük devletlerce değil üçüncü dünya ülkelerince izlenen bir stratejidir. Özel olarak Soğuk Savaş Dönemi’nde iki bloğa da üye olmamış ve bağlantısız kalmış grubu ima eder.³⁰ Bağlantısızlığı, tarafsızlıktan ayıran en önemli fark bağlantısız devletlerin uluslararası sisteme aktif olarak dahil olmasıdır. Ancak belirtmek gerekir ki Soğuk Savaş’ın bitmesiyle beraber Bağlantısızlık, tarihi bir anlamdan ibaret kalmıştır.³¹

İttifak oluşturma stratejisi de devletlerin sık kullandıkları bir yöntemdir. Bir devleti ittifak oluşturmaya iten en önemli nedenlerden birisi söz konusu devletin var olan amacına ulaşmak için öz kaynaklarının yetersiz olmasıdır. Kaynakları yeterli olsa bile maliyeti ve sorumluluğu bölüştürmek için kendi çıkarlarına benzer çıkarlara sahip diğer devletlerle ittifak oluşturabilir.³²

İttifak oluşturma stratejisi, küçük devlet - büyük güç ayrımı olmaksızın hemen hemen her devlet tarafından uygulanmaktadır. Söz gelimi çalışmanın örneklemini oluşturan

²⁸ Mehmet Gönülöbol, *Uluslararası Politika, İlkeler-Kavramlar-Kuramlar* (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1978), 70.

²⁹ Fırat Yıldız ve Çınar Özen, “Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye”, ed. Fırat Yıldız, *30. Yılında Türk Cumhuriyetleri* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2021), 33-34.

³⁰ Michael Brecher, *The New States of Asia, A Political Analysis* (London: Oxford University Press, 1968), 111

³¹ Sönmezoglu, a.g.e., 407.

³² Ole R. Holsti, “Alliance and Coalition Diplomacy”, ed. J.N. Rosenau, K.W. Thompson & G. Boyd, *World Politics, An Introduction*, (New York: The Free Press, 1976), 340-342.

Özbekistan, Şangay İş birliği Örgütü (ŞİÖ), Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) gibi birçok bölgesel ittifakın içerisinde bulunmaktadır.

Orta ölçekli ve küçük devletler tarafından sık sık uygulanan bir diğer dış politika stratejisi de peşine takılma (bandwagoning)'dır. Peşine takılma stratejisi, Orta ölçekli ya da küçük devletlerin, büyük bir gücün şemsiyesi altına sığınarak ikincil bir rolü kabul ettiklerini bildirmektedir. Peşine takılma stratejisi literatürde, çalışmanın ana konusunu oluşturan dengelemenin zıttı olarak görülmektedir. Peşine takılma kısaca baskın bir güçle iş birliği stratejisidir.³³ Walt, çoğunluğa katılma ya da peşine takılmayı “baskı kaynağıyla uyum” olarak tanımlamaktadır.³⁴ Walt’a göre devletler baskıya açıkça ya da gizliden uyum sağlayabilir. Buna göre bir devlet, iki büyük güçle karşı karşıya kaldığında daha az tehditkâr olanla ittifak kurarken aynı anda daha fazla tehditkâr olanla oldukça iyi ilişkilere sahip olmalıdır. Diğer bir deyişle peşine takılma stratejisi bir savunma stratejisi olarak algılanabilir.

ABD, Rusya, Türkiye ve Çin başta olmak üzere küresel ve bölgesel devletler, Özbekistan’ın kendi lehlerine peşine takılma stratejisi izlemesini istemişlerdir. Bunun karşılığında özellikle Kerimov’un tüm çabası peşine takılma stratejisi izlememek içindir. Bunun karşısında peşine takılma stratejisinin skaladaki diğer ucuna denk gelen dengeleme stratejisi izlemiştir. Mirziyoyev’in de henüz peşine takılma stratejisi izliyor demek için çok erkendir. Selefi gibi o da daha çok dengeleme stratejisine ağırlık vermektedir.

Hem dengeleme hem de peşine takılma stratejisiyle benzerlik gösteren ve zaman zaman karıştırılan bir diğer dış politika stratejisi korunmak (hedging)'dır. Korunmak, tıpkı peşine takılma ve dengeleme gibi küçük devletler tarafından kullanılmaktadır. Korunma stratejisini uygulayan devletin temel amacı daha sorunlar oluşmaya başlamadan önce bu sorunların oluşmasını engellemek ve var olan statükoyu korumak için çabalamaktır.³⁵ Goh, korunmayı “devletlerin dengeleme, peşine takılma veya tarafsızlık gibi alternatifler üzerinde karar veremediği bir durumda karar vermekten kaçınmayı amaçladığı bir dizi strateji” olarak tanımlamaktadır. Goh, riskten

³³ K.N. Waltz, *Theory Of International Politics* (Boston: Addison-Wesley, 1979), 126.

³⁴ S. M. Walt, *The Origins of Alliance* (Ithaca and London: Cornell University Press, 1987), 17.

³⁵ Kei Koga, “The Concept of Hedging Revisited: The Case of Japan’s Foreign Policy Strategy in East Asia’s Power Shift”, *International Studies Review*, V. 20, No: 4 (December 2018), 55.

korunmayı, büyük güçler arasındaki rekabet koşullarında karı maksimize etmeye yardımcı olan bir orta/küçük gücün stratejik seçimi olarak görmektedir.³⁶

Cheng-Chwee Kuik riskten korunmayı daha kapsamlı bir şekilde “*bir aktörün, yüksek belirsizlik ve yüksek risk durumu altında karşılıklı olarak zıt etkiler üretecek çoklu politika seçeneklerini takip ederek riskleri azaltmaya çalıştığı bir davranış*” olarak tanımlamaktadır.³⁷ Denny Roy ise “*gelecekteki bir güvenlik tehdidi olasılığına karşı birden fazla stratejik seçeneği açık tutmak*” olarak tanımlamaktadır.³⁸

Orta/küçük devletlerin savunma amaçlı kullandıkları bir diğer strateji sorumluluğu devretme (buck-passing)’dir. Sorumluluğu devretme de dengeleme ile karıştırılabilecek bir stratejidir. Ancak işin özü iyi anlaşıldığında birbirlerinden farklı olmak bir yana birbirlerine zıt oldukları bile görülebilir. Zira bir devlet, dengeleme stratejisinin maliyetinden kaçınmak için sorumluluğunu devretmektedir.³⁹ Buck-passing, “tehdit altındaki büyük gücün, tehdit eden devleti caydırma veya yenme yükünü başka bir devlete yüklemeye çalıştığı” bir güç peşinde koşma stratejisidir.⁴⁰ Bu nedenle savaşmayı varsayılan seçenek olarak kabul eden buck-pasing, prensip olarak bir caydırıcılık stratejisidir. Buck-passing, diğer devletlere uyum sağlayarak daha fazla güç kazanabilecekleri için küçük devletlerin güvenliğini sağlaması açısından oldukça makul bir yöntemdir.⁴¹

Buradaki en önemli husus, bu stratejinin küçük ve ait olduğu bölgede ağırlık sahibi olmayan bir güç tarafından kullanılmasıdır. Oysa Özbekistan, bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren bağımsızlığını kendi yeterlikleriyle korumaya ve Orta Asya’nın bölgesel lideri olmaya çalışmaktadır. Hem İslam Kerimov gibi idealist bir lider hem de Mirziyoyev gibi realist bir lider bu stratejiyi uygulamamış, uygulamayacaktır.

Bir başka dış politika stratejisi de yine savunma amaçlı olan yatıştırma (appeasement)’dir. Yatıştırma, *bir saldırının ortaya çıkması halinde ya da bir saldırı*

³⁶ E. Goh, *Meeting the China Challenge: The U.S. in Southeast Asian Regional Security Strategies* (Washington, D.C.: East-West Center, 2005), viii.

³⁷ C.C. Kuik, “The Essence of Hedging: Malaysia and Singapore’s Response to a Rising China”, *Contemporary Southeast Asia*, 30 No:2 (2008), 164-165.

³⁸ D. Roy, “Southeast Asia and China: Balancing or Bandwagoning?” *Contemporary Southeast Asia*, 27 No: 2 (2005), 306.

³⁹ Jennifer M. Lind, “Pacifism or Passing the Buck? Testing Theories of Japanese Security Policy”, *International Security*, 29, No.1 (Summer 2004), 104.

⁴⁰ Robert D. Putnam, “Diplomacy and Domestic Politics: The logic of Two-level Games”, *International Organization*, 42, No. 3 (Summer, 1988), 13.

⁴¹ A.g.e. 15

*tehdidinin ortaya çıkması halinde, saldırgan devlete karşı uygulanan pasif politika'dır.*⁴² Yatıştırma stratejisi, 2. Dünya Savaşı'na giden süreçte İngiltere Başbakanı N. Chamberlain ile özdeşleşmiştir. Chamberlain'in temel amacı Nazi Almanyası'nın saldırgan tutumlarına göz yumarak onu sisteme dahil etmektir. A. Hitler'in haklı bulunabilecek isteklerine göz yuman İngiltere böylelikle Almanya'nın bir yerde duracağı hesabını yapmıştır.⁴³

Özbekistan bağımsızlığını kazandığı yıldan itibaren resmen işgale uğramamış ve doğal olarak Taşkent yönetimi tarafından yatıştırma stratejisi (henüz) uygulanmamıştır.

Zincirleme (chain-ganging) stratejisi, genellikle bir devletin yalnızca içinde bulunduğu ittifak sisteminden kaynaklı taahhütlerden dolayı ulusal çıkarlarının olmadığı bir çatışmaya sürüklenmesi mantığını içermektedir.⁴⁴ Bu bağlamda ittifak sisteminden kaynaklı taahhütler yani güvenilir güvenlik garantileri saldırganlığı caydırabilir. Ancak ihtiyaç anında müttefikleri terk etmek bu tür askeri taahhütlerin güvenilirliğini sınırlandıracaktır. Bu sebeple böyle bir sistemde küçük güçlerin bireysel çıkarlarından kaynaklanan yerel krizlerin, takipçileri üzerindeki hakimiyetlerini kaybetmek istemeyen büyük güçleri çekme olasılığı her zaman vardır. Başka bir deyişle, sistemin bütünlüğü için en önemli tehlike, küçük devletlerin zincirleme çeteleşmesidir ve bu ancak kontrol aracı rolünü yerine getirmediğinde ortaya çıkabilir.⁴⁵

Bu stratejiye göre Özbekistan bir çatışma içinde bulunmalı ve bu çatışmaya üzerinde hakimiyet kurmak isteyen Rusya ya da Çin gibi büyük devletleri de çekmelidir. Ancak günümüze kadar böyle bir durum söz konusu olmamıştır. Bu strateji, bugüne kadar Özbekistan tarafından uygulanmamıştır.

Tasmayı gevşetme (Leash-slipping) stratejisi ise Soğuk Savaş'ın bitmesi ve dünyanın tek kutuplu bir sisteme evrilmesi sonucunda Christopher Layne tarafından 2006 yılında ortaya atılmıştır. Buna göre her devlet, tek kutuplu sisteme karşı çıkmalı ve hegemon gücün olası tehditleri karşısında bağımsız durmaya gayret göstermelidir.⁴⁶ Bu stratejinin en tipik örneğini 1960'lı yılların Fransa'sı oluşturmaktadır. ABD'nin

⁴² Barış Özdal, "2. Dünya Savaşı'nın Diplomasinin Gelişimine Etkileri", ed. Barış Özdal, R. Kutay Karaca, *Diplomasi Tarihi II*, (Bursa: Dora Yayınları, 2019), 182.

⁴³ A.g.e.

⁴⁴ Dominic Tierney, "Does Chain-Ganging Cause the Outbreak of War?" *International Studies Quarterly*, 55, no.2 (June 2011), 285–304.

⁴⁵ Waltz, *Theory Of International Politics*, s. 167.

⁴⁶ Gautam, a.g.e., 38

Avrupa'daki hegemonyasına karşı Paris, nükleer güç elde etmeyi hedeflemiş, Batı Avrupa Savunma Politikasını savunmaya başlamıştır.⁴⁷

Özbekistan'ın en temel dış politikalarından biri kendi üzerindeki Rus hegemonyasını kırmaktır. Bu bağlamda tasmayı gevşetme stratejisini de dengeleme stratejisi yanında uyguladığını söyleyebiliriz. Örneğin Özbekistan, ilerideki bölümlerde ayrıntılarıyla işleneceği üzere Rusya'nın bölgede hegemonya kuramaması için tıpkı Fransa'nın NATO yerine Batı Avrupa Savunma Politikasını savunması gibi Avrasyacılığa şiddetle karşı çıkarak Avrasyacılık karşısında Türkistancılığı savunmaktadır.

Tablo 2.1: Dengeleme Stratejisi Dışındaki Dış Politika Stratejilerinin Özbekistan Tarafından Uygulanması

Dış Politika Stratejisi	Özbekistan'ın Uygulayıp Uygulamaması	
	Kerimov Dönemi	Mirziyoyev Dönemi
Yalnızlık	Yalnızlık stratejisi, Özbekistan tarafından uygulanmamıştır. Zira yalnızlık stratejisi uygulayacak bir devletin hem coğrafi olarak izole durumda olması hem de kendine kendine yetebilmesi gerekmektedir.	
Tarafsızlık	Tarafsızlık stratejisi, küçük devletler tarafından izlenebilmektedir. Kerimov, Rusya, Türkiye, ABD ve Avrupa'ya karşı güvensizlik hissettiği 2005 yılı itibarıyla kısmi tarafsızlık stratejisi izlemiştir.	Mirziyoyev, Kerimov'un kısmi tarafsızlığını kesin bir şekilde bozarak dışa açılma dönemi başlatmış, bu stratejiyi uygulamamıştır.
Bağılantısızlık	Bağılantısızlık, Soğuk Savaş Dönemi'ne özgün bir Üçüncü Dünya Stratejisi olup Özbekistan tarafından uygulanmamıştır.	
İttifak Oluşturma	İttifak oluşturma, en yaygın kullanılan dış politika stratejisidir. Bu bağlamda he Kerimov hem de Mirziyoyev dönemlerinde sıklıkla uygulanmıştır. Bir ayrıma gidilmek gerekirse Mirziyoyev'in bu stratejiyi daha etkin kullandığı söyleyebilir.	

⁴⁷ Edward A. Kolodziej, *French International Policy under de Gaulle and Pompidou: The Politics of Grandeur* (Ithaca, N.Y: Cornell University Press, 1974), 91.

Peşine Takılma	Dış politika stratejilerini bir skalaya yerleştirirsek bir ucunda peşine takılma diğer ucunda ise dengeleme yer alacaktır. Kerimov’un politik hayatı boyunca en temel ilkesi “peşine takılma”dan kaçınmaktır. Mirziyoyev’in de henüz bu stratejiyi uyguladığına dair bir eylem ya da söylemi mevcut değildir.
Sorumluluğu Devretme	Özbekistan’ın en temel amacı bağımsızlığını kendi yeterlikleriyle korumaya ve Orta Asya’nın bölgesel lideri olmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda sorumluluğu devretme bir yere sorumluluğu, bölgesel olarak üzerine alma arzusu söz konusudur.
Yatıştırma	Özbekistan’ın yatıştırma stratejisi uygulaması için ya doğrudan işgale uğramış olması ya da işgale uğramış bir devleti savunması gerekmektedir. Şu ana kadar böyle bir durum yaşanmamıştır.
Zincirleme	Zincirleme stratejisinin özünde bir “çatışma” durumu yatmaktadır. Henüz Özbekistan’ın bir çatışmaya doğrudan ya da dolaylı yoldan girdiği olay yoktur. Dolayısıyla bu stratejisi her iki lider tarafından da uygulanmamıştır.
Tasmayı Gevşetme	Dengeleme stratejisine ek olarak Özbekistan’ın ikinci temel stratejisidir. Burada tasmayı elinde tutmak isteyen taraf Rusya’dır. Hem Kerimov hem de Mirziyoyev tasmayı gevşetmek için çeşitli ilişkiler gerçekleştirmektedir.

Tablo, Özbekistan’ın dış politikasının incelendiği eserlerden esinlenilerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.1.2 Sistem Olarak Dengeleme: Güçler Dengesi

20. yüzyılın sonlarına doğru daha kapsamlı araştırılmaya başlanan Güçler Dengesi kavramı, tarihsel olarak 15. yüzyılın Avrupa’sına dayanmaktadır. Araştırmalarda, 15. yüzyıldan önce Avrupa dışındaki alanlarda kullanılıp kullanılmadığına dair bir tartışma mevcut değildir. Kavram, sosyal bilimciler ve dış politika yapıcılar tarafından sıkça kullanılmaktadır. Bu denli sık kullanılmasına rağmen kavram, çoğu sosyal bilim kavramıyla aynı kaderi paylaşmış ve üzerinde ulaşılmış net bir tanım yapılmamıştır.⁴⁸

⁴⁸ Philip A. Streich, “The Failure of the Balance of Power: Warring States Japan, 1467-1590”, (Unpublished PhD Thesis, The State University of New Jersey, 2010), 8.

Zira güçler dengesinde bulunan devletlerin sürekli olarak güç parametreleri, çıkarları, iç ve dış politikaları, liderlerin algısı ve uluslararası sistem değişim göstermektedir.⁴⁹

Güçler Dengesi fikrinin kökeni genellikle İtalya'daki Rönesans'a atfedilir. İncelenmekte olan tüm dönemler boyunca güçler dengesinin en temel ve değişmeyen üç temel varsayımı mevcuttur.⁵⁰

- Herhangi bir devletin güvenliği ve bağımsızlığı son tahlilde fiziksel güce bağlıdır.

- Güç görecelidir ve herhangi bir devletin gücü, çevredeki devletlerin gücü cinsinden ölçülmelidir.

- Dolayısıyla bir devletin gücündeki herhangi bir artış, komşularının gücünün azalması anlamına gelir ve onların güvenlik ve bağımsızlıkları için bir tehdit oluşturur.

1648 yılında Vestfalya Antlaşması ile kurulan modern devlet sisteminin başlangıcından itibaren güçler dengesi ittifaklar yoluyla korunmuştur. Geleneksel olarak dünyada çeşitli güçler hep mevcut olmuştur. Uluslararası siyaset dünyasında, her ulusun iç siyaset alanındaki değişiklikler nedeniyle hiçbir ulusun kalıcı dostları ve düşmanları olmamıştır. Söz konusu durum güçler dengesinin doğuşuna sebep olmuştur.⁵¹

Güçler dengesini korumak için üç farklı ittifak sistemi tespit edilmiştir.⁵²

- İlk türünde iki ittifak mevcuttur ve her iki ittifakta bulunan milletler/devletler statükoyu kendi lehlerine değiştirmeye çalışmaktadırlar.

- İkinci tür ittifak sisteminde, bir ittifak içindeki milletler/devletler statükoyu korumaya, diğer ittifak içindeki milletler/devletler ise statükoyu değiştirmeye çalışmaktadırlar.

- Güç dengesinin eşit güçteki iki ittifaktan ve dengeleyiciden oluştuğu üçüncü durumdaysa dengeleyici her iki tarafla da müttefik değildir ve ne zaman bir savaş çıksa her zaman daha zayıf olan ittifaka katılmaktadır.

⁴⁹ Paul W. Schroeder, "The Nineteenth Century System: Balance of Power or Political Equilibrium?", *Review of International Studies*, 15, No. 2 (April, 1989), 141.

⁵⁰ Per Maurseth, "Balance-of-Power Thinking from the Renaissance to the French Revolution", *Journal of Peace Research*, 1, No. 2 (1964), 120-121.

⁵¹ Ronald C. Monticone, "The Changing Balance Of Power", *Rivista Di Studi Politici Internazionali*, 75, No. 4 (2008), 499.

⁵² A.g.e.

Güçler dengesinin hedefleri açısından da farklı bilim insanları tarafından farklı analizler yapılmıştır. Örneğin Henry Reeve, güçler dengesinin savaşan tarafların zafer kazanmaları için değil savaşın engellenmesi ve barışın herkese ortak çıkar sağlaması amacıyla kurulduğunu savunmaktadır. Hatta Reeve'ye göre savaş esnasında güçler dengesi, tüm değerini kaybetmektedir.⁵³ Bunun tam aksi fikrini Richard Cobden savunmaktadır. Ona göre ise güçler dengesi, savaşmak için gerekli ve yeterli sebepleri devlet adamlarına sunmaktadır.⁵⁴

Güçler dengesi, tarihteki anlamıyla büyük güçlerin uyguladığı politikaların sonucunda oluşan bir sistemdir. Burada küçük devletler, güçler dengesinde yer almaz ancak güçler dengesinde yer alan büyük devletlerin yanlarında yer alabilirler. Zira küçük devletlerin sınırlı askeri, ekonomik ve diplomatik güçleriyle tek başlarına varlıklarını devam ettirmeleri oldukça zordur. Jeopolitik açıdan önemli, büyük güçlerin gözünün üzerinde olduğu küçük bir devlet ancak güç dengesindeki, kendisine en makul gelen ve çıkarlarının benzeştiği büyük bir devletin yanında yer alarak kendisini koruyabilir. Doğal olarak dengenin bozulmasından en az denge içindeki büyük devletler kadar etkilenecektir.⁵⁵

Güçler dengesi hem bir uluslararası sistem türünü ifade etmekte hem de bir dış politika stratejisi anlamını taşımaktadır. Bu çalışmada iki farklı güçler dengesi birbirinden ayırt edilebilsin diye güçler dengesi, sistem olarak kısaca aktarılmıştır. Ancak çalışmanın asıl konusu olan dış politika stratejisine daha ayrıntılı yer verilecektir. Zira çalışmaya göre Özbekistan, güçler dengesinin Orta Asya'ya yansımaları dikkate alınarak hiçbir devletin diğerinden daha baskın olmaması hedeflemektedir. Bu kapsamda ilk bağımsızlık yıllarından itibaren dış politikada dengeleme stratejisi uygulamaktadır.

2.1.3 Dış Politika Stratejisi Olarak Dengeleme

Dengeleme, "güç dengesi" sistemi olarak karşımıza çıktığı gibi bir dış politika stratejisi olarak da uygulanmaktadır. Güç dengesi sistemi yukarı da aktarıldığı üzere bir devlet veya devletler koalisyonu, uluslararası sistemde baskın hale gelirse diğerlerinin dengeleme stratejileri izleyeceğini öngörmektedir. Dış politika stratejisi olarak dengeleme ise bir devlet tarafından uygulanan ve herhangi bir devletin kendi ya

⁵³ Henry Reeve, *Balance of Power, Theory and Practice of Balance of Power 1846-19* (London: J.M. Dent & Sons Ltd, 1975), 120-121.

⁵⁴ A.g.e., 114.

⁵⁵ Nicholas John Spykman, *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*, 2. ed. (New York: Harcourt, Brace & World, 1970), 20.

da bulunduğu bölge üzerinde hegemonya kurmasını engelleme amacını taşıyan plandır.⁵⁶

Dengeleme stratejisi çoğunlukla realist kuramcılar tarafından kullanılmaktadır. Dengeleme literatürüne en önemli katkıyı Waltz yapmıştır. Waltz, dengelemeyi en basit haliyle bir tehdit karşısında başka güçlerle ittifaklar kurma olarak belirtmiştir.⁵⁷ Daha geniş bir biçimde belirtecek olursak dengeleme stratejisi, devletin tehdit algıladığı bir durumda başka devletlerle ittifaklar kurarak kendi iç kapasitesini geliştirmesi ve bunun sonucunda güvenliğini sağlamasıdır. Dengeleme özellikle de bir hegemon devlete ya da hegemon olmaya aday olan devletle karşı uygulanmaktadır.⁵⁸

Uluslararası ilişkilerin ana akım kuramlarından olan realizme göre devletlerin en temel hedefi kendi varlıklarını, toprak bütünlüklerini ve egemenliklerini korumaktır. Bu hedef karşısındaki önemli tehdit ise sistemde oluşabilecek bir hegemonudur. İşte bu hegemonun ortaya çıkmasını engellemek için devletlerin uyguladığı strateji, dengelemedir. Yani devletler bu stratejiyi, güçler dengesi sistemindeki gibi dengeyi sürdürme amacıyla değil denge sayesinde kendi varlıklarını sürdürme amacıyla dahil olurlar.⁵⁹

İttifak kurma ve dengeleme birbirleriyle karıştırılmamalıdır. Zira dengeleme stratejisi, bir nevi savunma stratejisi olup saldırganlık içermemektedir. Örneğin iki devletin ortak çıkarlar çerçevesinde üçüncü bir devlete karşı ittifak kurması, dengeleme stratejisini kapsamamaktadır. İki devletin, ortak tehdit algıladıkları devlete karşı oluşturdukları bir stratejidir. Ya da tehdit algılanan devletin rakibi olan bir başka devlet ile yakın ilişkiler kurmak anlamını taşımaktadır. Ayrıca altı çizilmelidir ki bir devletin, saldırıya uğradığı an başka devletlerle ittifak yapması da dengeleme stratejisi değildir. Dengeleme stratejisinde ittifaklar, saldırı gerçekleşmeden önce kurulmakta olup aynı devlet, tehdit algıladığı devletle de yakın ilişkilerine devam etmektedir.⁶⁰

⁵⁶ Andrew Heywood, *The Key Concepts in Politics and International Relations*, 2.ed. (London: Palgrave Macmillan, 2015), 1.

⁵⁷ Waltz, *America as a Model for the World?*, 669.

⁵⁸ Paul, *Introduction: The Enduring Axioms of Balance of Power Theory and Their Contemporary Relevance*, 10-12.

⁵⁹ Jack S. Levy, "Balances and Balancing: Concepts, Propositions, and Research Design", *Realism and Balancing of Power: A New Debate*, ed.. John A. Vasquez, Colin Elman (New Jersey: Prentice Hall, 2003), 131.

⁶⁰ Randall L. Schweller, "Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing", *International Security*, 29, No. 2 (Fall 2004), 166.

Belirtilmesi gereken başka önemli bir husus dengeleme stratejisinin tek tip olmadığıdır. Dengeleme stratejisi büyük güçler, bölgesel güçler ve küçük devletler tarafından farklı şekillerde kullanılabilir.⁶¹ Dengelemenin ne olmadığını belirttikten sonra kavrama dair üzerinde uzlaşa bulunan bazı ortak noktaları belirtmekte fayda vardır.⁶²

- Dengeleme stratejisi, yalnızca devletlerin uygulayabileceği bir dış politika stratejisidir.
- Temel amaç, (içsel ya da dışsal olabilir) güvenlidir.
- Bir devlet, başka bir devlet karşısında gücünü artırmak için uygulamaktadır.

2.1.4 Dengeleme Yöntemleri

Dengeleme, en temelde “iç ve dış dengeleme (internal and external balancing)”, “sert ve yumuşak dengeleme (hard and soft balancing)”, “negatif ve pozitif dengeleme (negative and positive balancing)”, “uzak vey akın dengeleme (offshore and onshore balancing)” ve “her yerde dengeleme (omnibalancing)” olmak üzere dokuza ayrılmaktadır.

2.1.4.1 İç ve Dış Dengeleme (Internal and External Balancing)

Dengelemenin iç ve dış olarak sınıflandırılması Waltz'a aittir. İç ve dış dengeleme genel olarak askeri araçların kullanılmasıyla ilgilidir. Aradaki temel fark askeri araçların kaynağıyla ilgilidir. İç dengelemede devlet kendi askeri gücünü artırır ve rakiplerini kendi yeteneklerini maksimize ederek dengeler. Dış dengelemede ise işin içine müttefikler ve uluslararası/bölgesel kuruluşlar girmektedir.⁶³

2.1.4.2 Sert ve Yumuşak Dengeleme (Hard and Soft Balancing)

Literatürde en fazla yer kaplayan ve en çok önem atfedilen dengeleme sınıflandırmasını sert ve yumuşak dengeleme oluşturmaktadır. Uluslararası literatürde yumuşak dengeleme stratejisi üzerinde uzlaşılmış bir konsensüs olmadığı için genellikle sert dengeleme üzerinden açıklanmaktadır. T.V. Paul, devletlerin yoğun rekabete girdikleri ortamdaki dengelemeyi “sert dengeleme” olarak belirtirken yumuşak dengeleme için daha kapsamlı bir tanım sunmaktadır: “*Yumuşak dengeleme*,

⁶¹ Namrata Goswami, “Power Shifts in East Asia: Balance of Power vs. Liberal Institutionalism”, *Perceptions*, XVIII, No: 1 (Spring 2013), 10.

⁶² Kai He, “Undermining Adversaries: Unipolarity, Threat Perception, and Negative Balancing Strategies after Cold War”, *Security Studies*, 21, No.2, (2012), 161.

⁶³ Waltz, *Theory Of International Politics*, 168.

resmi ittifakların dışında zımni dengelemeyi içerir. Devletlerin genellikle potansiyel olarak tehdit edici bir devleti veya yükselen bir gücü dengelemek için birbirleriyle anlaşmaları veya sınırlı güvenlik anlayışları geliştirmesi durumunda ortaya çıkar. Yumuşak dengeleme genellikle sınırlı silahlanma, ad hoc işbirlikçi tatbikatlar veya bölgesel veya uluslararası kurumlarda iş birliğine dayanır; bu politikalar, güvenlik rekabeti yoğunlaşırsa ve güçlü devlet tehdit edici hale gelirse, açık, sert dengeleyici stratejilere dönüştürülebilir.”⁶⁴

Sert dengeleme ile yumuşak dengeleme arasındaki önemli ayrımlardan biri de güç dengesiyle ilgilidir. Sert dengelemede güç dengesine karşı duruş mevcuttur. Devletler, güç dengesini lehlerine değiştirmeye çalışırlar. Yumuşak dengelemede ise devletler, güç dengesi kabul ederek bu dengeden maksimum yararı sağlamak isterler.⁶⁵ Orta Doğu ve Güney Asya coğrafyasında daha çok sert dengeleme kullanılırken Orta Asya Devletleri yumuşak dengelemeyi tercih etmektedir. Sert dengelemeye göre geçici nitelikte olan yumuşak dengeleme, sorumluluğu başkasına yükleme ve peşine takılma stratejilerine benzemektedir. Ancak bu iki stratejiden de daha pro-aktifdir.

2.1.4.3 Negatif ve Pozitif Dengeleme (Negative and Positive Balancing)

Devletler, ciddi boyutlarda tehdit algıladıklarında pozitif dengeleme stratejisine başvurmaktadırlar. Pozitif dengeleme stratejisi, dengeleme stratejileri içerisinde silahlanmanın ve güvenlikle ilgili organizasyonların en yoğun olduğu türdür. Bu stratejide devlet, güvenliğini sağlamak için askeri gücünü artırır ve askeri ittifaklara tam katılım sağlar böylelikle tehdit algıladığı devletin gücü karşısında ezilmekten kurtulmuş olur. Negatif dengeleme stratejisi ise devletlerin dolaylı tehdit hissettiği durumlarda kullanılmaktadır. Negatif dengeleme stratejisini izleyen devlet, silahlanarak ve askeri ittifaklara katılım sağlama arzusu içine girerek tehdit algıladığı devleti kıskırtmak istemektedir. Bu nedenle pozitif dengeleme stratejisi askeri dengeleme, negatif dengeleme stratejisi ise askeri olmayan dengeleme türü olarak tanımlanabilir.⁶⁶

⁶⁴ Paul, *Introduction: The Enduring Axioms of Balance of Power Theory and Their Contemporary Relevance*, 3.

⁶⁵ John J. Mearsheimer, Stephen M. Walt., “The Case for Offshore Balancing: A Superior U.S. Grand Strategy”, *Foreign Affairs* (July/August, 2016), 126.

⁶⁶ Kai He, *Undermining Adversaries: Unipolarity, Threat Perception, and Negative Balancing Strategies after Cold War*, 170.

Örneğin Rusya'dan tehdit algılayan Ukrayna'nın dengeleme türü pozitifken Özbekistan'ınki ise negatiftir. Örnek üzerinden de anlaşılacağı üzere negatif dengeleme, pozitif dengelemeden daha az risk taşımaktadır. Zira, pozitif dengelemedeki askeri önlemler her ne kadar savunma amaçlı da olsa karşı tarafı provoke edici niteliktedir.

2.1.4.4 Uzak ve Yakın Dengeleme (Offshore and Onshore Balancing)

Uzak ve yakın dengeleme stratejileri, Mearsheimer ve Walt tarafından geliştirilmiştir. Uzak dengeleme stratejisi, ABD'nin herhangi bir savaşa girme ihtimalini minimize etmek ve uluslararası arenada ABD'nin küresel hakimiyetini sağlamak amacı taşımaktadır.⁶⁷ Görüldüğü üzere uzak dengeleme stratejisi, ABD için türetilmiştir. Örneğin Walt, ABD'nin Afganistan gibi farklı kıtalarda yer alan sorunlu bölgelerindeki faaliyetlerinin sınırlı tutulması gerektiğini zira bu faaliyetlerin ABD'ye yük olduğunu düşünmektedir.⁶⁸ Yakın dengeleme stratejisi ise uzak dengelemenin tam zıttıdır. Buna göre ABD'nin eğer çıkarı varsa maliyeti ne olursa olsun o bölgede faaliyet göstermek zorundadır.⁶⁹

Uzak ve yakın dengeleme stratejileri, ABD merkezli stratejiler olup diğer büyük güçlere uyarlanabilir. Ancak bu çalışmanın konusu olan Özbekistan'ın uygulayabileceği stratejiler değildir.

2.1.4.5 Her Yerde Dengeleme (Omnibalancing)

Her Yerde Dengeleme stratejisi, Üçüncü Dünya ülkelerinin dış politika davranışları bağlamında Steven David tarafından geliştirilmiştir. David, “uluslararası siyasetin güce, çıkarlara ve rasyonaliteye odaklandığı” şeklindeki realist öncülü paylaşarak şu eklemeyi yapmaktadır: “*realizm, dış tehditlere ve yeteneklere (yani yapısal argümanlara) odaklanmanın yanı sıra iç tehditleri inceleyecek şekilde genişletilmeli ve analiz düzeyi olarak devletin kendisinden ziyade devletin lideri kullanılmalıdır.*”⁷⁰

David, meşruiyeti sarsılmış zayıf rejimlerin ister dışarıdan ister içeriden üretilmiş olsun en acil tehdide tepki olarak başka bir (daha güçlü) devlete karşı veya ona doğru hizaya girdiğini ileri sürmektedir. David'in fikirleri, Eric Miller tarafından başta

⁶⁷ Christopher Layne, “The Poster Child for Offensive Realism: America as a Global Hegemon”, *Security Studies*, XII, No:2 (2002) 132.

⁶⁸ Mearsheimer, Walt, *The Case for Offshore Balancing: A Superior U.S. Grand Strategy*, 76.

⁶⁹ A.g.e., 75.

⁷⁰ Steven R. David, ‘Explaining Third World alignment’, *World Politics*, 43, No:2 (1991), 236–237

Ukrayna ve Özbekistan olmak üzere eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin ittifak kurmasını araştırmak için kullanılmıştır.⁷¹

Miller'ın Sovyet sonrası liderlerin karşı karşıya olduğu ve dış politika sonuçları üzerinde etkisi olan iç tehditlerin doğasına ilişkin tartışması, her yerde dengeleme stratejisinin önemli bir modifikasyonunu oluşturmaktadır. David'in, bir liderin siyasi ve fiziksel olarak hayatta kalmasını doğrudan tehlikeye atan eylemler listesine Miller, muhalefeti harekete geçirebilecek ve sonunda rejim değişikliğine yol açabilecek olan zayıf ekonomik performansı veya meşruiyet kaybını eklemiştir.⁷²

Görüldüğü üzere tüm dengeleme stratejileri içerisinde, her yerde dengeleme Özbekistan için en uygun olanıdır. Çalışmada Özbekistan'ın dış politikaları incelenirken sıklıkla bu yönüme başvurulacaktır.

Tablo 2.2: Dengeleme Strateji Yöntemlerinin Kerimov ve Mirziyoyev Dönemleri'nde Uygulanması

Dengeleme Stratejisi	İslam Kerimov	Şevket Mirziyoyev
İç ve Dış Dengeleme	• Kerimov 2005 yılına kadar Dengeleme Stratejisini Rusya'ya karşı yürütmüştür. • Kerimov, ulus devletleşme sürecini Timurlulara dayandırmış ve Rus kültürel mirasını / ortak tarihsel deneyimleri reddederek dış politikasını Rusya'nın yeniden bölgede egemen olmasına karşın oluşturmuştur. • Bu bağlamda ilk etapta Türkiye ve ABD ile ilişkilerini geliştirmiştir. • Kerimov'un ulus inşasında Rusya'ya dair "şeyleri" dışarıda tutması iç dengeleme,	• Mirziyoyev, Kerimov döneminde bozulan ilişkilerin tamamını düzeltmekle işe başlamıştır. • Örneğin 2019 yılında Türk Keneşi / TDT'ye dahil olarak 2005'te Türkiye ile bozulan ilişkileri düzeltmeye başlamıştır. • 2018'de Rusya ile uzun zaman sonra ilk kez 27 milyar dolar değerinde 785 ekonomik anlaşma imzalayarak ilişkileri önemli boyuta taşımıştır. • Çin'in Kuşak Yol Projesi'nin Orta Asya'daki en önemli ayağı olarak destek vermektedir.

⁷¹ Eric A. Miller, Arkady Toritsyn, "Bringing The Leader Back In: Internal Threats And Alignment Theory In The Commonwealth Of Independent States", *Security Studies*, 14, No:2 (2005), 325–363.

⁷² Eric A. Miller, *To Balance or Not to Balance: Alignment Theory and the Commonwealth of Independent States* (London: Ashgate, 2006), 26–29.

	Rusya'ya karşı ABD ve Türkiye ile yakın ilişkiler geliştirmesi ise dış dengelemedir. • 2005 yılındaki Andican Olayları, Kerimov'un ABD ve Türkiye'den kesin bir biçimde uzaklaşmasına yol açmış ve dengelemeden ziyade izolasyonizm stratejisini izlemeye başlamıştır. • 2010'lardan itibaren Kerimov, dengeleme stratejisine önemli bir aktör olarak Çin'i dahil etmiştir.	• Mirziyoyev, Mayıs 2018'de Washington ziyareti sırasında ABD ile iyi ilişkileri yeniden tesis etme girişiminde bulunmuştur. • 2016'dan itibaren Mirziyoyev, dengeleme stratejisine önemli bir aktör olarak AB'yi de dahil etmiştir. • Mirziyoyev, dış dengelemeye daha fazla önem veriyor gibi gözükmeyle beraber dış dengelemenin esas amacı çeşitli ekonomik ilişkilerle Özbekistan'daki durumu iyileştirmektir.
Yumuşak ve Sert Dengeleme	Her iki lider de sert dengeleme stratejisini uygulamamıştır. Zira iki lider de askeri ittifaklardan büyük ölçüde kaçınmaktadır. Örneğin Özbekistan ŞİO, TDT gibi örgütlere üye olurken KGAÖ, NATO gibi örgütlere üye olmamaktadır.	
Negatif ve Pozitif Dengeleme	Her iki lider de negatif dengeleme stratejisi benimsememiştir. Şimdiye kadar Özbekistan'ın diğer devletlerin güçlerini azaltacak politikalarına rastlanılmamıştır.	
Her Yerde Dengeleme	Bu stratejiye göre 3. Dünya ülkelerinin liderleri her türlü tehdide karşı direnme eğilimindedir. Dolayısıyla büyük güçleri dengelemek için her türlü yöntemi uygulayabilirler. Bu bağlamda hem Kerimov hem de Mirziyoyev'in dış politikada esas uyguladığı dengeleme stratejisidir. Tez boyunca en ayrıntılı üzerinde durulacak olandır. Zira yukarıda bahsi geçen tüm stratejileri içerisinde barındırmaktadır.	

Tablo, yazar tarafından yukarıda verilen bilgilerin özeti şeklinde oluşturulmuştur.

2.2 Kuramsal Çerçeve

Çalışmanın kuramsal çerçevesini neo-klasik realizm oluşturacaktır. Zira Özbekistan dış politikasını anlamlandırmak için hem uluslararası sistemin Özbekistan'a yansımalarını hem Özbekistan'daki devlet yapısını hem de Kerimov ve Mirziyoyev'in liderlik özelliklerini incelemek gerekmektedir. Bu kapsamda bütüncül bir dış politika

analizi sunulması adına teori olarak neo-klasik realizm seçilmiştir. Bu bölümde öncelikle neo-klasik realizmi daha doğru anlayabilmek adına klasik realizm ve neo realizm incelenecektir. Akabinde neo-klasik realizm, ayrıntılarıyla aktarılacak, neden önemli olduğu ve neden Özbekistan’a uyarlanabileceği anlatılacaktır. Neo-klasik realizmin ana değişkeni olan sistem; ara değişkenleri olan devlet yapısıyla liderlik algısı ve dış politika çıktısı Özbekistan örneği üzerinde kısaca aktarılarak tezin geri kalan kısmı için bir öz özelliği taşıyacaktır.

2.2.1 Klasik Realizm ve Neo Realizm

Realizm, temelde üçe ayrılmaktadır: “Klasik realizm”, “neo realizm” ve “neo-klasik realizm”. Neo-klasik realizm, kronolojik olarak realizmin son sürümüdür ve ilk iki realizm türünden doğal olarak etkilenmiştir. Bu kapsamda neo-klasik realizmi anlamak için önce kısaca klasik realizm ve neo realizmden bahsetmek doğru olacaktır. Klasik realizm, analizini insan doğasına odaklarken neo realizm uluslararası sistemi baz almaktadır.⁷³

Klasik realizm, insanın doğasında güç elde etme arzusunun yattığı varsayımı üzerine devlet davranışlarını kalıplaştırmaktadır. Buna göre devletler devamlı bir biçimde güçlerini maksimize etmek istemektedirler. İnsan doğasının çatışmaya yatkın olduğunu düşünen klasik realistler, insanlar tarafından yönetilen devletlerin de doğal olarak çatışmacı olduğunu aktarırlar. Diğer bir deyişle devletlerin savaşmaları veya çatışmaları devlet adamlarının hırslarıyla doğrudan ilgilidir.⁷⁴ Klasik realizmin başka bir temel varsayımı ise uluslararası sistemin anarşik oluşudur.⁷⁵ Realizmin ilk temsilcili olarak sıkça “The Peloponnesian War (Peloponnesian Savaşları)” adlı eseriyle Thucydides işaret edilmektedir. Buna göre anarşik bir sistem içerisinde mücadele eden devletlerin güç parametrelerindeki dengesizlikler, “güçler dengesi”ne neden olmaktadır.⁷⁶

Realizmin öncü isimlerinden biri olan Nicolas Machiavelli, “Prens” adlı eserinde, bir hükümdarın ülkesini nasıl yönetmesi gerektiğini anlatmıştır. Ona göre yönetici,

⁷³ Peter Sutch, Junita Ellias, *International Relations: The Basics*, 1. bs, (New York: Routledge Press, 2007), 50-64.

⁷⁴ T. Hobbes, *Leviathan*, çev. Semih Lim (İstanbul: YKY, 2007), 93-94.

⁷⁵ R. Gilpin, “The Richness of the Tradition of Political Realism”, *International Organization*, 38, No.2 (1984), 290-291.

⁷⁶ R. Gilpin, “The Theory of Hegemonic War”, *The Journal of Interdisciplinary History*, 18, No.4 (1988), 591.

devletinin bekası için etik kuralları çiğnemekte özgürdür.⁷⁷ Realizmin devleti, her şeyden daha fazla önemsiyor olmasının altyapısını gördüğü üzere Machiavelli oluşturmuştur. Önemli diğer bir isim olan Thomas Hobbes ise “Leviathan” isimli eserinde insan doğasının kötülüğünü aktararak bu kötülüğün bir doğa hali olduğundan bahsetmektedir. Devlet içerisinde bir üst güç olacağı için bu kötülüğün önüne geçilebilecekken uluslararası sistemin anarşik doğasından dolayı kötülüğün önüne geçmek mümkün olmayacaktır. Bunun sonucunda devletler sürekli savaşım halinde kalacaklardır. Hobbes, yalnızca mutlak iktidarın sağlandığı durumlarda barışın sağlanabileceğini düşünmektedir.⁷⁸

Klasik realizmin, teorileştirilmesine katkıda bulunan önemli isimlerden biri olan Edward H. Carr, 1. Dünya Savaşı’ndan hareketle idealistlere ya da diğer bir deyişle ütopyacılar karşı tezini “The Twenty Years’ Crisis: 1919-1939 (Yirmi Yıl Krizi: 1919-1939)” eseriyle öne sürmüştür. Carr, ütopyacı bakış açısıyla uluslararası sorunların çözülemeyeceğini aktarmaktadır. 1. Dünya Savaşı gibi bir felaketin bir daha meydana gelmemesi adına Carr, ütopyalarla değil gerçeklerle hareket edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Akımın kurucularından biri olan Hans Morgenthau ise “Politics Among Nations (Uluslararası Politika)” isimli eserinde klasik realizmin temellerini sunarak bu teoriyi sistemleştirmiştir. Morgenthau, sıklıkla “güç” ve “çıkar” kavramlarına atıfta bulunmuştur.⁷⁹ Tüm bu bilgiler ışığında klasik realizmin varsayımlarını şu şekilde özetleyebiliriz:

- Uluslararası sistem anarşiktir. Bu anarşik sistem içerisindeki temel aktörler devletlerdir.
- Politikanın kaynağı, insan doğasıdır ve insan doğası gereği çıkarıcı ve çatışmacıdır.
- Devletler, politika üretirken kara kutudur yani içerideki grupların, fikirlerin bir önemi yoktur.
- Devletler, rasyonel varlıklardır.

Neo realizm ya da diğer bir adıyla yapısal realizm, realist teoriye klasik realizmden farklı bir boyut kazandırmıştır. Klasik realizmin insan doğasına verdiği önemi eleştiren

⁷⁷ N. Machiavelli, *The Prince* (Oxford: Oxford University Press, 1998), 56.

⁷⁸ Hobbes, a.g.e., 80-84.

⁷⁹ J. Donnelly, “Realizm”, S. B. vd., *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (İstanbul: Küre Yayınları, 2014), 15-16.

neo realistler, önemi uluslararası sistemin yapısına vermektedir. Örneğin klasik realizme göre savaşın sebebi insan doğasındaki çatışmacı ruhken neo realizme göre savaşın nedeni devletlerin, güçlü ya da saldırgan olan devletleri dengeleme isteğidir. Neo realizm, Kenneth Waltz tarafından yazılan “Theory of International Politics (Uluslararası Politikalar Teorisi)” isimli eser ile teorileşmiştir.⁸⁰ Waltz, 1980’lerde gerileyen Amerikan hegemonyasının sonucunda ortaya çıkmakta olan uluslararası sistemi anlamlandırma amacı gütmektedir. Waltz, sistemin anarşik olduğu hususunda ve temel aktörün devletler olduğu konusunda klasik realistlerle hemfikirdir. Ayrıca devletlerin kara kutu ve rasyonel varlık olduğu konusuna da katılmaktadır. Ancak bunlara ek olarak Waltz, sistemdeki güç dengesine, gücün dağılımına odaklanarak dış politikada en belirleyici husus olarak bunu göstermektedir.⁸¹

Bunlara ek olarak neo realizmin iş birliğine bakış açısı klasik realizmdeki gibi sert değildir. Neo realistler iş birliğinin mümkün olabileceğini vurgulamakla beraber devletlerin işbirliklerinin sınırlı olacağını savunurlar. Bu sebeple iş birliği kısa vadelidir ve barış uzun yıllar devam etmeyecektir.⁸²

Klasik realizm ve neo realizm arasındaki temel farklardan biri de “güç” kavramına olan bakış açısıdır. Her iki realizm türünde de güç oldukça önemlidir. Ancak klasik realizmde güç amaç, neo realizmde ise amaca ulaşmak için kullanılacak araçtır. Gücün ne için gerekli olduğu hususu neo realistleri ikiye ayırmıştır. Waltz, gücün ne için gerekli olduğu sorusuna cevap olarak devletlerin, güvenliklerini sağlamak için gücü araçsallaştırması olarak yanıt vermiştir. John J. Mearsheimer ise bu soruya devletlerin, sistem içerisinde daha güçlü olmak istedikleri için gücü araçsallaştırdıkları şeklinde yanıt vermektedir. Bu sorunun yanıtları, neo realizmi savunmacı ve saldırgan realizm olarak ikiye ayırmaktadır.⁸³

⁸⁰ Ayrıca Bkz: Waltz, *Theory Of International Politics* 18-60.

⁸¹ Kenneth N. Waltz, “International Politics Is Not Foreign Policy”, *Security Studies*, 6, No. 1 (1996), 54-57.

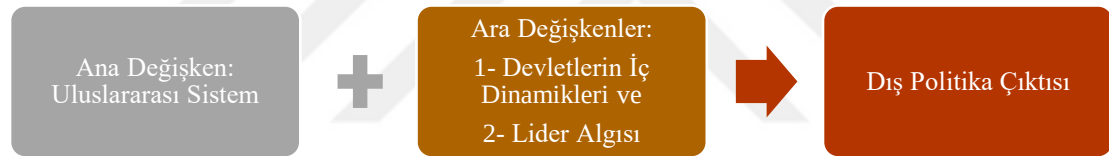
⁸² John Baylis, “Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5, No:18 (2008), 71-72.

⁸³ Steven E. Lobell, *Structural Realism/Offensive and Defensive Realism*, International Studies Association and Oxford University Press, 2017, <https://oxfordre.com/internationalstudies/display/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-e-304;jsessionid=90CEA4FFEC759269F473853C8FEA84D1#:~:text=On%20the%20one%20hand%2C%20offensive,reserved%20policies%20to%20attain%20security.,> [Erişim Tarihi: 20.2.2023]

2.2.2 Neo-Klasik Realizm ve Dış Politika Analizi

Neo-klasik realizm, klasik realizm ile neo realizmin bir sentezine benzemektedir. Neo-klasik realizm, klasik realizmdeki “lider” olgusuyla neo realizmdeki “sistem” olgusunu bir araya getirerek analiz sunmaktadır. Üstelik sistem ve lider düzeyine bir de devlet-toplum ilişkisi ekleyen neo-klasik realizm, oldukça komplike bir teori haline dönüşmektedir. Neo-klasik realizm teorisini ortaya atan Gideon Rose, neo-klasik realizmi tanımlarken şu ifadeleri kullanmıştır: “*Neoklasik realizm, klasik realist düşüncenin bazı temellerini yeniden düzenleyerek, içsel ve dışsal değişkenleri açık bir şekilde bir araya getirmektedir.*”⁸⁴

Neo-klasik realizm, birbirine benzer konumda bulunan ve aynı sistem içerisinde hayatta kalmaya çalışan devletlerin neden birbirinden farklı dış politikalar izlediği sorusundan yola çıkmaktadır.⁸⁵ Bu sorunun cevabını bulmak için ise devletlerin iç durumlarına yönelmektedir. Yani hem klasik realizmdeki hem de neo realizmdeki “devlet, kara kutudur” varsayımı, neo-klasik realizmde bulunmamaktadır. Neo-klasik realizmi anlayabilmek için kısaca şu şekilde bir formülasyon geliştirilebilir:

Şekil 2.1: Neo-Klasik Realizm Formülü

Şekil, yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.2.2.1 Uluslararası Sistem

Neo-klasik realistler tıpkı klasik realistler ve neo realistler gibi sistemin anarşik yapısını kabul ederler ve devletlerin sistemdeki temel aktör olduklarını varsayarlar. Yine neo-klasik realizme göre de diğer realizm türlerinde olduğu gibi devletlerin temel hedefi gücünü artırmak ve güvenliğini sağlamaktır. Bu kapsamda realizm geleneğini sürdürmektedirler.⁸⁶ Rose, neo-klasik realizmi sunarken “*Devletlerin dış politika yapım süreçlerini etkileyen ilk ve en önemli itici güç, uluslararası sistemdeki yerleri*

⁸⁴ Rose, *Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy*, 147

⁸⁵ Taliaferro vd., *Introduction: Neoclassical realism, The State, and Foreign Policy*, 21.

⁸⁶ Mark R. Brawley, “Political Economy and Grand Strategy a Neoclassical Realist View”, *Routledge Global Security Studies*, (2010), 2.

ve özellikle maddi güç kapasiteleridir.” sözleriyle, uluslararası sisteme atfettiği önemi vurgulamıştır.⁸⁷

Neo-klasik realistlere göre devletlerin dış politikalarını belirleyen temel faktör sistemiktir. Uluslararası sistemdeki güç dengesine göre devletler, kendilerine yer belirlemektedir. Uluslararası sistemin anarşik, belirsiz ve güvenilmez yapısında devletler, güvenliklerini sağlamak ve sistemi güçlerinin yettiğince kendi lehlerine göre değiştirmek isterler. Diğer bir deyişle yine neo-klasik realizmde “güç amaçtır” diyen klasik realizm ile “güç araçtır” diyen neo realizmin bir sentezi mevcuttur. Zira burada güç, daha büyük amaçları gerçekleştirmek için amaçtır. Devletler, sistem içerisinde güç kazanarak etkinliklerini artırırılar.⁸⁸ Sistem teorisinde de güç dağılımı oldukça önem arz etmektedir. Güç dağılımı sorununa göre güç üretme, gücünü maksimize etme veya minimalize etme sistemki güç dolaşımının dengelenmesiyle ilgilidir.⁸⁹

Özbekistan dış politikasında da uluslararası sistem her zaman önem arz etmiştir. Zira hem Kerimov hem de Mirziyoyev uluslararası sistemdeki değişiklikleri sıkı bir biçimde takip ederek konjonktürel tavırlar takınmaktadır. Sistem bağlamında Özbek dış politika vektörleri, bağımsızlığından bu yana dalgalı bir seyir izlemektedir. Taşkent bağımsızlığını kazanmasının hemen ardından jeopolitik, ekonomik ve etnik güvenliği açısından Rusya ve Türkiye ile yakın ilişkiler geliştirmiştir. Ancak bu devletler tarafından hayal kırıklığına uğrayan Kerimov yönetimi, dış politika seçeneklerini yeniden düşünmek zorunda kalmıştır.⁹⁰ Zira Özbekistan bağımsızlığını korumak istemektedir ancak Rusya, yakın çevre doktrini ile Özbekistan’ı arka bahçesi ilan etmiştir. Bu durum, Kerimov’un Rusya’ya şüphe ile yaklaşmasına neden olmuştur. Taşkent, Rusya’nın yüzyıl sonra yeniden emperyalist bir tavır sergilemesinden çekinmiştir. Türkiye’nin de benzer şekilde “Adriyatik’ten Çin Seddi’ne” söylemi, Taşkent’i rahatsız etmiştir. Taşkent her fırsatta Türkiye’ye bölgede yeni bir ağabey istemediğini iletmiştir. Daha sonra Batı dünyasını uygun bir seçenek olarak görerek Kerimov, ABD ve Avrupa ile samimi ilişkiler geliştirmeye başlamıştır.⁹¹

⁸⁷ Rose, *Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy*, 146.

⁸⁸ A.g.e., 152.

⁸⁹ Yunus Yoldaş, *Toplum Siyaseti* (İstanbul: Derin Yayınları, 2013), 84.

⁹⁰ Adam Saud, “Changing Dynamics Of Uzbekistan’s Foreign Policy Under Shavkat Mirziyoyev: Prospects For Central Asian Regional Economic Integration”, *Central Asia Journal*, No: 82 (Summer 2018), 3.

⁹¹ A.g.e.

11 Eylül terör saldırılarıyla beraber uluslararası sistemin geçirdiği değişim, Taşkent'e Batı ile yakınlaşma olanakları sunmuştur. Zira bu dönemde hem Özbekistan'ın hem ABD'nin hem de diğer Batılı ülkelerin temel sorunlarının başında radikal terör örgütleri gelmektedir. Diğer yandan belirtmek gerekir ki benzer tehdit nedeniyle başlayan söz konusu yakınlaşma dönemi fazla uzun sürmemiştir. 2005 yılında Andican Olayları ve BDT bölgesinde başlayan Renkli Devrimler olarak da adlandırılan halk sokak protestoları Özbekistan'ın Batılı devletlerle ilişkilerine mesafe koymasına neden olmuştur.⁹²

2005 yılından sonra büyük devletleri birbirleriyle dengeleme stratejisini terk eden Taşkent'in siyasi seçkinleri, bazı önemli istisnalar dışında uluslararası temasları sınırlamış yani yarı izolasyonizm stratejisi izlemeye başlamıştır. 2016 yılında Kerimov'un vefatının ardından Özbekistan'ın sosyal, ekonomik ve dış politikasında köklü değişiklikler yaşanmıştır. Ancak söz konusu değişiklikler uluslararası sistemden değil, lider ve lider algısındaki değişikliklerden kaynaklanmaktadır.

2.2.2.2 Devletlerin İç Dinamikleri

Yukarıda aktarıldığı üzere hem klasik realizm hem de neo realizm, devletlerin birer kara kutu olduklarını varsayar. Diğer bir deyişle devleti bütüncül bir yapıda gördükleri için devletlerin içindeki durumları, sosyo-kültürel yapıyı, hükümetleri ya da hükümet dışı örgütleri görmezden gelirler. Yalnızca klasik realistler, birey üzerinden analiz yaptıkları için toplumun liderler üzerinde etkili olabileceğini kabul etmişler ancak bunun üzerinde durmamışlardır.⁹³ Neo realistler, sistem düzeyinde analiz yaptıklarından dolayı bu konuyla ilgili çalışma yapmamışlardır. Neo-klasik realistler ise sistem ve lider analizinin yanı sıra devlet-toplum ilişkisini de irdelemektedir. Neo-klasik realistler, benzer parametrelere devletlerin benzer dış gelişmelere neden farklı tepki verdiklerinin sorusunu, ulusal politika ve devlet içi aktörlere bağlamaktadır.⁹⁴

Neo-klasik realizmi devlet içi gruplara ve iç politikaya verdiği değer dolayısıyla realist gelenekten kopartmak doğru olmayacaktır. Neo-klasik realistler ne kadar iç politikayı bir değişken olarak kabul etseler de bunu dış politikaya uyarlarken realist geleneğe

⁹² A.g.e.

⁹³ Sterling Jennifer Folker, *Theories of International Cooperation and the Primacy of Anarchy* (New York: State University of New York Press, 2002), 55-60.

⁹⁴ Schweller, *Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing*, 168.

uygun hareket etmekteledir.⁹⁵ Ayrıca altı çizilmeli ki neo-klasik realistler analizlerine sistem düzeyinden başlar, gerekli görülen yerler de devletlerin iç durumlarını incelerler. Bu bağlamda içeride daha çok siyasi elitlerin eylem ve söylemlerine odaklanan neo-klasik realistler, siyasi elitlerin liderler üzerindeki etkilerinden yola çıkmaktadırlar.⁹⁶

Devletlerin iç dinamikleri incelenirken Kerimov ve Mirziyoyev dönemleri arasındaki keskin çizgiyi önceden çizmek gerekmektedir. Ana değişken olan uluslararası sistem alt başlığında da aktarıldığı üzere 19. yüzyılda olduğu gibi bugünün Orta Asya'sında da emperyalist güçler arasında tahakküm ve nüfuz için ve bunun sonucunda da hammadde, pazarlar ve ulaşım koridorları için bir rekabet yaşanmaktadır. Nüfus bakımından bölgenin en büyük devleti olan Özbekistan, dünya güçleri arasında özel bir ilgi uyandırmaktadır. Bu bağlamda devletin siyasi elitleri, ister tecrit politikasını takip ederek ister farklı güçlerin etkisini dengelemeye dayalı çoklu vektör stratejisini gerçekleştirerek Özbekistan'ın öznelliğini ve aynı zamanda kendi ayrıcalıklı konumunu farklı şekillerde savunmaya çalışmaktadırlar.⁹⁷

Örneğin bağımsızlığın ilk yıllarında tüm ekonomik problemlere rağmen Özbek yönetici makamları, ülke için en büyük tehdidin ekonomik bunalım değil gücün istikrarsızlaşması olduğuna karar vermişlerdir. Söz konusu elit grup tarafından muhafazakâr bir politika benimsenmiştir ve bunun sonucu, dış etkenlerden görece bağımsızlığın eş zamanlı olarak korunmasıyla birlikte siyasi sistemin uzun yıllar boyunca dominant kalması olmuştur. Özbek devlet modelinin karakteristik bir özelliği, ülkenin sosyal ve ekonomik hayatı üzerinde sınırsız kontrole sahip olan Ulusal Güvenlik Teşkilatı'nın her şeye kadir olmasıdır.⁹⁸

Mirziyoyev dönemindeyse iç politikada daha çok kamuoyunun sesine kulak verilmeye başlanmış, ciddi bir dönüşüm gerçekleşmiş, dış politika yapılırken içerideki sorunların çözümüne de odaklanılmıştır. Özbek dış politika uzmanı Tulkin Kuyliyev'in şu sözleri bu konuda belirleyicidir: “*Kuşkusuz, Yeni Özbekistan'ın dış politikası, her şeyden önce ülkemizde istikrarlı, adil ve demokratik bir devlet inşa etmeyi, dış dünyaya açıklık*

⁹⁵ Norrin M. Ripsman "Neoclassical Realism and Domestic Interest Groups", *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 288.

⁹⁶ Balkan Devlen, Özgür Özdamar, "Neoclassical Realism and Foreign Policy Crises", *Rethinking Realism in International Relations Between Tradition and Innovation*, ed. Annette Freyberg, Inan Ewan Harrison Patrick James (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2009), 138.

⁹⁷ Sieradzian, a.g.e., 144 – 145.

⁹⁸ A.g.e. 145.

ilkesini teşvik etmeyi, bölgesel ve çok taraflı kalkınmayı sağlayarak proaktif ve örnek olmayı hedeflemektedir.”⁹⁹

Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ş. Mirziyoyev ise yeni dış politikayı şu şekilde ifade etmiştir: “*Özbekistan, uluslararası arenadaki durum ve her türlü tehdit ne olursa olsun bağımsızlığını, egemenliğini ve sürdürülebilir sosyo-ekonomik kalkınmasıyla beraber tüm vatandaşlarının refahını sağlamaya yönelik bir politika izleyecektir*”.¹⁰⁰

2.2.2.3 Lider Algısı

Neo-klasik realizm analizlerinde ikinci bir ara değişken olarak da “devlet yöneticisi”nin yani “dış politika yapıcısı”nın algılarını kullanmaktadır. Liderin, yetiştiği çevreden okuduğu okullara, inanç sisteminden siyasi görüşüne kadar birçok faktör, dış politika kararlarını etkileyebilir. Dış politika analizinde en önemli husus olan sistemdeki olumlu ya da olumsuz değişimleri ve baskıları, liderin nasıl algıladığı önemlidir zira algısına göre kendi politikasını üretecektir.¹⁰¹

Dış politika analizinde lider algısını ön plana çıkaran neo-klasik realist yazar Zakaria’dır. Zakaria’ya göre uluslararası politikanın esas aktörleri liderdir. Zakaria, devlet gücünün sabit olmadığını, liderin hareketleri kapsamında artış ya da azalış yaşandığını savunmaktadır.¹⁰² Lider istihbarat teşkilatından, akademisyenlerden ve ilgili diğer kurumlardan çeşitli bilgiler edinmektedir. Bu bilgileri lider, kendi aidiyetlikleri, kimlikleri, ideolojileri çerçevesinde süzgeçten geçirmektedir. Neticede bir karar almaktadır.

Neo-klasik realizmin iki ara değişkeni olan “iç dinamikler” ve “lider algısı” karşılaştırıldığında daha demokratik devletlerde birincisi daha lider odaklı, otoriter ya da zayıf demokrasi bulunan devletlerde ise ikincisi ön plandadır. Bu bağlamda Özbekistan için iç dinamiklerdense lider algısının baskın olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Lider algısı bağlamında İslam Kerimov kapitalist ekonomiye dayalı devlet modelini, devlet tekellerinin hakimiyetinde, büyük ölçüde Sovyet devletinin varlığının son döneminden itibaren usul ve yöntemlere dayalı olarak inşa etmiştir. Herhangi bir

⁹⁹ Kuyliyev, a.g.e., 93.

¹⁰⁰ Şevket Mirziyoyev, New strategy of Uzbekistan, (Tashkent: 2021), 326.

¹⁰¹ Rose, *Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy*, 147.

¹⁰² Zakaria, a.g.e., 42.

reform yapma isteksizliği, kapsamlı değişikliklerin getirilmesinin kaosa yol açabileceği inancından kaynaklanmaktadır. Kerimov, büyük ölçüde Sovyet modeline benzeyen ekonomiyi, toplumsal farkındalığın Ruslaşmadan arındırılması ve Özbekleştirilmesi, Sovyet geçmişinin kınanması ve komünist sembollere karşı mücadele varsayıldığı milliyetçi siyasi ideoloji ile birleştirmiştir.¹⁰³

Özbekistan Devlet Başkanı Kerimov, bilinçli olarak “Emir Timur”’a ve onun diplomasi geleneğine Özbek dış politikasının temel direklerinden biri olarak atıfta bulunmaktadır. Bunu yaparak Başkan Kerimov, Timur ile doğrudan bir bağ kurmakta, otoritesini ve prestijini artırmaktadır.¹⁰⁴ Kerimov'un uzun iktidar döneminde Özbekistan'ın dış politikası, ulusal bağımsızlığını ve egemenliğini güçlendirmek, ulusal güvenliğini en üst düzeye çıkarmak ve dış aktörlerin işlerine karışmasını engellemek üzerine kuruludur. Kerimov, ülkesinin ulusal bağımsızlığını ve egemenliğini güçlendirmek için bağımsızlığının ilk yıllarından beri bir tür kendine güvenme/mustakillik politikası izlemeye kararlıdır.¹⁰⁵ Kendi kendine yetme/mustakillik politikasının arkasındaki mantık, "emperyal" Sovyet merkezinden kopmak, bağımlılıktan vazgeçmek ve kendi ekonomik kalkınma modelini desteklemektir.¹⁰⁶

Görüldüğü üzere Kerimov'un birinci önceliği kesin olarak Özbek bağımsızlığını tesis etmektir. Açıkça bunu yapmanın ilk adımı, Özbekistan ve sömürgeci güç olarak görülen Moskova arasında bir mesafe yaratmaktır. Bu politika, bağımsızlığın ilk yıllarında çeşitli şekillerde tezahür etmiştir; Kerimov kültürel olarak Özbekçeyi devlet diline yükseltmiş, Rus sembollerini Özbek sembolleriyle değiştirmiş ve Latin alfabesini tanıtarak hızlı Ruslaştırmayı kaldırmıştır; ekonomik olarak ise Rusya'dan enerji bağımsızlığı elde etmeye çalışmış ve ülkesini ihracata dayalı bir ekonomi haline getirmeye çalışmıştır.¹⁰⁷ Bu kapsamda 2005 yılına kadar Rusya'yı diğer devletlerle dengelemiş ancak 2005 yılındaki Andican olayları nedeniyle Özbekistan dengeleme stratejisinden kısmi olarak izolasyonizm stratejisine geçiş yapmıştır.

¹⁰³ Sieradzan, a.g.e., 146.

¹⁰⁴ Tugce Varol Sevim, Alexander Rozanov, “Ups and Downs in Foreign Policy of Uzbekistan towards Security Approach of Russia”, *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, 17, No: 3 (2014), 20.

¹⁰⁵ Beishenbek Toktogulov, “Uzbekistan’s Foreign Policy Under Mirziyoyev: Change Or Continuity?”, *Eurasian Research Journal*, 4, No. (1 January 2022) 51.

¹⁰⁶ Ayrıca bkz: Bernardo Teles Fazendeiro, *Uzbekistan’s Foreign Policy: The Struggle for Recognition and Self Reliance under Karimov*, (Abingdon: Routledge, 2018).

¹⁰⁷ Toktogulov, a.g.e.

2016 yılına kadar Kerimov'a sadık bir teknokrat olarak kabul edilen Şevket Mirziyoyev, Kerimov'un ölümü üzerine daha reformist bir karakter olarak Özbekistan devlet başkanlığı görevini üstlenmiştir. Mirziyoyev'in inisiyatifiyle beraber Özbekistan'da siyasi devlet modelinin otoriter temelleri sarsılmasa da siyasi hayatta belli bir liberalleşme gerçekleşmiştir. Yeni başkan, "Ulusal Güvenlik Servisi"ne karşı savaş ilan etmiş ve şefleri hapsedmiş veya rütbelerini düşürmüştür. Orduda, mali kurumlarda, mahkemelerde ve savcılıklarda da tasfiyeler gerçekleştirmiştir. Ayrıca önemli sayıda siyasi tutuklu serbest bırakılmış, din, ifade ve basın özgürlüğünün kapsamı genişletilmiş ve sansür sınırlandırılmıştır.¹⁰⁸

Neoliberal kapitalizm ruhuyla gerçekleştirilen ekonomik reformlar ve yabancı sermayeyi çekme girişimleri (Kerimov'un kendisine potansiyel bir tehdit olarak algılayarak kaçındığı Rus oligarşik kapitalistlerle iş birliği yaparak) ve buna eşzamanlı olarak bir otoriter yönetim tarzı olan Şevket Mirziyoyev, "Özbek Deng Xiaoping" lakabını kazanmıştır.¹⁰⁹

Tablo 2.3: İslam Kerimov ve Şevket Mirziyoyev'in Lider Algısı Bağlamında Özbekistan Dış Politikası

Lider Algısı	İslam Kerimov	Şevket Mirziyoyev
	- SSCB'nin dağılmasıyla beraber karşılaşılan çok sayıda zorluk içinden Kerimov ülke için en büyük tehdidin gücün istikrarsızlaşması olduğuna karar vermiştir. - Bu bağlamda reform yapma isteksizliği, kapsamlı değişikliklerin getirilmesinin kaosa yol açabileceği inancından kaynaklanmaktadır. - Dengeleme Stratejisine ek olarak (kısmi) tarafsızlık stratejisine de uygulamıştır. 2016 yılına kadar Taşkent'in siyasi seçkinleri, bazı önemli	2016'da İslam Kerimov'un vefatının ardından Özbekistan'ın sosyal, ekonomik ve dış politikasında köklü değişiklikler yaşanmıştır. 2003-2016 yılları arasında Başbakan olarak görev yapan Mirziyoyev Özbekistan'ın İslam Kerimov'un iş arkadaşlarının katı ve dar bir çevresine ait olmasına karşı çıkmıştır. - Başbakanlığı süresi boyunca bir başkaldırı eğilimi göstermese de iktidarı ele geçirdikten sonra devletin

¹⁰⁸ Sieradzan, a.g.e., 148.

¹⁰⁹ A.g.e.

	istisnalar dışında uluslararası temasları sınırlandırmıştır. • Kapitalist ekonomiye dayalı devlet modelini, devlet tekellerinin hakimiyetinde inşa etmiştir. • Dış politikada çok keskin U dönüşleri mevcuttur.	sosyal, politik ve ekonomik hayatının birçok alanında neoliberal kapitalizm ruhuyla dönüştürülmesine yönelik bir program başlatmaya karar vermiştir. • “Özbek Deng Xiaoping” • Dış politikada da İzolasyonizm stratejisi kesin olarak terk edilmiştir.
--	--	---

Tablo, yazar tarafından yukarıda verilen bilgilerin özeti şeklinde oluşturulmuştur.

2.2.2.4 Dış Politika Çıktısı

Neo-klasik realizm uluslararası sistemi, devletlerin iç dinamiklerini ve lider algısını bir potada eriterek dış politika çıktılarını analiz etmeyi hedefler. Diğer bir değişle uluslararası sistemin lider algısı ve iç politika üzerindeki etkisi ve bu etkileşimden doğan dış politikayı analiz etmektedir. Görüldüğü üzere neo-klasik realizm bir teori olmakla dış politika analiz yöntemi olmak arasındadır. Zira esas hedef, dış politikanın hangi koşullarda nasıl oluşturulduğunun tespitidir.¹¹⁰

Neo-klasik realizmin dış politika analizinde biricik olan şey parametreleri benzeyen devletlerin, benzer durumlarda farklı nasıl ve neden farklı dış politika icra ettikleridir. Buna ek olarak aynı devletin, farklı ve hatta çelişen durumlarda neden aynı dış politik davranışı ürettiğini de açıklamaktadır.¹¹¹ Söz konusu soruların yanıtı iç politika ve lider algısındadır. Tüm bu faktörleri aynı anda inceleyerek ortaya geniş bir analiz sunulmaktadır. Neo-klasik realizme göre Özbekistan dış politikası aşağıdaki şekilde yorumlanmaktadır:

¹¹⁰ Rose, *Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy*, s.171

¹¹¹ K. Marsh, “‘Leading from behind’: neoclassical realism and operation Odyssey Dawn”, *Defense and Security Analysis*, 30, No:2 (2014), 121.

Tablo 2.4: Neo-Klasik Realizm Formülünün Özbekistan Dış Politikasına Uyarlanması

Ana Değişken	Orta Asya’da büyük güçlerin nüfuz mücadelesinin Özbekistan’a etkileri
Ara Değişken	Liderlerin (Kerimov ve Mirziyoyev) Algısı ve Özbekistan’ın iç dinamikleri
Dış Politika Çıktısı	Dengeleme Stratejisi: Dengeleme

Tablo, yazar tarafından hazırlanmıştır.

Bir dış politika analiz yöntemi olarak da sunulan neo-klasik realizme göre devletlerin dış politikaları üç faktörden etkilenmektedir. Bunlardan en temel olanı uluslararası sistemdir. Diğer ikisiyse devletlerin iç siyasetleri ve devlet başkanlarının lider algısı yani uluslararası sistemi ve iç siyaseti nasıl yorumladığıdır. Bu da liderin, liderlik ve kişilik özellikleriyle ilgilidir. Tez çalışmasının kuramsal çerçevesi bu bağlamda oluşturulmuştur. Özbekistan’da hem Kerimov hem de Mirziyoyev döneminde temel dış politika çıktısı “dengeleme stratejisi”dir. Bunun nedenleri tez çalışması boyunca her iki lider döneminde de iç politika, lider algısı ve uluslararası sistemde aranacaktır.

Kerimov döneminde yeni kurulmuş olan devletin temel kaygısı bağımsızlığın ve toprak bütünlüğünün korunmasıdır. Bu bakımdan Türkçü, islamcı ve komünist ideolojileri baskılayan Kerimov, dışarıdan bu ideolojilerin desteklenmesinin önüne geçmek için dış politika üretmiştir. Bu kapsamda bilhassa Rusya ve Türkiye’yle olan ilişkilerinde temkinli yaklaşmıştır. Ayrıca güvenlikçi bir yaklaşımla ABD ve AB’nin demokrasi ve insan hakları baskılarından dolayı Batılı aktörlerle de ilişkilerini kısıtlı tutmuştur. Kerimov, lider özellikleri bağlamında da otoriter ve sert bir kişilik göstermekte olup diğer devletlere taviz vermeme üzerine bir dengeleme stratejisi geliştirmiştir.

Mirziyoyev döneminde Özbekistan iç siyasetinde, Kerimov’un güvenlik merkezli yaklaşımları nedeniyle, çok fazla muhalif ses çıkmamaktadır. Mirziyoyev liderlik bağlamında da genç kuşağın bir parçası ve akademisyen kökenli olduğu için daha ılımlı tavır sergilemiştir. Bu kapsamda dengeleme stratejisini güvenlik bağlamına değil daha çok ekonomik bağlama oturtmuştur. Mirziyoyev diğer devletlerle kurduğu dengeleme stratejisinde ekonomiyi ön planda tutarak tüm devletlerden maksimum ekonomik verim elde etmeye çalışmakta ve tüm devletlerle yakın ilişkiler kurmaktadır.

3. KISA ÖZBEKİSTAN TARİHİ: HANLIKLAR, İŞGAL, KLANLAR ve ULUS-İNŞA SÜRECİ

Özbekistan dış politikasını anlamlandırabilmek için öncelikle Özbekistan'ın tarihini bilmek gerekmektedir. Özbekistan'da ulus-devlet inşasının yeni bir fenomen olması dış politika yapım süreçlerini de doğal olarak etkilemiştir. Bu çalışma Özbekistan'ın dış politikasını iki ara değişken üzerine kurgulamakta olup bunlar iç siyaset ve lider algısıdır. Her iki ara değişken de Özbekistan tarihinden bağımsız düşünülemez. Örneğin Özbekistan'ın gerek Kerimov gerekse Mirziyoyev döneminde temel dış politika çıktısı Rusya'yı dengelemektir. Bu durumun öncelikli nedeni Özbekistan tarihindeki Rus işgalleridir. Ayrıca Kerimov ulus ve devlet inşası sürecinde devamlı olarak Rus işgalleri konusunun üzerinde durmuştur. Zira Rusya'nın repressiya politikaları ve bölgedeki diğer faaliyetleri bölge hafızasında olumsuz bir yer edinmiştir.

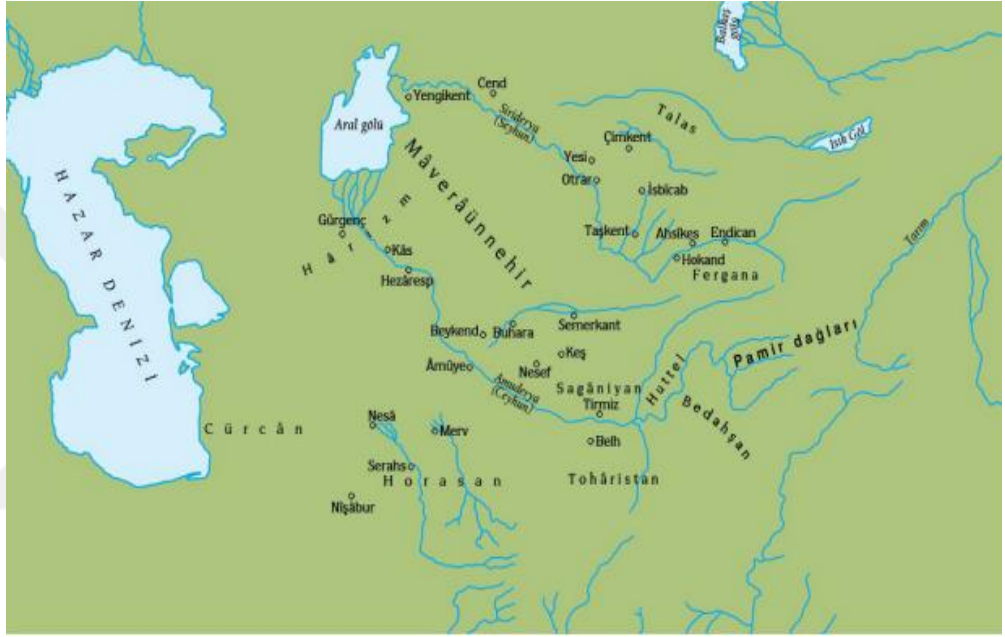
Önemli bir başka konu klanlar meselesidir. Özbekistan'da elit ve yönetici kadro Semerkant klanıdır. Kerimov ve Mirziyoyev de Semerkant klanına dahildir. Klan siyasetine hem Kerimov hem de Mirziyoyev söylem bazında karşı çıkmış olsa da uygulamada hala klanların etkinliği gözlemlenmektedir. Klanları anlayabilmek için klanları yaratan hanlıklar tarihini de bilmek gerekmektedir. Yine benzer şekilde Fergana Olayları'nı analiz ederken Fergana Klanı'nın ve öncülü olan Kokand Hanlığı'nın iç dinamiklerine hakim olmak şarttır.

3.1 Özbekistan Tarihi ve Özbek Adının Ortaya Çıkışı

Bugünkü Özbekistan sınırları, 1924 yılında “büyük bölünme”yle birlikte oluşturulmuştur. Tarihte çeşitli isimler almakla beraber en dar kullanımıyla “Maveraünnehir” olarak bahsedilen Özbekistan, bölgenin üç büyük Hanlığı olan Kokand, Buhara ve Hive'nin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Kuşkusuz tarihte de üç Hanlık Özbekler tarafından yönetilmiştir. Lakin Özbek kavramı zaman içerisinde

“karmaşık bir kimlik oyunu” ile değişime uğramıştır.¹¹² Bu bağlamda öncelikle Özbek kavramının çıkış noktasını tespit etmek yerinde olacaktır.

Bahsi geçtiği üzere günümüzdeki Özbekistan’ın eski adı Amuderya ve Sirderya nehirlerinin arasındaki bölge anlamına gelen Maveraünnehir’dir. Bu bölge, M.Ö. 1500 – M.Ö. 1000’li yıllar arasında Pers/Fars kabilelerinin yaşadığı alandır. Bu tarihlerden itibaren bilhassa M.Ö. 700 ila M.Ö. 300 tarihleri arasında bölge ciddi oranda Turani bir boy olan İskit göçü almıştır. Bölge zaman zaman çeşitli İran, Turan ve Arap boyları tarafından göç almış, istilaya uğramıştır.¹¹³

Şekil 3.1: Hanlıklardan Önce Maveraünnehir Haritası

Kasım Şulul, Horasan Ve Mâverâünnehir’le Münasebeti Bulunan Sahabiler, Siyer Araştırmaları Dergisi, Sayı: 8, Temmuz-Aralık 2020, 146

7. yüzyıla gelindiğinde Maveraünnehir coğrafyasına ek olarak günümüz Tacikistan, Afganistan ve İran’ının da bulunduğu geniş bir alanın tamamında bir Farsi hanedanlık olan ve İslamiyeti kabul etmiş bulunan Samaniler hüküm sürmeye başlamışlardır. Samaniler başkent olarak o günün en büyük şehirlerinden biri olan, günümüzde de önemini koruyan Özbek şehri Buhara’yı tercih etmişlerdir.¹¹⁴ Bölgenin Türkleşmesi de bu döneme tekabül etmektedir. Zira Samaniler ya da diğer ismiyle Samanoğulları Farslar tarafından kurulmuş, Türkler tarafından korunmuş bir devlettir. Daha açık bir

¹¹² Roy, a.g.e., 31.

¹¹³ Haktan Bırsel, *Gizli Çember ve Özbekistan*, (İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, 2005), 67.

¹¹⁴ Amir Taheri, *Kızıl Gökte Hilal Sovyetler’de İslamın Geleceği*, (İstanbul: Sel Yayıncılık, 1991), 41.

şekilde ifade edecek olursak Samanilerin tüm askerlik sistemleri Türkler tarafından yönetilmektedir. Böylelikle Samaniler hem Türkistan hem de İran kültürüne oldukça etki etmiştir.¹¹⁵ Dolayısıyla daha bu tarihlerden itibaren Özbekistan üzerinde Turani ve İranî diğer bir değişle Türk ve Fars unsurlar ortak şekilde etki etmiştir.¹¹⁶

Bölgede Türk hükümdarlığı, Samanilerin askeri kolunu oluşturan Gaznelilerle başlamıştır. Gazneliler Devleti'nin büyük lideri Sultan Mahmut, İran'ın bir bölümü ve Türkistan'ın büyük çoğunluğunu içeren coğrafyayı fethetmiştir. Sultan Mahmut'un oğlu Mesut, 1040 tarihli Dandanakan Savaşı'nda Oğuz Türkleri'ne yenilince Gazneliler Devleti ortadan kalkmıştır.¹¹⁷

Gazneliler Devleti'nin güney toprakları Hindistan'da bulunan Gur Devleti'nin himayesine girerken Türkistan'da bulunan toprakları ise yeni bir Türk fethine muhatap olmuş ve Oğuz boyunun Selçuk kabilesi tarafından yurtlaştırılmıştır. Selçuk'un torunları Tuğrul ve Çağrı Bey'ler kurdukları bir ordu ile bugün Özbekistan ve Türkmenistan'ın sınırını oluşturan Harezmi bölgesini fethetmişlerdir. Selçuklular, on yıldan daha az bir vakitte Maverannehir'den Mezopotamya'ya kadar geniş bir coğrafyaya hakim olmuşlardır.¹¹⁸

12. yüzyılda coğrafyayı zorlayan, bölgedeki tüm dinamikleri derinden etkileyen bir olay gerçekleşmiştir. Cengiz Han önderliğinde Moğollar bölgeyi ele geçirmişler ve Oğuz Türklerini'nin Batı'ya göç etmesine neden olmuşlardır.¹¹⁹ Şunu belirtmek gerekir ki başka coğrafyalara göç etmiş olan Türkler, Türkistan'a yani atayurda olan manevi bağlılıklarını hiçbir zaman kaybetmemiş; Türkistan'da kalanlar da göç eden Türkler ile iletişimi yüzyıllar boyunca kesmemiştir.¹²⁰ Ayrıca göçlerle beraber bölgedeki Türk varlığı azalmasına rağmen yok olmamıştır. Çin, İran, Arap ve Moğol baskılarına ek olarak çeşitli istila hareketlerine karşın bölgede etkin kimlik dili Türkçe olarak kalmıştır.¹²¹ Fransız bir bölge uzmanı olan Roy bu durumu şu şekilde tespit etmektedir:

¹¹⁵ Carl Brockelmann, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay (Ankara: TTK, 1992), 137-138.

¹¹⁶ Maria Eva Subtelny, "The Symbiosis of Turk and Tajik", der. Manz, *Central Asia in Historical Perspective*, (Boulder: Westview Press, 1993) 48.

¹¹⁷ M. Longworth Dames, *Gazneliler*, (İslam Ansiklopedisi, Cilt.4), s.745-748.

¹¹⁸ Taheri, a.g.e., 47.

¹¹⁹ History of Uzbekistan, <https://uzbekistan.travel/en/c/uzbekistan-history/>, [Erişim Tarihi: 15.9.23]

¹²⁰ Said-Abdulaziz Yusupov ve Osman Kubilay Gül, *Buhara Hanlığı Döneminden Cumhuriyete Türkiye – Özbekistan İlişkileri ve Osman Kocaoglu* (Ankara: Altınordu Yayınları, 2021), 17

¹²¹ A.g.e. 20

“Türk kabileleri üç büyük dil grubu içinde sınıflandırılır: Aral Denizi'nin güneyinde ve batısında Oğuzlar, kuzeyde ve doğuda Kıpçaklar ve bunlara ek olarak Orta Asya'daki yerleşik toplulukların Türki dilleri (Çağatayca, günümüzde Özbekçe ve Uygurca). Birinci grup hemen hemen tamamen İran ve Anadolu'ya doğru kaymış, bugünkü Türkmenleri Orta Asya'da bırakmıştır. İkinci grup Volga'yla Kazak bozkırları arasında kalmıştır; bu dala Volga Tatarları, Kazaklar, Kırgızlar, Karakalpaklar ve sonradan Özbek adını alacak olan kabile konfederasyonunun kurucuları da girer. Üçüncü grup ise etnik olarak "Özbekleşmiş"tir, ama konuştuğu dil "modern Özbekçe" denilen dilin temeli olmuştur.”¹²²

Halk Türk kalsa da yönetim belli bir süre Moğollar'da olmuştur. Tıpkı Farsi ve Turani halkların Maveraünnehir'de etkileşime girmesi gibi bu tarihten itibaren Moğollar ve Türkler arasında da etkileşim artmıştır. Hatta Cengiz Han'ın Özbekistan'ın önemli kentlerinden olan Buhara'da yer alan Kalan Camii'nde namaz kılması, Cengiz Han'ın müslümanlaşması ve dahi Türkleşmesi hakkındaki söylenti ve yorumlara neden olmuştur.¹²³ Cengiz Han'ın Türkleşme ve müslümanlaşması hakkında her ne kadar kesin bir bilgi bulunmasa bile ardıllarından olan Çağatay'ın hükümdarlığında Moğolların hem müslümanlaşması hem de Türkçe – Çağatayca konuşmaya başladığı bilinen bir gerçektir. Çağatay hükümdarlığından itibaren Özbekistan sınırlarında Cengiz Han kökenli Timurlular ve akabinde Özbekler hüküm sürmüşlerdir.¹²⁴

Özbekler isimlerini ilk kez söz konusu Moğol istilasının ardından, Cengiz Han'ın oğullarından biri olan Cuci Han tarafından kurulan Altınorda Devleti'nin ve halkının Müslümanlaşmasını sağlayan yine Cengiz Han'ın soyundan gelmiş bulunan Özbek Han (1312 – 1341)'dan almıştır.¹²⁵ Bu tarihten itibaren Fars kaynaklarında “Cuci ulusu” adının “Özbek ulusu” olarak değiştirilmiştir.¹²⁶

Diğer yandan şunu da belirtmek faydalı olacaktır ki Özbek isminin, Özbek Han'a dayanmadığı ve bunun yalnızca Sovyetlerin Özbek ulusunu tayin etme amacıyla kullandığı bir argüman olduğuna dair de literatürde ciddi bir tartışma vardır. Ancak bu tez çalışmasının esas konusu ulus-inşası olmadığı için ve esas konudan sapmamak adına bu tartışmaların var olduğunu söylemekle yetinmek doğru olacaktır.

Özbek Hanı takiben 1300'lerin sonlarına doğru Özbek Kabile Konfederasyonu ortaya çıkmıştır. Ancak bu konfederasyon, günümüz Özbekistan sınırlarından ziyade

¹²² Roy, a.g.e., s.34

¹²³ Taheri, a.g.e., 52

¹²⁴ Roy, a.g.e., 35

¹²⁵ Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, (Ankara: Enderun Kitabevi, 1981), 31

¹²⁶ Halil Ülker, “Osmanlı Özbekistan Siyasi İlişkileri (1514-1873)”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8:4, (2019), 3980.

günümüz Kazakistan sınırlarında kurulmuştur. Bugünkü Özbekistan topraklarında ise söz konusu dönemde başka bir başat aktör olan Timurlu Devleti baş göstermiştir.¹²⁷ Özbekistan ulus-inşasında her ne kadar Şeybanilerden alınan “Özbek” ismi ulus ismi olarak kabul edilse de temel tarihi aktör olarak Emir Timur kabul edilmektedir.¹²⁸ Diğer bir değişle Özbek ulus-inşasının dayandığı iki aktör olan Özbek Hanlığı (Şeybaniler) ile Timurlu Devleti aynı tarihlerde yaşayan iki komşu devlettir.¹²⁹ Aşağıdaki haritada da görüleceği üzere iki devlet de bugünkü Özbekistan sınırlarını içermektedir.

Şekil 3.2: Hanlıklar Dönemi Maverâünnehir Haritası

Halil Ülker, Osmanlı Özbekistan Siyasi İlişkileri (1514-1873), Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2019, 8:4, 3981

Özbek Hanlığı zamanla yerini Şeybani (Şeyban / Şıban) Hanlığı'na bırakmıştır. Şeyban Hanedanlığı mensubu torunu ve Han'ın torunu Ebu'l Hayr Şeyban, tüm bölgeyi ele geçirerek kabileleri birleştirmek istemişse de Timurlu Devleti buna engel olmuştur. Bu sırada bölgede yaşayan bazı kabileler konfederasyona girmeyi reddetmiş, bazıları ise kendi içlerinde bölünmeye gitmiştir. Bu bölünme günümüz Orta

¹²⁷ Turhan Dilmaç, Özbekistan'da Ulus Kimlik-Dış Politika İlişkisi (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2019) 22

¹²⁸ Roy, a.g.e., 35-36

¹²⁹ Ülker, a.g.e., 3981

Asya'sının ileri tarihte Stalin eliyle yaşayacağı büyük bölünmeye temel oluşturmuştur.¹³⁰

3.2 Rus İşgali Öncesi Hanlıklar Dönemi

Yukarıda bahsi geçen Özbek kabilelerinin 1465-1466 yıllarında bölünmesi, Orta Asya için oldukça elzem bir olay, tarihi bir yapı taşıdır. Söz konusu bölünmenin ilk etabında bugünkü Kazakistan ulusunu oluşturan göçebe Türkler federasyona dahil olmayı reddetmişlerdir. Konfederasyondan ayrılan bu ilk grubun kendisine “başına buyruk” anlamına gelen Kazak ismini aldığı söylenir.¹³¹ Geri kalanları ise büyük bölünme yaşanmadan önce “Özbek” adını almışlar ve Ebu'l Hayr Şeybani'nin torunu Muhammed Şeybani önderliğinde güneye doğru ilerlemeye başlamışlardır.¹³²

Daha önce Şeybanilerin Maverünnehir topraklarının tamamında yayılmasına engel olan Timurlu Devleti'nin büyük lideri Timur'un ölümü ardından Timurlular zayıflamaya başlamış ve dolayısıyla Şeybanilerin önünde bir engel kalmamıştır. Bu dönemde Timur'un torunlarından olan Uluğ Bey'in ardılı Sultan Hüseyin Baykara, Orta Asya'daki Türk kimliğinin en önemli savunucularından olup başveziri olarak bugünkü Özbekistan'ın ulus-inşasında Timur'dan sonra en önemli isimlerden biri olan Ali Şir Nevai'yi seçmiştir.¹³³ Nevai, ömrünü Türk dilinin Fars diline üstünlüğünü kanıtlamaya adanmış olmakla beraber onun döneminde Maverünnehir'de Türkçe (Çağatayca), ciddi oranda egemen olmuştur.¹³⁴

Muhammed Şeybani liderliğindeki Özbek Hanlığı 1506 yılında Timurlu Devleti'nin başkenti olan Buhara'yı, bir yıl sonra da Baykara ve Nevai'nin son başkent olarak seçtiği Herat'ı ele geçirerek Timurlu Devleti'ne son vermiştir.¹³⁵ Böylelikle bugünkü Özbekistan topraklarının tamamında Özbek Hanlığı kurulmuştur. Bu durum Orta Asya'nın geri kalanının aksine daha düzlük bir alanda bulunan Özbekistan'da Türklerin yerleşik hayata geçmesine ve bölgenin Türkleşmesine etki etmiştir.¹³⁶ Bu bağlamda zaman içerisinde Özbek ismi daha dar bir anlam taşımaya başlamış¹³⁷, bölge

¹³⁰ Roy, a.g.e., 35-36; Dilmaç a.g.e., 22-23

¹³¹ Roy, a.g.e., 36; Ülker, a.g.e., 3982.

¹³² Roy, a.g.e., 36.

¹³³ Taheri, a.g.e., 62 - 63

¹³⁴ A.g.e.

¹³⁵ Dilmaç, a.g.e., 24

¹³⁶ Togan, a.g.e. 106

¹³⁷ A.g.e., 31

ismi ise Türklerin yaşadığı yer anlamına gelen Türkistan ismiyle anılmaya başlanmıştır.

Muhammed Şeybani önderliğinde Şeybaniler Timurlu Devletini yıkmalarını takiben 1510 yılında bir başka önemli Türk devleti olan Safevilerle savaşmışlardır. Bu savaş neticesinde Şeybani, Şah İsmail'e yenilerek hayatını kaybetmiştir.¹³⁸ Şeybani Han'ın hayatını kaybetmesini fırsat bilen Timur'un torunlarından Babür Şah, Türkistan'a geri dönmüş ancak 1512 yılında Şeybanilere yeniden yenilerek Türkistan'dan temelli ayrılmıştır. Babür Şah, Kuzey Hindistan topraklarına giderek Babür Türk İmparatorluğu'nu kurmuştur.¹³⁹ Görüldüğü üzere Şeybani Han'ın ölümü, Şeybani Hanlığı'nın yıkımına neden olmamıştır. Fakat her ne kadar Şeybaniler, Maverannehir topraklarında varlıklarını koruyup devam ettirseler de Timurlu Devleti'nin yıkılmasıyla bölgede ciddi bir otorite boşluğu doğmuştur. İranlı bir bölge uzmanı olan Taheri, Timurlu Devleti'nin yıkılması ve Şeybanileri'n devam etmesinin bölgedeki etkilerini şu şekilde tespit etmektedir:

*"Timur imparatorluğunun sonu, Orta Asya'yı bir kez daha kabile şeflerinin hakimiyetinde unutulmuşluğa sürüklenen bir tür İslam arka bahçesine dönüştürdü. Özbekler güvenilir bir merkezi otorite yaratmada hiçbir zaman başarılı olamadılar ve şeklen onların egemenliğindeki geniş bölge aşiret beylerinin, eşkıyalığın ve siyasal istikrarsızlığın pençesine düştü. Bu ise, İpek Yolu'nu kullanan kervanların sayısında büyük bir düşüşe yolaçtı. İpek Yolu bu sıralarda Hindistan ve dolayısıyla Uzak Doğu'nun deniz yollarını bulan Avrupa'lı gemicilerin keşifleriyle önemini yitirmeye başlamıştı"*¹⁴⁰

Özbekistan'ın Birleşmiş Milletler Özel Temsilcilik internet sitesinde de yayımlanan resmi tarih tezinde konuya ilişkin şu satırlar yer almaktadır:

*Abdullah Han'ın 1598'deki ölümünden sonra birleşik bir Özbek devleti kurma umutları çöktü. Şeybanî hanedanının son temsilcisi Pirmukhammad oldukça sıradan bir insandı ve bölge yöneticileri arasında hiçbir siyasi etkiye sahip değildi. Ortaya çıkan anarşiyle baş edemediği için kısa süre sonra iç mücadelede öldü. Merkezi otoritenin yokluğu ve ülkede hüküm süren kaos, Buhara Hanlığı'nın iç ve dış muhalifleri tarafından hemen istismar edildi. Güneyde İran Şahı Abbas Sebzevar, Meşhed ve Herat'ı ele geçirdi. Belh'e himayesi altındaki Muhammed İbrahim'i yerleştirdi. Kazak sultanları en büyük tımarlardan biri olan Taşkent'i ele geçirdi. Harezm bağımsızlığını yeniden kazandı. Muhammad Yusuf Munshi bu yıllar hakkında şöyle yazıyor: "Eyaletin her yerinde huzursuzluk ve anarşi ortaya çıktı; kimse diğerine boyun eğmek istemedi"*¹⁴¹

¹³⁸ Bu savaş, Türkistan ile Osmanlı'nın Safevi Devleti'ne karşı iş birliğinin sonucu yapılmıştır. Söz konusu iş birliği, Türkistan Türkleri ve Osmanlı Türkleri'nin bağlarının sanıldığından aksine kopuk olmadığının sembolüdür. Detaylar için: Ahat Andican, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya (İstanbul: Doğan Yayınları, 2009).

¹³⁹ Dilmaç, a.g.e., 24

¹⁴⁰ Taheri, a.g.e., 64

¹⁴¹ Постоянное представительство Республики Узбекистан при отделении ООН и других международных организациях в Женеве, (Özbekistan Cumhuriyeti'nin BM Ofisi Ve Cenevre'deki Diğer Uluslararası Kuruluşlar Nezdindeki Daimi Temsilciliği) <http://uzbekistan-geneva.ch/istoriya-uzbekistana.html>, [Erişim Tarihi: 17.09.2023]

Şekil 3.4: 17. Yüzyılda Özbek Hanlıkları Haritası

Ülker, Osmanlı Özbekistan Siyasi İlişkileri (1514-1873), 3982

Haritanın yanlış bir biçimde yorumlanmasını engellemek açısından şu bilgi de eklenmelidir ki Şeybanilerin bölünmesiyle üç hanlık ortaya aynı anda çıkmamıştır. Yukarıda bahsi geçen taht kavgaları nedeniyle Şeybaniler önce 16. yüzyılda Hive (Harezmi) ve Buhara Hanlıkları¹⁴⁴ olarak bölünmüş daha sonra da 18. yüzyılda bunlardan ayrılan Hokand (Fergana) Hanlığı kurulmuştur.¹⁴⁵ Türkistan'daki bu dağınık siyasi yapı, Türkistan Türkleri arasındaki birliği bozmakla kalmamış Hanlıkların siyasi mücadeleye girişmesine de neden olmuştur. Bu da ileride ayrıntılarıyla işleneceği üzere bölgeyi dışarıdan gelen istilalara açık bir hale getirmiştir.

3.2.1 Hive/Harezmi Hanlığı (1512 – 1920)

Harezmi Hanlığı, Rus işgalinden önce Türkistan'daki en başarılı aktörlerden biridir. Bugün, Özbekistan sınırları içerisinde yer almakla beraber Türkmen – Özbek sınırını oluşturmakta ve dil yapısı itibarıyla daha çok Oğuz Türkçesi/Türkmence konuşulmaktadır. Bu yapısı nedeniyle uzun yıllar boyunca tarihte Özbek – Türkmen çatışmasına muhatap olmuştur.¹⁴⁶ Hive diğer bir adıyla Harezmi, tarihte birçok kez bağımsız olmuş birçok kez de bağımsızlığını kaybetmiştir. 1505 yılına kadar Timurlu

¹⁴⁴ Özbek Devleti'nin esas devamı Buhara Hanlığı'dır. Hive'nin bağımsızlık kazanması ve Hanlık olması ardından ismi Buhara Hanlığı olmuştur. Öyle ki Osmanlı Devleti'nin Türkistan ile ilişkilerinde birincil rolü her zaman Buhara Hanlığı oynamıştır. Zira Osmanlı Devleti, Hive ve sonrasında bağımsız olan Hokand Hanlığı'nı Buhara Hanlığı'nın parçaları olarak görmektedir. Ayrıntılar için bkz: Mehmet Saray, *Özbekler ve Modern Özbekistan Tarihi* (Ankara: Kesit Yayınları, 2022), 85

¹⁴⁵ A.g.e. 67

¹⁴⁶ Nurettin Hatunoğlu, "Yaş Hiveliler Hareketi ve Hive Hanlığı'ndaki Siyasi Gelişmeler", *Belleten*, 79:285 (2013), 717.

Devleti'nden Hüseyin Baykara'nın devlet kurduğu bölgenin başkenti olan Ürgenç'i bu tarihte Şeybaniler ele geçirmiştir. Şeybani Hanı'n ölümü üzerine Şah İsmail bölgeyi işgal etmişse de Safavilerin bu bölgedeki varlıkları uzun sürmemiş, halk Şah'a karşı ayaklanmış ve bağımsızlık elde ederek Hanlık kurmuşlardır.¹⁴⁷

Harezmi'nin bağımsızlığı ancak 1593 yılına kadar devam ettirilmiş bu tarihte Buhara Hanlığı tarafından bağımsızlığına son verilmiştir. Harezmi Hanlığı beş yıl sonra bağımsızlığını geri kazanmıştır. 1598 yılında, Buhara Hanlığı işgalinden kaçarak İran'a sığınan Hacı Muhammed Han Hive'ye dönerek Han olmuştur. Hacı Muhammed Han'ın oğlu Arap Muhammed Han, 1603-1623 yılları arasında Hanlığı'nın merkezi Hive'ye taşınmış ve ismi bu tarihten sonra Hive Hanlığı olarak anılmaya başlanmıştır.¹⁴⁸

Arap Muhammed'in ölümüyle beraber 20 yıl sürecek olan bir fetret devri ve taht kavgaları başlamıştır. Nihayetinde oğlu Ebu'l Gazi taht kavgasını bitirerek iktidarı ele geçirmiştir. Hive Hanlığı'nı güçlü kılan Gazi'nin oğlu Annuşa Han (1663 – 1687) olmuştur. Annuşa Han Semerkant ve etrafını işgal ederek Buhara'dan almıştır.¹⁴⁹ Ancak bu işgal uzun sürmemiş hatta 1687 yılında Buhara Hanı, Harezmi'yi işgal etmiştir. Hive ve Buhara Hanlıkları arasındaki mücadelede işgale uğrayan Hive Hanlığı, 1700 yılında Çar 1. Petro'dan Harezmi'yi koruması isteğinde bulunmuştur.¹⁵⁰ Bu tarih Rusya'nın Türkistan işgali planları için bir dönüm noktası olmuştur.

1715 – 1727 yılları arasında Hive Hanı olan Şir Gazi, selefinin Çarlık'ı davet etme politikasından vazgeçmiş ve topraklarının konuşlanan Rus askerlerinin imha edilmesini sağlamıştır. Çarlık, Hive Hanlığı'nı ancak bundan 122 yıl sonra yeniden işgal edebilecektir.¹⁵¹ Şir Gazi Han'ı takiben İlbars Dönemi'nde Hive Hanlığı önce Nadir Şah önderliğinde İran'ın işgaline uğramıştır. İran'ın saldırısını fırsat bilen Kazaklardan Küçük Cüz Hanı da Hive'ye saldırmıştır. Neticede 1740 – 1747 yılları arasında İran'ın işgalinde kalmıştır. 1747'de ise yeniden bağımsızlığını kazanmış ancak Hanlıkta 100 yılı aşkın sürecek olan taht kavgaları başlamıştır. Taht kavgaları devam ederken Hive Hanlığı bir şekilde 1873 yılına kadar bağımsızlığını

¹⁴⁷ Hayit, *a.g.e.*, 27.

¹⁴⁸ Mehmet Saray, *Hive Hanlığı*, İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hive-hanligi>, [Erişim Tarihi: 19.9.2023]

¹⁴⁹ A.g.e.

¹⁵⁰ Hayit, *a.g.e.*, 28.

¹⁵¹ Kamilcan Hudaybergenov, *Hive Hanları Tarihiden*, (Ürgenç: Özbekistan Cumhuriyeti Medeniyet ve Sanat İşleri Bakanlığı Hive Devlet İçenkale Müzesi Korikhanesi Neşriyatı, 2008), 122

koruyabilmiştir. 1873 yılında ise Kaufman ile Gendumyan Anlaşması imzalayan Hanlık'ta Rus sömürge düzeni başlamıştır.¹⁵² Diğer bir deyişle Hanlık, 1873 – 1920 yılları arasında da Rus hakimiyetine girmiştir. Bu dönemde yani Çarlık işgali döneminde dışişlerinde Rusya'ya bağlı olan Hanlık, içişlerinde bağımsız kalmıştır.¹⁵³

Bolşevik Devrimi'ni takiben 1920 yılında Rus askeri, Hive şehrini işgal etmiştir. Mevcut bulunan Han Said Abdullah 2 Şubat 1920 tarihinde tahttan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Böylelikle Hanlık fiilen ve hukuken ortadan kalkmıştır. Sovyetler uzun süre Hive Hanlığı'nın isteyerek Sovyetlere dahil olduğu propagandası yapmışsa da işin özü işgal silah zoruyla gerçekleşmiştir. Hanlık'ta yaşanan baskılar, tecavüz ve talanlar Kızıl Ordu'nun bilgisi dahilinde yaşanmıştır.¹⁵⁴ Üstelik Hiveliler, ilerideki bölümlerde açıklanacağı üzere 1991 yılında Özbekistan'ın bağımsızlığının ilanına kadar isyanlara devam etmişlerdir. Buna ek olarak belirtmek gerekir ki 1920'lerden sonra yıkılan üç hanlık, Sovyet Özbekistan'ını oluşturan üç klana dönüşecek bunlar arasında en az etkili olan da Hive klanı olmuştur.

Sovyet döneminde elit kadroya olan etkisizliğine rağmen Özbekistan'ın bağımsızlığından sonra Özbekistan dış politikasına etki eden en önemli klana dönüşmüştür. Özellikle bu klandan yükselen Türkçü akım ve Türkçü akımın önderi Muhammed Salih, Özbekistan'ın hem Türkiye'yle hem de Batılı aktörlerle olan ilişkilerini temelden sarsmıştır.

3.2.2 Buhara Hanlığı – Emirliği (1599 – 1920)

Buhara Hanlığı, yukarıda tarihi aktarıldığı üzere Şeybani Hanlığı'nın devamıdır. Literatürde Buhara Hanlığı, Buhara Özbek Hanlığı ya da Maverâünnehir Özbek Hanlığı gibi isimlerle anılmaktadır. Hanlığın siyasi sahneden çekildiği 1920 yılına kadar Şeybaniler, Astrahaniler ve Mangıtlar Hanedanlıkları tarafından yönetilmişlerdir.¹⁵⁵ Doğal olarak 1500 – 1599 yılları arasında ayrıca bir Buhara Hanlığı mevcut değildir. O dönem, kendisini yöneten Hanedanlıktan aldığı isimle yani Şeybani Hanlığı ismiyle anılmaktadır.

¹⁵² Hatunoğlu, *a.g.e.*, 718

¹⁵³ Heyit, *a.g.e.*, 29.

¹⁵⁴ Ömerbek Atacanoviç Şeripov, *Hive Hanlığı Tarihi, 1511-1920* (Urgenç: El Harezmi Namıdaki Urgenç Devlet Üniversitesi, Tarih Fenleri Namıdaki İlmi Derecesini Alış İçün Takdim Kılınan Disertetiya, 2009), 153

¹⁵⁵ Mehmet Alpargu ve Muhammed Bilal Çelik, “Özbek Hanlıkları”, ed. Salih Yılmaz, *Özbekistan*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2021), 29.

Aslında daha 1500'li yılların ortalarında Buhara Hanlığı'nın yöneticileri arasındaki taht mücadeleleri, ülkenin Hive, Buhara ve Hokand Hanlıkları'na bölüneceğini gösteren olayların göstergesi niteliği taşımaktadır.¹⁵⁶ Buhara Hanlığı'nın ya da dönem adıyla Şeybani Hanlığı'nın en başarılı yöneticisi olarak tarihe geçen II. Abdullah Han, bu taht kavgalarına ve kaosa son vermek için mücadele başlatmıştır. Tüm başkaldırıları kanlı bir şekilde bastırarak devlet otoritesini güçlendirmeyi hedeflemiştir. Bu dönem Türkistan'ın son toprak bütünlüğünün sağlandığı dönemdir.¹⁵⁷

Hanlığa en parlak dönemini yaşatan II. Abdullah'ın 1598 yılında ölümünün ardından oğlu Abdülmümin tahta oturmuş ancak babasının gösterdiği başarıları gösterememiştir. Onun döneminde tüm hanedan üyeleri ve beyler ayaklanmış ve Şeybani Hanedanlığının meşruiyeti sorgulanmaya başlanmış, kendisi de kısa bir süre içinde öldürülmüştür. Ardından tahta oturan son Şeybani Hanı olan II. Pir Muhammed Han, Astrahanlılardan¹⁵⁸ Baki Muhammed ve Din Muhammed kardeşler tarafından devrilmiş ve böylelikle Buhara'da Astrahaniler Dönemi (1599 – 1756) başlamıştır.¹⁵⁹

Tahta önce Din Muhammed sonra da kardeşi Baki Muhammed geçmiş ve her iki Han da toprak bütünlüğünün sağlanması için çeşitli tedbirler almışlardır. Bu tedbirlerden biri de Türkmen kabileleri kılıçtan geçirmek olmuştur. Hanlığın bu eylemi üzerine Türkmenleri kendisine müttefik gören İran Şahı Abbas harekete geçmiş ve söz konusu iki aktör arasında savaş çıkmıştır. Buhara Hanlığı, İran'ı bu savaşta ağır bir yenilgiye uğratmıştır. 1602 tarihli savaş, Özbeklerin kazandığı son önemli savaş olarak tarihe geçmiştir.¹⁶⁰

1610'lardan itibaren Buhara güneyden Türkmen kabileleri ve İran, kuzeyden ise Kazak – Kırgız ve Kalmukların baskısı arasında kalmıştır. 1626 yılındaysa Timurlu Devleti'nin devamı olan Babürlüler Buhara'ya doğru harekete başlamışsa da Buhara Hanlığı, tüm tehditleri bertaraf etmeyi başarmıştır.¹⁶¹ Dışarıda diğer aktörlerin baskısına ek olarak içeride bitmek bilmeyen taht kavgaları sırasında tahta oturan Nadir Muhammed Han, kendisini üst yönetime kabul ettirememesi üzerine meşruiyetini

¹⁵⁶ Murat Özkan, *Buhara Hanlığı (1500 – 1920)*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), 43

¹⁵⁷ A.g.e., 45

¹⁵⁸ İsminden anlaşılacağı üzere hanedanlık, Astrahan'dan Buhara'ya gelmiştir. Zira Astrahan 1556 yılında Ruslar tarafından işgal edilince hem halk hem de Hanedanlık, güneye doğru göç etmiştir.

¹⁵⁹ A.g.e., 46

¹⁶⁰ Selim Serkan Ükten, *Buhara Hanlığı'nın Askeri Teşkilatı (1500 – 1868)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018), 49

¹⁶¹ Мухаммад Юсуф Мунши, *Мухим-ханская история*, (Muhkim Han'ın Tarihi) (Ташкент: Академия наук Узбекской ССР, 1956), 88 - 92

sağlamlaştırmak adına Buhara'dan bağımsızlık kazanan Hive Hanlığı'na saldırmıştır. Bu hareket sonucunda istediği başarıyı elde edemeyen Nadir Muhammed Han, tahttan indirilmiş ve yerine oğlu Abdulaziz geçmiştir.¹⁶²

Babası döneminde Hive – Buhara Hanlıkları ilişkileri bozulmuş bulunan Abdulaziz döneminde Hive Hanlığı, 7. kez Buhara'ya sefer düzenlemiş ve 1681'de şehri kısa süreli işgal etmiştir.¹⁶³ Bu sebeple Abdulaziz tahttan kardeşi lehine çekilmek durumunda kalmıştır. Bu dönemde Buhara Hanlığı ciddi ekonomik sorunlar nedeniyle halka çeşitli zulüm ve baskı politikaları uygulamıştır. Dış baskılar, ekonomik sorunlar, hanedan üyelerinin halka baskısı, merkezi otoritenin sarsılmış olması gibi nedenlerle Fergana bölgesi (Hokand Hanlığı) Buhara'dan bağımsızlığını kazanmıştır.¹⁶⁴

Buhara Hanlığı'nda ekonomiden siyasete her şey olumsuz bir biçimde ilerlerken 1722 yılında Safevi hanedanlığını devirerek kendisini Şah ilan eden Avşar Türkü Nadir Şah, son Astrahanlı hükümdar Ebu'l Feyz Han ile savaşı ve bu savaşı da kazanmıştır. Her ne kadar Buhara Hanlığı, İran işgalinden kurtulmuş olsa da Astrahanlı hanedanlığı devrilmiştir. Bunun yerine Cengiz Han'ın soyundan gelmeyen ilk hanedan olan Mangıtlar tahtı ele geçirmişlerdir.¹⁶⁵

Timurlu Devleti'nin kurucusu Timur'un Cengiz Han'ın soyundan olmadığı için Han değil de Emir ünvanını kullandığı gibi Mangıtlar da aynı Emirlik ünvanını kullanmak zorunda kalmışlardır. Bu nedenle Buhara Hanlığının adı bu tarihten itibaren Buhara Emirliği olarak değiştirilmiştir. Üstelik meşruiyetlerini sağlamak için Emirler, ilk dönemlerinde yanlarında Astrahan soyundan gelen bir kukla han bulundurmuşlardır.¹⁶⁶

Buhara Hanlığı'nın Buhara Emirliği'ne dönüşmesi, Astrahanlılar Dönemi'nde baş gösteren ekonomik, siyasi ya da diğer sorunların çözülmesine yol açmamıştır. Bu dönemde de iç kargaşa, bunalımlar, isyanlar devam etmiştir. Bilhassa 1820 – 1825 yılları arasında bölgede uzun süreli nüfuz mücadeleleri yaşanmıştır. Buhara bu dönemde batıdan Hive doğudan Hokand Hanlıkları'nın saldırılarına uğramıştır. Bunlara bir de kuzeyden Kazak – Kırgız saldırıları eklenmiş ve Buhara üç bölgesel

¹⁶² A.g.e., 95-96

¹⁶³ Hoca Semender Tirmizi, *Destur al-Muluk*, çev. Mahmud Hasani, (Taşkent: Nevruz Neşriyat, 2016), 80-85

¹⁶⁴ Alpargu ve Çelik, *Özbek Hanlıkları*, 37

¹⁶⁵ Özkan, *a.g.e.*, 60 - 61

¹⁶⁶ Ükten, *a.g.e.*, 57

aktörle aynı anda mücadele vermeye çalışırken içeride taht kavgaları, sorunlu meşruiyet ve ekonomik sorunlarla boğuşmaya devam etmiştir. Tüm bunlara rağmen her üç aktörün de topraklarından geri çekilmesini sağlayabilmiştir.¹⁶⁷

1800'ler Buhara, Hive ve Hokand Hanlıkları arasındaki çatışma ve savaşlarla, ekonomik bunalımlarla geçerken 1860'larda Rusya, bölgeyi işgal hareketine başlamıştır. Buhara ve Hokand arasındaki mücadelede oldukça güç kaybeden Hokand, Rus işgalini ilk yaşayan Hanlık olmakla beraber Ruslar hemen ardından Buhara'ya salmışlardır.¹⁶⁸ 1868'de Rus hakimiyetine giren Buhara Emirliği, tıpkı Hive Hanlığı gibi içişlerinde serbest, dışişlerinde ise Rusya'ya bağımlı hale gelmiş ve sömürgeleştirilmiştir. 1920'ye kadar bu statüsünü koruyan Buhara Emirliği, Sovyetlerin bölgeye hakimiyetiyle beraber tarih sahnesinden silinmiştir.¹⁶⁹

3.2.3 Hokand/Fergana Hanlığı (1709-1876)

1709 yılında Ming kabilesinin lideri Şahrük Bek (Şahrühbiy), nüfuzlu soyluların yardımıyla Müslümanlar arasında ayrıcalıklı olan Hoca kastının¹⁷⁰ yarattığı Fergana Vadisi'ndeki devletin Han tahtını ele geçirmiştir. Diğer bir deyişle bölgeyi aşırı hocaların elinden geri kazanmıştır. Eski Kurgan'dan hükümdarın ikametgahı Kokand (Hokand)¹⁷¹'a devredilmiştir. O zamandan beri Hanlık, Hokand olarak anılmaya başlanmıştır. Şahrük Bek yönetimi altında henüz Oş ve Hocent şehirleri hâlâ bağımsızdır ve devletin kuzey sınırı Namangan'a kadar uzanmaktadır.¹⁷²

Hokand, Buhara'dan bağımsızlığını kazandığında Buhara Hanlığı içeride ve dışarıda çeşitli sorunlar yaşamaktadır. Bu sorunları fırsat bilen Hokand Hanlığı 1729 yılında Semerkant'a sefer düzenlemiş ve Hanlığı işgal etmiştir. Ancak bu işgal yalnızca altı ay sürdürülebilmiştir.¹⁷³ 1740'lara gelindiğindeyse Hokand Hanlığı, kuzeyden Kazak

¹⁶⁷ Мирза Шамс Бухари, О некоторых событиях в Бухаре, Коканде и Кашгаре, Записки Мирзи Шемса Бухари, (Buhara, Kokand ve Kaşgar'daki bazı olaylar hakkında), Изд. В тексте с переводом и приложениями В.В. (Mirzi Şems Buhari'nin Notları), (Казань: Гигорьев, 1861 г), 73-75

¹⁶⁸ Togan, a.g.e., 209 - 210

¹⁶⁹ Alpargu ve Çelik, a.g.e., 43

¹⁷⁰ Hoca Kastından kasıt Akdağlı ve Karadağlı Hocalar Cemaatini kendisine örnek alarak Fergana'da devletleşmeye giden Çadak Hocaları'dır. Detaylar için bkz: İklil Kurban, *Doğu Türkistan için Savaş*, (Ankara: TTK Yayınları, 1995)

¹⁷¹ Türkiye Türkçesi Hokand iken Özbekistan Türkçesi ve Rusçası Kokand'dır. Literatürde her iki haliyle de geçebilmektedir.

¹⁷² Топильдиев Н. Рахимжонович, Политическая ситуация Кокандского ханства в 50–60-х годах XIX века, (19. Yüzyılın 50-60'lı Yıllarında Kokand Hanlığı'nın Siyasi Durumu), Исторические исследования: материалы III Междунар. науч. конф. (Казань: май 2015 г.). 23

¹⁷³ V. Наливкин, краткая история кокандского ханства, (Tarihsel araştırma: III. Enternasyonalin Materyalleri) (Kazan, 1886), 56 - 59

– Kalmuk istilalarıyla uğraşmak zorunda kalmıştır. Neticede Namangan şehri Orta Cüz Kazakları tarafından işgal edilmiştir. Hanlık bu işgali bertaraf etmiş ancak merkezini Eski Orda’ya taşımak zorunda kalmıştır.¹⁷⁴

Bu sırada Çin, Doğu Türkistan’daki Türk topraklarını işgal ederek Batı Türkistan sınırlarına dayanmıştır. Batı Türkistan’ın en doğu noktasında yer alan Fergana Vadisi yani o dönemdeki adıyla Hokand Hanlığı’dır. Çin’den gelen tehditleri bertaraf eden Hanlık, Kalmukların zayıflığından yararlanarak sınırlarını kuzeye doğru genişletmiştir. Eş zamanlı olarak Çin tehdidine karşı Türkistan’da bir birlik kurmayı amaçlamıştır. Bu kapsamda Hokand Hanlığı gayrimüslüm bir aktöre karşı İslam devletlerinin kendi içindeki sorunları bir kenara bırakıp bir olmaları gerektiğini savunmuşsa da diğer Hanlıkları buna ikna edememiştir. Bunun üzerine Hokand Hanlığı da, Çin sınırına dayanarak Kırgızların ülkesini işgal etmiştir.¹⁷⁵

Topraklarını genişletmeye devam eden Hokand Hanlığı’nın 1800 – 1842 yılları arası gelişme dönemidir. Bugün de Özbekistan’da bilhassa Fergana Vadisi’nde isminden sıkça söz edilen Alim Han dönemiyle başlayan bu dönemde devletin adı resmen Hokand Hanlığı olarak ilan edilmiştir.¹⁷⁶ Alim Han’ın selefi olan Ömer Han ise dindar ve adil kişiliği ile tanınmaktadır. Onun döneminde bölgede camiler, mescitler ve medreseler inşa edilmiştir. Hokandlı din adamları liderliğinde tüm İslam aleminden tarikatlar bölgeye davet edilmiştir.¹⁷⁷ Bugün bile sadece Özbekistan’ın değil tüm Orta Asya’nın en dindar kesimini Fergana Vadisi oluşturmakta ve Vadinin bu yapısı hem Kerimov hem de Mirziyoyev dönemlerinde dış politika inşasına etki etmektedir. Ayrıca özellikle Batılı aktörlerin dikkatleri Fergana Vadisi üzerindedir.

Yine bu dönemde Hokand Hanlığı hem Osmanlı hem de Rusya ile çeşitli münasebetler geliştirmiştir. Özellikle Osmanlı Devleti’nin desteğini, Çin’in işgal ettiği Doğu Türkistan topraklarını fethetmek için arzulamıştır. Bu bağlamda 1830’da Yarkent ve Kaşgar’ı fethetmiş ancak batısından gelen Buhara tehdidine karşı Çin lehine bölgeden çekilmek zorunda kalmıştır. Ancak bölgeden çekilirken bölgede yaşayan

¹⁷⁴ Scott C. Levi, “The Ferghana Valley at the Crossroads of World History: The Rise of Khoqand, 1709 – 1822”, *Journal of Global History*, C2.2, (2007), 223

¹⁷⁵ Hayit, *a.g.e.*, 34

¹⁷⁶ Dinçer Koç, *Rus Elçilik Raporlarına Göre Hokand Hanlığı (XIX. Yüzyılın İlk Yarı)*, (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2015), 31

¹⁷⁷ Mehmet Alpargu, “Türkistan Hanlıkları”, *Türkler*, (Ankara: C.8, 2002), 584

Müslümanları da yanında Hokand'a getirmiştir.¹⁷⁸ Bu durum bugün Fergana bölgesindeki etnik karışıklığın temel nedenleri arasındadır.

1842 yılına gelindiğinde Buhara Hanlığı ve Hokand Hanlığı arasında savaş çıkmıştır. Bu savaşı Hokand Hanlığı kaybetmiştir. Bu tarih itibarıyla toprakları küçülmeye başlamıştır. Buhara Emiri Nasrullah, Hokand Hanlığı'nın ordusunun Doğu Türkistan'da olmasını fırsat bilerek Hokand'a saldırmıştır. Muhammed Ali Han yaklaşan tehlikeye karşı Buhara'yı uyarsa da Buhara Emirliği bunu dinlememiş ve Han başta olmak üzere Hokand'ın tüm ileri gelenlerini öldürmüş ve bölgeyi işgal etmiştir.¹⁷⁹ Hokand Hanlığı kısa sürede tekrar bağımsızlığını kazansa da iki Hanlık arasındaki düşmanlık, Rusların Hokand Hanlığı'nı ortadan kaldırdığı tarihe kadar devam etmiştir. İki Hanlık arasındaki rekabet yalnızca Rusların işini kolaylaştırmış, bölgeyi işgal etmelerine yaramıştır.¹⁸⁰

1860'lardan yıkıldığı tarihe kadar Hokand Hanlığı bir taraftan Buhara Hanlığı ile mücadele ederken diğer taraftan diğer Türkistan Hanlıklarında olduğu gibi taht kavgalarından nasibini almıştır. Hokand'ın son Hanı olan Hüdayar Han, tam üç kez devrilmiş üç kez tahta tekrar çıkmıştır. İçeride ve dışarıda bu sorunlarla uğraşırken Rusları durdurma imkanı bulamayan Hanlık, Taşkent'te Ruslarla karşı karşıya gelmiştir. Böylelikle Hanlık, Rus ordusunun karşısında direnememiş ve Taşkent, Ruslar tarafından ele geçirilmiştir. Hüdayar Han, 1868'de Ruslara boyun eğerek ülkeyi Rus eline bırakınca 1875 yılında ülkede hem Rus işgaline hem de Han'a karşı isyanlar başlamıştır. Bu durumda Hüdayar devrilmiş yerine Polat Han gelmiş ve bu yeni Han, Ruslara karşı gaza ilan etmiştir.¹⁸¹ Polat Han belli başlı başarılar elde edebilse de silah teknolojisi açısından iki aktör arasındaki uçurum, Rusların başarısını kaçınılmaz kılmıştır. Polat Han öldürülmüş ve Hokand, Fergana Eyaleti'ne bağlanarak Türkistan Genel Valiliği adı altında Ruslar tarafından işgal edilerek tarih sahnesinden silinmiştir.¹⁸²

Fergana'da 1878'den 1916 yılına kadar altı büyük ayaklanma gerçekleşmiş bu ayaklanmaların tamamında da din baz alınmıştır. Rusya'nın en büyük korkusu

¹⁷⁸ Enver Konukçu, *Hokand Hanlığı*, (İstanbul: DİA, 1998), 215

¹⁷⁹ Zebiniso Husayn Kamalova, *Hokand Hanlığı'nın Son Hükümdarı Hüdayar Han ve Dönemi*, (İstanbul: Çağaloğlu Akademi, 2020), 77

¹⁸⁰ Heyit, *a.g.e.*, 37

¹⁸¹ Haydarbek Bababekov, *Istoriya Kokanda*, (Taşkent: 2016), 75

¹⁸² Tahsin Yazıcı, *Fergana*, (İstanbul: DİA, 1998), 376

bölgenin yeni bir Kuzey Kafkasya olmasıdır.¹⁸³ Bugün bu bölge hala hem Rusya hem de diğer büyük aktörlerin Özbekistan politikalarını belirleyen en önemli hususların başında yer almaktadır.

3.3 Rus İşgali Dönemi ve Millî Mücadele (1875 – 1920)

Özbek Hanlıkları birbirleriyle mücadele ederken Kazak topraklarının fethini tamamlayan Çarlık Rusya, tek tek Hanlıklarla savaşarak tüm Türkistan coğrafyasına yayılmıştır. Çarlık Rusya döneminde “Özbekistan” ya da “Özbek” isimlendirilmesi mevcut değildir. Bu dönemde bölge Türkistan olarak adlandırılmaktadır. Türkistan coğrafyasında Çarlık Rusya’nın emperyalist hedefleri, İngiltere sömürgeciliği ile çatışmış ve literatüre “Büyük Oyun” olarak giren İngiliz – Rus mücadelesi başlamıştır. Osmanlı Devleti içerisinde de artan Türkçülük akımı nedeniyle bilhassa İttihat ve Terakki Dönemi’nde, Türkistan coğrafyasına ilgi ciddi oranda artmıştır. Kısa bir biçimde ifade edecek olursak Özbekistan’ın günümüzdeki büyük güçlerle ilişkileri ve büyük güçlerin bölgeye olan ilgisi hemen hemen bu dönemde şekillenmiştir.¹⁸⁴ Bu döneme damgasını vuran ve bölgede Rus yayılcılığına karşı gerek Osmanlı gerekse İngiltere ile çeşitli temas kuran temel grup ise Türkistan Ceditçileridir. Bu dönem, Ceditçilerin millî mücadele başlattığı dönemdir.

3.3.1 Çarlık Rusya’nın Türkistan’da Yayılması

Türkistan’da 1865’te Taşkent’in fethinden başlayıp imparatorluğun 1917’deki çöküşüne kadar devam eden Rus yayılcılığı, Türk ve Müslüman toplumlar aleyhine sonuçlanmıştır.¹⁸⁵ Yukarıda aktarıldığı üzere Türkistan hanlıklarının kendi içerisindeki mücadelesi, Rusya ve Türkistan arasındaki teknolojik asimetri ve Türkistan’daki göçebe – yerleşik ikilemleri, Rusya’nın yayılma konusunda işini oldukça kolaylaştırmıştır. Rusya’nın Türkistan üzerinde yayılmasının belli başlı sebepleri şu şekilde sıralanabilir:

¹⁸³ Konukçu, *a.g.e.*, 215

¹⁸⁴ Günümüzde Rus Çarlığı yerine Rusya Federasyonu, Osmanlı Devleti yerine Türkiye Cumhuriyeti, İngiltere yerine diğer batılı aktörler olan AB ve ABD ve son olarak 2013’den beri bölgeye ilgisi artan Çin temel aktörlerdir.

¹⁸⁵ Daniel Brower, *Turkestan And The Fate Of The Russian Empire*, (London: Routledgecurzon, 2003), 26

• Rusların tarihsel yayılmacılığının en temel nedenlerinden biri topraklarının verimsiz olması, yaşam koşullarının zorluğu ve güneş gören topraklarda yaşama arzusudur.¹⁸⁶

• Moğol – Tatar kabileler, Rus coğrafyasında yayılmış ve üçyüzyıl kadar Rusları egemenlikleri altında tutmuşlardır. Sömürge durumuna gelen Rusların milli hafızasından bu dönem hiçbir zaman silinmemiştir.¹⁸⁷

• 1453 yılında İstanbul'un Osmanlı Türkleri tarafından fethi sonucu Rusya kendisini 3. Roma olarak görmeye başlamış ve siyasetini buna göre dizayn etmiştir. Bu durum Rusya'yı yayılmacılığa teşvik etmiştir. Söz konusu dönemde Osmanlı Devleti'ne karşı güçsüz durumda bulunan Çarlık, merkezi otoriteden yoksun ve güçsüz durumda olan Türkistan istikametine yönelmiştir.¹⁸⁸

• Ticaret yollarına hâkim olmak, Batılı ülkelerle ticaretini artırmak ve Hindistan'a hâkim olan İngiltere ile Büyük Oyun kapsamında mücadele edebilmek için Ruslar, 1800'lerde Türkistan fethine başlamıştır.¹⁸⁹

• 1853 yılında yapılan Kırım Savaşı ile birlikte Rusya'nın Osmanlı toprakları ve Balkanlardaki ilerleyişinin durdurulmuş olması da yönünü doğuya dönmesinde önemli etkenler arasındadır.¹⁹⁰

¹⁸⁶ Taheri, *a.g.e.*, 35

¹⁸⁷ A.g.e., 55

¹⁸⁸ Heyit, *a.g.e.*, 41-42

¹⁸⁹ Saray, *Hive Hanlığı*, 89 - 90

¹⁹⁰ R. Kutay Karaca, "19. Yüzyılda Uzak Doğu'da Yaşanan Bazı Önemli Olayların Diplomasinin Gelişimine Etkileri", ed. Barış Özdal, R. Kutay Karaca, *Diplomasi Tarihi 1*, 3. Baskı, (Bursa: Dora Yayınları, 2018), 520

TÜRKİSTAN'A KARŞI RUS SALDIRI YOLLARI
(XVIII. Yüzyılın Başında Kuzey'de — XIX. Yüzyılın Sonunda Güney'de)

C

Şekil 3.5: Türkistan'a Karşı Rus Saldırı Yolları

Baymirza Hayit, Türkistan Rusya ile Çin Arasında, Ankara: Otağ Yayınları, 1975, Haritalar, C.
Türkistan'a Karşı Rus Saldırı Yolları

Yukarıdaki haritada da görüldüğü üzere Rusya'nın Türkistan/Orta Asya'ya yayılması, yaklaşık yüz yıl süren bir süreci kapsamıştır. İşgalin ilk aşaması Orenburg şehriyle gerçekleşmiştir. Orenburg ve civarını (ki günümüzde Rusya-Kazakistan sınırını oluşturmaktadır) merkeze alan Ruslar, önce bozkırdaki göçebe Türkler üzerinde egemenlik kurmuşlardır. Böylece Kazak-Kırgızların yaşadığı bozkırları, Türkistan fethi için ileri karakol olarak kullanmışlardır. 1552 yılında Kazan işgali ile başlayan Türkistan işgalinin sürecinin son aşaması Kazakistan'ı mesken eyleyip Maveräünnehir'i işgal etmek olmuştur.¹⁹¹ Bugünkü Özbekistan sınırlarındaki ilk işgal ise 1867'de Taşkent ile gerçekleşmiştir. Böylece bir Türkistan valiliği kurulmuş ve işgali gerçekleştiren general von Kaufman ilk Türkistan valisi olarak atanmıştır.¹⁹²

Ek 1'deki görsel, Özbekistan ulus-inşasında kendisine yer eden repressiya dalgalarını anlatan bir müze içerisinde çekilmiştir. Müzede Ruslar tarafından Özbek halkına

¹⁹¹ Roy, a.g.e., 60

¹⁹² E. Schuyler, *Turkistan: Notes Of A Journey In Russian Turkistan, Khokand, Bukhara And Kulja*, 2. Cilt, (London: Sampson Low, Marston, Searle and Rivington, 1876), 411

yaşatılan soykırımlar, baskı ve zulümler anlatılmaktadır. Görselde de görüleceği üzere Kaufman, Özbekler tarafından, olumlu bir biçimde anılmamaktadır. Görselde gözükten “расстрелять, расстрелять, расстрелять” yani “ateş edin, ateş edin, ateş edin” sloganı Kaufman’a ait olmakla beraber Özbeklerin milli hafızasında yer edinmiştir. İleride de ayrıntılarıyla işleneceği üzere Özbekistan’ın dış politikası oluşturulurken yeniden bir Rus işgaline karşı oluşturulabilecek tüm önlemler alınmaktadır. Bilhassa İslam Kerimov döneminde, bağımsızlığın ilk yıllarında, en büyük tehdit bu kapsamda Rusya’dan hissedilmiştir. Rusya’yı tehdit olarak algılayan fakat reelpolitikte Rus gücünü farkında olan Kerimov, Rusya’yı dengeleme stratejisine gitmiş ve oluşturduğu ulus-inşasında mümkün olduğunda tüm Rus etkisinden kurtulmayı hedeflemiştir.

Özbekistan’ın dış politika refleksini anlamlandırmak için eklemek faydalı olacaktır ki daha 1868’de Rusya Semerkant’ı işgal ederken Kaufman, Çar’a şu sözleri söylemiştir: “Özbekler, Türkiye ve İngiltere’nin bizi izlediğini biliyor...”¹⁹³ Daha açık bir şekilde beyan edecek olursak Özbeklerin Rusya’yı Türkiye ve batılı aktörlerle dengeleme stratejisinin tarihi, Hanlıklar dönemine dayanmaktadır. Fakat Hanlıklar her ne kadar diğer aktörlerle iletişim kurmaya çalışsalar da birbirleriyle iş birliğine yanaşmamışlardır. Hatta Kaufman’ın Taşkent’i alması ve Çarlık Rusya’da bir Türkistan Valiliği’nin kurulması bile Özbek Hanlıklarının aralarındaki husumeti bir kenara bırakıp dışarıdan gelen tehdiye dikkat kesmeleri için yeterli olmamıştır. Diğer taraftan belirtmek gerekir ki Hanlıklar arasındaki söz konusu düşmanlıkların bir sebebi de Rusya’nın Nikolay Pavloviç İgnatyev liderliğinde sürdürdüğü casusluk faaliyetleridir.¹⁹⁴ Hanlıkların birlik olması demek güçlü olması anlamına geldiği için bu durumda Ruslara karşı daha fazla direnç göstermeleri mümkün olacaktır. Bu direnci kırmak isteyen Ruslar, çeşitli ajanlık faaliyetleriyle Hanlıkları birbirlerine kırdırmıştır.

Neticede 1876 yılında Rusya, Hokand Hanlığı’nı ilhak etmiş ama Hive ve Buhara Hanlıkları’nı ilhak değil işgal etmiştir. Hive ve Buhara Hanlıkları dışişlerinde Rusya’ya bağlı olmakla beraber hanedan mensupları içişlerinde serbest bırakılmıştır. 1879 yılında Ruslar, Türkmenlere saldırmış ve 1881’de Türkmen toprakları dahil tüm Türkistan’a hâkim olmuşlardır. Akabinde Büyük Oyun bölümünde aktarılacağı üzere Afganistan’a doğru inen Ruslar, burada İngilizlerle karşılaşmış ve İngilizlerin baskısı

¹⁹³ Д.В. Васильев, Сборник Русского Георгифицерского Общества, Россия и Средняя Азия, (Rus Gürcistan Cemiyeti Koleksiyonu, Rusya ve Orta Asya,) 5 (153). 52

¹⁹⁴ Togan, a.g.e., 225

sonucu Afganistan topraklarını terk etmek durumunda kalmışlar ancak tüm Türkistan'ın hâkimi olmuşlardır.¹⁹⁵ Bölge, artık SSCB'nin dağıldığı tarihe kadar Rus işgalinde kalacaktır.

3.3.2 Türkistan'da Büyük Oyun

On dokuzuncu yüzyılın ortalarında Rusya'nın Orta Asya'daki yayılması onu İngiliz yönetimindeki Hindistan'a fiziki olarak yaklaştırdıkça Afganistan'ın Rusya ile Büyük Britanya'nın bölgedeki mülkleri arasında bir tampon devlet olarak kurulması sorunu, İngiltere açısından kritik bir konu haline gelmiştir.¹⁹⁶ Ruslar, Afganistan'ın kendi ilgi alanı dışında kaldığı hususunda ısrar etse de bu konuda İngilizlerin endişeleri devam etmiştir. Britanya'nın liberal kanadı, Rus yayılmacılığının Hindistan'daki İngiliz egemenliğini tehdit etmediğini düşünmektedir. Buna ek olarak liberaller Afganistan bir tampon olarak tutulabildiği sürece Rusya'nın Orta Asya hanlıklarını ilhak etmesini bir tür "uygarlaştırma misyonu" olarak değerlendirmiştir.¹⁹⁷

Britanya ile benzer korkulara Rusya da sahiptir. Zira İngiliz yayılmacılığı da Türkistan topraklarına sıçrayabilir ve iki aktör arasında çatışması yaşanabilir. Bu bağlamda Çar, Rusya'nın yayılmacı politikasının savunucusu olan Albay N. P. Ignatiev'e Rusya için Türkistan'ın önemine ilişkin bir muhtıra hazırlama görevi vermiştir. Ignatiev'in önerisi üzerine Afgan Emiri Dost Muhammed'e "Rusya'nın İngiliz genişlemesinin önünde bir engel olarak güçlü bir Afganistan'a ilgi duyduğu" konusunda güvence vermek için bir heyet gönderilmiştir.¹⁹⁸

Ignatiev daha sonra yarı bağımsız Orta Asya hanlıkları olan Buhara ve Hive'ye "Asya'daki İngiliz etkisini dengelemeye yönelik eksiksiz bir planla" diplomatik bir misyona başkanlık etmiştir. Misyon hemen bir sonuç vermese de Orta Asya'da Rus gücünün genişletilmesine yönelik olasılıklar ortaya çıkmıştır. Rus İmparatoru, ülkesinin kaderinin Asya'da olduğuna ve Büyük Britanya'nın bu kaderin gerçekleşmesi yolunda durduğuna inanmaktadır. Sonuç olarak Orta Asya hanlıkları üzerinde

¹⁹⁵ Roy, a.g.e., 66

¹⁹⁶ George N. Curzon, *Russia in Central Asia in 1889 and the Anglo-Russian Question*, (London: Green & Co., 1889), 356

¹⁹⁷ M. Raziullah Azmi, "Russian Expansion In Central Asia And The Afghan Question (1865-85)", *Pakistan Horizon*, Vol. 37, No. 3 (Third Quarter 1984), 107.

¹⁹⁸ A. J. Rieber, *The Politics of Autocracy: Letters of Alexander II to Prince A.I. Bariatinskii, 1857-1864* (Paris: Mouton and Co., 1966), 77-78.

kurgulanan siyaset, istihbarat toplamak ve Rus siyasi nüfuzunu güçlendirmek için kullanılmıştır.¹⁹⁹

Gerçekten her iki aktör de haklıdır. İngiltere Hindistan'ı mesken tutarak uzun yıllar Türkistan'ı izlemiş, Rusya'ysa bilhassa Kırım Savaşı sırasında Hindistan'ı fethetme planları yapmıştır.²⁰⁰ İngiltere'nin Hindistan'ı kaybetme korkusu ile Rusya'nın Türkistan'ı kaybetme korkusu üzerine iki imparatorluğun 19. Yüzyılda Orta Asya'da üstünlük kurma mücadelesi literatüre Great Game – Büyük Oyun olarak geçmiştir. Bu tabiri ilk kez bölgede görev yapan İngiliz subayı Arthur Conolly kullanmıştır. 1901 yılındaysa Rudyard Kipling, aynı isimde bir roman yazmıştır. Bu tarihten itibaren Büyük Oyun teriminin kullanımı sıklaşmıştır.²⁰¹

Büyük Oyun nihayetinde 1905 Rus – Japon Savaşı'nda ağır bir yenilgiye uğrayan ve içeride de ciddi sorunlarla uğraşmak zorunda kalan Çarlık Devleti'nin pes etmesiyle bitmiştir. Çarlık, İngilizler ile dostane ilişkiler kurmak istediğini söyleyerek Afganistan'ın tampon devlet olarak Hindistan ve Türkistan arasında kurulması ve korunması gerekliliğini kabul etmiştir.²⁰² 19. yüzyılda yaşanan Büyük Oyun'un Türkistan yalnızca bir parçasını oluşturmakla beraber konunun merkezinde Afganistan bulunmakta olup bu tez çalışmasının kapsamı dışındadır. Fakat bu tez çalışması için asıl elzem olan Büyük Oyun'un SSCB'nin dağılmasıyla birlikte tekrar etmesidir.

Daha açık bir biçimde ifade edecek olursak Büyük Oyun, günümüzde ABD, Çin, Rusya, Türkiye, Hindistan ve İran gibi diğer önemli devletlerin de dahil olduğu geniş bir çerçevede devam etmektedir. Günümüze kadar varlığını sürdüren söz konusu rekabetin, Orta Asya bölgesindeki devamı 'Büyük Orta Asya Projesi' olarak literatüre geçmiştir. Çin'in Yeni İpek Yolu ve ABD'nin C5+1 girişimleriyle de desteklenen bu projenin bölgedeki diğer projelerden farkı, kurumsal bir yapıya sahip olmasıdır. Proje ilk etapta ABD tarafından ortaya atılmış olup bölgeye verilen büyük öneme işaret etmektedir. Bu önem aynı zamanda bölge devletlerinin bağımsızlık arayışları kapsamında dengeleme stratejilerini beslemektedir.²⁰³

¹⁹⁹ A.g.e., 80 - 82

²⁰⁰ Curzon, a.g.e., 325

²⁰¹ Ainur Nogayeva, *Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin: Stratejik Denge Arayışları*, (Ankara: Usak Yayınları, 2011), 95

²⁰² Jean-Paul Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, çev. Lale Arslan, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001), 409.

²⁰³ Kalmira Ryskulova, "Uluslararası İş birliği Projeleri ve Orta Asya Bağımsızlıkları Koruyacak Güç Dengesi İçin Arayışlar", *Asya Araştırmaları Dergisi*, 1:4, (2020), 77.

Tezin temel öznesi olan Özbekistan, Türkistan'ın kalbinde yer almakta ve büyük devletler Özbekistan politikalarını Yeni Büyük Oyun çerçevesinde inşa etmekteledir. İleride ayrıntılarıyla işleneceği üzere bunu fark eden Kerimov ve akabinde Mirziyoyev bu büyük güçlerin Özbekistan'a olan ilgilerini kullanarak onları dengeleme stratejisi izlemektedir.

3.4 SSCB'de Özbekistan (1920 – 1991)

Ekonomik ve politik alanda birçok sorunla boğuşan Çarlık İmparatorluğu'nun, 1. Dünya Savaşı sırasında Türkistan halklarını cepheye göndermek istemesi, bölgede isyana sebep olmuştur.²⁰⁴ Bu isyan Çarlık yönetimi tarafından acımasız bir biçimde bastırılmış, binlerce insan katledilmiş ve binlercesi de açlıkla sınanmıştır. Böyle bir atmosferde 1917 yılında gerçekleşen Çarlık İmparatorluğu'nun Bolşevik Devrimi ile yıkılması tüm Türkistan halkları tarafından, istibdadın sona erdiği düşüncesiyle sevinçle karşılanmış ancak bu sevinç kısa sürmüştür. Zira devrim idaresinin tüm asker ve memurların bulundukları yerde kalmasına dair verdiği emir, yeni yönetimin de eski yönetime benzer uygulamalarda bulunacağına dair ipucu vermiştir.²⁰⁵ Diğer bir şekilde ifade edersek bu emir, Türkistan'a istibdad ve çeşitli zulüm uygulayan Rus memur ve askerler, bölgede kalmaya devam etmesi anlamına gelmektedir.

1917 Devrimi, Rusya'da kızılar ve beyazlar arasında başlayan iç savaşın da başlangıcı olmuştur. Aslında Türkistan'ı hiç ilgilendirmeyen bu iç savaşın neden olduğu açlık nedeniyle bölgede iki milyon insan ölmüştür. Bu gelişmeler ışığında Türkistan'da iki bağımsız devlet ortaya çıkmıştır: Buhara Cumhuriyeti ve Harezm Cumhuriyeti. Her iki devlet de bağımsızlıklarını destekleyen Rusya Sovyetleri Sosyalist Federal Cumhuriyeti'ne müttefiklik yapmıştır. Ancak bu ittifak, bölgeyi Kızıl Ordu işgalinden koruyamamış ve 1920 yılında Bolşevikler Türkistan'ı ele geçirmiştir.²⁰⁶

1920'lerden itibaren Türkistan'daki Türk – Müslüman nüfusunu eritme amacıyla göç ve iskân siyaseti izleyen Ruslar, bölgede Rus varlığı güçlendirmeye çalışmıştır. 1920'den 1936 yılına kadar Özbekistan sınırlarına 786.000 Rus gönderilmiştir. 1939

²⁰⁴ Edward Dennis Sokol, *The Revolt of 1916 in Russian Central Asia*, (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1954), 188

²⁰⁵ Edward Allworth, *Central Asia: A Century of Russian Rule* (London: Columbia University Press, 1967), 215

²⁰⁶ Glenda Fraser, "Alim Khan and the Fall of the Bokharan Emirate in 1920", *Central Asian Survey*, vol.7, no.4, (1988), 55-58

yılında Türkistan'ın en önemli yerleşim merkezi ve Özbekistan'ın başkenti olan Taşkent'te demografik çoğunluk göçmenlerin eline geçmiştir.²⁰⁷

Söz konusu ele geçirme, klasik imparatorluk işgallerinden farklı gerçekleşmiştir. Bolşeviklerin temel hedefi Türkistan'da 1800'lerden beri devam eden bağımsızlık hareketinin öncülerini etkileyerek birleşme arzusunu aşılama olmuştur. Gerçekten de 1917'ye kadar Türkistan'da milli hareketin öncüsü olarak anılan Ceditlerin bir kısmı yüzünü "milli bağımsızlık"tan "sosyalist eğilim"e çevirmiştir. Zira Ceditler, Bolşeviklerin proleterya iktidarı kurduklarında sömürge yönetimine son verecekleri gibi bir yanılgıya kapılmışlardır.²⁰⁸ Ancak bu Türkistan'ın homojen bir şekilde yeni idareyi kabul ettiği anlamına gelmemektedir. Milli ve dini hareketler Sovyet idaresine karşı uzun süre devam etmiştir. Bilhassa Enver Paşa'nın bölgeye intikal etmesiyle Basmacılar olarak adlandırılan grup Ruslara karşı mücadeleye girişmiştir. Enver Paşa 1922 yılında Sovyetlere ultimatoma vererek Türkistan'ı terk etmelerini istemiştir. Enver Paşa gerçekten de Basmacılar olarak anılan mücahitler ordusuyla aynı yıl Duşanbe'yi Rus işgalinden kurtarmayı başarmıştır.²⁰⁹

Kızıl ordu Türkistan milli mücadelesini yok edecek plan hazırlayıp teknolojik üstünlüğünün de sağladığı avantajla Enver Paşa başta olmak üzere birçok milli kahramanı şehit etmiş ve milli mücadeleye katılan ve destek veren tüm bölgeleri işgal etmiştir. Mücahitlerin bir bölümü çatışma esnasında öldürülmüş bir bölümü savaş sonrasında idam edilmiş küçük bir kısmı ise Afganistan'a kaçarak mücadelesine devam etmiştir.

3.4.1. SSCB Döneminde Özbekistan'ın İnşası

Türkistan, yukarıda bahsi geçen istiklal harbini kaybetmiştir. Sovyetler yeniden birleşik bir Türkistan cephesiyle karşılaşmamak için 1924 yılında bölgeyi cumhuriyetlere böleceğini ilan etmiştir.²¹⁰ Böylece bölümün başında da bahsedilen büyük bölünme gerçekleşmiştir. Literatürde kimi yazarlar bu bölünme hakkında var olmayan ulusların yaratılması olarak bahsederken kimileri de bu durumu eski

²⁰⁷ Yaşar Onay, *Rusya ve Değişim* (Ankara: Nobel, 2002), 189.

²⁰⁸ Seyfettin Erşahin, *Türkistan'ın Milli Uyanışında Özbek Ceditçiler: Abdurrauf Fitrat Örneği*, (İstanbul: Mamer, 2021), 37-38

²⁰⁹ Charles Warren Hostler, *Turkism and the Soviets* (London: Routledge, 1957), 155

²¹⁰ Allworth, a.g.e., 255

kimliklerin gün yüzüne çıkarılması olarak görmektedir. Roy'un büyük bölünme ile ilgili şu sözleri ilgi çekicidir.²¹¹

“1924'teki ulusal bölünme bugün bağımsız olan Orta Asya ülkelerinin gerçek doğumudur. Kuşkusuz İspanyol Güney Amerika'sı veya Fransız Afrika'sı'ndaki gibi evvelce var olmayan devletlerin doğumuna neden olan sömürge tarzı idari bölünme örnekleri vardır dünya üzerinde. Ama bir sömürgeci gücün yalnızca ülkeleri değil, dilleri ve ulusal tarihleri, hatta folklor ve edebiyatı şekillendirdiği tek örnek budur. Sovyet sisteminde büyüleyici olan şey, bu bütünlük kaygısıdır.”

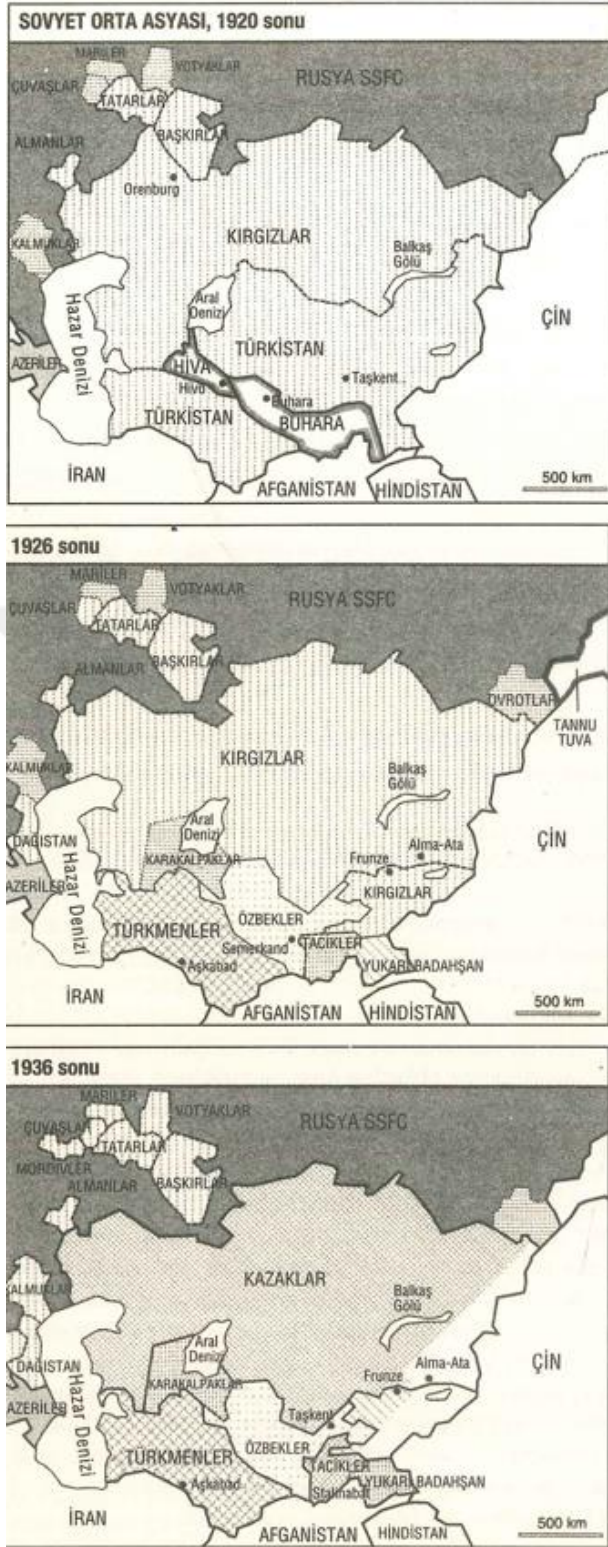
Bugünkü Özbekistan ve Orta Asya, bu şekilde Sovyetlerin milliyetler politikası neticesinde oluşturulmuştur. Diğer bir ifadeyle Özbeklerin ve diğer Orta Asyalıların milletleşme süreçleri, kendi iradeleri dışında gerçekleşmiştir.²¹²

Aşağıdaki haritada Özbekistan ve Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri'nin kurulduğu 1924 yılından başlamak suretiyle zaman içerisinde Orta Asya haritasının nasıl şekillendiği açık bir şekilde gözükmektedir. Örneğin 1929 yılında yapılan düzenlemeyle Tacikistan ayrı bir Cumhuriyet haline gelmiş 1936 yılında ise Kırgızistan adı Kazakistan; Kara-Kırgızistan adı ise Kırgızistan olarak değiştirilmiş ve bu iki ayrı cumhuriyet, tarih sahnesine çıkmıştır.²¹³

²¹¹ Roy, a.g.e., 99

²¹² Dilmaç, a.g.e., 37

²¹³ Roy, a.g.e., 100

Şekil 3.6: Sovyet Orta Asyası'nın 1920'den 1936'ya Kadar Dönüşümü Haritası

Mohammad-Reza Djalili ve Thierry Kellner, Yeni Orta Asya Jeopolitiği SSCB Bitiminden 11 Eylül Sonrasına, çev. Reşat Uzman, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 36

SSCB döneminde belirlenen sınırlara göre Özbekistan, tarihteki Buhara Hanlığı ve Hive Hanlığı'nın tamamı Hokand Hanlığı'nın büyük bir kısmı (Fergana, Hokand, Andican, Namangan) ve Taşkent'i kapsamaktadır.

Söz konusu bölünme, Orta Asya Devletleri'nin ortaya kurulması, Sovyetler Birliği'nin iki kutuplu dünyada blok lider olarak ortaya çıkışı, Sovyet eliyle gerçekleştirilen repressiya dalgaları gibi gelişmeler, Özbeklerin ne komünizmi ne de Rus egemenliğini kabul etmesiyle sonuçlanmıştır. Özbekistan'da uzun yıllar bağımsızlık hareketleri devam etmiştir. Bu hareketler sonucunda Sovyet yönetimi 1936 – 1938 yılları arasında literatüre “Great Terror – Büyük Terör/Temizlik/Tasfiye” olarak geçen hareketi başlatmıştır.²¹⁴

Sovyetler bir taraftan repressiya dalgalarıyla binlerce insanı katletmekte, açlığa mahrum etmekte ve bir yandan bölgede komünizmi yaymak ve kendisine karşı oluşabilecek herhangi bir hareketin önüne geçebilmek için çeşitli kültür politikaları izlemiştir. Bilhassa dil ve din konularında Özbekler başta olmak üzere bölge halklarına ciddi baskılar yapmıştır. Bu kapsamda Özbekistan'da en önemli ayaklanmalardan biri “peçe açma kampanyası”na karşı ortaya çıkmıştır. Ayaklanmaya Özbek kadınlarının da büyük çoğunluğu katılmıştır. Ancak ayaklanma yine büyük bir “temizlik” hareketiyle bastırılmış, isyancıların çoğu Fergana bölgesine kaçmıştır.²¹⁵

Bu isyanlardan, tüm Özbekistan'ın SSCB'ye ve mevcut rejime karşı olduğu gibi bir çıkarım yapmak mümkün değildir. Gücü diğer Orta Asya Cumhuriyetleri'ninkini aşan Özbekistan'a Sovyetler tarafından ayrıca önem verilmiştir. Özbekistan bölgenin en büyük ve en nüfuzlu devleti haline gelmiş ve bilhassa 1959 – 1983 yıllarında Şeref Raşidov döneminde bölgede “büyük kardeş” rolünü sahiplenmiştir.²¹⁶ Tam da burada, yukarıda da bahsi geçen klanlardan kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Zira bu klanlar geçmişini hanlıklardan alıp Sovyet döneminde kurulmuş olup bağımsız Özbekistan'ın dış politikasında rol oynamaktadırlar.

²¹⁴ Adeeb Khalid, *Central Asia A New History From the Imperial Conquests to the Present* (Princeton: Princeton University Press, 2021), 215.

²¹⁵ A.g.e., 222

²¹⁶ P.L. Dahs, “Ethno-nationalism in Uzbekistan”, ed. K. Warikoo, *Central Asia Emerging New Order* (New Delhi: Har-Anand Pub. 1996), 106

3.4.2. Özbekistan’da Klanlar

Sovyet Özbekistan’ının önemli özelliklerinden biri klanların diğer bir adıyla hiziplerin ortaya çıkmış olmasıdır. Birnevi bu klanlar, önceki hanlıkların ulus-devlet içerisindeki yeni bir versiyonu niteliğindedir. Diğer bir deyişle Sovyetler eliyle Özbekistan ulus-devleti yaratılmış olsa da o dönemde insanlar kendilerini “Özbek” olarak değil “Buharalı”, “Taşkentli” gibi şehir adlarıyla tanımlamaktadırlar.²¹⁷ Sovyet yetkiler de Özbekistan sosyolojisini doğru bir biçimde yorumlayarak bölgenin sivil toplum yoksunluğunu söz konusu aşiret, bölge bağlarını kullanarak gidermeye çalışmıştır. Daha açık bir biçimde ifade edecek olursak Bolşevikler, kendilerini bölgede kabul ettirmek için yerli araçlar bulmak zorunda kalmıştır.²¹⁸

Özbekistan’da klan denince ilk akla gelen isim eski bir Ceditçi olan Feyzullah Hocayev’dir. Kendisi, Buhara Emirliği’nin soylu ailelerinden birinin oğludur ancak Büyük Temizlik sırasında Moskova’da öldürülmüştür.²¹⁹ Büyük Temizlik sonrası Hocayev gibi saf dışı bırakılan eğitimli kadroların yerine yeni ve Sovyet taraftarı kadroların yetişmesi için yirmi yıl geçmesi gerekmiştir. Şeref Raşidov’un içinde bulunduğu kadro, 1937 kuşağının yerine iktidarı ele geçirmiş ve 1991’deki bağımsızlık için gerekli koşulları oluşturmaya başlayan satraplıkların başları, diğer bir ifadeyle bölge cumhuriyetlerinin komünist parti birinci sekreterleridir.²²⁰

Özbekistan’da uzun yıllar boyunca en etkin klan Semerkant olmuştur. Semerkant klanının rakibi ise Fergana klanıdır. Zaman içerisinde Özbek liderleri iki klan arasında şu şekilde değişmiştir: Feyzullah Hocayev (Semerkant Klanı), Raşidov (Semerkant Klanı) ve 1983 yılında Raşidov yerine getirilen İnamcan Osmanhocayev (Fergana Klanı). 1983 yılına kadar Semerkant klanı iktidardayken Raşidov’u cezalandırmak isteyen Moskova, Fergana Klanına güç vermiştir. Bu bağlamda 1980’li yıllar Özbekistan’da klan tasfiyesi dönemi olarak geçmektedir. Orta Asya’da önemli mevkilere etnik Ruslar yerleştirilmiş, 30 bin Orta Asya yerlisi tutuklanmıştır.²²¹

²¹⁷ Demian Vaisman, “Regionalism and Clan Loyalty in the Political Life of Uzbekistan”, ed. Ro’l Yaacov, *Muslim Eurasia Conflicting Legacies, The Cummings Center for Russians and East European Studies* (London: Routledge, 1995), 105.

²¹⁸ A.M. Khazanov, “Underdevelopment and Ethnic Relations in Central Asia”, ed. Beatrice F. Manz, *Central Asia in Historical Perspective*, (Harvard: Westview Press, 1994), 149.

²¹⁹ Veli Savaş Yelok, “Feyzullah Hocayev ve Cedit Hareketi”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması, Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı*, (2014) 427-428.

²²⁰ Roy, a.g.e., 150

²²¹ K. Collins, *Clans, Pacts and Politics in Central Asia*, *Journal of Democracy*, Volume 13, Number 3, (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2002) 144.

Fergana klanının iktidarı uzun sürmemiştir. Moskova, klanlar arasındaki mücadele oyununda Cizzak kökenli İslam Kerimov'u öne sürmüştür. Cizzak, günümüzde Semerkant sınırlarının içerisinde yer almakla birlikte Semerkant Klanı içerisinde yer bulunmaktadır. Kerimov'un 1989'da devlet başkanı olmasıyla birlikte iktidar yeniden Semerkant klanına geçmiştir. Ancak Moskova'nın hamlesi ters tepmiş ve Kerimov, 1983 yılında tasfiye edilen Raşidov'u milli kahraman olarak sunmuş, ülkenin bağımsızlığı için mücadeleye başlamıştır.²²²

Klanlarla ilgili önemli bir diğer mesele de Harezmi ile ilgilidir. Harezmi klanı bugün politikada ve dış siyasette en az etkili olanıdır. Ancak aşağıda inceleneceği üzere Kerimov döneminde iç siyasetin dış politikaya yansımada en önemli faktörlerden biri olan Muhammed Salih, Harezmi klanına mensuptur. Hiva/Harezmi Hanlığı'nın devamı olan Harezmi Klanı hem coğrafi olarak hem de etnik olarak Türkmenlerle daha yakın oldukları için Türklük kimliği ve bilinci diğer klanlara göre daha yüksektir. Muhammed Salih bir röportajı sırasında şunları söylemiştir:²²³

"Harezmi, Türkmenistan'a yakın Oğuz bölgesidir, Harezmi'de genellikle oğuzlar yaşıyor. Yani Türkmen boyları ile iç içe yaşıyoruz. Bizim bazı akrabalarımız kendilerini Türkmen diye yazdırmış pasaportlarına. Onlar bugünkü Türkmenistan'ın Daşoğuz (Dış oğuz) eyaletinde yaşayan akrabalarımız. ... Ben tabii bugün kendime Özbekim diyorum, Özbekler bünyesinde üç Türk boyunu – Oğuz, Kıpçak ve Karluk – Türker'ini barındıran bir büyük etnik gruptur. Daha net demek gerekirse, Harezmi Özbekiyim. Harezmi 1924 yılına kadar bağımsız cumhuriyet idi. 1924 yılında Sovyetler Özbekistan Sotsialistik Cumhuriyeti ilan edip Buhara ve Harezmi (eski Hiva hanlığını) bugünkü Özbekistan terkibine kattılar."

Muhammed Salih her ne kadar Özbeklik kimliğini kabul etse de Özbekistan'dan Türkçülük lehine faaliyetleri nedeniyle çıkmak zorunda kalmış ve Türkiye'ye sığınmıştır. Salih uzun yıllardır Türkiye'de yaşamaktadır. Salih'in faaliyetleri, bir sonraki bölümde ayrıntılarıyla işleneceği üzere 2016 yılına kadar zaman zaman Özbekistan – Türkiye ilişkilerinde olumsuz seyrin temel nedeni olmuştur.

Özetle SSCB döneminde Türkistan beş parçaya bölünmüş ve en büyük parçasını oluşturan Özbekistan devleti de tarihindeki hanlıkların bir yansıması olarak üç klanla ayrılmıştır. Bu klanlar tıpkı hanlıklar gibi hem SSCB döneminde kendi içlerinde iktidar olma mücadelesi vermiş hem de bağımsızlık sonrası süreçte klanların önde gelen isimleri iç politikada adından sıkça söz ettirmiş zaman zamanda dış politikayı etkilemiştir.

²²² Roy, a.g.e., 163

²²³ Özbekistan'lı Şair ve Önder Muhammed Salih ile Söyleşi, <http://faraszade.com/ozbekistanli-sair-ve-onder-muhammet-salih-ile-soylesi/>, [Erişim Tarihi: 18.2.2024]

4. ÖZBEKİSTAN’IN BAĞIMSIZLIĞI: İSLAM KERİMOV’UN BÜYÜK GÜÇLERLE İLİŞKİSİ VE DENGELEME STRATEJİSİ

İkinci bölümde kavramsal ve kuramsal çerçeve olarak dengeleme stratejisi ve neo-klasik realizmin aktarılmasının ardından üçüncü bölümde Özbekistan’ın dinamiklerini daha iyi anlayabilmek için tarihsel arka plan anlatılmıştır. Dördüncü bölümdeyse ikinci ve üçüncü bölümlerden alınan destekle tez çalışmasının temel sorusuna yanıt aramak için Kerimov dönemine odaklanılacaktır.

Özbekistan devletinin kurucu lideri olan ve 1991 – 2016 yılları arasında devletin cumhurbaşkanlığını yürüten İslam Kerimov dönemi neo-klasik realizm formülüyle ara değişkenler olan “iç siyaset” ve “lider algısı” ve ana değişken olan “uluslararası sistem” kapsamında değerlendirilecek ve bu değişkenlerden bir dış politika çıktısı oluşturulacaktır. Kerimov’un temel dış politika çıktısı dengeleme stratejisidir. Bu strateji kapsamında Kerimov döneminde Özbekistan’ın ABD, Rusya, Türkiye, Çin ve AB ile olan ilişkileri incelenecektir.

4.1. Bağımsız Özbekistan’da İç Siyaset ve Lider Algısı

Sovyetler Birliği dağılmadan önce Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında en fazla milliyetçi ses, Özbekistan’dan yükselmektedir. Gerçekten de Özbekler Sovyet hakimiyetinde yaşadıkları dönem boyunca “gizlice” dini ve milli faaliyetlerini yürütmekten hiç vazgeçmemişlerdir. Fakat Özbek halkının bu talebi, yönetici – elit kadroya sirayet etmekte geç kalmıştır. Hatta Mart 1991’de bağımsızlık yönünde yapılan referandumda İslam Kerimov ve dönemin elit kadrosu halka olumsuz sonuç çıkması için baskı yapmıştır.²²⁴ 1991 Ağustos darbesi olaylarına kadar Moskova’daki merkezi otoritelere sadık kalan Kerimov yönetimi darbeden sonra taraf değiştirerek bağımsızlık çalışmalarına başlamıştır.²²⁵

²²⁴ Ahmet Kanlıdere, “Özbekistan Cumhuriyeti”, *Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, ed. Abdulvahap Kara ve Fahri Solak, (İstanbul: TDBB, 2017), 155.

²²⁵ Sieradzan, a.g.e., 144.

Sovyetlerin yıkılmasıyla bağımsızlık kazanılmış olsa da gerek Kerimov'un liderlik özellikleri gerekse Özbekistan'ın iç yapısı nedenleriyle Taşkent yönetimi diğer Orta Asya Türk Devletleri'nden daha farklı bir çizgi çizmiştir. Daha açık bir biçimde ifade edecek olursak Özbekistan (Türkmenistan ile beraber) diğerlerine nazaran bağımsız politikalar izleyeceğini daha bağımsızlığın ilk yıllarında belli etmiş ve bu bağlamda politikalar üretmiştir. Orta Asya uzmanlarına göre eylem ve söylemlerdeki bu tür bir bağımsızlık, Rusya ve Çin ile doğrudan sınırların bulunmaması ve diğerlerine göre homojen demografik yapı nedeniyle mümkün olmuştur.²²⁶ Ancak aşağıda inceleneceği üzere Kerimov'un liderlik algısı da bu durumda etkili olmuştur.

4.1.1 Özbekistan'da İç Siyaset (1991 – 2016)

Yukarıda aktarılan bilgileri kısaca hatırlatmak gerekirse Sovyetlerin Orta Asya'da uyguladığı ulus-kimliklerin yaratılması sürecinin esas amacı kendine yetebilen milli devletler oluşturmak değil merkezi hükümete bağlı yapılar yaratmaktır. Ancak ironik bir biçimde Sovyetlerin politikaları ters tepmiş ve bilhassa Özbekistan'da güçlü bir Özbek ulusal kimliği ve tarihi bilinç yaratılmıştır. Yaratılan Özbek ulusal kimliğinin birçok parametresi mevcuttur. Bunlardan bazıları “Özbeklik”, “İslam”, “Türklük” ve “hizipçilik”tir. Tüm bu Özbek ulusal kimliğinin bileşenleri, 1991'de bağımsızlığını kazanan Özbekistan'ın iç siyasetini oluşturmakta ve dış politika çıktısına etki etmektedir.²²⁷ Bu kimliklere ek olarak Özbekistan dış politikasına yön veren en önemli iki iç siyaset parametresi birbirleriyle bağlantısı bulunan “demokrasi – insan hakları” ve “radikalizm – terörizm”dir.

Bağımsızlık sonrası Özbekistan'da, biraz da elitlerin dikte etmesi nedeniyle, en çok ön plana çıkan kimlik “Özbeklik” olmuştur. Kerimov başta olmak üzere elit sınıf, “Sovyetlerin adamı” olma suçlamasından kurtulmak amacıyla kendilerini “Özbek” kimliğinin koruyucuları olarak göstermişlerdir.²²⁸ Kerimov'un Özbek kimliğini ön plana çıkartması, diğer post-Sovyet devletlerden evvel Özbekçe'yi resmi dil ilan etmesi, Özbekistan komünist partisini lağvetmesi gibi hamleler esas olarak Özbekistan'ın egemen bir ulus-devlet olduğunu vurgulamak amacı taşımaktadır. Pratik anlamda Kerimov, Özbekistan'ın egemenlik arayışını “dış politikada Rus etkisinin gölgesinden çıkma”, “dış dünyayla ilişkileri çeşitlendirme” ve “iç politikada

²²⁶ D.R. Spechler and M. Spechler, “The Foreign Policy of Uzbekistan: Sources, Objectives, and Outcomes: 1991– 2009”, *Central Asia Survey*, Vol. 29:2 (2010), 163-164.

²²⁷ Dilmaç, a.g.e., 55

²²⁸ Shahram Akbarzadeh, “Nation Building in Uzbekistan”, *Central Asia Survey*, 15:1 (1995), 24

güvenlik - savunma amaçlı güçlü yapıların kurulması”nı içeren üç yönlü bir çaba olarak sunmuştur.²²⁹

Kerimov’un dış politikadaki ilk hedefi Rusya’yı Orta Asya bölgesinden uzak tutma amacıdır ve bu bağlamdaki söylem ve eylemleri dış politika kısmında ayrıntılarıyla aktarılacaktır. İç politikada güvenlik ve savunmanın güçlendirilmesi hususunda ise Kerimov’un karşılaştığı ilk rakip Erk ve Birlik Halk Hareketi’dir. Yukarıda bahsi geçen dış politikaya yansıyan kimlikler olan Türklük ve İslamiyet bu bağlamda önemlidir. Zira bu kimliklerin etkisiyle Rusya dışında Türkiye gibi diğer aktörlerin de özelde Özbekistan genelinde Orta Asya’da hamilik yapabileceğini düşünmekte olan Kerimov, bu durumun önüne geçebilmek için demokrasi ve insan hakları gibi değerleri ikincil plana koymuştur. Kerimov demokrasi ve insan haklarının tali değerini, kaleme aldığı “Özbekistan 21. Yüzyılın Eşiğinde” adlı kitabında şu şekilde belirtmiştir:²³⁰

“İstiklal yılları, bağımsız Özbekistan’ın milli devlet temelini oluşturulması alanında sağlam ve ciddi işlerin yapıldığı bir dönem olmuştur. Malum ki devlet geleneğimizin bin yıllık tarihi, Rus imparatorluğunun istilası sonucu kesilmiştir. (...) Bağımsızlığa kavuştuktan sonra halkımızın karşısına aşılması büyük çabalar gerektiren problemler çıkmıştır. Onları çözmeden demokrasi, kuvvetler ayrılığı prensiplerine dayanan yeni bir devlet oluşturmak, demokratik hukuk devleti ve çağdaş toplumu kurmak işi mümkün değildir.”

Yukarıda aktarılan sözlerinden Kerimov’un bağımsız ve güçlü bir devlet yapısı kurmak için belli ölçülerde dış politikada Ruslara, iç politika demokratik söylemlere karşı olduğu açıkça görülmektedir.

Özbek Yolu ve Doğu Tipi Demokrasi²³¹ modellerinin mimarı olan İslam Kerimov’a göre tüm devletler, Özbekistan’ın büyük bir güç potansiyeli olduğunu farkındadır. Bu gücün kaynağı tarihtendir. Fakat aynı zamanda bu güç potansiyeli yeni kurulan Özbekistan için büyük bir tehdit kaynağıdır.²³² Zira Kerimov’a göre Özbekistan bu kapsamda diğer devletlerin ilgisini çekecektir. Daha açık bir şekilde ifade edecek olursak ülke bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü için dış güçler büyük tehdit

²²⁹ Charles Fairbanks et al., *Strategic Assessment of Central Eurasia*, Atlantic Council of the United States and Central Asia-Caucasus Institute, School of Advanced International Studies, 2001, 16.

²³⁰ Kerimov, a.g.e. 137-138.

²³¹ Doğu demokrasisi, kolektivizme, ataerkilliğe ve toplumun ortak değerlerine verilen öneme dayanır. Bu özellikler, Batı demokrasisinin ve Batı’daki sivil toplumun, liberal ve ben-merkezli değerlerinin karşıtıdır.

²³² Çiğdem Balım ve Y. Emre Gürbüz, “O’zbekiston Respublikasi: ‘Özbek Modeli’”, *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler* ed. Ayşegül Aydıngün ve Çiğdem Balım (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2012), 263.

oluşturmaktadır.²³³ Diğer bir deyişle dış güçler, içerideki “demokratik” hareketleri destekleyerek Özbekistan’da kaos yaratabilir.

Bu bağlamda kısaca Erk ve Birlik Hareketi’nden bahsetmek yerinde olacaktır. Zira bu hareket, özellikle Özbekistan’ın özelde Türkiye genelde Batı (ABD – AB) ile yürüttüğü ilişkiler kapsamında başat role sahiptir.

Birlik Partisi, Türkçü – İslamcı ideoloji üzerine 1988’de Özbekçenin resmi dil olması amacıyla kurulmuştur. Bu kapsamda başarılı olduğu da söylenebilir zira Kerimov, Birlik’ten hissettiği tehdit nedeniyle Rusçanın tasfiyesinde hızlı davranmıştır. Birlik’in ana amaçlarından biri de Türkistan devletinin kurulmasıdır. Hareketin lideri Abdurrahim Polat’ın, *"Türk başka bir Türke neden saldırırsın? Tarihimiz, dilimiz, gönlümüz bir idi! Yoksulluğumuz, işsizliğimiz, talihsizliğimiz bir idi..."*²³⁴ sözleri Özbekistan’da büyük yankı uyandırmıştır.

1990 yılında izledikleri yol farklılaştığı için Muhammed Salih önderliğinde Birlik hareketinden Erk Partisi ayrılmıştır. Erk Partisi ilk Özbekistan seçimlerinde ciddi oranda bir oy olarak en güçlü muhalefet partisi olmuştur. Salih’in şu sözleri Kerimov’un bilahare tepkisine yol açmıştır.²³⁵

“Özbekler 1924’te Türkistan Türkleri sayılırdı, Türkiye Türkleri ise kendilerine Osmanlı diyorlardı. Kerimov ya da başkası bugün kalkıp biz Türk değiliz diyorsa bu sözler onu söyleyeni bağlar. Ben Özbek milliyetçisi değilim çünkü Özbekleri etnik açıdan Türklerden ayrı bir millet olarak görmüyorum.”

Siyasetçi kimliğinin yanında şair kimliğiyle de bilinen Salih’in Özbek bağımsızlığı için yazdığı şu şiiri de Kerimov ve çevresinin tepkisine neden olmuştur:²³⁶

“İşte burada uzanmış yatıyorum...

Kafam boş.

Aynen;

Yeni bağımsızlık gibi.”

Görüldüğü üzere Salih, Özbekistan’ın gerçekten bağımsız olduğuna inanmamakta, Kerimov’u Sovyet adamı olmakla suçlamaktadır. Tüm bu bilgiler ışığında Erk ve Birlik taraftarları vatana ihanetle suçlanmış, Anayasanın 29. Maddesine dayanılarak

²³³ Kerimov, a.g.e., 145

²³⁴ Abdurrahim Polat, "İstiklal Mücadelesi Son Basamağı Devam Etmekte", *Yeni Türkiye*, No.2 (Mayıs-Haziran, 1996), 9.

²³⁵ Ceyda Karan, Aklın Yolu Demokrasi-Muhammed Salih’le Söyleşi, *Radikal*, 15 Ocak 2001.

²³⁶ Gökhan Bacık, “Türk Cumhuriyetlerinin Kimlik Sorunu”, *Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri*, ed. Mim Kemal Öke (Bursa: Alfa Yayınları, 1999) 115.

Parti, kapatılmıştır.²³⁷ Fakat içeride oldukça büyük desteği olan bu hareket, Kerimov'u doğal olarak etkilemiş, Kerimov da "Özbekçilik"ın yanında "Türkistancılık" ideolojisine de uygun hareket etmeye başlamıştır. Fakat burada Türkçülük ve Türkistancılık ideolojileri arasındaki farkı gözden kaçırmamak gerekir. Zira Kerimov'un Türkistancılığı kesinlikle Türkiye'yi dışlar nitelik taşımaktadır. Kerimov'un Türkistan ülküsü, iç siyasette hâkim olmak ve Orta Asya'da hegemon olmakla eşdeğerdir.²³⁸ Türklük kimliği, Erk Partisi faaliyetleri ve Salih'in Türkiye'ye iltica etmesi Kerimov döneminde Özbekistan – Türkiye ilişkilerine damga vurmuş, hızlı başlayan ilişkileri olumsuz yönde ilerletmiştir.

İç siyasetle ilgili olup dış siyaseti etkileyen başka bir kimlik – güvenlik meselesi ise İslam ile ilgilidir. Özbekistan, daha hanlıklar döneminden itibaren sünni İslam'ın en önemli savunucusu olmuştur. Gerek Çarlık İmparatorluğu'nda gerek Sovyetler yönetiminde gerekse bağımsızlık döneminde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında en dindar halk Özbekler olarak kalmıştır. Bu durumda Özbekistan içerisinde yer alan Semerkand, Buhara gibi İslam merkezlerinin katkısı vardır. Ayrıca İslam'a hizmet eden büyük alimlerin de yine bu coğrafyadan çıkması, Özbeklerin, İslamın en yasaklı²³⁹ olduğu dönemlerde bile İslam'dan kopmamasına neden olmuştur.²⁴⁰

Söz konusu dini hassasiyet Özbekistan'ın bağımsızlığını kazandığı dönemlere denk gelen radikalizm ve terörizmin artışı ile birleşince Özbekistan'ın hem iç dinamiklerine hem de dış politikasına etki etmiştir. Üstelik devlet geleneği olmayan, uzun yıllar başka bir devletin işgali altında yaşayan Özbekistan'ın Afganistan ve Tacikistan gibi ülkelerle de komşu olduğu unutulmamalıdır. Sadece bu iki ülke de değil aynı zamanda Pakistan'ın faaliyetleri, Vahhabiliğin Orta Asya'da yayılmaya başlaması gibi faktörler de Özbekistan'ı derinden etkilemiştir. Dolayısıyla bu konuda hassas davranması beklenilebilir bir harekettir.

²³⁷ A.g.e., 117

²³⁸ Dilmaç, a.g.e., 86

²³⁹ Sovyetler, Stalin döneminde İslamı baskı altına alsa da çoğunluğu Müslüman olan Üçüncü Dünya ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmek için Sovyet Müslümanları kozunu oynamış ve bu kapsamda "resmi islam" adı altında bazı faaliyetlere izin vermiştir. Fakat bilhassa Özbekistan'ın Fergana topraklarında, resmi islam ve temsilcilerine güvenilmediği için "paralel islam" doğmuş ve Sovyetler bu yapının içerisinde sızmayı büyük ölçüde başaramamışlardır. Bkz: Martha Brill Olcott, *Islam and Fundamentalism Legacies*, (London: The Cummings Center for Russians and East European Studies, 1995), 24.

²⁴⁰ Bahaddin Yazıcı, *Sıcak Nokta: Orta Asya*, (İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2003), 56.

Kerimov'un fundamentalist tehdit algıladığı İslami muhalefete tepkisi iki yönlü olmuştur. Bir yandan, İslam'a yönelik artan kamu ilgisinin farkına vararak dini alenen ve sembolik olarak benimsemeye çalışırken²⁴¹ bir yandan da İslam'ın uygulamalarını giderek hükümetin sıkı kontrolü altına almaya çalışmıştır. Öte yandan örgütlü siyasi İslamcı grupların tehdidini etkisiz hale getirmek için harekete geçmiştir. Örneğin Kerimov, bağımsızlık döneminin önde gelen siyasi İslamcı gruplarından biri olan Adolat'ın faaliyetlerini hızla fark etmiştir. Adolat, Fergana Vadisi'nde devriye gezen bir milis gücüdür; "İslami olmayan" davranışlarından şüphelenilen kişileri tutuklamakta, cezalandırmaktadır.²⁴² 1992'ye gelindiğinde örgütün önde gelen aktivistlerinden 100'den fazlası tutuklanmış; kısa bir süre sonra partinin faaliyetlerine son verilmiştir.²⁴³

Her ikisi de 1992'den 1996'ya kadar İslamcı aşırılarıyla olan iç güç mücadeleleri nedeniyle istikrarsızlaştırılan Tacikistan ve Afganistan'dan kaynaklanan potansiyel bir tehdide atıfta bulunan Kerimov hükümeti aynı anda birden fazla amaca ulaşmıştır:²⁴⁴

- İslami muhalefeti itibarsızlaştırmak,
- Baskı yapmak için bir bahane sağlamak.

Ancak akabinde Özbekistan İslami Hareketi (IMU), Namangan'da Adolat'ın küllerinden doğarak Kerimov hükümetini devirmeye yönelik bir gündem izlemeye başlamıştır. Amacı, Fergana Vadisi'nde bir İslam halifeliği kurmaktır. Şubat 1999'da Taşkent'te bir dizi patlama meydana geldiğinde Özbekistan, iç istikrara yönelik en derin tehditle karşı karşıya kalmıştır. Özbek hükümeti, saldırıları IMU'nun yalnızca cumhuriyetin istikrarını bozmaya yönelik bir girişimi olarak değil aynı zamanda konvoy patlamalardan birine 200 metre uzaklıkta bulunan Cumhurbaşkanı Kerimov'a suikast girişimi olarak değerlendirmiştir. Kısa bir süre sonra IMU ile bağlantılı İslamcı savaşılar Kırgızistan'ın Batken bölgesini işgal ederek düzinelerce rehine almış ve Orta Asya'da terör dalgalarına neden olmuştur.²⁴⁵

Kerimov'un siyasi istikrara yönelik tehditler yaratma ve bunlara tepki verme yaklaşımının dış politika sonuçları karmaşık ve çeşitlidir. Prensipde komşularıyla iyi

²⁴¹ Lider algısı bölümünde aydınlatılacaktır.

²⁴² Annette Bohr, *Uzbekistan: Politics and Foreign Policy*, (London: Royal Institute of International Affairs, 1998), 5.

²⁴³ A.g.e..

²⁴⁴ Bohr, a.g.e., 30

²⁴⁵ Alexei Malashenko, "Islam in Central Asia," eds. Roy Allison and Lena Jonson, *Central Asian Security: The New International Context* (Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2001), 54.

ilişkilere ve bölgesel iş birliğine bağlı olan Özbekistan, fundamentalist tehdidi önceliğe almaya başlayarak Kırgızistan ve Tacikistan başta olmak üzere bölge devletleriyle sorunlar yaşamaya başlamıştır.²⁴⁶

Bu bilgiler ışığında Kerimov'un iktidarını pekiştirmesi ve siyasi istikrarı korumaya yönelik sert yaklaşımıyla bağlantılı yaygın insan hakları ihlalleri başlangıçta Batı'yla özellikle de ABD'yle olan ilişkilere engel teşkil etmiştir. Washington'un Kerimov'a karşı soğukluğu, Özbekistan'ın doğrudan yabancı yatırım ve uluslararası finans kuruluşlarından destek çekme kabiliyetini azaltmıştır. Ancak , özellikle de Taliban'ın Afganistan'da iktidara gelmesinden sonra ABD'nin bölgenin güvenliğine olan ilgisi arttıkça Kerimov'a karşı tutumu yumuşamıştır. Kerimov da benzer şekilde terörizm ve radikalizm ile mücadele etmek için dış politikada 2005 yılına kadar ABD'ye yönelmiştir.

Sonuç olarak görüldüğü üzere Özbekistan'daki iç siyaset, toplumun durumu, demokratik süreçler, dini ve milli kimlikler dış politika yönelimlerine son derece etki etmiştir. Örnek vermek gerekirse iç politikada Türkçü seslere karşı Türkiye'yi diğer devletlerle dengelemeye giden Kerimov, Özbeklik kimliğini daha çok Rusya'yı dengelemek için kullanmıştır. İslamcı seslere karşı demokrasiyi askıya aldığı için Batı ile arası bozulan Kerimov Batı'yı Rusya ile dengelemeye gitmiş, 11 Eylül sonrası Batı'nın bölgeye artan ilgisiyle de ABD, diğer devletleri dengeleme için kullanılmıştır.

4.1.2 İslam Kerimov'un Liderlik Özellikleri

Araştırmada öne sürülen temel varsayımlardan biri dış politikanın incelenmesi için iç politikaya ek olarak liderliğin rolünün de dikkate alınmasıdır. Bilhassa Üçüncü Dünya ülkelerinde lider ve lider algısı oldukça önemlidir. Bağımsızlığın ardından güçlerini pekiştirmek ve rejimlerinin karşı karşıya olduğu değişim süreçleri üzerinde kontrol sahibi olmak için tüm Orta Asya Devlet Başkanlarının harekete geçişi bu bağlamda incelenebilir. Bu hususta İslam Kerimov ayrıca önem arz etmektedir. Zira içlerinde en güçlü liderlik profili sunan kişi Kerimov'dur. Bölge uzmanı Bohr'un konuyla ilgili şu tespiti dikkat çekicidir: "*Cumhurbaşkanı Kerimov, bağımsız Özbekistan'da politika oluşumunun her yönünün arkasındaki itici güç haline gelmiştir.*"²⁴⁷

²⁴⁶ Fairbanks et al., a.g.e., 52.

²⁴⁷ Bohr, a.g.e.

Gerçekten de 1991 yılında Özbekistan bağımsız olduğunda ne devlet geleneği ne Moskova'dan bağımsız devlet yapılanması mevcuttur. Dış politikadan sorumlu Dışişleri Bakanlığı da kurumsal deneyim ve diplomatik personelden yoksundur. Bu sebeple Özbekistan'ın da diğer Orta Asya devletleri gibi devlet kurumlarına ve yasal düzenlemelere zemin hazırlaması, devletin bağımsızlığını ve ulusal inşasını güçlendirmesi gerekmektedir.²⁴⁸ Kerimov bu kapsamda Özbekistan'ın ilk cumhurbaşkanı seçildikten sonra gücünü içselleştirmeye ve otoritesine yönelik zorlukları en aza indirmeye başlamıştır. Fakat Özbekistan'ın iç dinamiklerinde ayrıntılarıyla aktarıldığı üzere Kerimov yönetiminin meşrulaştırılması konusunda çeşitli zorluklarla karşılaşmış, sonucunda da muhalefeti bastırma yoluna gitmiştir.

F. Starr'a göre İslam Kerimov'un Özbekistan'ın bağımsızlığını yönetme stratejisinin temelini üç ana direk oluşturmuştur. Bunlar sırasıyla “*Özbekistan'ın egemenliğinin kurulması ve korunması*”, “*iç siyasi istikrarın yaratılması*” ve “*Özbek toplumunu istikrarsızlaştırıcı kısa vadeli sosyoekonomik tehlikelerden izole etmeyi amaçlayan ekonomik reformlara kademeli bir yaklaşım*”dır.²⁴⁹ Bu üç başlık, onları yaratan Özbek liderliğinin bir yansımasıdır ve diğer Orta Asyalı liderlerin yaklaşımlarıyla çelişmektedir. Bu durum ise Özbekistan'daki siyasetin kişisel doğasını vurgulamakta ve Özbekistan'daki dış politikayı anlamak için lider değişkenini incelemenin önemini altını çizmektedir.²⁵⁰ Kazemi'ye göre yukarıda bahsi geçen üç husus, diğer ülkelerle iş birlikçi ve çatışmacı dış politika ilişkilerinin temelini oluşturmaktadır.²⁵¹

Diğer bir bölge uzmanı olan Melvin, Kerimov'un dört temel iç-politik direği olduğunu aktarmaktadır:²⁵²

- Cumhurbaşkanlığı kurumuna ve İslam Kerimov'un şahsına dayalı tek el rejiminin yaratılması;
- Güçlü bir merkezi devlet fikrinin ilerletilmesi;
- Özbek milliyetçiliğinin toplumu birleştirmesi;
- Dini ve etnik muhalefetin bastırılmasına yönelik politikaların geliştirilmesi.

²⁴⁸ Ertan Efegil, “Regime Security vs. Imperialist Geopolitics: Which Factors Dominate the Decision Making of the Central Asian States?” *Journal of Central Asian and Caucasian Studies*, 4:8, (2009), 61.

²⁴⁹ Frederick Starr, “Making Eurasia Stable,” *Foreign Affairs* 75: 1 (January/February 1996), 86.

²⁵⁰ A.g.e.

²⁵¹ L. Kazemi, “Domestic Sources Of Uzbekistan's Foreign Policy”, *Journal of International Affairs*, Vol.56:2 (2003), 205.

²⁵² Neil Melvin, “Central Asia: Aspects Of Security And Stability”, *Helsinki Monitor*, 14:3 (January 2003), DOI:10.1163/157181403322684672, 178-188.

Özetle ülkedeki iç istikrar, güçlü başkanlık yönetimi, muhalefetin ortadan kaldırılması, güçlü medya kontrolü ve siyasi elitlerin sürekli akışıyla sağlanmıştır.

Lider analizi çalışmalarında öne çıkan konulardan biri de klanları haklı çıkarmak için güçlü ulusal semboller ve anlatılar kullanılmasıdır. Kerimov da bu bağlamda ideolojik boşluktan (q'oyaviy bo'sliq) kaçınmak ve nüfusu dışarıdan gelen tehlikeli etkilere karşı korumak için devlet ideolojisinin gerekliliğini savunmaktadır. Bu sebeple Kerimov, ideolojik tarihsel arka planını Timur Devleti'ne dayandırmıştır. Zira tezin üçüncü bölümünde işlendiği üzere bölgede en son güçlü otorite Timur tarafından kurulmuştur. Bu bakımdan Kerimov'un "ulusal bağımsızlık" ideolojisi, tıpkı 15. yüzyılda Orta Asya'da Emir Timur gibi, Özbekistan'ın istikrar ve refahının savunucusu rolünü yansıtmaktadır.²⁵³

Bir başka önemli husus Kerimov'un dine karşı bakış açısıdır. Özbekistan'ın komşuları olan Afganistan'ın durumu ve bağımsızlığın ardından Tacikistan'da başlayan iç savaşını dikkatle takip eden İslam Kerimov Fergana Vadisi'ndeki dini aşırılığın uyanışıyla konuya ilgisini artırmıştır. Hanlıklar bölümünde de aktarıldığı üzere Fergana bölgesi, tarihin her döneminde Türkistan'da en dindar nüfusun yaşadığı bölge olmuştur. Bağımsızlıktan sonra Kerimov'un laiklik baskısı ve Özbekistan'daki kötü ekonomik koşullarla düşük yaşam standartlarına Vadi nüfusunun geleneksel dini kökenleri de eklenince bölgede ciddi problemlerin başgöstermesine neden olmuştur. Bu kapsamda Vadi'de yer alan Namangan'daki dini gruplardan ortaya çıkan Özbekistan İslami Hareketi (ÖİH - IMU), Kerimov rejimini devirmeyi hedeflemesi, sorunu daha da kızıştırmıştır.²⁵⁴

Özbekistan sosyolojisine hâkim olan Kerimov, Özbeklerin dini hassasiyetlerini bildiğinden dolayı insanları radikalizmden uzak tutmaya çalışmak amacıyla Sufi İslam'ı övmüş ve iyi bir Müslüman olduğunu halka göstermeye çalışmıştır. Örneğin iktidarının ilk yıllarında İmam Buhari ve Nakşibendi gibi alimleri Özbek ataları olarak sunmuş, hac görevini yerine getirmiş, konuşmaları sırasında Kur'an-ı Kerim'e el basmıştır. Diğer yandan kendisi seküler bir lider olan Kerimov, devleti laik ilkeler

²⁵³ A. Nomerovchenko, J. Kim and W. Kang, "Foreign Policy Orientation of Independent Central Asian States: Looking Through the Prism of Ideas and Identities", *The Korean Journal of International Studies*, Vol.16, No. 3, (2018), 396.

²⁵⁴ Kazemi, a.g.e., 211

üzerine kurma konusunda son derece nettir. Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını savunan Kerimov, devletin din üzerinde kontrolü olmasını sağlamıştır.²⁵⁵

Burada elbette ki İslam ve radikalizmi birbirinden ayırmak gereklidir. Özbekistan’da Kerimov’a yakın kişilerle görüşüldüğünde Kerimov’un aslında dindar bir kişi olduğu sonucuna bile varılabilir. Kerimov’un 15 sene şahsi sekreterliğini yapmış Sevara Tursunova konuyla ilgili şu sözleri söylemiştir: “1938’de Semerkant’ta 1600 bebek dünyaya geldi sadece bir tanesinin adı İslam’dı. Onun söylenildiği gibi din karşıtı olması mümkün mü? Kendisi önemli bir karara imza atmadan önce Semerkant’a gider kendisini camiiye kapatırdı.”²⁵⁶

Diğer taraftan Kerimov aşırıcılığın her türlüsüne karşıdır. İslam, radikalizm, fundamentalizm ve laiklik hakkındaki görüşleri Kerimov’un şu cümlelerinden açıkça anlaşılacaktır:

“Dinin yüksek rolünü itiraf etmekle beraber, dini görüşlerin; insan tefekkürünün, onun dünya ve diğer insanlarla ilişkilerinin tek bir aracı olmadığını da belirtmek gerekir. Laik fikir, laik hayat tarzı da onunla yan yana ve eşit haklara sahip olarak gelişmiştir. (...)”²⁵⁷ Maalesef insanlık tarihinde, dindarlığın ayrılmaz bir kısmı olan insan kalbindeki inancın sadece yaratıcı güç olarak değil, tahrip edici güç ve hatta fanatizm olarak kullanıldığını gösteren misaller çoktur.²⁵⁸ (...) Özbekistan ve Merkezi Asya’daki diğer ülkeler, çok hassas ve çok boyutlu İslam dünyasının ayrılmaz parçasıdır. Bu dünyada yeterince resmi ve gayriresmi hareketlerin mevcut olduğu sır değildir. Bunlar ya İslam’ın üstün olduğunu iddia etme, yahut diğer dinlere karşı anlayışsız olmayı veya bu dinden dar milli menfaatlerini savunma silahı olarak yararlanmayı amaçlamış olup, İslam’ı kendi politik planlarına uydurmaya çalışmaktadır.”²⁵⁹

Kerimov’un liderlik özelliklerini incelerken değinilmesi gereken bir başka önemli husus da klanlar hakkındaki eylem ve söylemleridir. Semerkant – Cizzak klanına mensup olan Kerimov, Özbek kimliğini pekiştirmeye çalışırken bu kimliğe zarar verme ihtimali bulunan, “toprak bütünlüğü” ve “milli birlik ve beraberlik” kavramlarını bozucu girdi olarak algılanan klancılığa karşı söylemde bulunmuştur:²⁶⁰

“Uruğ-oymakçılık, bölgesel veya etnik prensipler çerçevesinde küçük bir grubun çıkarı için yapıyorsa, benzeri şekilde aynı çıkar için çalışan başka bir grupta söz konusuysa; o kuruluştaki yapılan tüm çalışmalara, devlete, millete zararlı hale gelir. Bu grup, amaçlarına ulaşmak için kendi üyelerinin devlet kademeleri de dahil olmak üzere bir kurum ve kuruluştaki yükselmesi için çalışır. Böyle ise, tabii olarak potansiyel tehlike içerir. Bu durumda toplumdaki istikrar ve güvenliği tehdit eden bu tür "uruğ-oymakçılık ve bölgecilik" konularından söz etmemiz gerekiyor.”

²⁵⁵ Olcott, a.g.e., 22

²⁵⁶ Yazar tarafından 8 Eylül 2022 tarihinde Özbekistan/Taşkent’te bulunan İslam Kerimov Kütüphanesi’nde Kerimov’un 15 sene şahsi sekreterliğini yapmış Sevara Tursunova ile yapılan görüşme sonucu elde edilen bilgidir.

²⁵⁷ Kerimov, a.g.e., 38

²⁵⁸ A.g.e., 39

²⁵⁹ A.g.e., 43-44

²⁶⁰ A.g.e., 93

Görölüğü üzere merkezi otoriteyi sarsma ihtimaline karşı klancılığa söylemde karşı çıkan Kerimov diğer taraftan bölgeler arası dengeleri de bozmamaya özen göstermiştir.²⁶¹ Örneğin daha Sovyetler döneminde Semerkant klanı sayesinde başkan olan Kerimov, bağımsızlık ardından Semerkant klanının önemli lideri Raşidov'un damadı Kamilov'u dışişleri bakanı yaparak da söylemde karşı çıktığı bu bağı eylemde sürdürmeye devam etmiştir.²⁶²

4.2. Uluslararası Sistem

Bir ülkenin dış politikasını analiz edebilmek için iç dinamikler ve lider algısı olduğu kadar uluslararası konjonktür ve sistemdeki hareketlilik de önemlidir. Özellikle Orta Asya devletleri, Avrasya'daki entegrasyonun aktif aktörleri olmaktan ziyade genellikle pasif unsurlar olarak kabul edildikleri için uluslararası sistemden etkilenmeleri diğer birçok aktöre göre daha olağandır.²⁶³ Bölgesel ve küresel aktörlerin, kendi çıkarları adına bölgeyi şekillendirmeye çalışması da bu durumu pekiştirmektedir.

Rusya'nın geleneksel etkisinin yanı sıra Çin'in artan etkisi, Türkiye'nin bölgeye duyduğu ilgi, ABD ve diğer Batılı aktörlerin bölgedeki çıkarları, Pakistan, Suudi Arabistan ve İran gibi devletlerin bölgede ideolojilerini yayma çabaları gibi nedenlerle Özbekistan dış politikasında da uluslararası sistem başat rol oynamaktadır. Kerimov döneminde uluslararası sistem bağımsızlıktan 11 Eylül 2001'e ve 2001'den Kerimov'un ölümüne kadar iki farklı zaman periyodunda incelenmiştir. Zira Özbek dış politikasını etkileyen en önemli sistem değişikliği 11 Eylül tarihidir.²⁶⁴ Bu sebeple miad olarak bu tarih alınmıştır.

4.2.1. 1991 – 2001 Dönemi

1991 yılında Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber uluslararası sistem, tarihin önemli değişimlerinden birine tanıklık etmiştir. Sovyetlerin dağılmasıyla beraber bağımsızlığını kazanan Orta Asya Devletleri üzerinde 19. yüzyılda olduğu gibi emperyalist güçler arasında tahakküm ve nüfuz için ve bunun sonucunda da hammadde, pazarlar ve ulaşım koridorları için bir rekabet

²⁶¹ International Crisis Group, Asia Report No. 14, Uzbekistan: 10, Repression and Instability, 2001

²⁶² Roy, a.g.e., 147

²⁶³ Andrei Kazantsev, Svetlana Medvedeva and Ivan Safranchuk, "Between Russia and China Central Asia in Greater Eurasia", *Journal of Eurasian Studies*, Vol. 12(1) (2021), 57.

²⁶⁴ 2005 yılında Andican Olayları da dış politika dönümünde başat rol oynamaktadır. Fakat Andican Olayları uluslararası sistemle ilgili değil, Özbekistan iç politikasında yaşanan bir olaydır.

başlamıştır. Nüfus bakımından bölgenin en büyük devleti olan Özbekistan, dünya güçlerinin liderleri arasında özel bir ilgi uyandırmıştır.²⁶⁵ Özbekistan'ın dış politikasını etkileyen en önemli uluslararası sistem özelliği de bu olmuştur. İslam Kerimov, diğer aktörlerin Türkistan bölgesi ve kendi ülkesi üzerindeki ilgilerini fark ettiğinden bunu dış politikada dengeleme unsuru olarak kullanmıştır.

Batılı güçler o zamanlar eski Varşova Paktı ülkelerinin büyük Sovyet tarzı ordularının demokratik geçiş sürecinde önemli engeller olarak hareket etmesinden korkmuşlardır. Bu bağlamda da NATO, 1995 yılında Orta Asya ordularını içeren ortak bir tatbikat düzenleyen ilk örgüt olmuştur. Batı, Rusya henüz kendini toparlamadan post-Sovyet coğrafya üzerinde etkili olmayı ummuştur.²⁶⁶

Gerçekten de 1992'ye kadar Yeltsin, ılımlı politikalar izlemiş, Orta Asya ile BDT'nin kurulması dışında hiç ilgilenmemiş, BDT bünyesinde de tüm devletler eşit ortaklar olarak kabul edilmiştir. Fakat Rusya içerisinde ciddi bir entelektüel kesim Orta Asya'da Rusya'nın hegemon olmasını savunmuş, bölgeyi yakın çevre olarak tespit etmişlerdir. Böylelikle 1993 yılında Rusya hem Batı ile yeniden jeopolitik mücadeleye girişmiş hem de Orta Asya'yı içine alan Yakın Çevre Doktrini çerçevesinde bölgeye angaje olmaya başlamıştır.²⁶⁷

Özbekistan'ın bağımsızlığının ilk yıllarında en temel iç ve dış politikasının Rus etkisinden kurtulmak olduğu, çalışmanın önceki bölümlerinde aktarılmıştır. Bu bağlamda bölgeye yeniden yeni – emperyalist²⁶⁸ bir amaçla döndüğü düşünülen Ruslara karşı ABD, Türkiye ve diğer aktörlerle ilişkiler kurulmuş fakat kendilerini kısıtlayabilecek olan yeni oluşumlara karşı da Rusya'yla ilişkileri belli düzeyde saklı tutulmuştur.

Özbekistan'ın dış politikasını etkileyen bir başka önemli unsur da uluslararası sistemde yükselen radikal terör dalgaları olmuştur. Özbekistan gerek bölgesel gerek küresel ilişkilerini bu kapsamda inşa etmeye özen göstermiştir. Örnek vermek gerekirse ÖİH'in Kerimov rejimini devirme hedefi, Özbekistan'ın Tacikistan, Afganistan ve Kırgızistan ile olan ilişkilerini doğrudan etkilemiştir. Zira Kerimov bu

²⁶⁵ Sieradzan, a.g.e., 144

²⁶⁶ Edward Lemon and Bradley Jardine, "Central Asia's Multi-vector Defense Diplomacy", *Kennan Institute, Wilson Center*, No:68, (June, 2021), 4.

²⁶⁷ Halim Nezihoğlu, "Bağımsızlıktan Günümüze Rusya-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri", ed. Mim Kemal Öke, *Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri*, (Bursa: Alfa Yayınları, 1999), 37.

²⁶⁸ Roy, a.g.e., 254

devletlerin, ÖİH'e destek verdiğini ya da en azından örgüt faaliyetlerine alan sağladığını düşünmüştür.²⁶⁹ Diğer yandan Batı tarafından insan hakları ve demokrasi gibi nedenlerle sert bir dille eleştirilen Kerimov yönetimi radikal terör örgütlerine karşın aradığı desteği Rusya'dan bulmuştur.²⁷⁰ 1998 yılında Rusya ve Özbekistan arasında imzalanan “Ortak Savunma Anlaşması” bu çerçevede okunmalıdır.²⁷¹

ABD'nin tüm Özbekistan eleştirilerine rağmen Washington'ın radikal unsurlar karşıtı kampanyası, radikal İslamcılığı kendi gücüne ve siyasi sistemin istikrarına yönelik ana tehdit olarak algılayan İslam Kerimov'un söylem ve politikasına denk gelmiştir. Bu bağlamda temelinde ortak düşman algısı ve ortak çıkarlar yatan Amerika-Özbek yakınlaşması başlamışsa da buradaki esas dönüm noktası 2001 yılında yaşanan terör saldırısı olmuştur.²⁷²

Sonuç olarak 1991 – 2001 yılları arasında Özbek dış politikasına etki eden en önemli iki uluslararası sistem unsuru, dünyada artan terörizm ve aşırıcılık faaliyetleri ve ABD – Rusya arasında yeniden başlamak üzere olan jeopolitik mücadele olmuştur.

4.2.2. 2001 – 2016 Dönemi

2001 – 2016 yılları arasında yaşanan iki önemli uluslararası gelişme Özbekistan dış politikasına etki etmiştir. Bunlardan ilki uluslararası sistem açısından önemli bir kırılma noktası olan 11 Eylül terör saldırılarıdır. İkincisiyse Çin'in yükselen bir küresel güç olarak uluslararası sisteme dahil olması ve Orta Asya'daki etkinliğini artırmaya başlamasıdır.

11 Eylül 2001 yılında uluslararası sistemi değiştiren, dünya tarihinin en önemli olayları arasına giren terör saldırısı yaşanmıştır. Terör saldırısının hemen ardından Afganistan'ın işgali ve ardından ABD birliklerinin bölgeye konuşlandırılması, Pakistan'ı çevreleme arzusuyla birleştğinde Washington yönetimini Orta Asya güvenlik meselelerinde daha aktif hale getirmiştir.²⁷³ Orta Asya'nın en güçlü devleti Özbekistan, gelişmeye başlayan bu yeni durumda ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiki haline gelmiştir. Kerimov için ABD'nin müttefikliği birçok açıdan önemlidir. Öncelikle Kerimov'un hesaplarına göre ABD, Özbekistan'ın jeo-stratejik

²⁶⁹ Kazemi, a.g.e., 132

²⁷⁰ A.g.e.

²⁷¹ Nermin Güler, “11 Eylül Sonrası ABD ve Rusya Arasında Özbekistan”, *Avrasya Dosyası*, Özbekistan Özel, 7:3, (Autumn 2001), 188-193.

²⁷² Sieradzan, a.g.e., 150.

²⁷³ Lemon and Jardine, a.g.e., 8.

konumundan dolayı Kerimov yönetimi üzerindeki insan hakları, demokrasi gibi baskıları azaltacaktır. İkinci olarak Taşkent'i doğrudan tehdit eden ÖİH'i yok edebilecek ya da en azından gücünü en aza indirecektir.²⁷⁴ Üçüncüsü Rusya'ya bağımlı olmama politikası için önemli bir adım atmış olacaktır. Dördüncü olarak ABD ve Batı'dan gelebilecek yatırımların da önü açılacaktır. Son olarak Afganistan'ın yeniden inşasında General Dostum'un etkisi artacak ve Özbek – Afgan sınırı koruma altına alınacaktır.²⁷⁵ Tüm bu nedenlerden dolayı Kerimov, 12 Eylül günü, ABD ile iş birliğine hazır olduğunu söyleyen bir konuşma yapmıştır.²⁷⁶

Özbekistan ve ABD tarafından yapılan ortak açıklamada Özbekistan'ın kendi hava sahasının veya havalimanlarından birinin ABD tarafından "insani operasyonlar" amacıyla kullanılmasına izin verdiği bildirmişlerdir. Böylece NATO ve ABD, Özbekistan'ın güneydoğusunda, Afgan sınırına yakın ve operasyonlar açısından stratejik önem taşıyan Karshi-Khanabad'ın kullanım hakkına sahip olmuştur.²⁷⁷

NATO'nun dahil olduğu tatbikatlar, ABD'nin Orta Asya ordularını güney komşularından gelebilecek olası yayılmalara hazırlamaya çalıştığı Afganistan'ın işgalinin ardından 2002'de zirveye ulaşmıştır. Diğer taraftan Kerimov, kendi ülkesinde herhangi bir devletin nüfuzunu asla kabul etmeyeceğini başka bir hamleyle belli etmiştir.²⁷⁸ Örneğin 1996 yılında kurulan Şanghay Beşlisi 2001 yılında Özbekistan'ın da katılımıyla Şanghay İş birliği Örgütü'ne dönüşmüştür. Diğer bir değişle Özbekistan, bu dönemde uluslararası sistemden yararlanarak dış politikada ilk önce Batı ile yaklaşmış fakat denge politikası gereği önce Rusya ve daha sonraki dönemlerde Çin ile yakın ilişkiler geliştirmiştir.

2001 yılının yarattığı ortam 2005 yılında sona ermiştir. Batı ile yakın ilişkiler kurup Rusya ve Çin'i Batı'yı dengelemek için kullanan Özbekistan'da 2005 yılında yaşanan Andican Olayları, Özbekistan dış politikasını yeniden değiştirmiştir. Andican şehrinde yaşanan bir gösteriye karşın Kerimov yönetiminin uygulamaları, Türkiye'nin de içinde bulunduğu Batılı devletler tarafından sert bir dille eleştirilmiştir. Tam da bu döneme tekabül eden ve Batı devletlerinin desteğiyle yapıldığı düşünülen Renkli Devrimlere

²⁷⁴ Güler, a.g.e., 194

²⁷⁵ A.g.e. 195

²⁷⁶ İrfan Ülkü, *Moskova'yla İslam Arasında Orta Asya* (İstanbul: Kum Saati, 2002), 14.

²⁷⁷ Zdzisław Lachowski, "Foreign Military Bases in Eurasia", *SIPRI Policy Paper*, No:18, (June 2007), 11- 13.

²⁷⁸ Saud, a.g.e., 3

ek olarak Andican Olayları, Kerimov'un yüzünü Rusya'ya dönmesine ve kısmi izolasyon stratejisi izlemesine neden olmuştur.²⁷⁹

Bu dönemde Batı tarafından endişeyle takip edilen ve küresel bir güç olarak uluslararası sisteme dahil olmaya başlayan Çin, Andican Olayları neticesinde bölgede oluşan güç boşluğunu fırsat olarak değerlendirerek bölgedeki etkinliğini artırmıştır.²⁸⁰

Bu durum denge politikası kapsamında Kerimov'un, işine yaramıştır. Zira zamanla Rusya'nın, Özbekistan ile ikili ilişkisinde eşitlik ilkesinden ziyade Moskova'nın hegemonyasını sağlamaya dönük gayretleri tekrarlaması karşısında Kerimov, Rusya'yı dengelemek için Çin'i fırsat olarak görmüştür. Bu bağlamda Çin – Özbekistan ilişkileri bölümünde ayrıntılarıyla işleneceği üzere iki devlet arasındaki ekonomik ilişkilerde ciddi bir artış gerçekleşmiş ve 2012 yılında ikili ilişkiler stratejik ortaklık seviyesine çıkmıştır.²⁸¹

Mirziyoyev dönemindeki uluslararası sistem bölümünde aktarılacağı üzere iki lider arasındaki önemli farklardan biri de Afganistan meselesine bakış açısıdır. Kerimov Afganistan meselesini güvenlikleştirirken Mirziyoyev, ekonomikleştirmektedir. Söz konusu farklılık ihracat – ithalat verilerine de yansımıştır. Aşağıdaki tabloda görüleceği gibi Kerimov döneminde Özbekistan'ın Afganistan ile olan ticareti oldukça sınırlı kalmış ve istikrarsız bir şekilde artış – azalış göstermiştir.

²⁷⁹ Ali Eravcı, "Tarihsel Süreçte Özbekistan", ed. Salih Yılmaz, *Özbekistan* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2021), 23-24.

²⁸⁰ Zebiniso Kamalova, "Güç Dengesi Kapsamında Çin Halk Cumhuriyeti ve Özbekistan İlişkileri", ed. R. Kutay Karaca ve M. Emin Erendor, *Çin ve Türk Dünyası İlişkileri 1991'den Günümüze*, (Ankara: Astana, 2023), 136.

²⁸¹ A.g.e.

Tablo 4.1: 2000 – 2015 Yılları Arasında Özbekistan – Afganistan Dış Ticaret Hacmi Verileri

YILLAR (BİN DOLAR)	ÖZBEKİSTAN'IN AFGANİSTAN'A DIŞSATIMI	ÖZBEKİSTAN'IN AFGANİSTAN'DAN DIŞALIMI	TOPLAM TİCARET HACMİ
2000	10.947,6	288,0	11.235,6
2001	11.067,2	299,7	11.366,9
2002	61.498,9	195,0	61.693,9
2003	89.354,7	640,1	89.994,8
2004	127.687,0	2.715,0	130.402,0
2005	170.435,1	1.123,8	171.558,9
2006	161.719,4	1.958,6	163.678,0
2007	331.425,4	2.423,7	333.849,1
2008	520.323,8	2.605,0	522.928,8
2009	703.768,6	140,1	703.908,7
2010	655.561,4	236,7	655.798,1
2011	797.732,4	1.029,1	798.761,5
2012	747.716,6	724,4	748.441,0
2013	669.327,7	4.374,9	673.702,6
2014	601.029,1	804,3	601.833,4
2015	444.466,9	595,7	445.062,6

Агентство Статистики, При Президенте Республики Узбекистан (Özbekistan Cumhuriyeti Başkanı Altında İstatistik Ajansı), <https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/merchandise-trade>

Bir sonraki bölümde yer alan Tablo 5.1’de de görüleceği üzere Mirziyoyev’in iktidara geldiği 2016 yılından itibaren iki devlet arasındaki ekonomik ilişkiler devamlı ivmeyle artış göstermektedir. Oysa Kerimov döneminde bilhassa 2005 yılındaki Andican Olayları’nın akabinde kısmi izolasyon stratejisi izlenmesi nedeniyle ekonomik veriler sürekli olarak dalgalanmaya maruz kalmıştır. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse Afganistan meselesine bakış açısı iki liderin ekonomi – güvenlik paradoksuna önemli bir örnektir. Diğer bir deyişle Kerimov’un konuya güvenlik bazlı yaklaşımı, Mirziyoyev döneminde değişime uğramıştır. Kerimov’un aksine Mirziyoyev Afganistan meselesini güvenlikleştirmiştir.

4.3. Dış Politika Çıktısı

Özbekistan'ın neo-klasik realizm bağlamında dış politika çıktısını etkileyen en önemli etken egemenlik arayışı olmuştur. Zira tezin üçüncü bölümünü oluşturan tarihsel arka planda da incelendiği üzere Özbekistan toprakları üçyüz yıl kadar Rus egemenliği altında kalmış ve Moskova merkezli yönetilmiştir. Bu süreç boyunca halk arasında milli ve dini değerler korunmuş ve yine tarihsel arka plan kısmında anlatıldığı üzere bir Ruslaşma korkusu ve Rus nefreti oluşmuştur. Bağımsızlık sürecinde Özbekistan'daki söz konusu iç dinamiklerin, uluslararası sistemde Rusya'nın yeniden güç kazanmasının ve Kerimov'un liderlik algısının da etkisiyle temel dış politika çıktısı bağımsızlığın ve egemenliğin korunmasına yönelik olmuştur. Taşkent, Sovyet sonrası alanda herhangi bir blok ve askeri ittifak kurulmasına sürekli olarak direnç göstermiştir.

Esas olarak Rusya'yı diğer devletlerle dengeleme stratejisi izleyen Kerimov zaman zaman da diğer devletleri Rusya ile dengeleme ihtiyacı duymuştur. Moskova'nın etkisini dengelemek için Taşkent, ABD, AB, Türkiye ve Çin gibi devletlerle ilişkilerini geliştirmiş ancak hiçbir aktörle tam anlamıyla yakın ilişkiler kuramamış ya da kurmayı tercih etmemiştir.²⁸² İslam Devletleri ile de bu bağlamda yakın ilişkiler kurmaya çalışsa da artan dinsel köktencilik İslam dünyasıyla ilişkilere zarar vermiştir. Bilhassa Fergana merkezli yaşanan problemler Kerimov'un bu devletlerle ilişkilerini geliştirmesine engel teşkil etmiştir. Özbekistan, özerkliğini kolaylaştırmak amacıyla NATO'nun Barış İçin Ortaklık Girişimi ve GUAM'a (Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova) üye olmuş; Kerimov için özellikle ABD ile ilişkiler, ekonomik istikrar ve bölgesel güvenlik açısından önem taşımıştır.²⁸³

Özbekistan'ın "ne pahasına olursa olsun istikrar" politikaları iç siyasette güvenliği, gücün merkezileşmesini ve rejimin prestijini ima etmekte olup dış ilişkilerde ise bağlantısız dış politika davranışı olarak yansıtılmıştır. Özbekistan'ın dış politika davranışı, bu tür önleyici ve entegrasyon süreçlerine karşı isteksizliği nedeniyle "Her yerde dengeleyici – Omni balancing" olarak tanımlanabilir.

²⁸² Kazemi, a.g.e., 208

²⁸³ A.g.e.

4.3.1. Özbekistan – ABD İlişkileri

25 Aralık 1991'de Amerika Birleşik Devletleri Özbekistan'ı bağımsız bir ülke olarak tanımış ve Mart 1992'de Taşkent'te büyükelçilik açmıştır. Washington bölgesel kalkınma programlarını ve altyapıyı geliştirmek; bölgesel kalkınmayı, sivil toplum kuruluşlarını ve Özbekistan'da İngilizce öğretimini desteklemek için belirli fonlar tahsis ederek İslam Kerimov'un güvenini kazanmaya çalışmıştır.²⁸⁴

ABD insan kaçakçılığı, terörizm ve din kaynaklı aşırıcılık gibi fenomenlerle mücadele ederken Özbekistan'ı bölgedeki çıkarları açısından belirli bir öneme sahip devlet olarak algılamış olsa da belirtmek gerekir ki Bill Clinton'ın yönetimi sırasında (1993–2001) Özbekistan hiçbir zaman öncelik olarak görülmemiştir. Dışişleri Bakan Yardımcısı Strobe Talbott'un ABD'nin Orta Asya'ya yönelik politikalarıyla ilgili 1997 tarihli raporunda Özbekistan'dan bir kez bile bahsedilmemiş olması bu varsayımı destekler niteliktedir.²⁸⁵

1997'den sonra bu durumun değişmeye başladığını ve 2001 yılı itibarıyla de tam tersine döndüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Zira Taşkent, Afganistan'da barış ve istikrar için bölgesel ve küresel çabaları desteklemektedir. H. E. Furqat Siddiqov'a göre Afganistan'ın güvenliği Özbekistan'ın güvenliğidir. Özbekistan, Afganistan'daki barış sürecini ilerletme konusunda da deneyime sahiptir. 1999 yılında Kerimov'un inisiyatifiyle Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Çin, Pakistan, İran, Rusya ve ABD'nin dışişleri bakanları düzeyinde "6+2" toplantısı düzenlemiştir.²⁸⁶ Taliban hareketinin temsilcilerinin de katıldığı görüşmelerin ardından Taşkent Deklarasyonu kabul edilmiştir.²⁸⁷

Bu dönemde iki devlet arasındaki ilişkilerin yoğunlaşmaya başladığının en somut göstergelerinden biri de Ağustos 1998'de yaşanmıştır. Zira Taliban, Afganistan'da Özbek nüfusun yoğun olduğu kuzey bölgesinde Özbek asıllı Abdul Rashid Dostum'un güçlerini yenip Özbekistan sınırına yaklaşmaya başlamıştır. Bu olay, Taşkent'i Rusya ile askeri bağlara güvenmenin devlet güvenliğini sağlamak için yeterli olmadığı sonucuna götürmüş ve Kerimov, ABD ve NATO ile temasları güçlendirme kararı almıştır. Kerimov Nisan 1999'da KGAÖ üyeliğini yenilemeyi reddetmiş ve

²⁸⁴ Sieradzan, a.g.e., 150

²⁸⁵ A.g.e.

²⁸⁶ 6 Afganistan'ın komşu ülkeleri olan Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan, İran, Pakistan ve Çin; 2 ise küresel güçler olan ABD ve Rusya'yı temsil etmektedir.

²⁸⁷ Saud, a.g.e., 20

Washington'daki NATO zirvesinde Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova'dan oluşan Batı yanlısı Sovyet sonrası devletlerin bir bloğu olan GUAM'a katılma kararını açıklamıştır.²⁸⁸

Teröre karşı savaş konsepti bağlamında Washington ve Taşkent arasındaki iş birliği, 11 Eylül 2001'de Başkan George W. Bush döneminde başlamıştır. 2001-2005 döneminde ABD ve Özbekistan'ın geniş çaplı bir askeri iş birliği programı mevcuttur. Bu bağlamda Özbekistan güçleri NATO önderliğindeki bir dizi askeri tatbikata katılmıştır.²⁸⁹

Washington'ın terörle mücadele kapsamındaki girişimleri radikal siyasi İslamcılığı kendi gücüne ve siyasi sistemin istikrarına yönelik ana tehdit olarak algılayan İslam Kerimov'un söylem ve politikasına karşılık gelmiş ve Amerika-Özbek yakınlaşması başlamıştır. Bu kapsamda Aralık 2001'de Amerikan dışişleri bakanı Colin Powell Taşkent'i ziyaret etmiştir. Özbek – Amerikan yakınlaşmasının en önemli göstergesi 2001 yılında, Yakın Doğu ve Orta Asya bölgelerinden sorumlu ABD Merkez Komutanlığı'na (CENTCOM) bağlı Amerikan uçaklarının, havalimanı ve askeri üslere erişimini sağlayan ikili bir anlaşmanın imzalanmasıdır. 2002-2004 yıllarında Afganistan'daki saldırı sırasında askerleri ve askeri teçhizatı nakletmek için güney Özbekistan'daki Karshi-Khanabad havaalanı (K2 olarak da anılır) kiralanmıştır.²⁹⁰

Washington ile Taşkent arasındaki derinleşen askeri ilişkiler aynı zamanda daha yakın siyasi ve ekonomik ilişkileri de hedeflemiştir. Fakat bu hedef sadece kısmen gerçekleşmiştir. Özbekistan'a yönelik birçok Amerikan mali yardım programından gelen fonlar, Taşkent'te büyük ölçüde hükümetin kontrolü dışında olan sivil toplum kuruluşlarına gitmiştir. İslam Kerimov, kendi politikalarını eleştiren kuruluşların fon aldığı gerçeğinden özellikle şüphelenmiştir. Buna rağmen İslam Kerimov Saddam Hüseyin'in izlediği politikayı kınamış ve böylelikle 2003'te Amerika'nın Irak'taki saldırganlığını açıkça desteklemiştir.²⁹¹

²⁸⁸ Vadim Romasho, "Uzbekistan's Balancing Act: A Game of Chance for Independent External Policies", ed. Helena Rytövuori-Apunen, *The Regional Security Puzzle around Afghanistan*, Verlag Barbara Budrich Stable, <https://www.jstor.org/stable/j.ctvbkjzm0.12>, 166.

²⁸⁹ Dmitry Gorenburg, "External Support for Central Asian Military and Security Forces," *Stockholm International Peace Research Institute Working Paper*, January 2014, 52. <http://www.sipri.org/research/security/afghanistan/central-asia-security/publications/SIPRIOSFno1WP.pdf>.

²⁹⁰ Sieradzan, a.g.e., 150

²⁹¹ A.g.e., 151

İlişkiler olumlu kapsamlı bir seyir izlerken Mayıs 2005'te Andican'da yaşanan trajik olayların ardından Amerikan-Özbek ilişkilerinde kriz yaşanmıştır. Hizb-ut Tahrir ve ÖİH ile doğrudan ilgili olduğu düşünülen Ekrem Yoldaşev ve 23 arkadaşının yargılama sürecinde bir grup insan hapishaneleri basarak mahkumları serbest bırakmıştır. Özbekistan güvenlik güçlerinin müdahalesi sonucunda birçok insan hayatını kaybetmiş bazıları da komşu ülkelere kaçmak zorunda kalmıştır.²⁹²

Konuyla ilgili Özbekistan ile Batı arasındaki görüş ayrılıkları, Özbek hükümetinin Andican'daki silahlı ayaklanmayı bir terör saldırısı olarak ilan etmesi ve buna şiddetle karşılık vermesinin ardından su yüzüne çıkmıştır. ABD'nin Özbek hükümetine Andican'daki olayların uluslararası olarak soruşturulmasına izin verme çağrısı Kerimov tarafından açıkça Özbekistan'ın iç işlerine dış müdahale olarak değerlendirilmiştir. Andican Olayları'ndan hemen sonra Amerikan sözcüsü Scot McClellan, Özbek toplumunun demokrasi yanlısı özlemlerinin barışçıl bir biçim alması gerektiğini vurgulayarak ihtilafın her iki tarafına da ihtiyat çağrısında bulunmuştur. Ancak Özbekistan hükümeti, Washington'ın gerçek niyetini gizlemesinden ve hükümet karşıtı protestoları başka bir "renkli devrime" yol açma, rejimi devirme ve daha fazla Amerikan yanlısı otorite kurma niyetiyle hareket ettiğinden şüphelenmiştir. İslam Kerimov önceden harekete geçme kararı alarak tek taraflı olarak Washington ile “stratejik ittifakı” bozmuştur.²⁹³

Özbekistan ve diğer komşu Orta Asya ülkeleri, hedeflerine ulaşıldığını iddia ederek Temmuz 2005'te Astana'da düzenlenen ŞİO Zirvesi'nde ABD'nin Orta Asya'daki askeri üslerin geri çekilmesi için bir takvim belirlemesi gerektiğini duyurmuşlardır. Özbek-ABD ortaklığı 29 Temmuz 2005'te Özbek Dışişleri Bakanlığı'nın Taşkent'teki ABD büyükelçiliğine ABD birliklerinin Khanabad'dan çekilmeleri için 180 günleri olduğunu bildirmesiyle sona ermiştir. Benzer şekilde NATO'nun olaylar sırasında aşırı ve orantısız güç kullanımına ilişkin endişelerini dile getirmesinin ardından Özbekistan, NATO ile ortaklıklara katılımını keskin bir şekilde azaltmış; NATO toplantılarının çoğunda boş koltuk politikası izlemiş ve 2006'dan itibaren NATO güçlerinin Afganistan'daki operasyonlar için kendi topraklarını geçiş yolu olarak kullanmasını yasaklamıştır.²⁹⁴

²⁹² Andican Olayları ile ilgili detaylı bilgi için bkz: International Crisis Group Update Briefing “Uzbekistan: The Andijon Uprising”, 25 May 2005

²⁹³ Sieradzan, a.g.e., 152

²⁹⁴ Toktogulov, a.g.e., 52

ABD ve AB, Özbekistan'a yapılacak yardım ve silah ihracatını durdurmuş ve Özbek yetkililerin vizelerini kısıtlayarak varlıklarını dondurmıştır. Bu sebeple Taşkent, dengeleme stratejisi bağlamında yüzünü Rusya ve Çin'e dönmüştür. Özbekistan'ın GUAM'dan ayrılmasından kısa bir süre sonra Haziran 2005'te Moskova'ya yaptığı bir ziyarette Kerimov, Batılı ülkeleri Andican'da “aşırılık yanlısı ve radikal güçleri” desteklemekle suçlamıştır.²⁹⁵

Andican Olayları, Özbek siyasi sistemi içerisinde esas olarak klan siyaseti ile karakterize edilebilir. Karagiannis “*Özbek siyasetinin klan temelli doğası, kazananlar ve kaybedenler yaratmış, halkın meritokrasiye olan inancını baltalayan ve sosyal ilişkilerde gizli çatışmalar üreten patron-müvekkil ilişkilerinin kurulmasını teşvik etmiştir.*” sözleri bu konuyla ilgilidir.²⁹⁶

Özbek ve ABD yetkilileri arasındaki temaslar 2007'de yeniden kurulmuştur. 2008'in sonunda Batılı ülkeler Özbekistan hükümetine yönelik yaptırımları yumuşatmaya başlamıştır. Buna karşılık ABD askeri personeli, Afganistan sınırına yakın (Almanya'ya kiralanan) Tirmiz hava üssünden geçiş ve ölümcül olmayan malların Afganistan'a taşınması için Navoi havaalanını kullanma izni almıştır. 2009'da Washington, askeri eğitim ve öğretim alanında Özbekistan ile askeri iş birliğini yeniden kurmuş ve güvenlik iş birliğini önemli ölçüde geliştiren ve iki devlet arasındaki üst düzey resmi temasları artıran Yıllık Hükümetlerarası İkili İstişareleri (ABC) başlatmıştır.²⁹⁷ ABD - Özbekistan ilişkilerini eski haline getirmek için bazı girişimler Barack Obama yönetimi tarafından üstlenilmiştir. Taşkent, Dışişleri Bakanı Hillary Clinton tarafından 2010 ve 2011 yıllarında iki kez ziyaret edilmiş ve 2015'te halefi John Kerry, Semerkant'a bir gezi düzenlemiştir.²⁹⁸

Bu durumun esas sebebi ABD'nin Afganistan'ın kuzey ve güney komşularıyla yeniden ilgilenmeye başlamasıdır. Washington, RECCA'yı desteklemenin yanı sıra “Yeni İpek Yolu Stratejisi”ni ve Kuzey Dağıtım Ağı'nı (NDN) tanıtmıştır. ABD'nin Yeni İpek Yolu (NSR) girişimi, ekonomik entegrasyon ve ulaşım için ana merkez olarak Afganistan'a odaklanmaktadır. 2012'de ABD Baş Müsteşar Yardımcısı Geoffrey Pyatt,

²⁹⁵ Romasho, a.g.e., 169

²⁹⁶ Tugce Varol Sevim ve Alexander Rozanov, “Ups and Downs in Foreign Policy of Uzbekistan towards Security Approach of Russia”, *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, Vol 17, No 3 (2014), 22.

²⁹⁷ Romasho, a.g.e., 169

²⁹⁸ Sieradzan, a.g.e., 152

Yeni İpek Yolu Stratejisinin bölgesel bağlantıya yardımcı olduğunu belirtmiştir. Özbekistan ve ABD Özbekistan ve Türkmenistan'dan gelen elektriğin Afganistan'daki küçük işletmelere ve hükümet binalarına güç sağlaması konusunda anlaşmışlardır. Özbek sınırından Mezar-ı Şerif'e kadar yeni bir demiryolu hattı inşasına başlanması hakkında da görüşmüşlerdir.²⁹⁹

ABD ile ilişkileri düzelmeye başlayan Taşkent, KGAÖ içindeki diğer askeri olmayan iş birliği alanlarına aktif olarak katılmadığı için üyeliği nominal olarak kalmıştır. Haziran 2012'de Taşkent, örgütü Özbekistan'ın endişelerini görmezden gelmekle suçlayarak bu bölgesel askeri oluşuma üyeliğini askıya almıştır. Bazı gözlemciler, Kerimov'un Rusya'nın Orta Asya bölgesi için güvenlik sağlama yeteneğine ilişkin şüphesinin, ülkesinin KGAÖ üyeliğini askıya almasının nedeni olabileceğini iddia etmiştir. Bazıları da Özbekistan'da yeni bir ABD hava üssüne ev sahipliği yapmaya hazırlandığı iddiasını ileri sürmüştür. Ancak bu olaydan kısa bir süre sonra Özbek Senatosu - Âli Meclis bu iddia ve spekülasyonlara yanıt olarak yeni bir dış politika anlayışı benimseyerek tam bağımsız kalacağını ve hiçbir askeri – politik bloğun içerisinde yer almayacağını belirtmiştir.³⁰⁰

Taşkent, blok dışı politikası aracılığıyla KGAÖ'ye geri dönme veya herhangi bir askeri ittifaka katılma planı olmadığını ilgili taraflara açıkça belirtirken Moskova'ya kendi topraklarında herhangi bir askeri üsse ev sahipliği yapmayacağına dair güvence vermiştir.³⁰¹ Mart 2013'te NATO, Orta Asya İrtibat ofisini Astana'dan Taşkent'e taşımıştır. Örgütün temsilcileri, yeniden konuşlandırmanın düzenli bir bölgesel rotasyon sürecinin parçası olduğunu iddia etseler de bu, ofisin gelecekte askeri bir yapıya dönüşmesi hakkında yeni bir spekülasyon dalgasını gündeme getirmiştir. Bunun asıl nedeni ne olursa olsun bu hamle NATO'nun bölgeden ayrılmayacağını göstermektedir.³⁰²

Mayıs 2014'te ofisin resmi açılışını takiben NATO Genel Sekreterinin Kafkaslar ve Orta Asya Özel Temsilcisi James Appathurai, Özbekistan'a askeri kurumların, savunma yapılarının ve askeri eğitimin modernizasyonu dahil olmak üzere askeri reformlarında yardım sözü vermiştir. ABD ile Özbekistan arasındaki artan askeri iş

²⁹⁹ Joshua Kuchera, "A New Silk Road?" The Diplomat, <http://thediplomat.com/2011/11/11/the-new-silk-road/>, [Erişim Tarihi: 20.12.2023]

³⁰⁰ Toktogulov, a.g.e., 53

³⁰¹ A.g.e., 55

³⁰² Romasho, a.g.e., 179

birliği eğilimi, Rus uzmanların Washington'un Özbekistan'daki askeri varlığını yeniden başlatmayı planladığına dair kanaatini pekiştirmiştir.³⁰³ Özbekistan – ABD ilişkileri 2016 yılında İslam Kerimov'un ölümüne kadar bu düzeyde devam etmiştir.

Tablo 4.2: 2000 – 2015 Yılları Arasında Özbekistan – ABD Dış Ticaret Hacmi Verileri

YILLAR (BİN DOLAR)	ÖZBEKİSTAN'IN ABD'YE DIŞSATIMI	ÖZBEKİSTAN'IN ABD'DEN DIŞALIMI	TOPLAM TİCARET HACMİ
2000	51 239,6	256 545,3	307 784,9
2001	82 914,0	201 957,8	284 871,8
2002	76 747,5	327 873,7	404 621,2
2003	106 747,1	228 493,5	335 240,6
2004	149 490,4	394 063,4	543 553,8
2005	110 093,8	152 034,9	262 128,7
2006	119 124,2	128 438,9	247 563,1
2007	85 568,2	141 892,8	227 461
2008	211 078,0	193 372,7	404 450,7
2009	146 638,5	221 053,5	367 692
2010	51 341,5	132 132,2	183 473,7
2011	72 247,9	294 428,6	366 676,5
2012	49 612,7	393 495,0	443 107,7
2013	56 091,5	331 245,7	387 337,2
2014	42 395,9	250 311,9	282 707,8
2015	30 407,7	240 215,1	270 622,8

Агентство Статистики, При Президенте Республики Узбекистан (Özbekistan Cumhuriyeti Başkanı Altında İstatistik Ajansı), <https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/merchandise-trade>

Yukarıdaki tabloda görüleceği üzere iki devlet arasındaki siyasi ve güvenlik ilişkileri ekonomik ilişkilerin iniş çıkışını da doğal olarak etkilemiştir. İki devlet arasındaki ticaret hacmi rakamları 2005 yılına kadar yükseliş gösterirken 2005 yılında yaşanan Andican Olayları neticesinde aniden düşmüştür. 2008 yılına kadar düşük verilerle seyreden ekonomik ilişkiler, 2008 yılında ilişkileri düzeltme çabalarıyla doğru orantılı olarak yeniden yükselişe geçmişse de belli bir ivme yakalanamamıştır. Ekonomik veriler, 2015 yılına kadar belli bir düzeyi aşamamıştır.

³⁰³ A.g.e. 180

4.3.2. Özbekistan – Rusya Federasyonu İlişkileri

Üç yüz yıl kadar Rusya'nın hakimiyetinde kaldıktan sonra bağımsızlığını kazanan Özbekistan'ın 1990'lı yıllarda temel dış politika çıktısı Rusya'nın bölgede yeniden etkinlik kurmasının önüne geçmek ve Rusya'ya bağımlı bir aktöre dönüşmekten kaçınmak olmuştur. Bu bağlamda bağımsızlığının ilk yıllarında Özbekistan dış faaliyetlerinde Rusya ile ilişkilerini minimumda tutmaya özen göstermiş, diğer aktörlerle ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Özbekistan'a bu dengeleme stratejisi alanını açan önemli bir faktör de yeni kurulan Rusya Federasyonu'nun bu dönemde kendi sorunlarıyla mücadele ediyor olmasıdır.³⁰⁴

1992-1993 yıllarında İslam Kerimov, görünüşte iç pazarı korumak için çıkardığı kararnamelerle Rusya'ya meyve ve sebze ihracatını kısıtlamış ve bu da iki aktör arasındaki ilişkilerde olumsuz sonuçlar doğurmuştur:³⁰⁵

- Özbekistan'ın iç pazarı daha önce ihraç edilen ürünlerle aşırı doymuş ve böylelikle fiyatlarda keskin bir düşüş yaşanmış;
- Tarımsal işletmelerin yanı sıra birçok çiftçi de büyük kayıplar yaşamış;
- Çin, Bulgaristan, Macaristan, Polonya ve diğer ülkelerin biriken ürünlerini tedarik etmeye başlamasıyla Rus pazarıyla bağlar kopmuş ve bu durum Özbek ihracatçıların döviz kazançlarının azalmasına yol açmıştır.

Sadece politik ve güvenlik kapsamında değil ekonomik bağımsızlığını da sağlamak isteyen Kerimov bu dönemde BDT üyeliğine dahi isteksizce dahil olmuştur. Özellikle de Rusya'nın 1993 yılında ilan ettiği Yakın Çevre Doktrini ve Batıcı politikalardan Avrasyacı politikalara geçmesiyle beraber yukarıda aktarıldığı üzere Rusya karşıtı bir kurum olan GUAM'a dahil olan Özbekistan ABD, Türkiye ve diğer aktörlerle yakın ilişkiler kurma yoluna gitmiştir.³⁰⁶ Daha açık bir biçimde ifade edecek olursak aslında her ne kadar Kerimov bu dönemde Rusya'yı dengeleme kapsamında dış politika üretmiş olsa da Rusya'dan tehdit algılayana kadar Rusya ile olan ilişkilerine de özen göstermeye çalışmıştır. Diğer taraftan ABD'nin de demokrasi istemlerinden rahatsızlık duyan Kerimov, dengeleme stratejisi kapsamında Çin, Rusya, Kazakistan,

³⁰⁴ İlyas Kamalov, *Rusya'nın Orta Asya Politikaları* (Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2011), 18.

³⁰⁵ С.П. Базилева и Е.Ф. Черненко, Эволюция отношений между Россией и Узбекистаном, (Rusya ve Özbekistan Arasındaki İlişkilerin Evrimi), 16: 3 (2016): Международные конфликты, (Uluslararası Çatışmalar), <https://journals.rudn.ru/international-relations/article/view/14768>, 508.

³⁰⁶ J. Wilhelmsen and G. Flikke, "Chinese-Russian Convergence and Central Asia", *J Geopolit*, 16 : 4, (2011), 867.

Kırgızistan ve Tacikistan'ın dahil olduğu Şanghay Beşlisi'ne 2001 yılında katılarak ŞİÖ'nün kurucu üyeleri arasında yerini almıştır.

Tüm bu bilgiler ışığında söz konusu dönemde Özbekistan'ın Rusya'yı dengeleme stratejisine ek olarak Rusya'yla dengeleme stratejisi izlediğini gösteren bazı antlaşmalar da şunlardır:³⁰⁷

- 30 Mayıs 1992 tarihli Rusya Federasyonu ile Özbekistan Cumhuriyeti Arasında Devletlerarası İlişkiler, Dostluk ve İşbirliğinin Temellerine İlişkin Anlaşma
- 1998-2007 Tarihli Ekonomik İş Birliğinin Derinleştirilmesine İlişkin Anlaşma
- 12 Ekim 1998 tarihli, Askeri ve Askeri-Teknik Alanlarda Kapsamlı İş Birliğinin Daha Da Derinleştirilmesine İlişkin Anlaşma
- 16 Haziran 2004 tarihli Stratejik Ortaklık Konusunda Anlaşma
- 15 Kasım 2005 tarihli Rusya Federasyonu ve Özbekistan Cumhuriyeti Arasında Müttefik İlişkiler Anlaşması.

Özbekistan her ne kadar Rusya ile belli başlı alanlarda ilişkilerine devam etse de 2005 yılına kadar ABD ve Batılı ülkelerle daha yakın ilişkiler kurmayı tercih etmiştir. Fakat Taşkent yönetimi Andican Olayları ve ABD'nin post-Sovyet coğrafyasında Renkli Devrimlere verdiği açık destek nedeniyle yüzünü Rusya, Çin, Hindistan, Güney Kore gibi devletlere dönmüştür. İlerleyen zamanlardaysa Rusya'nın Avrasya girişimleri Taşkent'in yeniden Rusya'dan tehdit algılamasına neden olmuştur. Zira Rusya; ŞİÖ, Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) ve Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ) Orta Asya üzerinde ciddi bir etkiye sahip olmaya devam etmektedir.³⁰⁸

1992 yılında Taşkent'te BDT üyesi devletler tarafından kurulan KGAÖ'ye Özbekistan, iki kez katılıp örgütten geri çekilmiştir. İlk olarak 90'lı yıllarda henüz ABD ile ilişkileri istediği seviyeye ulaşmayan Kerimov, KGAÖ'den Taliban'a karşı vereceği mücadele için maddi destek talep etmiştir. Ancak hem KGAÖ'den hem de Moskova'dan umduğunu bulamayan Kerimov, 1999 yılında örgütten çekilmiştir. 2005 yılındaki gelişmelere dayalı olarak Özbekistan, 2006 yılında yeniden örgüte dahil olmuştur. Son olarak 2012 yılında yeni dış politika konsepti nedeniyle yeniden örgüt üyeliğini askıya almıştır. Bunun en temel nedeni Kerimov'un KGAÖ ve özellikle de

³⁰⁷ Фомін а.г.е.. 184.

³⁰⁸ Mediahanur Argalı, "Beyaz Ayı ve Kızıl Ejder Kışkacında Orta Asya Devletlerinin Çok Vektörlü Dış Politikaları", *Uluslararası Kriz Ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 7 : 1 (2023), 76.

Moskova ile Afganistan meselesinde anlaşılamamasıdır.³⁰⁹ Sonuç olarak 2007 yılından sonra Özbekistan, Rusya'nın yeniden bölgede etkinlik kurması ve Moskova'ya bağımlı olma çekincesiyle AEB ve KGAÖ gibi Rus menşeli örgütlerden ayrılmış, yeniden ABD ve Batı ile yakınlaşma çabası içine girmiştir.

Diğer taraftan belirtmek gerekir ki ikili ilişkilerin en önemli yönü ekonomik bileşendir. Rusya, Kerimov döneminde Özbekistan'ın en büyük dış ticaret ortağı olarak kalmıştır. Özbek-Rus ilişkilerinde birincil öneme sahip olan ortak jeolojik keşif, Özbekistan'daki hidrokarbon yataklarının geliştirilmesi ve bunların taşınması da dahil olmak üzere yakıt ve enerji kompleksinde büyük ölçekli ortak projelerin uygulanması da dahil olmak üzere yatırım alanındaki iş birliğidir. Zarubezhneftegaz (Gazprom'un bir yan kuruluşu), LUKOIL, MGNK Soyuzneftegaz ve diğerleri gibi Rus şirketlerinin yatırım faaliyetleri ülkede başarıyla yürütülmektedir. Ticari ve ekonomik bağların dinamik gelişimine örnek olarak yakıt ve enerji endüstrisi, bilgi ve iletişim teknolojileri, uçak yapımı ve demiryolu taşımacılığı gösterilebilir.³¹⁰

Sadece 2009 yılında, Özbekistan'da 84 ortak girişim ve 17 Rus işletmesi dahil olmak üzere 101 işletme kurulmuştur. Kayıtlı sermaye oluşumundaki Rus yatırımlarının toplam hacmi 500 milyon doları aşmıştır. Bu da iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin gelişimindeki yoğun dinamiği bir kez daha teyit etmektedir. Hükümetlerarası Ekonomik İş Birliği Komisyonu'nun faaliyetleri, ikili ticari ilişkilerin geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Komisyon ekonomik, bilimsel, teknik ve diğer alanlarda iş birliğine yönelik önceliklerin belirlenmesi ve alınan kararların uygulanması için bir koordinasyon yapısıdır. Özbek-Rus Hükümetlerarası Ekonomik İş Birliği Komisyonu'nun 12. olağan toplantısı Mart 2014'te Taşkent'te gerçekleştirilmiştir. Toplantıda iki ülke arasındaki ticaret, ekonomi ve yatırım iş birliğinin geliştirilmesinin yanı sıra Orta Asya'daki sınıraşan nehirlerin su ve enerji kaynaklarının rasyonel kullanımına ilişkin koordineli politika konuları da ele alınmıştır.³¹¹

³⁰⁹ Владимир Мухин, «Коллективная оборона умирает, не родившись», (Kolektif Savunma Doğmadan Ölüyor), Независимая газета, 2 июля 2012, <http://www.ng.ru>, [Erişim Tarihi: 23.12.2023]

³¹⁰ Базилева и Черненко, а.г.е., 512

³¹¹ А.г.е. 513

Tablo 4.3: 2000 – 2015 Yılları Arasında Özbekistan – Rusya Federasyonu Dış Ticaret Hacmi Verileri

	ÖZBEKİSTAN'IN RUSYA'YA DIŞSATIMI	ÖZBEKİSTAN'IN RUSYA'DAN DIŞALIMI	TOPLAM TİCARET HACMİ
2000	545 496,3	464 832,5	1.010.328,80
2001	500 542,3	603 630,9	1.104.173,20
2002	317 813,9	595 322,1	913.136,00
2003	459 352,1	689 714,7	1.149.066,80
2004	724 759,0	917 142,5	1.641.901,50
2005	1 026 526,9	1 033 964,8	2.060.491,70
2006	1 661 744,5	1 228 555,4	2.890.299,90
2007	2 472 982,3	1 973 878,0	4.446.860,30
2008	1 961 807,3	2 274 242,2	4.236.049,50
2009	2 257 156,5	2 190 653,0	4.447.809,50
2010	4 154 837,3	1 988 035,6	6.142.872,90
2011	4 405 554,0	2 383 364,1	6.788.918,10
2012	5 144 759,0	2 695 271,6	7.840.030,60
2013	3 442 699,9	3 180 742,1	6.623.442,00
2014	2 545 791,6	3 312 692,3	5.858.483,90
2015	1 821 065,2	2 634 701,2	4.455.766,40

Агентство Статистики, При Президенте Республики Узбекистан (Özbekistan Cumhuriyeti Başkanı Altında İstatistik Ajansı), <https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/merchandise-trade>

ABD – Özbekistan ilişkilerinde olduğu gibi Rusya – Özbekistan ilişkilerinde de politik, diplomatik ve güvenlik kapsamlı ilişkiler ekonomik ilişkerek etki etmiştir. 2005 yılına kadar Rusya'yı dengelemeye çalışan Kerimov yönetiminin Rusya'yla olan ekonomik bağları da stabilite yakalayamamıştır. 2005 yılından 2012 yılına kadarsa belli bir ivmeyle artık göstermiştir. 2012 yılında Kerimov yönetiminin yeniden Rusya'yla arasının açılması ekonomik ilişkilere de yansımış ve iki devlet arasındaki ekonomik hacim 2012'den 2015 yılına kadar devamlı olarak azalmıştır. Öte yandan ABD'yle ve Rusya'yla dış ticaret hacmi karşılaştırıldığında Taşkent'in ABD ile en yakın, Rusya ile en uzak olduğu dönemde bile Özbekistan'ın birincil ekonomik partneri Rusya'dır.

4.3.3 Özbekistan – Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri

Devletler arasında ilişkilerin geliştirilmesinin temeli 27 Aralık 1991'de Çin Halk Cumhuriyeti'nin Özbekistan'ı egemen devlet olarak tanımasıyla atılmıştır. Diplomatik ilişkiler 2 Ocak 1992'de kurulmuştur. Yıllar geçtikçe Özbek-Çin ortaklığı siyasi, ticari-

ekonomik, mali ve kültürel-insani alanlarda dinamiklerle karakterize edilmiştir. Özbek-Çin iş birliği çok yönlüdür; stratejik ortaklık seviyesi sürekli artmaktadır. Ulusal çıkarlardan sosyo-ekonomik kalkınmaya kadar birçok alanda ilerlemektedir. Ancak belirtmek gerekir ki bu ilişkiler Kerimov döneminde oldukça sembolik kalmıştır. Örneğin Kerimov, ÇHC'ne altı resmi ziyaret gerçekleştirmiş bunun karşısında 1996 yılında dönemin Çin başkanı Jiang Zemin; 2004 ve 2010 yıllarındaysa dönemin Çin başkanı Hu Jintao olmak üzere Taşkent'e üç resmi ziyarette bulunmuştur.³¹²

İki devlet arasındaki ilişkiler 2005 yılına kadar olumlu seyretmiş fakat sembolik kalmıştır. 2005 yılında ise Özbekistan hem ABD ve Batı'yı hem de Rusya'yı dengelemek için Çin ile yakın ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Andican Olayları'nın yaratmış olduğu ortamı kendisine fırsat bilen Çin de diğer büyük devletlerin dikkatlerini çekmeden bölgede etkinliğini artırma politikası izlemiştir. Örneğin Renkli Devrimlerden dolayı Batı'ya tedirginlik duyan Orta Asya Devletleri'nin Rusya'nın bölgedeki doğal kaynaklar üzerindeki etkisini kırmak istemeleri Çin tarafından değerlendirilmiştir. Bu kapsamda Çin, (daha sonra Özbekistan'ın da dahil olacağı) 2006 yılında Kazakistan ile 2009 yılındaysa Türkmenistan ile doğal gaz boru hattı anlaşması imzalamıştır.³¹³ Sonuç olarak 2009 yılında Çin, Türkmenistan'dan başlayarak Özbekistan ve Kazakistan üzerinden 1,833 km uzunluğunda bir boru hattı inşa etmiştir. 2015 yılında ise Özbekistan'ın devlet şirketi Uzbekneftegaz ve Çin'in CNPC Şirketi, Orta Asya-Çin Doğal Gaz Boru Hattı'nın Özbekistan topraklarında bulunan dördüncü hattı için anlaşmışlardır.³¹⁴

Nihayetinde Çin, Özbekistan'ın en önemli ticaret yatırımcısı ve en büyük ikinci ticaret ortağı olmuştur.³¹⁵ Ancak öte taraftan Çin – Özbekistan ilişkileri siyasi ve güvenlik kapsamında çok fazla gelişmemiştir. Çin'in yüksek politika ilişkilerini daha çok ŞİO kapsamında ilerletmeye özen göstermesi Kerimov tarafından da olumlu karşılanmış ve Çin'e güvenmesini sağlamıştır. İki devlet arasındaki bir diğer önemli konu ise

³¹² Feruza Shomuxammedovna Rashidova, "Uzbekistan-China is On The Way Of Strengthening Bilateral Relations", *International Scientific Journal Theoretical & Applied Science*, 12 : 56 (2017), 84.

³¹³ Anar Somuncuoğlu, "11 Eylül'den Sonra Orta Asya: Tek Kutupluluktan Çok Kutupluluğa," ed. İsmail Aydıngün ve Ali Murat Özdemir, *11 Eylül: Küresel Felakete Yerel Yorumlar* (Ankara: Tan Kitabevi Yayınları, 2012), 122.

³¹⁴ Nevzat Şimşek ve Hayal Ayça Şimşek, "Ulusal, Bölgesel ve Uluslararası Düzeyde Özbekistan'ın Enerji Politikaları", ed. Salih Yılmaz, *Özbekistan* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, 2021), 291.

³¹⁵ Muhamad S. Olimat, *China and Central Asia in the Post-Soviet Era: A Bilateral Approach* (London: Lexington Books, 2015), 194

kültürel alanlarda gerçekleşmektedir. 1998 yılında Özbekistan – Çin Dostluk Derneği kurulmuş, Özbek gençlere Çin devleti tarafından burs sağlanmaya başlanmıştır.³¹⁶ Ayrıca Özbekistan’da ilk Konfüçyüs Enstitüsü Taşkent’te 2005 yılında açılmıştır. İkinci bir Konfüçyüs Enstitüsü ise 2014 yılında Semerkant Devlet Yabancı Diller Enstitüsü bünyesinde açılmıştır.³¹⁷

2005 yılı sonrasındaki atmosferden yararlanan Çin’in Özbekistan’daki faaliyetlerinde bir artış gözlemlense de Çin’in Özbekistan üzerindeki etkisi Rusya ve ABD ile yarışamayacak kadar sınırlıdır. Çin – Özbekistan ilişkileri esas olarak Özbekistan’ın ekonomik sorunlarının çözümüne odaklanan Şevket Mirziyoyev döneminde gelişecek ve stratejik ortaklığa dönüşecektir.³¹⁸

Tablo 4.4: 2000 – 2015 Yılları Arasında Özbekistan – Çin Halk Cumhuriyeti Dış Ticaret Hacmi Verileri

	ÖZBEKİSTAN’IN ÇİN’E DİŞSATIMI	ÖZBEKİSTAN’IN ÇİN’DEN DİŞALIMI	TOPLAM TİCARET HACMİ
2000	22 450,4	73 018,0	95.468,40
2001	14 869,5	91 750,1	106.619,60
2002	17 330,9	112 766,5	130.097,40
2003	53 319,3	163 142,6	216.461,90
2004	101 469,8	265 662,5	367.132,30
2005	228 282,8	257 211,8	485.494,60
2006	356 588,3	377 564,1	734.152,40
2007	314 414,0	589 541,7	903.955,70
2008	257 457,0	1 253 468,3	1.510.925,30
2009	489 005,0	1 562 427,8	2.051.432,80
2010	931 846,9	1 252 008,9	2.183.855,80
2011	1 302 223,2	1 397 236,4	2.699.459,60
2012	1 463 106,3	1 894 840,4	3.357.946,70
2013	2 055 432,6	2 455 089,8	4.510.522,40
2014	2 123 647,1	2 396 758,2	4.520.405,30
2015	2 472 244,6	2 258 143,8	4.730.388,40

Агентство Статистики, При Президенте Республики Узбекистан (Özbekistan Cumhuriyeti Başkanı Altında İstatistik Ajansı), <https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/merchandise-trade>

³¹⁶ A.g.e., 206

³¹⁷ Ömirbek Hanayi, *Çin’in Orta Asya’daki Ülke İmaji: Kültür Açısından, Avrasya Araştırmaları Enstitüsü*, Ahmet Yesevi Üniversitesi, <https://www.eurasian-research.org/publication/cinin-orta-asyadaki-ulke-imaji-kultur-acisindan/?lang=tr>, [Erişim Tarihi: 26.11.2023]

³¹⁸ Ayşe Çolpan Yıldız, “Özbekistan”, ed. Ayşe Çolpan Yıldız ve Murat Yılmaz, *Bağımsızlıklarının Yirmi Yedinci Yılında Türk Cumhuriyetleri*, (Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2018), 332.

Çin ve Özbekistan arasında güvenlik kapsamlı ilişkilerin sınırlı ve politik ilişkilerin kısıtlı olması ekonomik ilişkilere olumlu yansımıştır. Görüldüğü üzere 2000'lerden itibaren iki devlet arasındaki dış ticaret hacmi devamlı olarak ve sorunsuz bir biçimde artış göstermektedir.

4.3.4. Özbekistan – Türkiye Cumhuriyeti İlişkileri

Özbekistan'daki iç siyasetin ve İslam Kerimov'un liderlik özelliklerinin Özbekistan dış politikasında en çok etkili olduğu ülkelerin başında Türkiye gelmektedir. Türkiye, Özbekistan'ı tanıyan ilk devlet olmakla beraber aynı zamanda Özbekistan'da büyükelçilik açan ilk aktör olmuş, bu kapsamda iki devlet arasındaki ilişkiler ilk etapta hızlı ve olumlu başlamıştır. Ayrıca Rusya'yı dengeleme amacı güden Kerimov kültürel, dinsel ve dilsel yakınlık nedeniyle Türkiye'yi önemli bir partner olarak görmüş ve Ankara'ya resmi ziyaret düzenleyen ilk Orta Asya Devlet Başkanı olmuştur.³¹⁹ Bu ziyaret sırasında birçok alanda iş birliği antlaşmaları imzalanmıştır. O dönem Kerimov, Türkiye'ye verdiği önemi ve Mustafa Kemal Atatürk'e duyduğu hayranlığı şu sözlerle ortaya koymuştur:³²⁰

“Eğer Türkiye bize destek olursa, Özbekleri bundan sonra kimse boyunduruk altına alamaz... İmzaladığımız iş birliği antlaşmalarına harfiyen uyacağız (...) Atatürk İlkeleri, bizim Özbekistan'da yapmak istediklerimizle paraleldir. Ben Atatürk'e hayranım ve O'nun Türkiye'de başardıklarını Orta Asya halklarının da başaracağını ümit ediyorum. Ben, Türk halklarının birliği düşüncesini savunuyorum. Bu birlik mutlaka gerçekleşmelidir. Politik bir birlikten ziyade, ekonomik bir birlik kurulabilir. Bunun adına Türk Ortak Pazar'ı da diyebilirsiniz.”

Diğer yandan belirtmek gerekir ki ortak kültür, ortak dil, ortak din gibi faktörler iki aktör arasındaki ilişkilerin iyi başlamasına neden olduğu gibi zamanla bozulmasına da neden olmuştur. Zira Türklük bilinci Çarlık Rusya ve ardından Sovyetler tarafından Orta Asya'da yok edilmek istenilen bir fenomendir. Uzun yıllar Özbek Ceditçiler başta olmak üzere Pan-Türkist sayılabilecek tüm aydınlar elimine edilmiş, bu akımın Türkistan'da yayılması engellenmiştir. Bilhassa Sovyetler dönemindeki büyük bölünmeyle beraber beş ayrı milli kimlik oluşturulması ve kurulan yeni devletlerde alfabe değişikliğine gidilmesi bu ülkelerin Türkiye ile bağlarının kesilmesi ve ileride de yeniden tesis edilmemesi amacıyla gerçekleştirilmiştir.³²¹

İslam Kerimov'un da Sovyet döneminde yetişen bir siyasetçi olduğu göz önünde bulundurulursa Türklük gibi bir bilinci olmadığını bilakis Türkçülük ideolojisine karşı

³¹⁹ A.g.e.

³²⁰ Sabah Gazetesi, Özbekistan Türki Cumhuriyetler Dizisi, 4 Nisan 1992

³²¹ Glenn, a.g.e., 81-82.

olduğunu ve bu bağlamda dış politika ürettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Konuyla ilgili Roy'un "*Türkdilli Cumhuriyetlere göre, Özbekistan eğitim ve din alanında Türkler'e daha az kolaylık göstermektedir. En önemlisi, ülkede imam-hatip liseleri yoktur.*"³²² ifadesi de bu savı destekler niteliktedir. Kerimov'un Sovyet döneminden kalma tarih anlayışıyla hareket ettiğinin önemli bir göstergesi de Almanya'da söylediği şu sözlerdir: "*Özbek Timur olmasaydı siz Türklerden kurtulamazdınız.*"³²³

İslam Kerimov'un liderlik özelliklerine ek olarak Türkiye'nin de bölge gerçeklerini ve diğer Türk Devletleri'nin iç siyasî, ekonomik, sosyal yapılarını göz ardı ederek politikalar üretmesi de bir "ağabey"den yeni kurtulmuşken başka bir "ağabey"i bölgede istemeyen Kerimov'un tedirgin olmasına neden olmuştur.³²⁴

İki devlet arasındaki ilişkilerin soğumasına neden olan ilk somut olay ise Türkçü ideolojiye mensup olan Erk ve Birlik Partisi lideri Muhammed Salih'in³²⁵ 1991 yılında Kerimov karşısında Cumhurbaşkanlığı seçimini kaybetmesinin ardından 1993 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından Türkiye'ye davet edilmesidir. Kerimov bu durumdan rahatsız olmuş, Türkiye'de Büyük Öğrenci Projesi kapsamında okuyan Özbek öğrencilerin Salih tarafından manipüle edilme ihtimaline karşın hem Türkiye'deki Büyükelçisi Ubeydullah Abdürrezzakov'u hem de Türkiye'de öğretim gören öğrencileri geri çağırmıştır.³²⁶

Komünist sistem içerisinde yetişen ve demokrasi kavramına aşina olmayan Kerimov'un Muhammed Salih'i ya da diğer muhalifleri düşman ve hatta terörist ilan etmiş olması, liderlik özellikleri bağlamında incelendiğinde doğal karşılanabilir. Bunun yanı sıra Özbekistan'daki iç siyasetin yani iktidar mücadelesinin ve ideolojik farklılıkların Kerimov'un Türkiye ile ilişkilerine doğrudan yansıdığı ortadadır.

³²² Roy, a.g.e., 256

³²³ Yağmur Atsız, İktidarsız Aşk, Milliyet, 31 Temmuz 2000.

³²⁴ Güngör Şahin ve Medihanur Arçalı, "Bölgesel Liderlik Bağlamında Türk Dış Politikasının Jeopolitik Gerçeği: Türk Dünyası", Güvenlik Str. Derg. TDT Özel Sayısı (2022), 26. DOI: 10.17752/guvenlikstrj.1080249, 26.

³²⁵ Salih, ideolojisi nedeniyle her zaman Türkiye ile yakın ilişkiler kurma taraftarı olmuş, Özbekçe yerine Özbek Türkçesi denmesini savunmuş, Ziya Gökalp'in makalelerini Özbekistan'da yayımlatmıştır., Dilip Hiro, Between Marx and Muhammed: The Changing Face of Central Asia (London: Halper Collins Publishers, 1994), 178.

³²⁶ M. Gareth Winrow, Turkish Policy in Central Asia, John O'Kane-Touraj Atabaki ed. Post-Soviet Central Asia (New York: Tauris Academic Studies, 1998), 105.

Muhammed Salih temelli bozulan ilişkileri onarmak amacıyla 1994 yılında Kerimov, Türkiye'ye ziyaret düzenlemiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Demirel ve Kerimov arasında yapılan görüşmelerin temelini Muhammed Salih'in Türkiye'deki faaliyetleri oluşturmuş, Ek 2'deki gazete görselinde de görüleceği üzere Kerimov'a Salih'in Özbekistan aleyhinde bir eylemde bulunulmayacağına dair güvence verilmiştir.³²⁷

Türkiye tarafından Özbekistan'a verilen söz yerine getirilmiş, Muhammed Salih ülke dışına çıkartılmıştır. İki yıl Oslo'da yaşayan Salih daha sonra Türkiye'ye geri gelmiştir. Salih'in, Türkiye – Özbekistan ilişkilerinin iniş ve çıkışlarına göre birkaç kez Türkiye'ye getirilmesi ve sınır dışı edilmesi söz konusu olmuştur. Ancak 1994 yılında Salih'in ülkeden gönderilmesi Özbekistan – Türkiye ilişkilerine olumlu yansımıştır.

16 Şubat 1999 tarihinde Taşkent'in beş ayrı konumunda patlayan bombalar iki devlet arasındaki ilişkileri yeniden kopma noktasına getirmiştir. Art arda yaşanan beş patlamadan ikincisinin İslam Kerimov'un bir toplantı yapacağı Başbakanlık binasının yanındaki Nadire Begüm Sineması önünde yaşanmış olması³²⁸ da bu patlamaların sadece bir terör eylemi değil aynı zamanda İslam Kerimov'a yönelik bir suikast girişimi olduğunu ortaya koymuştur. Suikast girişiminde adı geçen iki kişinin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı çıkması iki devlet arasındaki ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. Her iki sanık da Türkiye'de yakalanıp 7 Mart 1999 tarihinde Özbekistan'a iade edilmiştir. Sorguda suçlarını itiraf eden iki kişi de aynı yılın şubat ayında Başbakanlıktan çekilmek durumunda kalan Necmettin Erbakan'ın ismini zikretmişlerdir.³²⁹

Rüstem Mamatkulov sorgusunda, Erbakan'ın Özbekistan El Kaidesi olarak da bilinen Hizbut Tahrir terör örgütünün lideri Tahir Yoldaşev'e 2 Temmuz 1997 günü 100 bin dolar para yardımında bulunduğunu ileri sürülmüştür. Erbakan hakkında Ankara DGM tarafından soruşturma açılmıştır. Erbakan, konuyla ilgili sessiz kalmayı tercih etmiştir.³³⁰ Avukatı ise iddiaları yalanlamıştır. Fakat Ek 3'te görüleceği üzere 27 Kasım 1999 tarihinde Hürriyet Gazetesi "Hoca Fena Yakalandı" isimli bir manşetle

³²⁷ Kıs Kerimov'a Güvence Verildi, Hürriyet, 24 Haziran 1994; Kerimov'dan Buzları Kırma Ziyareti, Milliyet, 24 Haziran, 1994; Kerimov Türkiye'de Muhafif İstemiyor, Milliyet, 25 Haziran 1994.

³²⁸ Kerimov'a Suikast Girişimi, Hürriyet, 17 Şubat 1999.

³²⁹ Yazıcı, a.g.e., 74

³³⁰ A.g.e. 75

Erbakan ve İnterpol tarafından aranan Tahir Yoldaş'ın yan yana fotoğrafını yayınlamıştır.³³¹

Yapılan suikast girişiminde Türkiye vatandaşları ve Türk siyasetçilerinin de isminin geçmesiyle beraber iki devlet arasındaki ilişkiler yeniden kopma seviyesine gelmiştir. Bir kez daha Özbekistan'ın iç siyaseti Türk – Özbek ilişkilerine etki etmiştir. Konunun klanlar açısından bir değerlendirmesi yapılacak olursa on sekiz saldırgandan on dört tanesi (onu Andican, dördü Namangan olmak üzere) Fergana bölgesi menşelidir.³³² Yukarıda gerek klanlar gerek hanlıklar bölümünde Fergana'da neden İslamcı bir yönetim anlayışının hâkim olduğu aktarılmıştır. Bu kapsamda Fergana klanının Türkiye'deki İslamcı ideolojiye mensup kişilerle yakınlığının bulunması da olağandır.

Bu olaydan sonra Kerimov, 18 Gülen okulunu kapatma kararı almış ve bu karar neticesinde Türkiye ile yeniden karşı karşıya gelmiştir. Aynı zamanda Türkiye'de öğretim gören 234 öğrenciyi geri çağırmış; Özbekistan Büyükelçisi Umur Apaydın'ı Türkiye'ye geri yollamıştır.³³³ Böylelikle FETÖ'nün mahkûm olduğu ilk ülke Özbekistan olmuştur. O dönem Gülen'in faaliyetlerini Özbekistan kadar güvenlikleştirmeyen Türkiye, Özbekistan'a baskı yapmaya devam etmiştir. Olaydan 17 sene sonra A Haber şunları yazmıştır:³³⁴

“Yine devlet başkanına suikast planlandı, darbeciler başkenti ele geçirmeye çalıştı, hükümet binasında bombalar patladı. Ancak yıl 2016 değil, ülke de Türkiye değildi. FETÖ, okullarının bulunduğu Özbekistan'da, aslında 17 sene önce, Türkiye'de yaptığı darbe girişiminin bir provasını yapmıştı.”

1999 suikastından sonra Kerimov, Rusya'yla yakınlaşmaya başlamıştır. Aynı dönem Rusya'nın içinde bulunduğu Çeçenistan Savaşı, bu durumu kolaylaştırmıştır. Fakat 2000'ler itibariyle özellikle ABD – Özbekistan ilişkilerinin iyileşmeye başlamasıyla beraber Türkiye – Özbekistan ilişkileri de gelişmeye başlamıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem, Türkiye'nin etnik bölücü ve radikal dinci terör örgütleriyle ilgili büyük tecrübelerle sahip olduğunu ve bu tecrübelerini Özbekistan ile paylaşmak istediğini bildirmiştir.³³⁵ Bu kapsamda Özbek özel timlerinin Türkiye'de eğitim görmesi için anlaşılmıştır. Cem, Türkiye'nin Özbekistan konusunda 90'lı yıllarda çok yanlış adımlar attığını da beyan etmiştir.³³⁶

³³¹ Hoca Fena Yakalandı, Hürriyet, 27 Kasım 1999.

³³² Oleg Yakubov, *The Pack of Wolves- The Blood Trial of Terror*, (Moskov: Weche Pub., 2000), 165.

³³³ Özbeklerle Diplomatik Kriz, Hürriyet, 17 Haziran 1999.

³³⁴ FETÖ Özbekistan'a da Saldırmıştı, A Haber, 17 Ağustos 2016.

³³⁵ Turkish Daily News, 15 Ağustos 2000.

³³⁶ Özbekistan'la İlk Flört, Radikal, 3 Ekim 2000.

2000 yılında başlayan Türkiye – Özbekistan yakınlaşması Özbekistan’ın Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi’ne katılmasını sağlayamamış, yakınlaşma sınırlı kalmıştır. Neticede 2005 Andican Olayları’yla beraber de ikili ilişkiler yeniden ve bu sefer çok daha uzun süre kopmuştur.

2005 yılında iki devlet arasındaki ilişkilerin bozulmasının temel nedeni Türkiye’nin Özbekistan’a destek olmaması, Özbekistan’ın güvenlik kaygılarını göz ardı ederek Batı ile birlikte hareket etmesi ve bunun sonucunda da BM’nin Özbekistan’a yönelik eleştiri raporuna imza atması olmuştur.

Bu olaydan 2010’a kadar neredeyse iki aktör arasında hiçbir temas gerçekleşmemiştir. 2010 yılında Kırgızistan’da yaşanan gelişmelerden dolayı Özbekler ve bazı Kırgızlar, Özbekistan’a kaçmak zorunda kalmış ve Türkiye göç hususunda Özbekistan’a yardım teklif etmiştir. Özbekistan bu yardım teklifini reddetmiş ancak Türk Kızılay’ı göçe muhatap olan Fergana’ya 38 tonluk yardım yapmıştır. Eylül 2012’de dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu, New York’ta Özbekistan Dışişleri Bakanı Kamilov ile görüşmüştür. Bu görüşmede 2013 – 2015 yıllarını kapsayacak bir iş birliği planı hazırlanması konusunda anlaşılmıştır.³³⁷ Böylelikle iki devlet arasındaki ilişkiler yeniden gözden geçirilmeye başlanmış ancak Mirziyoyev dönemine kadar beklenen yakınlaşma gerçekleşmemiştir.

Tablo 4.5: 2000 – 2015 Yılları Arasında Özbekistan – Türkiye Cumhuriyeti Dış Ticaret Hacmi Verileri

	ÖZBEKİSTAN’IN TÜRKİYE’YE DIŞSATIMI	ÖZBEKİSTAN’IN TÜRKİYE’DEN DIŞALIMI	TOPLAM TİCARET HACMİ
2000	99 373,3	97 087,7	196.461,00
2001	81 377,5	105 879,7	187.257,20
2002	102 749,2	87 725,0	190.474,20
2003	128 986,1	172 518,8	301.504,90
2004	215 971,2	177 836,6	393.807,80
2005	346 344,3	172 930,6	519.274,90
2006	576 878,6	203 845,2	780.723,80
2007	590 526,7	299 949,9	890.476,60
2008	534 253,6	267 095,4	801.349,00
2009	406 854,2	244 840,6	651.694,80
2010	722 499,9	278 323,1	1.000.823,00

³³⁷ B. Çalışkan, “Orta Asya Raporu Dönüşüm Sürecinde Türk Cumhuriyetleri”, *İNSAMER*, 2018, 21.

2011	910 180,8	364 516,0	1.274.696,80
2012	854 610,7	450 853,6	1.305.464,30
2013	896 838,0	539 483,2	1.436.321,20
2014	966 255,1	412 619,3	1.378.874,40
2015	790 093,2	485 502,2	1.275.595,40

Агентство Статистики, При Президенте Республики Узбекистан (Özbekistan Cumhuriyeti Başkanı Altında İstatistik Ajansı), <https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/merchandise-trade>

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere Türkiye – Özbekistan arasındaki ekonomik ilişkiler diplomatik ve güvenlik kapsamı ilişkilerden diğer ülkelere kıyasla daha az etkilenmiştir. İki devlet arasındaki ticaret hacmi neredeyse her yıl bir önceki yıla nazaran artış göstermiştir.

4.3.5 Özbekistan – AB İlişkileri

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber tüm diğer aktörler gibi AB de yüzünü Orta Asya'ya çevirmiştir. Zira bölgenin enerji kaynakları açısından zengin oluşu özellikle AB içerisindeki iki temel güç olan Almanya ve Fransa'nın, ilgisini çekmiştir. Her iki devletin de bu kapsamdaki amacı ülkelerinin enerji ihtiyaçlarını karşılamaktır.³³⁸

AB, 16 Kasım 1994 yılında Özbekistan ile diplomatik ilişkileri tesis etmiştir. 90'lı yıllarda AB'nin bölgeye en temel yardım programı “Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik Yardım” olan TACIS projesidir. TACIS programı sayesinde AB, kendisine demokrasi istemi gibi nedenlerle kuşkuyla yaklaşan Kerimov ile yakınlaşma fırsatı bulmuş, Kerimov da bu yardımdan faydalanmak için bazı ödünler vermek durumunda kalmıştır.³³⁹

1991 – 2000 yılları arasında AB'nin Özbekistan'a diğer yardımları şu şekilde sıralanabilir:³⁴⁰

- Eğitim Bakanlığının yeniden yapılandırılması,
- Bölgesel projeler (TRACECA, INOGATE),
- Hükümet kurumlarının daha işler hale getirilmesi,
- Sağlık reformu,
- Dünya Ticaret Örgütü'ne üyelik için hazırlanma.

³³⁸ E. A. Urazova, “Social Impact Of Market Reforms İn The Timber Industry Of Khabarovsky Krai”, *Bulletin Of Pnu*, 24 : 1 (2012), 253.

³³⁹ A.g.e., 255

³⁴⁰ Ertan Efegil, “Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikasının Analizi: Proje Bazlı Yaklaşımdan Stratejik İş birliği Anlayışına Geçiş”, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* 16 (2008), 68.

Bunlara ek olarak AB ve Özbekistan arasında 1996 yılında Ortaklık ve İş Birliği Anlaşması (PCA) imzalanmıştır. Ayrıca Taşkent’te 2011 yılında Avrupa Birliği diplomatik temsilciliği açılmıştır.³⁴¹

İki aktör arasındaki ilişkileri etkileyen önemli bir husus da Andican Olayları’dır. Andican Olayları üzerine AB, konuyla ilgili inceleme yapılması için komisyon kurulmasını önermiştir. Fakat Özbekistan bu komisyonu, kendi içişlerine karışma olarak yorumlayarak kesin bir şekilde reddetmiştir. AB ise Kerimov’un bu tepkisi üzerine silah satışı ve vize alımlarında yaptırımlar uygulamaya başlamıştır.³⁴²

Sonuç olarak doğal kaynakların daha çok Hazar’a kıyısı olan devletlerde yoğunlaştığı ve İslam Kerimov’un AB ülkelerince diktatör olarak görüldüğü hesaba katılırsa bağımsızlıktan 2016 yılına kadar AB – Özbekistan ilişkilerinde çok az ilerleme kaydedilmiştir.³⁴³ Daha açık bir biçimde belirtmek gerekirse AB – Özbekistan arasındaki ilişkiler, Mirziyoyev dönemine kadar ekonomi kapsamında minimum geliştirilmiştir. Siyasi ve güvenlik kapsamlı ilişkilerde ise AB, ABD ile beraber hareket ederek konulardan uzak kalmayı tercih etmiştir.

Tablo 4.6: 2000 – 2015 Yılları Arasında Özbekistan – Avrupa Birliği Dış Ticaret Hacmi Verileri

	ÖZBEKİSTAN’IN AB’YE DIŞSATIMI	ÖZBEKİSTAN’IN AB’DEN DIŞALIMI	TOPLAM TİCARET HACMİ
2000	2 311,2	1 523,7	3.834,90
2001	2 193,2	1 771,3	4.386,40
2002	2 007,3	1 427,8	3.435,10
2003	2 426,1	1 606,3	4.032,40
2004	2 896,5	1 879,2	4.775,70
2005	3 212,8	2 232,8	5.445,60
2006	3 446,5	2 519,7	5.966,20
2007	5 415,7	3 711,2	9.126,90
2008	7 864,9	4 949,3	12.814,20
2009	7 964,7	4 685,3	12.650,00

³⁴¹ DEİK, Türkiye-Özbekistan İş Konseyi, Şubat 2019, 4.

³⁴² John C.K. Daly, “The Andijan Disturbances and Their Implications”, Central Asia-Caucasus ANALYST, Haziran 2005, <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/10049-analytical-articles-caci-analyst-2005-6-29-art-10049.html>, [Erişim Tarihi: 30.11.2023]

³⁴³ Anna Matveeva, A New Opening For Eu – Central Asia Relations?, <https://CarnegieEurope.Eu/2023/04/13/New-Opening-For-Eu-Central-Asia-Relations-Pub-89454>, [Erişim Tarihi: 30.11.2023]

2010	7 902,2	4 087,1	11.989,30
2011	8 805,9	5 325,6	14.131,50
2012	7 369,3	5 596,3	12.965,60
2013	6 219,9	5 991,3	12.211,20
2014	4 617,4	6 160,1	10.777,50
2015	4 343,5	5 147,6	9.491,10

Агентство Статистики, При Президенте Республики Узбекистан (Özbekistan Cumhuriyeti Başkanı Altında İstatistik Ajansı), <https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/merchandise-trade>

Tablo 4.6’da da görüldüğü üzere Özbekistan – AB arasındaki dışalım – dışsatım rakamları oldukça düşüktür. Yukarıda aktarılan dört aktör arasında Özbekistan ile ilişkiler bağlamında en düşük veriler AB’ye aittir. Diğer yandan Özbekistan’ın AB ile ilişkilerinin ABD’yle ilişkilerle doğru orantılı bir şekilde artış – azalış göstermesi beklenirken durum böyle olmamıştır. Örneğin 2005 yılından sonra keskin ve devamlı bir azalış söz konusu olmamıştır. Bu dönemde ABD’nin aksine AB, Özbekistan ile olan ilişkilerini tali önemde tutup ekonomik ilişkilerini korumuştur. Diğer yandan belki de tüm aktörler arasında ekonomik ilişkilerin, siyasi ve güvenlik ilişkileriyle bağlantısının en düşük olduğu aktör AB gibi gözükmemektedir. Bunda önemli etkenlerden biri AB’nin bir ulus-devlet aktörü olmaması olabilir.

5. ŞEVKET MİRZİYÖYEV DÖNEMİ ve DEĞİŞEN ÖZBEKİSTAN DIŞ POLİTİKASINDA DENGELEME STRATEJİSİ

Bu bölümün temel amacı 2016 yılında, İslam Kerimov'un ölümüyle beraber Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturan Şevket Mirziyoyev döneminin dış politika davranışını incelemektir. Neo-klasik realizm bağlamında tıpkı Kerimov döneminde olduğu gibi Mirziyoyev dönemi de iç siyaset, lider algısı ve uluslararası sistem kapsamında değerlendirilerek bu üç değişkenin neden olduğu dış politika çıktısı Özbekistan – ABD, Özbekistan – Rusya, Özbekistan – Çin, Özbekistan – Türkiye ve Özbekistan – AB ilişkileri kapsamında değerlendirilecektir.

Özbekistan'ın Mirziyoyev döneminde temel dış politika çıktısı dengeleme stratejisidir. Aşağıda ayrıntılı bir şekilde inceleneceği üzere Mirziyoyev'in dengeleme stratejisi Kerimov'a kıyasla daha etkindir. Ayrıca Kerimov'un güvenlik amacıyla uyguladığı dengeleme stratejisini Mirziyoyev daha çok ekonomik kalkınma ve refahı artırma amacıyla kullanmaktadır.

5.1. Değişen Özbekistan'da İç Siyaset ve Lider Algısı

Mirziyoyev iktidara geldiğinde Kerimov'un temkinli dış politika adımları nedeniyle Özbekistan, dünyanın 134 ülkesiyle diplomatik ilişkiler kurmuş bulunup yabancı ülkelere 35 büyükelçilik, 17 konsolosluk ve 3 daimî temsilciliği mevcuttur.³⁴⁴ 2017 yılından itibaren Özbekistan dış politikasında yeni bir sayfanın açıldığı ve devletin uluslararası arenadaki etkinliğinin yeni bir aşamaya geldiği söylenebilir. Bunun temel nedeni Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev'in yürüttüğü dünyaya açıklık politikası ve yakın komşuları olan Orta Asya ülkeleri ile iş birliğinin yeni bir boyuta taşınmasıdır.³⁴⁵

Özbekistan Cumhuriyeti, ulusal çıkarları temelinde açık, karşılıklı yarar sağlayan ve yapıcı bir dış politika yürütmektedir. Cumhuriyetin modern siyasi seyri, dünyada ve bölgede hızla değişen durumun yanı sıra ülke içindeki büyük çaplı değişikliklere

³⁴⁴ O'zbekiston Respublikasi Tashqi Siyosati, <https://www.uzbekistan.org.ua/uz/o-zbekiston-respublikasi-tashqi-siyosati.html>, [Erişim Tarihi: 5.12.2023]

³⁴⁵ Azizbek Karimov, a.g.e., 139.

dayalı olarak şekillenmektedir. Özbekistan'ın dış siyasi faaliyetlerinin temel amacı devletin bağımsızlığını ve egemenliğini, uluslararası arenadaki yerini ve rolünü güçlendirmektir. Bu temel amaca ek olarak çevresinde bir güvenlik, istikrar ve dostane komşuluk ortamı yaratmak, cumhuriyetin dış ekonomik çıkarlarını aktif olarak desteklemek gibi ara araçlar da sayılabilir.

Özbekistan Cumhurbaşkanı Mirziyoyev dönemindeki temel dış politika önceliği ve ana görevlerinden biri ülkenin katıldığı uluslararası sözleşmeler ve antlaşmalara uymanın yanı sıra 2017-2021 Eylem Stratejisi'nin Özbekistan Cumhuriyeti'nin beş öncelikli kalkınma alanında etkili bir şekilde uygulanmasıdır.³⁴⁶

Özbekistan 2016'ya kadar 100'den fazla uluslararası kuruluşu üye ve 200'den fazla uluslararası çok taraflı anlaşmaya taraf olmuştur. 29 Aralık 2020'de Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mirziyoyev, Âli Meclis'e ve akabinde Özbekistan halkına seslenmiş ve konuşmasında dış politikada bundan daha büyük hedefleri olduğunu belirtmiştir.³⁴⁷ Mirziyoyev, Özbekistan nüfusunun refah ve gelişmişlik düzeyinde tutarlı bir artış sağlamayı en önemli görevi olarak belirlemiş ve bu hususta bir dış politika belirleyeceğini aktarmıştır. Daha açık bir biçimde ifade edecek olursak Mirziyoyev toplumun ve devletin tüm yaşam alanlarında reform ve modernizasyona yönelik geniş çaplı bir programın uygulanması için gerekli koşulları sağlayabilecek etkili bir dış politika yürütme hedefini açıklamıştır. Bu amaçla Mirziyoyev, cumhuriyetin dış politika stratejisinin iyileştirilmesi ve bu alanda güncellenmiş bir faaliyet konseptinin benimsenmesi gerektiğine işaret etmiştir. Aynı zamanda Özbekistan'ın açık, proaktif ve yapıcı dış politikasının tutarlılığının sağlanmasının önemi özellikle vurgulanmıştır.³⁴⁸

5.1.1 Özbekistan'da İç Siyaset (2016 - 2023)

Kerimov sonrası cumhurbaşkanlığı için en güçlü rakip olarak görülen iki kişi Rustam Azimov ve Rustam Inoyatov'dur. Kerimov'un "Özbekistan'da Sovyet dönemi seçkinlerini tutma" modelini izleyen Azimov, 1999'dan beri Özbek hükümetinde Maliye Bakanı olarak ve Inoyatov da 2000'den beri Ulusal Güvenlik Servisi Başkanı

³⁴⁶ Eldor Tulyakov, Action Strategy And Development Strategy: What Are The Differences?, <https://strategy.uz/index.php?news=1475&lang=en>, [Erişim Tarihi: 6.12.2023]

³⁴⁷ Message from the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev to the Oliy Majlis, December 29, 2020, <https://president.uz/en/lists/view/4057>, [Erişim Tarihi: 7.12.2023]

³⁴⁸ Abira Khuseynova, "New Uzbekistan - A New Model Of Foreign Policy", *The USA Journals*, v.3 1.7 (2021), 36. Doi : <https://doi.org/10.37547/tajssei/Volume03Issue07-08>.

olarak yer almaktadır. Ancak beklenmedik bir şekilde ikisi yerine 'genç nesil'in bir parçası olarak tanımlanan Şevket Mirziyoyev cumhurbaşkanı olmuştur ki kendisi Kerimov dönemi Sovyet seçkinlerinden biri değildir.³⁴⁹ Bu sebeple bile Kerimov sonrası dönemde Özbekistan'ın hem dış hem de iç politikasında belli başlı değişimler yaşanması öngörülen bir durumdur. Daha net bir biçimde ifade edecek olursak Özbekistan'ın ilk Cumhurbaşkanı Kerimov, yeni kurulan ülkede güvenlik ve istikrara önem verirken Mirziyoyev güvenliği artık sağlanmış olan Özbekistan'da daha çok geri kalmışlığa dikkat çekerek liberal reformlar başlatmıştır. Uzmanlar Mirziyoyev'in bu hamlesini "ekonomikleştirme" olarak adlandırmaktadır.³⁵⁰

Ekonomik reformların yanı sıra Mirziyoyev'in siyasi reformlar da başlattığı görülmektedir. Her şeyden önce Mirziyoyev, Kerimov tarafından meşrulaştırılan ve devlet yönetimine dahil edilen seçkinlere karşı harekete geçmiştir.³⁵¹ Mirziyoyev cumhurbaşkanı vekili olduktan sonra bölge başkanları, polis şefleri, belediye başkanları ve valiler dahil olmak üzere birçok personeli değiştirmiştir.³⁵²

Mirziyoyev'in diğer önceliklerinden biri de siyasi partilerin rolünün artmasıyla ilgilidir. Her ne kadar kanunlar, siyasi parti faaliyetlerine izin verse de Kerimov döneminde parti faaliyetleri ciddi şekilde sınırlandırılmıştır. Mirziyoyev ise 7 Şubat 2017 tarihinde onayladığı “2017-2021 Özbekistan'ı Geliştirme Eylemler Stratejisi”nde Âli Meclis (Oliy Majlis)'in ve siyasi partilerin rolünü artırmıştır.³⁵³

Özbekistan'da siyasi devlet modelinin otoriter temelleri sarsılmasa da siyasi hayatta belli bir liberalleşme gerçekleşmiştir. Yeni Başkan Ulusal Güvenlik Servisi'nin faaliyetlerini ciddi şekilde kısıtlamıştır. Orduda ve mali kurumlarda, mahkemelerde ve savcılıklarda da tasfiyeler gerçekleşmiştir. Ayrıca önemli sayıda siyasi tutuklu serbest bırakılmış, din, ifade ve basın özgürlüğünün kapsamı genişletilmiş ve sansür sınırlandırılmıştır.³⁵⁴

³⁴⁹ Pamela Blackmon, “After Karimov and Nazarbayev: change in Uzbekistan and Kazakhstan?”, *Central Asian Survey* 40 : 2 (2021), 184. <https://doi.org/10.1080/02634937.2020.1837073>.

³⁵⁰ Р. Махмудов, Внешняя политика современного Узбекистана, (Modern Özbekistan'ın Dış Politikası), Россия и новые государства Евразии, (Rusya ve Avrasya'nın Yeni Devletleri), 2021, 121–134.

³⁵¹ Blackmon, a.g.e., 181

³⁵² A.g.e. 186

³⁵³ Mehmet Seyfettin Erol, “Bağımsızlıktan Günümüze Özbekistan”, Zamanı Aşan Medeniyet Özbekistan Sempozyumu Bildiri Kitabı, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, (2019), 100.

³⁵⁴ Sieradzan, a.g.e., 147.

Ayrıca Şevket Mirziyoyev'in uyguladığı en büyük ekonomik reformlardan biri döviz piyasasında bireysel işlemler üzerindeki yasağı kaldırarak Som'u - Özbek para birimini - "özgürleştirmek" olmuştur. Bu politikanın kaçınılmaz sonucu önceki değerinin yarısından fazlasını kaybeden Som'un devalüasyonu, satın alma gücünün kaybı, vatandaşların tasarruflarının değerinin azalması ve tüketicilerin yoksullaşması olmuştur.³⁵⁵

Mirziyoyev, Özbekistan tarihinin önemli yerlerini ziyaret ederek ve Maliye Bakanlığı da dahil olmak üzere devlet bakanlıklarını yolsuzluk ve kötü yönetimle eleştirerek Özbek vatandaşları arasında destek tabanını oluşturmuştur. Rüstem Azimov önceki Maliye Bakanı olduğu için bu hamlesi dikkat çekicidir. Ruslan Inoyatov de Avusturya'daki ailesine ait olduğu iddia edilen mülklerle ilgili bilgilerin ifşa edilmesinin ardından Ulusal Güvenlik Servisi Şefi görevinden ayrılmıştır. Mirziyoyev, siyasi reformlar adı altında yaklaşık 18 ay içinde rakiplerini marjinalize etmiş, iş dünyasının liderleriyle anlaşmalar yapmış ve Özbek halkı arasında destek oluşturmuştur.³⁵⁶

Bunlara ek olarak Mirziyoyev, kırsal topluluktaki insanların yaşamlarını iyileştirmek için beş temel girişim tasarlamıştır. Bunlar:³⁵⁷

- Kırsal sektöre yatırımın artırılması;
- Çocuk işçiliği sorununu ele almak da dahil olmak üzere işçiler için çalışma koşullarının iyileştirilmesi;
- Aral Denizi'ni eski haline getirmek için girişimler yaratmak;
- Daha uygun fiyatlı ve yeterli konutlar inşa ederek kırsal yaşamı modernize etmek;
- Ticari bankaların küçük ve orta ölçekli işletmelere kredi sağlayabilmesi için yeterli finansman sorununun ele alınması.

Yeni politikaya, İslam Kerimov'un korktuğu sosyal eşitsizliklerin hızla büyümesi eşlik etmektedir. Özbek mal sahibi gruplarına karşı devlet makamlarında uygulanan mevcut sistematik baskı ve tasfiye politikası (örneğin, milyonerlerin düzenli olarak göstermelik yargılanmaları, devlet hazinesi tarafından mülklere el konulması) yerini,

³⁵⁵ A.g.e.

³⁵⁶ Blackmon, a.g.e., 187.

³⁵⁷ A.g.e.

yerli burjuvazi için devlet ayrıcalıkları politikasına bırakmıştır. Eşzamanlı bir otoriter yönetim tarzı olan Mirziyoyev, basında “Özbek Deng Xiaoping”³⁵⁸ adını kazanmıştır. Mirziyoyev’in hamleleri, Kerimov'un cumhurbaşkanlığı döneminde göçe zorlanan ve şimdi yurt dışında yaşayan Özbek kapitalistlerini Özbekistan'a yatırım yapmaya ve hatta Özbekistan'a geri döndürmeye yöneliktir. Ayrıca açıklanan neoliberal reformlar politikası, Özbekistan'da çok zayıf olan işçi hareketinin direnişiyle (tek sendika merkezi Özbekistan Sendikalar Federasyonu'dur) karşılaşmamıştır.³⁵⁹

Bu politika, yabancı sermayenin devlet ekonomisindeki büyük rolü için anlaşma anlamına gelmektedir. Ayrıca yine bu politika, stratejik bir konuma sahip olan Özbekistan’da büyük güçler nüfuz rekabetini pekiştirir niteliktedir. Üçüncü Rönesans olarak da bahsedilen Mirziyoyev döneminin en önemli söylemlerinden biri “Yangi Özbekiston (Yeni Özbekistan)’dır. Şevkat Mirziyoyev, "Yangi Özbekiston" gazetesine verdiği röportajda Üçüncü Rönesans ve Yeni Özbekistan kavramlarının ne anlama geldiğini şu şekilde aktarmıştır:³⁶⁰

“Bu arada ‘yeni’ kelimesinin bizim için özel bir anlamı var. Mesela en eski bayramlarımızdan birinin Nevruz’un Yeni Gün anlamına geldiğini hatırlayalım. Bu kadim bayramla ilgili değer ve gelenekler hayatlarımıza o kadar derinden işlemiş ki halkımızın büyük şair ve düşünürü Alişir Nevai’nin de dediği gibi, ‘Her gece büyük bir gün, her gün Navruz!’”

Mirziyoyev konuşmasının devamında şunları söylemiştir:³⁶¹

"Geçtiğimiz yüzyılın başında vatansever ve milliyetçi dedelerimizin cesurca savaş alanına girerek 'modernleşme', yani yenilenme ve özgürlük, adalet ve eşitlik, aydınlanma ve ulusal kimlik fikirlerini bayraklaştırarak savaş alanına girmelerini hepimiz takdir ediyoruz. Bu soyluların hedefi, cehalet ve gerilik girdabına saplanmış Türkistan halkını dünyevi ilimlerle ve ileri mesleklerle donatmak ve onları evrensel kalkınma yoluna ulaştırmaktı. Ceditçilerin kurdukları yeni okullar, tiyatrolar, kütüphane ve müzeler, gazete ve dergiler, Türkistanlı çocukları yurtdışına okutmak için kurulan yardım dernekleri, halkımızı asırlardır süren uykusuzluktan uyandırmış ve milli kurtuluşa eşsiz bir güç vermiştir. Ülkemizde Bolşevik diktatörlüğünün kurulması ve çarlık sömürge politikasının yeni bir biçimde sürdürülmesi ne yazık ki aydın atalarımızın hedeflerini tam olarak gerçekleştirmelerine izin vermedi. Ancak onların asil hayallerinin halkımızın kanında ve tarihi hafızasında muhafaza edildiğini ve hala hayatta olduğunu söylersek doğruyu söylemiş oluruz.”

Özbekistan’ın ulus inşa sürecinde Ceditçilerin her zaman önemli bir yeri vardır. Ancak Mirziyoyev döneminde Ceditçilere ekstra önem verilmiş ve Ceditçilerin Özbekistan üzerindeki etkisine yapılan atıflar çoğalmıştır. Bu kapsamda belirtmek gerekir ki Cedit

³⁵⁸ The Diplomat, China’s Belt and Road Gets a Central Asian Boost, <https://thediplomat.com/2018/05/chinas-belt-and-road-gets-a-central-asian-boost/>, [Erişim Tarihi: 2.1.2024]

³⁵⁹ Sieradzan, a.g.e., 148

³⁶⁰ Uchinchî Rennessans Nima Degani?, Gazeta.Uz, <https://www.gazeta.uz/oz/2021/08/17/renaissance/>, [Erişim Tarihi: 3.1.2024]

³⁶¹ A.g.e.

hareketinin en temelde iki elzem misyonu bulunmaktadır. Bunlardan ilki modernleşme ikincisiyse Rus Devleti'ne karşı bağımsızlığın kazanılması/korunmasıdır. Mirziyoyev'in Ceditçilere verdiği değer ve kendi dönemini 3. Özbek Rönesansı (2. Özbek Rönesansı Ceditler dönemidir) olarak adlandırması da bu bağlamda değerlendirilebilir.

Cedit hareketinin Özbekistan üzerindeki etkisi, İslam Kerimov döneminde de yadsınamaz. Tüm Orta Asya Devletleri arasında kendi dilini kullanıp Latin alfabesine geçen ilk devletin Özbekistan olması da bu kapsamda düşünülebilir. Daha bağımsızlığın ilk yıllarında, 2 Eylül 1993 tarihinde, Özbekistan'da Latin alfabesine geçilmesine ilişkin yasa kabul edilmiştir. Ancak diğer taraftan bu konudaki adımlar çok yetersiz kalmıştır. Bilhassa devletin resmi yazışmalarında ve önemli belgelerde çoğunlukla Kiril alfabesi kullanılmıştır. Mirziyoyev ise söz konusu bu durumla da mücadele içerisinde girmiştir.

2019 yılında Mirziyoyev, “Özbek Dilinin Bir Devlet Dili Olarak Prestijini ve Statüsünü Genelden Artırmaya Yönelik Tedbirler” hakkındaki kararıyla beraber Bakanlar Kurulu “Devlet Dil Geliştirme Dairesi” kurmuştur. Bu yasayı eğitim alanında da etkin kılma amacıyla lise ve üniversitelerde “Devlet Dilinde Çalışmak (Davlat Tilida Ish Yuritish) dersleri konulmaya başlanmıştır.³⁶² Mevcut durumu iyileştirmek amacıyla 25 Nisan 2020'de Adalet Bakanlığı, çalışmaların devlet dilinde yürütülmesini sağlama konusunda yetkililere sorumluluk yüklenmesini öngören bir yasa tasarısı hazırlamıştır.³⁶³

İlk kez Semerkant Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi bünyesinde akademisyen ve devlet adamlarına yönelik Latince yazma dersleri verilmeye başlanmıştır. Özbek akademisyenler Latince okuyabilse de çoğunluğu yazamamaktadır. Bu nedenle dersler Kiril alfabesiyle işlenmektedir. Bu eğitimlerin temel amacı Rusya'nın Özbekistan'da dil, eğitim ve kültür gibi alanlardaki etkisini kırmak ve Özbekçeyi eski itibarına kavuşturmadır.

Rusya Dışişleri Bakanı Maria Zakharova resmi çevrelerde yaptığı açıklamalarda devlet dilinin önceliğini belirleyen yasa tasarısına sert tepkiler vermiştir. Rusya

³⁶² Medihanur Argalı, Özbekistan'da Neo-Cedit Hareketi mi Doğuyor? ORASAM Analiz, Mayıs 2023, No.4

³⁶³ Reja: Davlat Tilida Ish Yuritish Fanining Maqsad va Vazifalari, <https://kompy.info/reja-davlat-tilida-ish-yuritish-fanining-maqsad-va-vazifalari.html>, [Erişim Tarihi: 4.1.2024]

Dışışleri Bakanı konuşmasında, Özbekistan'daki resmi ofislerde Rusça dilinin kullanılmasının sürdürülmesinin, Rusya'da eğitim almayı veya çalışmayı seçen vatandaşların çıkarlarına tamamen uygun olduğunu belirtmiştir. Zakharova'nın bu tepkisine Özbek tarafı şu şekilde yanıt vermiştir:³⁶⁴

“Ne yazık ki Maria Zakharova bu sözlere herhangi bir kanıt sunamadı ve sunamayacak. Bu yasa tasarısı, Özbekistan'da yaşayan diğer milletlerin temsilcileri de dahil olmak üzere halkımızın büyük bir kısmı tarafından aktif olarak destekleniyor ve iyileştirilmesi için yüzlerce öneride bulunuluyor.”

Mirziyoyev döneminde iç politikanın dizaynı ve dış politikaya etkisinde Ceditçiliğe verilen önemin bir diğer örneği ise 31 Ağustos 2022 yılında yaşanmıştır. 31 yıl sonra ilk kez, bağımsızlık kutlamaları sırasında, Ceditçiler anılmış ve “Ne Oldu Sana Güzel Türkistan” şarkısı söylenmiştir. “Ne Oldu Sana Güzel Türkistan” şiiri Sovyet döneminde 1938 represyonunda katledilen Ceditçi kimliği ile de tanınan Türkistan şairi Süleyman Çolpan'a aittir. Bu bağlamda bu tören önemli bir sembolik anlam taşımaktadır. Bağımsızlığından beri Özbekistan'da ilk kez bu kadar açık bir biçimde Rus karşıtlığı gösterilmiş, Rus karşıtlığının sembolü olan ve Rus emperyalizmine karşı mücadele veren tüm Cedit liderleri anılmıştır. Birçok bölge uzmanı bu durumu Rusya – Ukrayna Savaşı nedeniyle Rusya'nın bölgede güç ve prestij kaybına bağlamıştır. Dış politika açısından bu doğru bir yorum olarak kabul edilebilir fakat bununla beraber iç politik anlamda da Özbekistan'da Mirziyoyev dönemi ile başlayan ve günden güne artan yeni ve milli bir uyanış söz konusudur.

5.1.2 Şevket Mirziyoyev'in Liderlik Özellikleri

Ölümü bir hafta boyunca duyurulmayan Kerimov'un yerine geçici olarak dönemin Başbakanı Şevket Mirziyoyev'in geçmesi kararlaştırılmıştır. Geçici devlet başkanı Mirziyoyev, 1957 yılında tıpkı selefi Kerimov gibi Semerkant klanına dahil olan Cizzak'ta doğmuştur. Diğer bir ifadeyle tıpkı Kerimov gibi Mirziyoyev de modern Özbekistan'a hâkim olan Semerkant klanının temsilcilerinden sayılabilir.³⁶⁵

Mirziyoyev ailesi Özbek kökenli olmakla birlikte Tacikistan'dan Özbekistan'a gelmişlerdir. Şevket Mirziyoyev, Taşkent Sulama ve Arazi Islahı Enstitüsü'nde okumuş ve o yıllarda devlet meselelerine ilgi duymaya başlamıştır. Gençlik yıllarında Komsomol Teşkilatı'na giren Mirziyoyev, parti içerisinde kendisini kanıtlamış ve

³⁶⁴ Eldor Tulyakov: Zaxarovaning O'zbekistonda davlat tilida ish yuritish to'g'risidagi qonun loyihasiga bildirgan fikrlari asossiz, <https://strategy.uz/index.php?news=979&lang=uz>, [Erişim Tarihi: 4.1.2024]

³⁶⁵ Anatolii Petraszcuk, “Russian Vector In Foreign Policy Of Uzbekistan During The Presidency Of Sh. Mirziyoyev”, *Central Asia And The Caucasus*, 23:1 (2022), 5231. DOI: <https://doi.org/10.37178/ca-c.23.2.009>.

yükselmeye başlamıştır. 1990 yılında, bağımsızlık kazanılmasından hemen önce, Özbekistan Yüksek Sovyeti'ne vekil olarak girmiştir. Bu yıllarda Kerimov tarafından keşfedilmiş ve siyaset içerisinde hızla yükselmeye başlamıştır.³⁶⁶

1992 yılında Mirziyoyev, Taşkent – Mirza Uluğ Bey ilçe Başkanı, 1996 yılında Cizzak Bölgesi valisi olmuş, 2001 yılındaysa Semerkant Genel Valisi olarak atanmıştır. İki yıl sonra da Özbekistan Başbakanı olan Mirziyoyev, Kerimov'un öldüğü tarihe kadar bu görevde kalmış ve Kerimov'a en yakın insan olarak siyasi varlığını sürdürmüştür. Diğer yandan Kerimov ölene kadar Mirziyoyev vasat ve gelecek vaat etmeyen bir siyasetçi olarak görülmüş ve belki de Kerimov'un güvenini bu şekilde kazanmıştır. Kerimov'un ölümünden sonra vekaleten Cumhurbaşkanlığı görevini üstlenen Mirziyoyev, üç ay sonra yapılan seçimlerde oyların %88.6'sını alarak Cumhurbaşkanı seçilmiştir.³⁶⁷

2003'ten 2016'ya kadar Özbekistan Başbakanı olduğu için siyasette büyük deneyime sahip olduğunu belirtmekte fayda var. Diğer taraftan Özbekistan'ın iç özelliklerini göz önünde bulunduran çoğu uzman yargı sistemi, Anayasa, partiler, parlamento, kitle iletişim araçları gibi modern kurumların burada dekoratif bir rol oynadığı konusunda hemfikirdir. Güç, başkanın ve yakın çevresinin elinde toplanmıştır.³⁶⁸ Özbekistan'ın seçkinleri, yani başkanın yakın çevresi, - Semerkant-Buhara, Taşkent, Fergana ve Cizzak klanları – tıpkı Kerimov'a olduğu gibi Mirziyoyev'e de desteklerini sunmuştur.³⁶⁹ Fakat yeni lider, Özbekistan'ı liberalleştirme yolunu izlemiş: Kerimov dönemindeki siyasi tutukluların çoğunu hapishanelerden salıvermiş; Özbek medyasında yetkililerin temkinli eleştirileri mümkün hale gelmiştir.³⁷⁰ Hatırlatmak gerekir ki Kerimov cumhurbaşkanlığı sırasında bu tür değişiklikler tamamen imkansızdır.

Kerimov ve Kerimov'un yakın çevresinin desteğini alan Mirziyoyev'in bazı alanlarda Kerimov'unkilere zıt politikalar ürettiği söylenebilir. Bunun en temel örneklerinden

³⁶⁶ Ahmet Kanlıdere, "Özbekistan Cumhuriyeti", ed. Ahmet Kanlıdere ve İlyas Kemaloğlu, *Bağımsız Türk Cumhuriyetleri*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2023), 146.

³⁶⁷ A.g.e., 147

³⁶⁸ Bazyleva, a.g.e., 79.

³⁶⁹ B. Rezvani, "Understanding and Explaining the Kyrgyz-Uzbek interethnic conflict in Southern Kyrgyzstan", *Anthropology of the Middle East*, 8: 2 (2013), 74. DOI: <https://doi.org/10.3167/ame.2013.080205>.

³⁷⁰ R. Shafer and E. Freedman, "Obstacles to the Professionalization of Mass Media in Post-Soviet Central Asia: A Case Study of Uzbekistan", *Journalism Studies*, 4: 1 (2003), 98. DOI: <https://doi.org/10.1080/14616700306495>.

biri de Mirziyoyev'in ilk iki uluslararası seyahatini Türkmenistan (6-7 Mart 2017) ve Kazakistan'a (22-23 Mart 2017) yapmasıdır. Bu geziler, yeni liderin Özbekistan'ın komşularıyla Kerimov döneminde bozulan ilişkileri normalleştirme niyetini göstermektedir.³⁷¹ Diğer yandan Mirziyoyev, Aralık 2019 tarihinde yapılan Parlamento seçimlerine kadar Kerimov'un seçmiş olduğu parlamento ile yola devam etmek durumunda kalsa da yeni seçimlerle beraber eski parlamentonun dörtte üçünü değiştirmiştir. Böylece yenilenen Parlamento ile beraber Mirziyoyev'in eli daha da güçlenmiştir.³⁷² Bu bağlamda hem Özbekistan'da hem de dünyada önemli bir tartışma başlamıştır: Mirziyoyev, selefi Kerimov'un politikalarını devam ettirecek mi yoksa Özbekistan'da değişim mi başlayacak?

Mirziyoyev, dış ekonomik iş birliğini güçlendirme, komşularla kavgalarını sona erdirmeye, seyahat kısıtlamalarını hafifletme ve Orta Asya dayanışmasını temel bir dış politika hedefi haline getirme gibi önemli yeni politika girişimleriyle Kerimov'dan farklı yol izleyeceği sinyalini vermiştir. Bu bakımdan birçok bilim insanı hem bölge içi hem de uluslararası düzeyde derin dış politika değişikliklerinin meydana geleceği ve Özbekistan'ın çok vektörlü dış politikasını güçlendirdiğini öne sürmüştür.³⁷³ Diğer bir deyişle Mirziyoyev'in komşularla ilişkileri iyileştirme girişimlerini ve bu anlamda bir dış politika önceliği olarak Orta Asya'ya özel olarak odaklanmasını Kerimov dönemi dış politikasından bariz bir sapma olarak gören çalışmalar, literatürde baskındır.

Bu bağlamda bazı uzmanlar analitik makalelerinde Mirziyoyev'in Orta Asya'yı ana dış politika önceliği olarak tanımlamasını, bölgesel angajman politikasını ve aktif çok taraflı diplomasiyi büyük/temel dış politika değişiklikleri olarak izlemesini değerlendirirken bir başka grup bilim insanı ise Özbekistan önceliklerinin değişmediğini öne sürmüştür. Onlara göre Mirziyoyev, akademisyen kişiliği sayesinde hem Özbekistan'ın potansiyelini ortaya çıkarmış hem de bu ülkeyi Orta Asya'nın en kalabalık ülkesine yakışır bir şekilde bölgesel bir lider ve aktif bir uluslararası oyuncu haline getirmiştir.³⁷⁴ Daha açık bir şekilde ifade edecek olursak literatürde kabul gören ikinci görüşe göre Mirziyoyev döneminde Özbekistan'ın dış politika yaklaşımında bazı

³⁷¹ Petraszcuk, a.g.e., 5232

³⁷² Kanlıdere, *Özbekistan Cumhuriyeti*, 146.

³⁷³ Catherine Poujol, "International Relations In Central Asia: A Focus On Foreign Policies", eds. Jeroen Van den Bosch, Adrien Fauve and Bruno De Cordier, *European Handbook of Central Asian Studies: History, Politics and Societies*, (Stuttgart: Ibidem: 2021), 726.

³⁷⁴ Toktogulov, a.g.e., 50

değişiklikler olsa da Kerimov'un oluşturduğu temel dış politika stratejisini sürdürdüğü öne sürülmektedir.

Mirziyoyev'in, Kerimov'un kurduğu sistemin ayrılmaz bir parçası olduğunun altını çizen bazı bilim insanları, Mirziyoyev'in bugüne kadarki ılımlı liderliğini, seçim öncesi ortama ve koltuğunu garantileme isteğine dayandırmaktadır. Zamanında Muhammed Salih'in oluşturduğu muhalif kesim başta olmak üzere birçok kişi de Mirziyoyev'in kişiliği ve liderlik tarzı açısından Kerimov'a benzediğini düşünmektedir. Hatta kimi söylentilere göre bölge valiliği ve sonrasında başbakanlık yaptığı dönemlerde Mirziyoyev, Kerimov'dan bile daha sert önlemler almıştır.³⁷⁵ Mirziyoyev ise bu söylentilere karşı şu şekilde yanıt vermiştir.³⁷⁶

“Bir zamanlar belediye başkanı olarak çalıştım. O zamanın şartları şimdiki imkanlarla karşılaştırılmaz. Birçok konuda elimiz ayağımız bağlıydı, her şeyi tepedekilerin emirlerine göre yapmak zorundaydık. En kötüsü, alt kademelerin sorunlarına ilişkin kararlar, köylerde yaşayan insanların acılarından ve kaygılarından tamamen uzak, serin ofislerinde oturan üst makamlar tarafından veriliyordu.”

Lider özellikleri bağlamında Mirziyoyev'in, Kerimov'a nazaran daha ılımlı bir liderlik örneği sunduğu aşıkardır. Bunu hem söylemlerinde hem de şu ana kadar olan eylemlerinde göstermiştir. Daha ılımlı bir liderlik özelliği göstermesine ek olarak yukarıda da aktarıldığı üzere Cedit kimliğine önem atfetmekte ve kendi dönemini Ceditlerin devamı niteliğinde “3. Rönesans” olarak sunmaktadır. Cedit kimliğine bu denli önem atfeden Mirziyoyev, öncülü Kerimov'un aksine tıpkı Ceditçiler gibi Türkistan kimliğine ve Kerimov döneminde bozulan diğer Türkistan devletleriyle ilişkileri iyileştirmeye özen göstermektedir. Mirziyoyev'in şahsi fikrinin bu yönde olduğunu daha liderliğinin ilk yıllarındaki şu sözlerden de çıkartabiliriz:³⁷⁷

“Komşularımızla rekabet etmeyeceğiz, iş birliğine odaklanacağız. Tekrar ediyorum, komşularımızla rekabet etmeyeceğiz, karşılıklı yarar sağlayan iş birliğini daha da geliştireceğiz. Komşularımızın başarısı bizim başarımızdır. Onların huzurlu ve müreffeh bir yaşam sürmelerini, tüm bölgemizde barış ve istikrarın korunmasının teminatı olarak kabul ediyoruz.”

Bu bağlamda Mirziyoyev, Orta Asya ülkeleriyle dostane, yakın komşuluk ve karşılıklı yarar sağlayan ilişkilerin geliştirilmesi ve güçlendirilmesini ana öncelikli dış politika

³⁷⁵ Saif İslam, Shavkat Mirziyoyev's First 50 Days in Power: Where is Uzbekistan Heading?, GSI, <https://gsi.s-rminform.com/articles/shavkat-mirziyoyevs-first-50-days-in-power-where-is-uzbekistan-heading>, [Erişim Tarihi: 5.1.2024]

³⁷⁶ Prezident: Doimo insonlar tashvishi va muammolarini o'ylab yashash har qanday rahbar uchun muqaddas vazifa bo'lishi shart, UzReport, <https://uzreport.news/politics/prezident-doimo-insonlar-tashvishi-va-muammolarini-o'ylab-yashash-har-qanday-rahbar-uchun-m>, [Erişim Tarihi: 5.1.2024]

³⁷⁷ Шавкат Мирзиёев Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан биргаликда қурамыз, (Бүyük geleceğimizi cesur ve asil halkımızla birlikte inşa edeceğiz.),- Ташкент: Ўзбекистон, 2017.- Б.8

yönü olarak tanımlamıştır. Özbekistan'ın dış politikasında Orta Asya'yı öncelikli yön olarak görmeye teşvik eden bölge ülkelerine özgü ortak unsurlar arasında şunlar sıralanabilir:³⁷⁸

- Bölge ülkelerinin coğrafi konumu ve özellikle Özbekistan'ın bölgenin merkezinde yer alması ve hepsiyle sınır komşusu olması;
- Ulusal, kültürel, dini ve sosyo-ekonomik değerlerin benzerliği ve yakınlığı;
- Genel ulaşım ve enerji iletişiminin mevcudiyeti;
- Bölgedeki su kaynaklarının karşılıklı rasyonel dağılımı;
- Bölgede çevre, güvenlik ve istikrar konularının geliştirilmesi.

Tüm bunlardan çıkarılacağı üzere Kerimov'un Özbek tipi demokrasi ve sosyalizm gibi düşünce sistemlerine karşın Mirziyoyev daha liberal ve milliyetçi bir çizgidedir. Genç kuşağa mensup olması nedeniyle de yeniliklere daha fazla açıktır. Kerimov'un son zamanlarda ilan etmiş olduğu reformlara karşın Mirziyoyev şu cümleleri söyleyerek reformları derinleştirme isteğini göstermiştir:³⁷⁹

“Ne yazık ki bugün, reformların etkinliği üzerine yasaların etkisi yeterince hissedilmemekte; toplumsal ilişkilerin doğrudan düzenlenmesindeki rolü düşük kalmaktadır. İşlerin bu durumda olması, vatandaşın, girişimcilerin, yabancı yatırımcıların ülkenin yasama sistemine karşı güveninin zedelenmesine neden olabileceğini unutmamamız lazım.”

Yine aynı konuşmasının devamında Özbekistan Devlet Başkanı, daha önce Kerimov'un neredeyse hiç değinmediği bir konuya değinerek şu cümleleri sarf etmiştir:³⁸⁰

“Hepimiz, insan çıkarları için ekonominin yüksek hızla gelişmesinin ne kadar önemli olduğunu gayet iyi anlamaktayız. (...) İstihdam sorununun giderilmesi için turizmin geniş olanaklarını kullanmamız gerekmektedir. Bu amaçla yakın zamanda oluşturulan Turizm Geliştirme Devlet Komitesi, kendi araçlarını ve yabancı yatırımlarını, uluslararası standartlara karşılık gelen ilgili alt yapının gelişimine yönlendirmelidir. Ülkemizin yatırım politikasının güçlendirilmesi konusuna öncelik vereceğiz. Yurt dışındaki diplomatik temsilciliklerimizin yabancı yatırımcıları ve çağdaş teknolojileri ülkemizin ekonomisine çekmesi konusunda ciddi bir çalışmanın yapılması gerekmektedir. Bunun için Dışişleri Bakanlığı faaliyetlerinin iyileştirilmesi gerekir. Yabancı ülkelerde bulunan büyükelçilerimiz, siyasi konuların yanı sıra yatırımların ülkemize çekilmesi konusunda da meşgul olmalıdır.”

Kerimov, Mearsheimer'in tanımlamasıyla “korku tellallığı” yapması nedeniyle turizm ve dış yatırım gibi konulara oldukça mesafeli bir tutum sergilemiştir. Zira bu tarz eylemlerin ülkeyi dış müdahaleye açacağına inanmış ve halkı da buna inandırmıştır.

³⁷⁸ Karimov, a.g.e., 141.

³⁷⁹ Şevket Mirziyoyev, *Büyük Geleceğimizi Mert ve Cömert Halkımızla Beraber İnşa Edeceğiz*, haz. Ahmet Yılmaz ve Turajon Rauf, (Ankara: Büyük Anadolu Medya Grup, 2021) s.7

³⁸⁰ A.g.e., 18

Mirziyoyev ise şu ana kadar henüz korku tellallığına başvurmamıştır. “Milliyetçi efsaneler”se tıpkı Kerimov döneminde olduğu gibi Mirziyoyev döneminde de sıkça kullanılmıştır. Mirziyoyev’in milliyetçi efsaneleri kullanmasının en önemli örneği de Ceditçilere verilen değerdir. Stephan Van Evera’nın bahsettiği milliyetçi efsaneleri oluşturan “kendini yüceltme”, “kendini aklama” ve “ötekini kötüleme” eylemlerini³⁸¹ Mirziyoyev, Ceditçiler üzerinden gerçekleştirmekte ve “öteki”yi de Rusya oluşturmaktadır.

Henry Kissinger “Liderlik” isimli eserinde lider özelliklerini belli başlı liderler üzerinden incelerken Denge Stratejisini Richard Nixon üzerinden anlatmıştır. Kissinger Nixon’un dış politikasındaki denge unsurunu şu şekilde açıklamıştır:³⁸²

“Nixon dış politikası, düşmanlara karşı iki katmanlı bir yaklaşımı öne çıkarıyordu. Bu katmanlardan biri Amerika’nın gücünü ve müttefiklerini güçlendirmektir. Diğeriye “müzakereler devri” yoluyla Sovyetler Birliği ve Çin gibi hasımlarıyla birlikte sürekli bir diyalogu korumaktır.”

Mirziyoyev’in liderlik özelliği de benzer şekilde dengeleme üzerine bir dış politika üretilmesine neden olmuştur. Zira tıpkı Nixon gibi Mirziyoyev de müzakereleri genel dış politika stratejilerinin bir aracı olarak görmektedir. Mirziyoyev diplomasiyi dengeleme stratejisi bağlamında düşmanlıkları bir kenara koyarak karşılıklı çıkar ve kazanç sağlamak için araçsallaştırmıştır. Bunun en önemli göstergeleri komşu ülkelerle bozulan ilişkilerin düzeltilmesi ve uzun süredir devam eden sınır anlaşmazlıklarının çözülmesidir. Ayrıca akademisyen kimliğinin de etkisiyle Kerimov döneminde, bilhassa ekonomik açıdan doğru analizler yapmış olması nedeniyle AB, ABD gibi önemli uluslararası aktörlerle temasa geçmiş, öteki olan Rusya ile yakın iş birliğine devam etmiş, Türk Devletleri Teşkilatı’na girmiş ve Çin Kissinger ile ekonomik ilişkilerine özen göstermiştir.

Mirziyoyev’in ılımlı liderlik özelliği göstermesi ve dengeleme stratejisiyle hareket ederek müzakereler başta olmak üzere çeşitli diplomatik faaliyetler yürütmesinin önemli kazanımlarından biri de Afganistan ile ilgilidir. Mirziyoyev, ABD’nin Afganistan’dan çekilmesi ve akabinde Taliban’ın Afganistan’da iktidara yürümesi gibi çalkantılı bir dönemde iktidara gelmiş, Afganistan meselesini ekonomikleştirerek

³⁸¹ Stephan Van Evera, “Hypotheses on Nationalism and War”, *International Security*, 18: 4 (1994), 27.

³⁸² Henry Kissinger, *Liderlik & Dünya Stratejisiyle İlgili Altı Ders*, çev. Ebru Kılıç, (Ankara: Runik Kitap, 2023), 199.

ülkesine yatırım çekmeyi amaçlamış ve Özbekistan dış politikasını bu kapsamda dönüştürmüştür.

Mirziyoyev, Kerimov döneminde güvenlikleştirilen ve bu kapsamda uzak durulan Afganistan meselesinde barışı tesis eden aktör olmak için müzakereler düzenlemeye başlamıştır. 2018 yılında Taşkent'te Mirziyoyev'in inisiyatifiyle "Barış Süreci, Güvenlik İş birliği ve Bölgesel Etkileşim" Konferansı düzenlenmiştir.³⁸³ Daha Taliban iktidarı ele geçirmeden önce düzenlenen bu konferansta merkezi hükümet ile başta Taliban olmak üzere silahlı muhalefetin ana güçleri arasında önkoşul olmaksızın doğrudan bir diyalog başlatılmasının gerekli olduğu, Özbekistan tarafından vurgulanmıştır. Söz konusu konferans 19 yıl sonra, Özbekistan'ın, Afganistan sorunuyla ilgilendiği ilk konferanstır.

Görüldüğü üzere Mirziyoyev'in liderlik anlayışı Kerimov'a göre çok daha soft ve ılımlıdır. Kerimov'un genel çatışmacı liderlik özelliğinin karşısında Mirziyoyev müzakerelere önem veren, ulusal ve uluslararası sorunları diyalog yoluyla çözmeye çalışan bir liderdir. Kerimov, Özbekistan'ı ilgilendiren sorunlara daha güvenlik merkezli yaklaşırken Mirziyoyev sorunları ekonomik kazanç elde etmek için araçsallaştırmakta ve halkın ekonomik sorunlarıyla daha yakından ilgilenmektedir. Bu kapsamda daha halkçı bir lider olduğu analizi de yapılabilir.

5.2. Uluslararası Sistem

Mirziyoyev'in iktidara geldiği tarihten günümüze kadar uluslararası sistemde Özbekistan dış politikasına etki eden üç önemli gelişme yaşanmıştır. Bunlardan ilki ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi ve Taliban'ın Afganistan'da iktidara yürümesidir. İkincisi Şubat 2022'de Ukrayna'nın Rusya tarafından işgal edilmesi ve günümüze kadar süregelen bir savaşa sürüklenmesidir. Son olarak Azerbaycan – Ermenistan arasında başlayan 2. Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin gösterdiği etkinlik nedeniyle Ankara'nın Türk Dünyası'nda prestijinin artmasıdır. Bu üç önemli olaya ek olarak pandemi sürecinin başlamasıyla beraber başlayan ekonomik sorunlar, Kırgız – Tacik Çatışmaları, Çin ve ABD arasında devam eden çevreleme stratejileri, AB'nin Orta Asya'ya artan ilgisi gibi faktörler de Özbekistan dış politikasına etki etmiştir.

³⁸³ Mehmet Seyfettin Erol, Küresel Jeopolitik Bağlamında Afganistan'ın Güvenliği ve Taşkent Konferansı: <https://ankasam.org/kuresel-jeopolitik-baglaminda-afganistanin-guvenligi-ve-taskent-konferansi/>, [Erişim Tarihi: 20.1.2024]

ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi ve Taliban'ın iktidara gelişinin Özbekistan üzerindeki etkilerini daha açık bir şekilde ifade edecek olursak Afganistan, Özbekistan'ın sınır komşusu olmakla beraber Afganistan'da yaşanabilecek olumsuzluklar Özbekistan'ı doğrudan etkilemiştir. Zira bağımsızlığını kazandığı ilk yıllardan itibaren Özbekistan, Afganistan'dan uyuşturucu kaçakçılığı, silah ticareti ve terörizm gibi tehditlere maruz kalmıştır. Afganistan meselesini barışçıl yollarla çözmek için bazı girişimlerde bulunulsa da Kerimov döneminde, birçok mesele gibi Afganistan da güvenlikleştirilmiş ve konudan olabildiğince uzak durulmaya çalışılmıştır.³⁸⁴

Mirziyoyev selefinin aksine daha iktidarının ilk yıllarında Afganistan meselesine büyük önem göstermiş ve bu meselenin çözülmesiyle ilgili temel aktör olmayı hedeflemiştir. Mirziyoyev'in iktidarının ilk döneminde karşılaştığı en önemli sorunlardan biri Şubat 2020'de ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi ve böylelikle Afganistan'da bir güç boşluğunun meydana gelmesi olmuştur. Gerçekten de tam bu dönem yani 2016-2021 arası, Afganistan'daki askeri-politik istikrarsızlıktaki artışla karakterize edilmektedir. Örneğin Birleşmiş Milletler Afganistan Yardım Misyonu (UNAMA) ve BM İnsan Hakları Ofisi'ne göre 2018'de 3.804 sivil öldürülmüş ve 927'si çocuk olmak üzere 7.189 sivil yaralanmıştır. Verilen kayıpların %63'ünün nedeni hükümet karşıtı güçlerin eylemleridir.³⁸⁵

Bu bağlamda yukarıda da aktarıldığı üzere Özbekistan, Afganistan ile uzun yıllardır devam eden güvenlik probleminin nihayete ermesi amacıyla inisiyatif olarak 2018 yılında Taşkent'te "Barış Süreci, Güvenlik İş birliği ve Bölgesel Etkileşim" isimli bir uluslararası konferans düzenlemiştir. Taşkent konferansı sonrasında ABD ile Taliban, Özbekistan dahil birçok küresel ve bölgesel oyuncunun katılımı ve desteğiyle 2020 yılında Doha'da "Afganistan'a Barış Getirilmesi Anlaşması"nı imzalamıştır.³⁸⁶ Özbek dış politikası başarılı olmuş, uluslararası sistem Özbekistan dış politikasına etki etmiş ve karşılığında Özbekistan dış politikası da uluslararası sistemde etkili olmuştur.

³⁸⁴ Elena Izteleuova, The Afghan Issue on the Agendas of Uzbekistan and Kazakhstan, CABAR, <https://cabar.asia/en/the-afghan-issue-on-the-agendas-of-uzbekistan-and-kazakhstan>, [Erişim Tarihi: 17.1.2024]

³⁸⁵ The UN, Protection Of Civilians In Arm Conflict Annual Report: <https://unama.unmissions.org/civilian-deaths-afghan-conflict-2018-highest-recorded-level-%E2%80%93-un-report>, [Erişim Tarihi: 17.1.2024]

³⁸⁶ BBC, US and Taliban Sign Deal to End 18-Year Afghan War, <https://www.bbc.com/news/world-asia-51689443>, [Erişim Tarihi: 17.1.2024]

Özbekistan'ın bir diğer proaktif politikası Afganistan'ın da katılımıyla Orta Asya ve Güney Asya arasında sağlanacak bir iş birliği temeli oluşturmaya yönelik girişimin teşvikidir. Bu stratejinin itici gücü, 15-16 Temmuz 2021'de Taşkent'te düzenlenen uluslararası “Orta ve Güney Asya: Bölgesel Bağlantı Konferansı”dır. Bu kapsamda Taşkent, kargo taşımacılığı için bir katalizör olarak Orta Asya, Güney Asya, BDT ülkeleri, Avrupa, Güneydoğu Asya ve Çin'den gelen kargoların taşınacağı Termez-Mezar-ı-Sharif-Kabil-Peşaver demiryolunun inşası için bir proje önermiştir.³⁸⁷ İki bölge arasındaki iş birliğinin genişletilmesinin Avrasya'daki genel güvenlik sistemi üzerinde olumlu bir etkiye sahip olması beklenmektedir. Diğer bir değişle iki bölge arasında gelişen ekonomik ilişkiler, kültürel ve insani bağların da gelişmesine katkı sağlayacaktır.

15 Ağustos 2021 tarihinde Taliban'ın iktidarı da Taşkent'in bu yeni Özbekistan politikasını değiştirmemiştir. Bilakis Mirziyoyev bu krizi fırsata çevirecek hamleler yapmaya başlamıştır. 23 Ağustos'ta Dünya Bankası'nın Afganistan'daki projelerine sağlanan fonlar durdurulmuştur.³⁸⁸ Ayrıca Kabil'de çalışan sadece birkaç ATM kaldığı için insanlar saatlerce kuyruklarda beklemiştir. Tüm bunlara ek olarak Afgan para biriminin piyasa döviz kuru önemli ölçüde düşmüştür.³⁸⁹ Tam da böyle bir atmosferde, 17 Eylül'de ŞİÖ ülkelerinin Devlet Başkanları Konseyi'nin Duşanbe'deki toplantısında Mirziyoyev, Afgan devletinin yabancı bankalardaki varlıklarının dondurulmasının kaldırılmasını önermiştir.³⁹⁰

Özbekistan ile Afganistan arasındaki ekonomik ilişkiler 2016 yılından itibaren iyileşmeye devam etmektedir. 2016 yılından 2022 yılına kadar olan veriler aşağıdaki gibidir:

³⁸⁷ Podrobno, Uzbekistan не только приспосабливается к новой международной среде, но и сам открывает окна возможностей для формирования новой реальности, (Beklenmedik Bir Şekilde, Yeni Bir Şekilde, Yeni Bir Gerçeklik Oluşumu İçin Bir Fırsat Penceresi De Açar), <https://www.podrobno.uz/cat/obchestvo/uzbekistan-ne-tolko-prisposablivaetsya-knovoy-mezhdunarodnoy-srede-no-i-sam-otkryvaet-okna-vozmozhn/>, [Erişim Tarihi: 17.1.2024]

³⁸⁸ Kommersant, Всемирный банк приостановил поддержку проектов в Афганистане, (Dünya Bankası Afganistan'daki Projelere Desteğini Askıya aldı) <https://www.kommersant.ru/doc/4957193>, [Erişim Tarihi: 17.1.2024]

³⁸⁹ AA, People throng banks in Kabul, pressing to get cash: <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/people-throng-banks-in-kabul-pressing-to-get-cash/2353880>, [Erişim Tarihi: 17.1.2024]

³⁹⁰ Gazeta.Uz. (2021). Шавкат Мирзиёев призвал ШОС к диалогу с новой властью в Афганистане: <https://www.gazeta.uz/ru/2021/09/17/sco-president/>, [Erişim Tarihi: 18.1.2024]

Tablo 5.1: 2016 – 2022 Yılları Arasında Özbekistan – Afganistan Dış Ticaret Hacmi Verileri

YILLAR (BİN DOLAR)	ÖZBEKİSTAN'IN AFGANİSTAN'A DIŞSATIMI	ÖZBEKİSTAN'IN AFGANİSTAN'DAN DIŞALIMI	TOPLAM TİCARET HACMİ
2016	517.261,3	2.459,7	519.721,0
2017	615.606,6	2.201,6	617.808,2
2018	602.503,1	2.099,0	604.602,1
2019	616.959,9	2.981,5	619.941,4
2020	776.737,5	2.318,8	779.056,3
2021	667.484,3	6.191,9	673.676,2
2022	750.708,3	9.345,1	760.053,4

Агентство Статистики, При Президенте Республики Узбекистан (Özbekistan Cumhuriyeti Başkanı Altında İstatistik Ajansı), <https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/merchandise-trade>

Özbekistan'ın dış politikasını etkileyen önemli bir diğer kırılma noktası ise Rusya'nın Ukrayna'yı işgal süreciyle başlayan savaştır. Rusya ile yakın güvenlik bağlarına rağmen Özbekistan Rusya'nın Ukrayna'daki saldırganlığını desteklemekten kaçınmıştır. BM bünyesinde Özbekistan dahil olmak üzere Orta Asya ülkeleri, Rusya'nın Ukrayna'yı işgalini kınayan 2 Mart 2022 kararında ya oy kullanmamış ya da çekimser oy kullanmıştır. Analistler Orta Asya ülkelerinin bu kararlara olumlu oy kullanmasalar bile Rusya'nın yanında yer almamalarının altını çizmiştir.³⁹¹ Özbekistan hükümeti, Rusya'nın desteklediği Luhansk ve Donetsk Cumhuriyetlerini tanımayacağını belirterek Ukrayna'nın toprak bütünlüğüne desteklerini sunmuştur.³⁹²

Ukrayna'ya insani yardım gönderen Özbekistan'ın büyük bankalarından Hamkorbank, Sberbank'a ait bir mobil uygulama aracılığıyla banka kartlarına para transferini askıya almıştır.³⁹³ Rusya'ya uygulanan yaptırımların Özbekistan'ın finans kurumları için ekonomik fırsatlar yarattığını belirtmekte fayda vardır. 2022'de yaklaşık 500.000 Rus vatandaşı, savaş nedeniyle uygulanan mali yaptırımları aşmak için Özbekistan'da

³⁹¹ Paul Stronski, "The Common Theme in Central Asia's Response to Russia's Invasion of Ukraine," Carnegie Endowment for International Peace, "Senate Foreign Relations Subcommittee on Near East, South Asia, Central Asia, and Counterterrorism Holds Hearing on Central Asia," Congressional Quarterly, March 30, 2022.

³⁹² In Break with Moscow, Uzbeks Won't Recognize Separatist 'Republics' In Ukraine, <https://www.rferl.org/a/uzbekistan-ukraine-separatists-not-recognized/31757881.html>, [Erişim Tarihi: 18.1.2024]

³⁹³ Tashkent Times, "Hamkorbank Suspends Transfers with Russian Sberbank," June 7, 2022

banka hesabı açmıştır.³⁹⁴ Tüm bunlara ek olarak Orta Asya'daki bazı bankalar Rusya tarafından verilen Mir ödeme kartlarını kabul etmeyi bırakırken Özbekistan Mir kartlarının kullanımını tamamen askıya almıştır.³⁹⁵

Konuyla ilgili önemli hususlardan biri de Rusya'ya giden Özbek göçmenlerle ilgilidir. Rusya uzun zamandır Orta Asya'dan gelen göçmen işçilerin ana varış noktası olmuştur ve 2021'de Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'dan 7,8 milyondan fazla göçmen gitmiştir.³⁹⁶ Bu bakımdan göçmen işçilerin evdeki ailelerine gönderdikleri paralar, Özbekistan için ana dış finansman kaynaklarından biridir. Rakamsal olarak belirtmek gerekirse Özbekistan'a gönderilen işçi dövizleri 2022'de kabaca GSYİH'nın %17'sine eşittir. Fakat Rusya – Ukrayna Savaşı ile beraber bu rakamda ciddi bir düşüş yaşanmıştır.³⁹⁷

Rusya'daki Özbek asıllı işçi göçmenlerle ilgili savaşın doğrudan etki ettiği bir başka alan ise bu kişilerin silah altına alınmasıyla ilgilidir. Rus yetkililer, Orta Asyalı göçmenleri Rus silahlı kuvvetlerine katılmaya teşvik etmek için hızlı vatandaşlık ve yüksek maaşlar da dahil olmak üzere bazı teşvikler uygulamaya koymuştur. Kırgızistan ve Tacikistan'la birlikte Rusya'ya en çok işçi göçmen gönderen üç Orta Asya ülkesinden biri olan Özbekistan, vatandaşlarına kendilerine ait olmayan savaşta savaşmanın suç olduğunu hatırlatmıştır. Ayrıca Özbekistan Müslüman Heyeti'nin dini yetkilileri, Müslümanların anavatanlarını savunmak dışında silahlı çatışmalara katılmamaları gerektiğini belirten bir bildiri yayınlamıştır.³⁹⁸ Fakat tüm bunlara

³⁹⁴ Joanna Lillis, "Russians Flock to Central Asia to Open Sanctions-Busting Bank Accounts," Eurasianet, April 8, 2022, <https://eurasianet.org/russians-flock-to-central-asia-to-open-sanctions-busting-bank-accounts> ; "Kazakhstan: Banks Flummoxed by Russian Money Whack-a-Mole," Eurasianet, June 2, 2023, <https://eurasianet.org/kazakhstan-banks-flummoxed-by-russian-money-whack-a-mole>, [Erişim Tarihi: 18.1.2024]

³⁹⁵ Joanna Lillis, "Kyrgyz Banks Shun Russia's Mir Cards to Avoid Sanctions Contagion," Eurasianet, October 18, 2022; <https://eurasianet.org/kyrgyz-banks-shun-russias-mir-cards-to-avoid-sanctions-contagion>; "US Sanctions Threat Zaps Russia's Homegrown Mir Cards in Setback," Bloomberg, November 22, 2022, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-11-22/us-sanctions-threat-zaps-russia-s-homegrown-mir-cards-in-setback>, [Erişim Tarihi: 18.1.2024]

³⁹⁶ Farangis Najibullah, "Central Asian Migrants Losing Work as Russian Businesses Downsize or Close," March 26, 2022, <https://www.rferl.org/a/russia-sanctions-central-asian-migrants/31771858.html>, [Erişim Tarihi: 18.1.2024]

³⁹⁷ World Bank, Global Economic Prospects, June 2023, p. 63

³⁹⁸ Muslim Board of Uzbekistan Calls on Citizens Not to Join the Russian-Ukrainian War, <https://kun.uz/en/news/2022/09/23/muslim-board-of-uzbekistan-calls-on-citizens-not-to-join-the-russian-ukrainian-war>, [Erişim Tarihi: 18.1.2024]

rağmen belirtmek gerekir ki bugüne kadar Özbekistan'dan Rusya'ya yönelik işgücü göçü güçlü bir şekilde devam etmektedir.³⁹⁹

Konunun bir başka boyutu da savaş dolayısıyla Orta Asya'ya göç eden Rus nüfusedir. 2022 yılının 21 Eylül ile 5 Ekim tarihleri arasında 200.000'den fazla Rus vatandaşı, Rusya ile 7.750 mil kara sınırına sahip olan Kazakistan'a; aynı dönemde tahmini 50.000 kişi de Özbekistan'a kaçmıştır. Hem Kazakistan hem de Özbekistan seferberlikten kaçan Rusları sınır dışı etmeyeceğini belirtmiştir.⁴⁰⁰

Savaşın etki ettiği bir başka konuya Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) ile ilgilidir. Kerimov döneminde temkinli yaklaşılan AEB'e Mirziyoyev döneminde 2020'de gözlemci üye olan Özbekistan, yeniden bu örgüte mesafe koymuştur. Birçok bölge uzmanı Özbekistan'ın AEB'e katılmayacağı konusunda hemfikiridir.⁴⁰¹ Bununla birlikte Özbekistan Büyükelçisi basında, Özbekistan hükümetinin Rusya'ya yönelik yaptırımlara uyma niyetini açık bir biçimde ifade etmiştir.⁴⁰²

Özbekistan dış politikasını etkileyen bir başka sistemsal olay 2020 yılında başlayan Karabağ Savaşı'yla beraber Türkiye'nin bölgede artan prestiji ve Türk Dünyası bütünleşmesine Özbekistan'ın her zamankinden daha fazla katkı sağlamaya başlamasıdır.

İkinci Karabağ Savaşı ve Şuşa Deklarasyonu, Türk Devletleri Teşkilatı'nın güçlenmesine ve Teşkilatın bir danışma mekanizması olan Türk Konsey'inden farklı olarak jeostratejik öneme sahip güçlü bir uluslararası kuruluşa dönüşümünü güçlendirmiştir. Söz konusu durum Türkiye'nin sadece Azerbaycan üzerinde değil tüm Türk Dünyası'ndaki etkisini artırmıştır.

Özbekistan, Kerimov döneminde incelendiği üzere Türkiye ve Türk Dünyası'na oldukça mesafeli bir dış politika izlemiştir. Ancak Mirziyoyev'in iktidara geldiği ilk

³⁹⁹ Joanna Lillis, "As Russian Economy Sputters, UK Lures Central Asian Labor Migrants," June 15, 2022, <https://eurasianet.org/as-russian-economy-sputters-uk-lures-central-asian-labor-migrants>, [Erişim Tarihi: 18.1.2024]

⁴⁰⁰ "МИД выступил с разъяснением по отдельным вопросам о ситуации вокруг Украины и увеличении числа прибывающих в Узбекистане российских граждан, (Dışişleri Bakanlığı, Ukrayna'daki Durum ve Özbekistan'a Gelen Rus Vatandaşlarının Sayısındaki Artışa İlişkin Bazı Hususlara İlişkin Açıklama Yaptı), Dunyo, September 30, 2022

⁴⁰¹ Catherine Putz, "Can the Eurasian Economic Union Survive Putin?" May 26, 2022, <https://thediplomat.com/2022/05/can-the-eurasian-economic-union-survive-putin/>, [Erişim Tarihi: 18.1.2024]

⁴⁰² "Uzbekistan Is Set to Comply with Sanctions Against Russia, Says U.S. ambassador," The Tashkent Times, September 5, 2022, <http://tashkenttimes.uz/national/9555-uzbekistan-is-set-to-comply-with-sanctions-against-russia-says-u-s-ambassador>, [Erişim Tarihi: 18.1.2024]

yıl Özbekistan'ın bu tutumunda değişim başlamıştır. Bu kapsamda 2016 yılı şu sebeplerle bilahare önem arz etmektedir:⁴⁰³

- Türkiye’de meydana gelen hain darbe girişimi sonucunda Türkiye’nin Türk Dünyası’nı önceliklerinden biri haline getirmesi
- Mirziyoyev’in Özbekistan liderliğini devralması
- Ermenistan ile Azerbaycan arasında patlak veren Dört Gün Savaşları’nda Türkiye, Azerbaycan’dan yana net bir tutum sergilemesi.

Bu durumun somut çıktısı olarak 2016 – 2020 yılları arasında Türk Konseyi faaliyetlerine aktif katılım sağlayan Özbekistan’ın 15 Ekim 2019 tarihinde Bakü’de düzenlenen 7. Zirve’sinde Türk Konseyi’ne tam üye olması aktarılabilir.

2020 yılı Türk Dünyası entegrasyonu açısından ayrıca önemlidir. İlk olarak Covid-19 ile mücadele kapsamında Türk Devletleri ortak hareket etmiştir. İkincisi ve daha önemlisiyse askerî iş birliğinin İkinci Karabağ Savaşı ile beraber pratiğe geçirilmiş olmasıdır. Birinci Karabağ Savaşı sırasında Özbekistan dahil Orta Asya Türk Devletleri daha tarafsız bir tutum sergilemiş olsa da İkinci Karabağ Savaşı’nda Türkiye-Azerbaycan arasında olan iş birliğine, diğer Türk devletleri de destek sağlamıştır.⁴⁰⁴

Karabağ Zaferi sonrası Azerbaycan – Türkiye ilişkilerinin şiarı olan “iki devlet tek millet” sloganı “altı devlet tek millet”e dönüşmüştür:⁴⁰⁵

“Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Türk Konseyi’nin 7. Zirvesi için gerçekleştirdiği Azerbaycan ziyareti kapsamında başkent Bakü’de 14 Ekim 2019 tarihinde DEİK/Dünya Türk İş Konseyi (DTİK) tarafından düzenlenen “DTİK Bakü Buluşması” toplantısına katıldı. Erdoğan, buradaki konuşmasında “6 devlet tek milletiz” sözleriyle tarihi bir mesaj verdi.”

Aynı yıl Türk Devletleri’nin tarihçileri ve sanatçıları beraber çalışarak “altı devlet bir millet” şarkısını çıkartmıştır. Kırgız şarkıcı Turdakun Niyazaliyev konuyla ilgili şunları söylemiştir: ⁴⁰⁶

⁴⁰³ Şahin ve Arğalı, a.g.e., 28

⁴⁰⁴ Halil Akıncı, Türk Dünyasının Jeopolitiği ve Türk Dış Politikasındaki Yeri, <https://kriterdergi.com/turk-dunyasinin-jeopolitigi-ve-turk-dis-politikasindaki-yeri>, [Erişim Tarihi: 29.1.2024]

⁴⁰⁵ Türkiye – Azerbaycan Dergisi, <https://www.turkiyeazerbaycan.com/haber/cumhurbaskani-erdogan-dan-baku-de-tarihi-mesaj-6-devlet-tek-milletiz>, [Erişim Tarihi: 29.1.2024]

⁴⁰⁶ TRT Haber, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/6-devlet-1-millet-topragimiz-yurdumuz-ilimiz-bir-655286.html>, [Erişim Tarihi: 29.1.2024]

"Tüm Türk milletlerini, halklarını birliğe, beraberliğe davet eden bir şarkı yapmak benim hayalimdi. Büyük Türkiye şarkısını çıkardıktan sonra 6 Devlet 1 Millet şarkısının çalışmaları başlamıştı. Ancak çalışmanın sonuçlanması 1 sene sürdü. Bir sene sonra ancak YouTube'dan milletin takdirine sunabildik."

Karabağ Zaferi'nin önemli bir başka özelliği de Zengezur Koridoru ile ilgilidir. Zengezur koridoru, Türkiye, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ve Azerbaycan arasındaki bağlantıyı sağlamak üzere tasarlanmıştır. Balkanlar'dan Hazar Denizi'ne kadar uzanan bu lojistik kuşağı, Türkiye ve Azerbaycan'ın yanı sıra Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ın da üye olduğu Türk Devletleri Teşkilatı alanında daha geniş Türk entegrasyon girişimlerinin bir parçası olarak değerlendirilmelidir.⁴⁰⁷ Böylelikle Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile kara bağlantısı da sağlanmıştır.

Karabağ zaferi ardından Türkiye-Azerbaycan müttefikliği tüm Türk Devletleri'nde rol model olarak görülmüştür. Zaferin etkisiyle Türk Konseyi, 2021 İstanbul zirvesinde Türk Devletleri Teşkilatı'na dönüşmüştür. Karabağ Zaferi ve Türk Dünyasındaki entegrasyon hareketleri Özbekistan denge stratejisinde de kendisine önemli yer edinmiştir. Çin, Rusya, ABD, AB gibi temel aktörlere ek olarak Türkiye'nin Özbekistan üstündeki prestij ve ağırlığı artmıştır. Ayrıca Özbekistan'ın denge stratejisinin temelinde yer alan KGAÖ ve ŞİÖ gibi uluslararası örgütlere Türk Devletleri Teşkilatı da eklenmiştir.

5.3. Dış Politika Çıktısı

Neo-klasik realizm kapsamında düşünüldüğünde Mirziyoyev dönemi Özbekistan dış politikası "iç siyaset", "lider algısı" ve "uluslararası sistem"den etkilenecek oluşmuştur. Her üç faktörde de Kerimov dönemine kıyasla ciddi değişiklikler meydana gelmiştir. Ana ve ara değişkenlerdeki bu değişiklikler doğal olarak çıktı olan dış politikayı da derinden etkilemiştir. Ancak tüm değişikliklere rağmen dış politikada "dengeleme stratejisi" uygulanmaya devam etmiş; hatta Kerimov dönemine kıyasla bu stratejisi daha başarılı bir şekilde yürütülmeye başlanmıştır.

Kerimov'un iç politikada muhalif hareketleri kısıtlayıp güvenliği maksimize etmeye çalışması ve otoriter liderlik özelliği göstermesi nedeniyle dış politikadaki dengeleme stratejisini uluslararası sistemden yarı izole bir biçimde yürütmüştür. Mirziyoyev dönemindeyse diğer devletlerle ekonomik bağlar genişletilmeye çalışılmış ve bu sebeple iç politikada reformlar gerçekleştirilmiş; Orta Asya bölgesi başta olmak üzere

⁴⁰⁷ Иван Стародубцев, Что нужно Турции в Нагорном Карабахе?, (Türkiye'nin Dağlık Karabağ'da neye ihtiyacı var?), <https://www.gazeta.ru/comments/column/articles/17626927.shtml>, [Erişim Tarihi: 29.1.2024]

bölgesel çatışmalara çözümler bulunmaya çalışılmış ve uluslararası toplumda daha prestijli bir Özbekistan yaratılmak istenilmiştir. Daha kısa bir biçimde ifade edecek olursak Mirziyoyev döneminde dış politikada dengeleme stratejisinin uygulanmasının temel nedeni Özbekistan'ın imajının yenilenmesi ve ülkeye yabancı yatırım çekilmesidir.⁴⁰⁸

Mirziyoyev döneminde iç siyasetin dış politikayı etkilemesine ek olarak dış politika da iç siyaseti etkilemiştir. Örneğin bu dönemde daha fazla dış yardım ve yatırım çekmek amacıyla Mirziyoyev yönetimi insan hakları sicilini iyileştirme ve demokratikleşme gibi adımlar atmıştır. İç siyasetin dizayn edilmesi için başat önem arz eden ekonomi de bu dönemin dış politika çıktısı açısından elzemdir. Örneğin Mirziyoyev Özbek ekonomisinin modernizasyonu, alt yapı hizmetleri, Taşkent (kuzey) – Buhara (güney) arasında hızlı tren çalışmaları için Çin ile yakın ilişkiler kurmuştur.⁴⁰⁹

Ayrıca Mirziyoyev, Mayıs 2018'de Washington'a yaptığı ziyarette "Stratejik Ortaklıkta Yeni Bir Dönem" ilan ederek Taşkent'in ABD ile Özbekistan arasındaki 2002 Stratejik Ortaklık Bildirgesi'ne bağlılığını doğrulamıştır ki bu, 2005'den sonra ABD ile atılan en önemli adımdır. Ziyaret sırasında ABD'nin Özbekistan'ın bağımsızlığı, egemenliği ve toprak bütünlüğüne verdiği desteğin yeniden teyit edilmesiyle birlikte Stratejik Ortaklık Diyaloğu için yeni bir format oluşturulmuştur.⁴¹⁰

Mirziyoyev'in dengeleme stratejisinin önemli bir diğer ayağını ise Rusya oluşturmaktadır. Rusya, 2021 yılında Özbekistan'ın bir numaralı dış ticaret ortağı olmuştur. Ukrayna'daki savaşla beraber bu Özbekistan ve Rusya ilişkileri hasar almışsa da Mirziyoyev, Rusya ile ekonomik iş birliğini ve ticari bağlarını sürdürmektedir.

Mirziyoyev döneminde denge stratejisindeki en önemli değişikliklerden biri de Türkiye ve Türk Devletleri'nin Özbekistan dış politikasında ciddi bir yer edinmesidir. Bilindiği üzere Kerimov döneminde bilhassa 2005 sonrasında Özbekistan gerek

⁴⁰⁸ Saffet Kürkçü ve Murat Bürkan Serbest, "Özbekistan Dış Politikasını Etkileyen Faktörlerin Şifresini Çözmek", ed. Mehmet Emin Erendor, *Türk Dünyasında Güncel Sorunlar ve Türk Devletleri Teşkilatı*, (Ankara: Nobel, 2023). 121.

⁴⁰⁹ The Economist, <https://www.economist.com/asia/2022/09/06/two-new-railway-lines-could-transform-central-asia?>, [Erişim Tarihi: 29.1.2024]

⁴¹⁰ Joint Statement between the United States and Uzbekistan Following the Inaugural Meeting of the Strategic Partnership Dialogue, <https://uz.usembassy.gov/joint-statement-between-the-united-states-and-uzbekistan-following-the-inaugural-meeting-of-the-strategic-partnership-dialogue/>, [Erişim Tarihi: 29.1.2024]

Türkiye gerekse Türk Dünyasıyla ilişkilerini sınırlı tutmuş hatta zaman zaman sorunlar yaşamıştır.

Özetle Mirziyoyev, Özel Stratejik Ortaklık anlaşmaları imzalayarak komşu ülkelerle ilişkilerini en üst düzeye çıkarmayı başarmış ve aralarında ABD, Rusya, Çin, Türkiye, Hindistan, AB ve Azerbaycan'ın da bulunduğu bölgedeki diğer önemli oyuncularla iş birliğini geliştirmiş bu kapsamda oldukça başarılı bir dengeleme stratejisi izlemiştir.

5.3.1. Özbekistan – ABD İlişkileri

Mirziyoyev döneminde Özbekistan – ABD ilişkilerini şekillendiren en önemli hususların başında Afganistan meselesi gelmektedir. Bu dönemde ikili ilişkilere yön veren bir diğer husus ise Ukrayna'daki savaştır. Bu savaş, Orta Asya devletleri arasında Rusya'dan gelen baskılara karşı savunmasızlık konusundaki farkındalığı artırmıştır. Bu farkındalık dengeleme stratejisinin çıktısı olarak Orta Asya devletlerinin birbirleriyle ve Batı (ABD ve AB) ile iş birliği yapma kararlılığını da güçlendirmiştir.⁴¹¹ İki devlet arasındaki ilişkilerin gelişmeye başlamasının önemli bir nedeni de Mirziyoyev'in liderlik özellikleri ve reform yapma istekliliğidir. Bu dönemde ikili ilişkilerde katalizör görevi gören önemli isimlerin başında dönemin Özbek Dışişleri Bakanı Abdulaziz Kamilov gelmektedir. Kamilov ayrıca 2005 Andican Olayları nedeniyle ikili ilişkilerin soğumasının ardından Özbek-Amerikan yakınlaşmasının sağlanmasında da önemli rol oynamıştır.⁴¹²

Kerimov döneminde Özbek-ABD ilişkilerinin pek de istikrarlı olmadığını da belirtmek gerekir. Ancak bu durum Mirziyoyev'le değişime uğramıştır. Özbek asıllı Orta Asya uzmanı Ruslan İzimov konuyu şu şekilde açıklamaktadır:⁴¹³

Kural olarak, büyük güçlerden biri Taşkent'le temaslarını derinleştirdiğinde, bunu ülkenin diğer önemli ortaklarla ilişkileri pahasına yapıyor. Uygulamanın gösterdiği gibi, Özbekistan ABD'ye yaklaşırsa otomatik olarak Rusya'dan uzaklaşır ve bunun tersi de geçerlidir. En azından Taşkent'in ABD ile aktif iş birliğine başladığı son zamanlarda durum böyle olmuştur. Şu anda Taşkent ile Washington arasında oldukça yakın iş birliğinin yeni bir aşamasına daha tanık oluyoruz.

⁴¹¹ U.S. Department of State, Joint Statement between the United States and Uzbekistan Following the Inaugural Meeting of the Strategic Partnership Dialogue, <https://www.state.gov/joint-statement-between-the-united-states-and-uzbekistan-following-the-inaugural-meeting-of-the-strategic-partnership-dialogue/>, [Erişim Tarihi: 30.1.2024]

⁴¹² Ruslan İzimov, *The Dynamics of the US-Uzbekistan Relations*, <https://cabar.asia/en/ruslan-izimov-the-dynamics-of-the-us-uzbekistan-relations-2?pdf=13696>, [Erişim Tarihi: 30.1.2024]

⁴¹³ A.g.e.

Her ne kadar Mirziyoyev dönemi ile beraber iki devlet arasındaki ilişkilerde normalleşme gözlemlense de esasen bu durum Kerimov'un ölümünden bir yıl önce, 2015 yılında başlamıştır. Obama yönetiminin Afganistan'ı uluslararası sisteme entegre etme çabası neticesinde Washington, bölge ülkeleriyle yakın temas kurmaya çalışmıştır. Bu amaçla ABD, ilk kez 2011 yılında Yeni İpek Yolu İnisiyatifi ardından C5+1 (Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan + ABD) Formülü'nü geliştirmiştir.⁴¹⁴

C5+1 Formülü, Yeni İpek Yolu İnisiyatifi'nin Orta Asya Devletleri'nce olumsuz karşılanması sonucu oluşturulmuştur. Zira Afganistan'ı Orta Asya ülkeleriyle bütünleştirme bölge ülkelerince kabul görmemiştir. C5+1 Formülü'yle beraber Afganistan'ı bölgeye entegre etme çabaları en aza indirilerek Afganistan yalnızca potansiyel ulaşım ve altyapı projeleri için bir bağlantı noktası olarak sunulmuştur. ABD'nin "C5+1"deki esas amacı Rusya ve Çin'i çevrelemeye yöneliktir. Son dönemde koşulların değiştiği Orta Asya ülkeleri açısından da bu bağlamda söz konusu proje daha cazip hale gelmiştir.⁴¹⁵

2016 yılında, Donald Trump'un Amerikan Başkanı olarak seçilmesi ABD – Özbekistan ilişkilerini etkilemiştir. Trump'a kadar ABD Afganistan nedeniyle bölgeye angaje olmaya çalışırken Trump döneminde America First (Önce Amerika) doktrini hayata geçirilmiş ve Afganistan'la ilgili meseleler geri plana düşürülmüş hatta ABD'nin Afganistan'daki varlığı "berbat bir hata" olarak nitelendirilmiştir.⁴¹⁶ Diğer yandan Afganistan'dan gerçi çekilme Trump döneminde gerçekleşmemiş ancak konunun önem kaybetmesiyle beraber Orta Asya Devletleri ABD'nin gündeminde tali önem taşımaya başlamıştır. Yine de Kerimov dönemine kıyasla çok daha olumlu adımlar atılmıştır. Örneğin Mayıs 2018'de Mirziyoyev, Washington ziyareti sırasında ABD ile iyi ilişkileri yeniden tesis etme girişiminde bulunmuş, iki devlet arasında toplam değeri 4,8 milyar dolar olan 20 ekonomik anlaşma imzalanmıştır. Diğer yandan bu, çok daha büyük ölçekli Rus ve Çin yatırımlarıyla karşılaştırılamayacak kadar az bir meblağdır.⁴¹⁷ Söz konusu ziyarette ayrıca Mirziyoyev, Donald Trump ile "birlikte

⁴¹⁴ Işık Kuşçu Bonnenfant, "Türk Cumhuriyetleri ve Amerikan Dış Politikası", ed. Fırat Yıldız, 30. *Yılında Türk Cumhuriyetleri, Küresel Politika* (Ankara: Nobel, 2021), 159.

⁴¹⁵ İzimov, a.g.e.

⁴¹⁶ James Mackenzie, Uncertain Afghanistan looks to Trump for decisions on troops, aid, <https://jp.reuters.com/article/us-usa-election-afghanistan-idUSKBN1361OE/>, [Erişim Tarihi: 30.1.2024]

⁴¹⁷ Sieradzan, a.g.e., 154.

çalışabilirliği artıracak ve bölgesel güvenliği iyileştirecek Beş Yıllık Askeri İş Birliği Planı”nı imzalamıştır.⁴¹⁸

Ocak 2019'da Özbek özel hareket birlikleri Mississippi'de, 24 Şubat - 2 Mart 2020 tarihleri arasında Özbekistan Ulusal Muhafızları ve ABD Merkez Komutanlığı Özbekistan'da tatbikatlar gerçekleştirmiştir. Bazı Amerikalı askeri analistler, ABD'nin bölgede Afgan sorununun çözümünde önemli rol oynayacak bir ortağa ihtiyacı olduğunu düşünmektedir. Ayrıca, Özbekistan'ı “ABD'nin ortaklık çabalarını odaklamak için en iyi konumdaki ülke” olarak görmektelerdir. Washington'un Özbekistan'a olan ilgisi, ABD ile Rusya arasındaki küresel rekabetin unsurlarından biri olarak da görülebilir. ABD Merkez Komutanı General Joseph Votel, ABD Senatosu'nda “*Rusya Orta Asya'da da önemli bir etkiye sahip... Rusya'nın çabaları ABD'nin angajman seçeneklerini sınırlayabileceği ve Moskova'ya ek nüfuz kaldıraçları sağlayabileceği için bu konu sorunlu*” açıklamasında bulunmuştur.⁴¹⁹ Bu açıklama bir yandan ABD'nin Orta Asya devletleriyle askeri iş birliğine olan ilgisini diğer yandan Rusya'nın bölgedeki hatırı sayılır nüfuzuna bağlı korkularını göstermektedir.

Bazı uzmanlar, Mirziyoyev'in Trump ile görüşmesinin ülkenin uluslararası izolasyonuna ani bir son verdiğini ve buna ek olarak yeni yatırım fırsatlarına ve Amerika'nın Afganistan'daki savaş çabaları için hayati önem taşıyan yenilenmiş bir askeri ortaklık olasılığına kapı araladığını belirtmektedir. Bazı uzmanlarsa bu ziyareti, ABD'nin Özbekistan'da son iki yıldır sürmekte olan reform sürecini kabul etmesi ve Özbekistan'ın tutarlı ve yapıcı bir dış politikaya sahip bir ülke olarak itibarını tanınması olarak değerlendirmiştir. Bu görüşlere paralel olarak ziyaretinden bu yana Özbekistan-ABD yakınlaşması ikili ilişkilerin her alanına sirayet etmeye başlamıştır.⁴²⁰

2020 yılında ABD'nin Orta Asya'ya yönelik 2019 – 2025 Dönemi Stratejisi “Advancing Sovereignty and Economic Prosperity (Egemenlik ve Ekonomik Refahı Güçlendirme” başlığı ile yayımlanmıştır. Belgede altı temel hedef şu şekilde sıralanmıştır:⁴²¹

⁴¹⁸ S.Mahmud Ali, *China's Belt and Road Vision*, (Berlin: Springer, 2020), 123.

⁴¹⁹ J.L. Votel, et al., “Unconventional Warfare In The Gray Zone”, *Joint Forces Quarterly*, 80: 1 (2016), 105.

⁴²⁰ Toktogulov, a.g.e., 61

⁴²¹ United States Strategy for Central Asia 2019 – 2015, Sovereignty and Economic Prosperity, US Embassy, 2020.

- Orta Asya Devletleri'nin egemenlik ve bağımsızlıklarını güçlendirmek
- Terörizme karşı savaş
- Afganistan'daki istikrarı muhafaza etmek ve genişletmek
- Afganistan ve Orta Asya arasındaki bağlantıları güçlendirmek
- Hukukun üstünlüğü ve insan haklarını geliştirmek
- Bölge ekonomilerinin daha şeffaf ve Amerikan yatırımları için çekici hale gelmesine yardımcı olmak.

Bu gelişmeleri takiben 2022 yılının Temmuz ayında Beş Orta Asya ülkesinin liderleri, Özbekistan'ın başlattığı ortak başkanlık zirvesinde serbest ticaret, yeşil enerji, turizm, su paylaşımı ve hidroelektrik yatırımları yoluyla karşılıklı bağlantıyı teşvik eden bir iş birliği gündemi belirlemiştir. Zirve aynı zamanda Amerika'nın bölge konularına daha derin katılımına da kapı açmıştır. Washington, model demokrasiler olarak görülmeyen ülkelerle daha yakın ilişkiler kurma konusunda tereddüt etmiştir. Ancak böyle bir yaklaşım, özellikle Avrasya'daki mevcut stratejik ortam göz önüne alındığında gerçekçi açıdan dar görüşlülüktür.⁴²²

Özbekistan sivil hakların güçlendirilmesi, başkanlık süresinin beş yıldan yedi yıla uzatılması ve başkanlık süresi sınırlarının yeniden sayımının yeniden başlatılmasını içeren anayasasının yeni versiyonu üzerinde referandum düzenlemiştir. Taşkent bu yeniliklerin, tehlikeli zamanlarda hayati bir gereklilik olan siyasi istikrarı sağlamak için tasarlandığını ve başkana herhangi bir ek yetki vermeyeceğini öne sürse de öneriler Batılı insan hakları savunucuları tarafından potansiyel olarak demokrasiyi kısıtladığı gerekçesiyle eleştirilmiştir.⁴²³

Ayrıca Özbekistan hükümeti, ülkenin Karakalpakistan özerk bölgesinin özerkliğinin kısıtlanmasını öngören daha önceki bir anayasa taslağı için hızla harekete geçmiştir.⁴²⁴ Halkın protestoları hükümete istikrar ve desteğin sağlanması için yerel liderlerle açık tartışma ve istişarelerin gerekli olduğu yönündeki temel dersi vermiştir.

⁴²² Voanews, Central Asian States Talk Cooperation but Integration Remains a Dream, <https://www.voanews.com/a/central-asian-states-talk-cooperation-but-integration-remains-a-dream-/6674965.html>, [Erişim Tarihi: 30.1.2024]

⁴²³ Eurasianet, Uzbekistan: Constitutional reforms open way for Mirziyoyev to retain power, [Erişim Tarihi: 30.1.2024]

⁴²⁴ RTVİ, <https://rtvi.com/news/bez-suvereniteta-zhiteli-karakalpakstana-vystupili-protiv-izmeneniya-konstituczii-uzbekistana/>, [Erişim Tarihi: 30.1.2024]

Mirziyoyev daha sonra Karakalpakistan'ın özerkliğini kısıtlama planlarından vazgeçerek hükümetin toplumsal taleplere duyarlı olduğunu göstermiştir.⁴²⁵

Planlanan anayasa aynı zamanda hükümetin hesap verebilirliğini artırmayı amaçlayan çeşitli değişiklikleri de içermektedir. Değişikliklerden biri, yolsuzlukla mücadele dairesi ve hükümet harcamaları üzerinde resmi denetimi olan Hesaplar Odası'nın başkanlarını atama yetkisinin başkandan Senato'ya devredilmesidir. Planlanan tüm bu anayasa değişiklikleri, hükümetin söz verdiği gibi Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı'nın (AGİT) gözlem misyonu tarafından yakından izlenmiş olan ülke çapındaki referanduma sunulmuştur. ABD, resmi hesap verebilirliği ve kamu denetimini teşvik ederek daha güçlü ekonomik ve güvenlik bağları geliştirerek Özbekistan'da destekleyici bir rol oynamıştır.

Mirziyoyev döneminde iki devlet arasındaki ilişkilere damgasını vuran fenomenlerin başında Mirziyoyev'in, 2016 yılında iktidara geldiğinden bu yana çabasını Özbekistan'ın modernleştirilmesine yöneltmesi gelmektedir. Mirziyoyev'in bu çabaları ve reformları da ekonomik büyümeye ve yabancı yatırıma yol açmıştır.⁴²⁶

Özbekistan'da pamuk tarlalarında çocuk işçiliğine son verilmesi ve uluslararası sermaye piyasalarına açılma da dahil olmak üzere geniş kapsamlı reformları nedeniyle 2019 yılında The Economist'in "Yılın Ülkesi" ödülünü kazanmıştır. Doğrudan yabancı yatırım o yıl stratosferik bir biçimde artmış ve o zamandan beri istikrarlı kalmıştır. Uluslararası Para Fonu, ekonomik reformların gidişatı göz önüne alındığında ülkenin büyümesini sürdürmek için iyi bir konumda olduğu tahminini yapmaktadır.⁴²⁷ Bütün bu nedenlerden dolayı Özbekistan ABD için artık Kerimov döneminde olduğu gibi bir sorun değil fırsata dönüşmüştür.

Diğer taraftan ABD tarafından Orta Asya'nın bölgesel güvenliği gerçekten desteklenecekse Özbekistan'ı da kapsayan ulaşım yollarının genişletilmesi hayati önem taşımaktadır. Burada da iki devlet arasında olumlu işaretler mevcut. 2 Ağustos'ta Özbekistan, Azerbaycan ve Türkiye'nin Dışişleri, Ekonomi ve Ulaştırma

⁴²⁵ The Hill, America needs a strategic partnership with Uzbekistan, <https://thehill.com/people/shavkat-mirziyoyev/>, [Erişim Tarihi: 30.1.2024]

⁴²⁶ The Hill, America needs a strategic partnership with Uzbekistan, <https://thehill.com/opinion/international/3632514-america-needs-a-strategic-partnership-with-uzbekistan/>, [Erişim Tarihi: 31.1.2024]

⁴²⁷ International Monetary Fund, Uzbekistan: Staff Concluding Statement of the 2022 Article IV Mission, https://www.imf.org/en/News/Articles/2022/04/13/mcs041322-uzbekistan-staff-concluding-statement-of-the-2022-article-iv-mission?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=tr&_x_tr_hl=tr&_x_tr_pto=sc, [Erişim Tarihi: 31.1.2024]

Bakanları, Türk dili konuşulan üç ülke arasındaki iş birliğini geliştirmek amacıyla Taşkent Deklerasyonu'nu imzalamıştır.⁴²⁸ Bu girişimin en önemli parçası, ticareti ve enerji akışlarını artırabilecek ve Rusya'yı atlabilecek uluslararası taşımacılık koridoru (Trans-Hazar Uluslararası Ticaret Rotası (TITR))'dur. Doğal olarak bu girişim de ABD tarafından desteklenmektedir.

Ulusal güvenliğin ve bölgesel istikrarın yokluğunda demokrasinin meyve verme şansının daha az olduğu hatırlanacak olursa ABD'nin Özbekistan'ın reformlarına kayıtsız kalmayıp Özbekistan'a yatırım yapmaya devam etmesi her iki devlet açısından da olumlu sonuçlar doğuracaktır. Diğer bir değişle ABD'nin Özbekistan ve bir bütün olarak Orta Asya ile daha fazla diplomatik ve ekonomik bağlar kurması yalnızca bölge ülkelerinin değil ABD'nin de çıkarlarına hizmet etmektedir.

Tablo 5.2: 2016 – 2023 Yılları Arasında Özbekistan – ABD Dış Ticaret Hacmi Verileri

YILLAR (BİN DOLAR)	ÖZBEKİSTAN'IN ABD'YE DIŞSATIMI	ÖZBEKİSTAN'IN ABD'DEN DIŞALIMI	TOPLAM TİCARET HACMİ
2016	53 522,7	409 573,8	463.096,50
2017	32 098,0	182 872,3	214.970,30
2018	36 761,0	378 219,8	414.980,80
2019	36 648,8	567 238,2	603.887,00
2020	28 496,3	248 478,1	276.974,40
2021	60 794,4	365 484,6	426.279,00
2022	124 480,9	368 726,5	493.207,40
2023	94 90,0	367 80,0	462.700,00

Агентство Статистики, При Президенте Республики Узбекистан (Özbekistan Cumhuriyeti Başkanı Altında İstatistik Ajansı), <https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/merchandise-trade>

İki devlet arasındaki ekonomik ilişkiler Trump'un First America stratejisi nedeniyle Mirziyoyev'in iktidarının ilk yıllarında düşmüştür. Ancak zamanla Mirziyoyev'in reformist kişiliği ve Özbekistan'daki değişim iki devlet arasındaki ekonomik verilere de yansımıştır. Korona virüsün uluslararası ticareti etkilediği tarihe kadar veriler yükselmiş ancak pandemi etkisiyle 2019 yılında yeniden düümüştür. 2020 yılından beri iki devlet arasındaki ticaret hacminde devamlı ancak düşük yoğunlukla artış gözükmektedir. Belirtmek gerekir ki ABD – Özbekistan arasındaki ticaret hacmi

⁴²⁸ Caspian News, Azerbaijan, Türkiye, Uzbekistan Create New Cooperation Format, Intend to Develop Int'l Transport Corridor, <https://caspiannews.com/news-detail/azerbaijan-turkiye-uzbekistan-create-new-cooperation-format-intend-to-develop-intl-transport-corridor-2022-8-3-0/>, [Erişim Tarihi: 31.1.2024]

Rusya, Çin ve Türkiye'nin çok gerisindedir. 2023 yılındaysa verilerin yeniden düştüğü gözlemlenmektedir. Bu bağlamda iki aktör arasındaki ilişkilerin hala yeterince iyileşmediği yorumu yapılabilir.

5.3.2. Özbekistan – Rusya Federasyonu İlişkileri

Orta Asya, Rusya Federasyonu tarafından arka bahçe olarak görülmekte ve Rusya Federasyonu'nun günümüz yakın çevre politikasında da vazgeçilmez bir etki alanını oluşturmaktadır. Bu sebepten dolayı bölge ülkelerinin bağımsızlıktan bugüne geliştirdikleri dengeleme stratejileri, Rus üstünlüğünü dengeleme yönündedir. Mirziyoyev iktidarının ilk yılına denk gelen Rusya'nın 2016 dış politika açıklamasında Orta Asya bölgesinin ilk sıralarda yer alması Rusya'nın bölgeye yönelik yaklaşımının devam ettiğinin bir göstergesidir.⁴²⁹

2016 yılında Rusya Federasyonu'nun yayımladığı Dış Politika Konseptinde belirtildiği gibi Avrasya ekonomik entegrasyonu şu anda Rusya'nın Post-Sovyet bölgede, en önemli dış politika önceliğidir. Avrasya entegrasyonu, Rus yönetici elitinin küresel ekonomideki değişimlere bir yanıt geliştirme fırsatı olarak okuduğu küresel mali krizden sonra hız kazanmıştır.⁴³⁰

Mirziyoyev her ne kadar temelde tıpkı Kerimov gibi Rusya'yı dengeleme stratejisi izlemiş olsa da Kerimov'dan yöntem bakımından farklı bir yol izlemiş ve Rusya ile yakın ilişki kurma yoluna gitmiştir. Mirziyoyev'in bu hamlesi Rusya'da ciddi heyecan uyandırmıştır. Zira Kerimov döneminde Özbekistan, Rusya'nın bölgede tam hegemon olmasının önündeki en büyük engeli teşkil etmiştir. Diğer yandan Mirziyoyev, Rusya'yla yoğun iş birliği yapmayı tercih etmiştir.⁴³¹

8 Eylül 2016 tarihinde Özbekistan Parlamentosu'nda yaptığı konuşmada Mirziyoyev, Özbekistan dış politikasına ilişkin vizyonunu sunmuştur. Buna göre Taşkent'in Rusya Federasyonu ile dostane bağların tutarlı bir şekilde geliştirilmesi ve kapsamlı bir şekilde güçlendirilmesi ile ilgilendiğini belirtmiştir. Mirziyoyev, ülkenin diğer öncelikleri arasında "Amerika Birleşik Devletleri ile kapsamlı, karşılıklı yarar sağlayan ve yapıcı iş birliğinin geliştirilmesi", "Çin Halk Cumhuriyeti ile kapsamlı

⁴²⁹ Ryskulova, a.g.e., 72

⁴³⁰ Seçkin Köstem, "Different Paths To Regional Hegemony: National Identity Contestation And Foreign Economic Strategy In Russia And Turkey", *Review of International Political Economy*, 25:5 (2018), 738.

⁴³¹ Erol, *Bağımsızlıktan Günümüze Özbekistan*, 105

stratejik ortaklığın daha da güçlendirilmesi" ve Avrupa, Asya, Afrika ve Latin Amerika devletleri ülkeleriyle karşılıklı yarar sağlayan ilişkilerden de bahsetmiştir. Mirziyoyev'in konuşması, Rusya'nın veya başka herhangi bir devletin Özbekistan'ın dış politikasında merkezi bir rol oynayacağını iddia edenlere yanıt niteliğindedir.⁴³²

2017'nin başında kabul edilen 2017-2021 Özbekistan Kalkınma Stratejisi'nde Rusya dahil diğer devletlerden neredeyse hiç bahsedilmediğini belirtmekte fayda var. Stratejiye göre temel dış politika hedefleri "Özbekistan çevresinde bir güvenlik ve istikrar bölgesi" oluşturulması ve komşu ülkelerle olan sınır anlaşmazlıklarının çözümlenmesidir.⁴³³ Bu kapsamda Mirziyoyev'in ilk iki uluslararası seyahati Türkmenistan (6-7 Mart 2017) ve Kazakistan'a (22-23 Mart 2017) yapılmıştır. Üçüncü sıradaysa 4-5 Nisan 2017 tarihlerinde Rusya Federasyonu gelmektedir. Özbek tarafının bu ziyareti "tarihi" olarak nitelendirmesi de ayrıca dikkat çekicidir. Müzakerelerde tekstil sektörü, ticaret, petrol ve gaz endüstrisi, tarım, ulaşım iletişimi, kültür, turizm ve Özbek işçi göçmenlerin çalışma koşullarının iyileştirilmesi alanlarında iş birliğinin daha da geliştirilmesine büyük önem verilmiştir. İki hükümet ayrıca otomotiv ve tarım makinelerinde yeni Rus-Özbek ortak girişimleri kurma konusunda da anlaşmışlardır.⁴³⁴ Bu toplantı sonucunda 16 milyar dolar değerinde 50'den fazla belge imzalanmıştır.⁴³⁵

Bazı bilim adamları, söz konusu müzakerelerin Rusya ile Özbekistan arasında Taşkent'in özel statü kazandığı yeni bir ilişki modelinin oluşmasına yol açtığını iddia etmiştir. Moskova, Özbekistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği veya Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne katılmasında ısrar etmeden Taşkent ile ikili ticaret, ekonomi ve yatırım bağlarını güçlendirmeyi kabul etmiştir.⁴³⁶

Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in 18-19 Ekim 2018 tarihlerinde Özbekistan'a yaptığı resmi ziyaret, Rusya-Özbekistan ilişkilerinin güçlenmesine önemli katkı sağlamıştır. Putin, yaklaşık 1.200 kişilik geniş bir heyetin başında Taşkent'e gelmiştir.

⁴³² Petraszcuk, a.g.e., 5232

⁴³³ Q.A. Anvarovich, "The Economic Modernization of Uzbekistan", *Journal of Analysis and Inventions*, 2: 05 (2021), 335.

⁴³⁴ Richard Weitz, "Uzbekistan's New Foreign Policy: Change and Continuity under New Leadership", S. Ed. Frederick Starr and Svante E. Cornell, *Uzbekistan's New Face*, (Langdam: Rowman & Littlefield, 2018), 41.

⁴³⁵ P. Pierson, "The Path To European Integration: A Historical Institutional Analysis", *Comparative Political Studies*, 29 :2 (1996), 141. DOI: <https://doi.org/10.1177/0010414096029002001>.

⁴³⁶ Y. Kim and F. Indeo, "The New Great Game In Central Asia Post 2014: The US "New Silk Road" Strategy And Sino-Russian Rivalry", *Communist and Post-Communist Studies*, 46: 2 (2013), 279. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2013.03.005>.

Aynı günlerde Taşkent'te Rusya-Özbekistan Bölgelerarası İş birliği Birinci Forumu'nun düzenlenmiş olması dikkate değerdir. Ziyaret sırasında Rus şirketleri ve bankaları – Gazprom, Gazprombank, LUKOIL, Rosatom, Forus ve Vnesheconombank – ile toplam değeri 27 milyar dolar olan bir dizi yatırım ve ticaret anlaşması imzalanmıştır.⁴³⁷

İki tarafın bu dönemdeki ortaklıklarına şu program ve antlaşmalar da örnek gösterilebilir: 2019-2024 Ekonomik İş Birliği Programı, 2019-2021 Kültür ve İnsani Alanlarda İş Birliği Programı, Suffa Uluslararası Radyo Astronomi Gözlemevi'nin Oluşturulması için Yol Haritası, Özbekistan'daki Önde Gelen Rus Üniversiteleri ve Tekstil Endüstrisinde İş Birliği Hakkında Anlaşma. Bu ortaklıklar arasında en iddialı olanı bir nükleer santral inşa etmek için 11 milyar dolarlık anlaşmadır. İki bloklu, 2,4 gigawatt'lık tesisin 2030 yılında tamamlanması beklenmektedir. Bu proje Rus devlet kuruluşu “Rosatom” tarafından gerçekleştirilecektir.⁴³⁸

Putin'in Taşkent ziyareti, Moskova'nın Özbekistan'daki konumunu güçlendirmek ve Çin'in “Kuşak ve Yol Girişimi”ne karşı koymak istediğinin göstergesi olarak yorumlanabilir. Zira 18-20 Ekim 2018 tarihlerinde tamamlanan toplam değeri 27 milyar dolar olan 785 iş anlaşması, 2017'de Çin ile müzakere edilen 23 milyar doları aşmıştır.⁴³⁹ Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığına bağlı Stratejik ve Bölgesel Araştırmalar Enstitüsü'nün açıklamasına göre 2017'de iş birliği kapsamına sadece petrol ve gaz endüstrisi dahilken 2018'de Özbekistan ve Rusya'nın iş birliği yapmadığı tek bir alan kalmamıştır.⁴⁴⁰

Mirziyoyev'in Özbekistan'da nükleer santral kurma planlarının hem destekçileri hem de karşıtları olduğunu belirtmekte fayda var. Destekleyenler, nükleer santral inşasının eyalette enerji, tarım, bilim ve eğitimin gelişmesi üzerinde büyük etkisi olacağını savunmaktadır. Elektrik sıkıntısının giderilmesi Özbekistan'ın endüstriyel potansiyelinin genişletilmesine yardımcı olacak ve bu da binlerce yeni istihdam yaratılmasına yol açacaktır. Tesisin yapımında yaklaşık 9.000 kişi görev alacak ve

⁴³⁷ M. Korostikov, *Leaving to Come Back: Russian Senior Officials and the State-Owned Companies*, (Moskov: Russie. Nei. Visions, 2015), 87.

⁴³⁸ Petraszcuk, a.g.e., 5233

⁴³⁹ E. Fels, “The Geopolitical Significance of Sino-Russian Cooperation in Central Asia for the Belt and Road Initiative”, *Rethinking the Silk Road*, (Berlin: Springer, 2018), .DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-10-5915-5_15.

⁴⁴⁰ O. Anvar, “Foreign Policy of The Republic Of Uzbekistan”, *Russia And The Moslem World*, 3: 3, (2019), 60.

işletme 3.500 mühendis ve teknik eleman tarafından hizmet verecektir. Bu proje aynı zamanda Özbekistan'ın Orta Asya'daki ilk nükleer santral sahibi devlet olma imajını da güçlendirecektir.⁴⁴¹ Projeyi eleştirenler, nükleer santral inşa etme kararının ekonomik değil siyasi olduğunu savunmaktadır. Onların bakış açısına göre Moskova, Taşkent'i Kremlin tarafından başlatılan uluslarüstü yapılara çeşitli şekillerde bağlamak için sistematik bir baskı uygulayacaktır.⁴⁴²

İki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin dinamik gelişiminin bir başka örneği de Özbekistan'ın Rusya'daki konsolosluk ofislerinin sayısındaki artıştır. 2017 yılına kadar Rusya topraklarında Moskova'da Özbekistan Büyükelçiliği ve Novosibirsk'te bir Başkonsolosluk faaliyet göstermektedir. 2017-2020'de Özbekistan, St. Petersburg, Yekaterinburg, Kazan, Vladivostok ve Rostov-on-Don'da beş yeni Başkonsolosluk açmıştır. Yeni diplomatik ofisler ticaret, ekonomi, eğitim, insani yardım ve turizm alanlarında ikili ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunacaktır.⁴⁴³

Mirziyoyev, 23-24 Haziran 2020 tarihinde Moskova'ya yaptığı çalışma ziyaretinde Putin ile bir araya gelmiştir. Özbek lider, Nazizm'e karşı Büyük Zafer'in 75. yıl dönümü kutlamalarına da katılmıştır. Dikkate değer olan 2020 yılında Özbek Silahlı Kuvvetleri'nin ilk kez Moskova Kızıl Meydan'da düzenlenen geçit törenine katılmasıdır.⁴⁴⁴

Ekim 2019'da Rusya Federasyon Konseyi Başkanı Valentina Matviyenko'nun Taşkent'e yaptığı resmi ziyaretin ardından Özbekistan'da Avrasya Ekonomik Birliği'ne potansiyel katılım konusunda geniş çaplı tartışmalar başlamıştır. V. Matviyenko düzenlediği basın toplantısında “*Özbekistan Cumhurbaşkanı bir karar verdi ve şimdi Özbekistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'ne girişi konusu üzerinde çalışılıyor*” demiştir.⁴⁴⁵ Resmi bilgilere göre AEB'in ana hedeflerinden biri Birlik içinde mallar, hizmetler, sermaye ve emek için ortak bir pazar yaratmaya çalışmaktır.⁴⁴⁶ Rusya'nın

⁴⁴¹ M. Mesbahi, “Iran and Central Asia: Paradigm And Policy”, *Central Asian Survey*, 23: 2 (2004), p. 111.

⁴⁴² A. Pikalov, “Uzbekistan Between The Great Powers: A Balancing Act Or A Multi-Vectorial Approach?” *Central Asian Survey*, 33: 3 (2014), 297-31.

⁴⁴³ Kun.Uz. Консульства Узбекистана открылись в России, (Özbekistan'ın Rusya'da Konsoloslukları Açıldı), <https://kun.uz/ru/news/2022/01/04/generalnyye-konsulstva-uzbekistana-otkroyutsya-v-9-gorodax>, [Erişim Tarihi: 1.2.2024]

⁴⁴⁴ TASS, 75th Anniversary Of Victory Over Nazi Germany, <https://tass.com/75th-anniversary-of-wwii-victory>, [Erişim Tarihi: 1.2.2024]

⁴⁴⁵ N. Ziyadullaev and et al., “The Republic of Uzbekistan and the Eurasian Economic Union: Integration Opportunities,” *European Journal of Molecular & Clinical Medicine*, 7: 2 (2020), 907.

⁴⁴⁶ Y. Basnett, “Labour Mobility in East Africa: An Analysis of the East African Community's Common Market and the Free Movement of Workers”, *Development Policy Review*, 31: 2 (2013), 138.

AEB’de fiilen lider bir rol oynadığı dikkate alındığında Birliğe katılmak, Taşkent’in stratejik olarak Moskova’ya yanaşması anlamına gelecektir. Siyaset bilimciler, Özbekistan’ın AEB’e olası girişi konusunda farklı görüşlere sahipler. AEB üyeliğinin Özbekistan için faydaları şu şekilde sıralanabilir:

- Birliğe katılmak ticaret engellerinin daha da kaldırılması anlamına gelecek, böylece Özbek ürünlerinin Rusya ve diğer AEB ülkeleri pazarlarına erişimi genişletecektir. Bu da ülke ekonomisinde ihracata yönelik sektörlerin güçlenmesine katkı sağlayacaktır. Ticaret engellerinin kaldırılması, devletteki piyasa mekanizmalarının iyileştirilmesi üzerinde olumlu bir etkiye sahip olacak ve Rusya ile diğer AEB ülkelerinden ithal edilen malların maliyetini düşürecekler.⁴⁴⁷

- Birliğe katılım, Özbekistan ekonomisindeki yabancı yatırımın artmasına yol açacağı gibi diğer AEB üye ülkeleri ile endüstriyel iş birliğinin gelişmesine de katkıda bulunacaktır.⁴⁴⁸

- Ulaşım hizmetleri için ortak pazarın ve AEB içinde tek ulaşım alanının oluşturulması Özbekistan’ın lojistik sorunlarının çözülmesine yardımcı olacaktır.⁴⁴⁹

- Göçmenlik kuralları sistemleştirilip basitleştirilecektir.

Öte yandan uzmanlar, Özbekistan’ın AEB’e olası üyeliğinin bir dizi dezavantajının altını çizmektedir:

- AEB’e katılım, Özbekistan’ın iç pazarının daha fazla açık olmasını gerektirir. Özbek üreticiler, diğer AEB üye devletlerinden gelen ürünlerle rekabet edecek ve bunun sonucunda birçok Özbek işletmesi önemli kayıplara uğrayacaktır.

- Birliğe üyelik, diğer AEB ülkelerinin üreticilerini korumak için tarife dışı önlemler ve korumacılık kullanmayacağını garanti etmemektedir.⁴⁵⁰

- Bazı uzmanlar EAEU üyeliğinin jeopolitik risklerine dikkat çekmektedir. Onlara göre AEB’in amacı ekonomik değildir. Birliğin esas amacı Post-Sovyet ülkelerini Rusya’nın jeopolitik yörüngesine çekmektir.

⁴⁴⁷ K. Collins, “Economic and Security Regionalism Among Patrimonial Authoritarian Regimes: The case of Central Asia”, *Europe-Asia Studies*, 61: 2 (2009), 275.

⁴⁴⁸ N. Ziyadullaev and et al., a.g.e.

⁴⁴⁹ D.G. Tarr, “The Eurasian Economic Union of Russia, Belarus, Kazakhstan, Armenia, and the Kyrgyz Republic: Can It Succeed Where Its Predecessor Failed?” *Eastern European Economics*, 54: 1 (2016), 10-12.

⁴⁵⁰ E.Y. Frolova, et al. “Contradictions To Regulatory Measures And Their Impact On Global and National Agricultural Markets”, *Advances in Economics, Business and Management Research*, v. 164 (2021), 278.

Özbekistan Ulusal İstatistik Ofisinin istatistiksel verilerine göre AEB, Taşkent'in en büyük ticaret ortağıdır. Ancak Özbekistan, Birliğe tam katılım sağlama konusunda direnç göstermektedir. 2020 yılının Ocak ayında senatonun ilk oturumunda Mirziyoyev, Özbekistan'ın AEB'ye üye değil gözlemci statüsüne sahip olacağını söylemiştir. 2020 yılının Nisan ve Mayıs aylarında Özbek Parlamentosu'nun iki meclisi, Birlik içinde gözlemci devlet olma önerisi için oy kullanmıştır. Özbekistan Ekonomik Araştırmalar ve Reformlar Merkezi tarafından 2020'de yürütülen sosyolojik araştırmanın sonuçlarının, Özbekistan Cumhuriyeti vatandaşlarının %74'ünün AEB'ye olası katılımı desteklediğini göstermesi dikkate değerdir. Bu veriler göz önüne alındığında Özbek vatandaşlarının çoğunluğunun Rusya Federasyonu'nu ülkeleri için bir tehdit olarak algılamadıkları varsayılabilir. Bu bağlamda Mirziyoyev, Birliğe katılmaya karar verirse ülke içinde güçlü bir muhalefetle karşılaşmayacaktır.⁴⁵¹

Nihayetinde 11 Aralık 2020'de Yüksek Avrasya Ekonomik Konseyi toplantısında Özbekistan, AEB'ye gözlemci üye olmuştur. AEB Antlaşması uyarınca gözlemci devlet temsilcilerinin “Birlik organlarının toplantılarına katılabilmeleri ve Birlik organları tarafından kabul edilen gizli olmayan belgelere erişebilmeleri” önem arz etmektedir. Aynı zamanda gözlemci statüsü Birlik organlarının karar alma süreçlerine katılma hakkı vermez.⁴⁵² Bu statünün alınması, o ülkenin gelecekte Birliğe üye olacağı anlamına gelmez.

Mirziyoyev döneminde Rusya ile askeri iş birliğine yönelik tutumun da büyük değişikliklere uğradığını belirtmekte fayda var. Kasım 2016'da iki ülke arasında askeri-teknik iş birliği konusunda bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma, askeri malların bir ülkenin topraklarından diğer ülkeye taşınmasına ilişkin kuralları belirlemektedir. Bu belgenin imzalanması, Taşkent'in 2017-2021 Özbekistan Kalkınma Stratejisi'nin ana önceliklerinden biri olan silahlı kuvvetlerini modernize etmesine yardımcı olacaktır. Dikkate değer olan Rusya'nın iki taraf arasındaki askeri iş birliğini geliştirmede büyük bir rol oynamasıdır. Şu anda Özbekistan, bu tür bir ayrıcalığa sahip KGAÖ'ye üye olmayan tek devlettir.⁴⁵³ Özbekistan, Rusya ile askeri iş birliğini genişletmede kaydedilen ilerlemeye rağmen diğer taraftan ABD ve Çin ile güvenlik ortaklığı geliştirmeye devam etmektedir.

⁴⁵¹ Petraszcuk, a.g.e., 5235

⁴⁵² B. Goodman and S. Flaxman, “European Union Regulations On Algorithmic Decision-Making And A “Right To Explanation”. *AI magazine*, 38: 3 (2017), 55.

⁴⁵³ A.g.e.

İkili ilişkiler olumlu ivmeyle devam ederken başlayan Rusya – Ukrayna Savaşı, iki devlet arasındaki ilişkileri olumsuz olarak etkilemiştir. Savaşla birlikte Özbekistan'daki Rusya karşıtlığında gözle görülür bir artış gerçekleşmiştir. Buna ek olarak medya ortamında da önemli bir dönüşüm ortaya çıkmıştır. Bu eğilimin son zamanlardaki örnekleri arasında Ukrayna'daki savaşı destekleyen Rus şarkıcıların yer aldığı bir festivalin iptal edilmesi ve Ukrayna'nın toprak bütünlüğüne sesli destek verilmesi yer almaktadır.⁴⁵⁴

Özbekistan için istikrarlı büyüme ve küresel kalkınma oldukça önem arz etmektedir. Bu bağlamda Rusya ile derin siyasi, ekonomik ve kültürel bağlarına rağmen Mirziyoyev, savaşın başlangıcından itibaren Rusya'nın saldırganlığına karşı uygulanan uluslararası yaptırımlara sıkı bir şekilde uymuştur. Dışişleri Bakanı ayrıca Özbekistan'ın Ukrayna toprak bütünlüğüne verdiği desteği her fırsatta dile getirmektedir.⁴⁵⁵

Rusya-Ukrayna Savaşı öncesinde Avrupa Birliği ve Özbekistan'ın nispeten sınırlı bir ilişkisi varken devam eden savaş, iki taraf arasındaki iş birliğine yeni bir ivme kazandırmıştır. Özbekistan, Rusya karşıtı yaptırımlar karşısında Avrupa Birliği ile ekonomik ilişkisini güçlendirmektedir. Eylül 2022'de Özbekistan Merkez Bankası, Rus ödeme sistemi MIR'in Özbekistan'daki çalışmalarını askıya almıştır. Merkez Bankası resmi gerekçe olarak Rusya'nın MIR kartındaki teknik sorunları öne sürmüştür. Ancak Taşkent'in Rusya karşıtı yaptırımlara uyma konusundaki siyasi ve ekonomik çıkarlarının Merkez Bankası'nı bu adımı atmaya mecbur ettiği açıktı. AB yetkilileri, Özbekistan Merkez Bankası'nın bu konuda attığı cesur adımları son derece olumlu karşılayarak bölgesel düzenlemeler çerçevesinde ikili ilişkilerin güçlendirilmesi yönündeki kararlılıklarını dile getirmiştir.⁴⁵⁶ Diğer bir ifadeyle AB ile ilişkileri bölümünde ayrıntılarıyla aktarılacağı üzere Rusya – Ukrayna Savaşı, Özbekistan dış politikasındaki dengeleme stratejisine AB'nin yeni bir aktör olarak güç kazanmasına neden olmuştur.

⁴⁵⁴ The Tashkent Times, Uzbekistan cancels festival of Russian singers supporting war in Ukraine, <http://tashkenttimes.uz/national/10830-uzbekistan-cancels-festival-of-russian-singers-supporting-war-in-ukraine>, [Erişim Tarihi: 1.2.2024]

⁴⁵⁵ AA Haber, Uzbekistan supports territorial integrity of Ukraine, <https://www.aa.com.tr/en/world/uzbekistan-supports-territorial-integrity-of-ukraine/2538618>, [Erişim Tarihi: 1.2.2024]

⁴⁵⁶ Reuters, Uzbekistan halts use of Russia's Mir payment cards, <https://www.reuters.com/business/finance/uzbekistan-halts-use-russias-mir-payment-cards-2022-09-23/>, [Erişim Tarihi: 1.2.2024]

Tablo 5.3: 2016 – 2023 Yılları Arasında Özbekistan – Rusya Federasyonu Dış Ticaret Hacmi Verileri

YILLAR (BİN DOLAR)	ÖZBEKİSTAN'IN RUSYA'YA DIŞSATIMI	ÖZBEKİSTAN'IN RUSYA'DAN DIŞALIMI	TOPLAM TİCARET HACMİ
2016	1 794 904,8	2 397 832,4	4.192.737,20
2017	2 019 162,4	2 709 497,6	4.728.660,00
2018	2 117 289,8	3 538 596,1	5.655.885,90
2019	2 531 870,5	4 137 694,5	6.669.565,00
2020	1 485 755,1	4 173 782,2	5.659.537,30
2021	2 088 237,3	5 462 244,7	7.550.482,00
2022	3 099 074,1	6 230 693,4	9.329.767,50
2023	3 307 600,0	6 576 100,0	9.883.700,00

Агентство Статистики, При Президенте Республики Узбекистан (Özbekistan Cumhuriyeti Başkanı Altında İstatistik Ajansı), <https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/merchandise-trade>

Kerimov döneminde Özbekistan'ın birincil ekonomik partneri olan Rusya, Mirziyoyev döneminde ikinciliğe gerilemişse de hala Özbekistan ekonomisindeki yerini korumaktadır. Görüldüğü üzere ticaret hacmi ABD'ninkine karşılaştırılamayacak kadar yüksektir. 2023 yılında 10 milyon dolara yaklaşan ticaret hacmi 2019'daki pandeminin neden olduğu ekonomik gerileme hariç her yıl bir öncekine göre ciddi oranda artış göstermiştir. Rakamlar 2021 yılından 2022 yılına bir buçuk milyon dolardan fazla artış göstermiştir. Fakat 2022 yılındaki Rusya – Ukrayna Savaşı ticaret hacmindeki büyümeyi ciddi oranda azaltmıştır. 2022 yılından 2023 yılına rakamlar yarım milyon kadar artmıştır.

5.3.3 Özbekistan – Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri

Ekonomik olarak bölgede Rusya'yı ikinci plana atma potansiyeline sahip olan Çin Halk Cumhuriyeti, Orta Asya'daki güç dengesindeki en önemli aktörlerin başında gelmektedir. Çin'in bölgedeki en temel politik amacı kendi siyasi sistemini ve toprak bütünlüğünü korumaktır. Bilhassa bölge ülkelerinin kimlik kapsamlı politika izleyip Doğu Türkistan'a destek vermemesi Pekin için elzemdir. Diğer taraftan Çin malına pazar sağlama ve enerji ihtiyaçlarını karşılama gibi hedefleriyle Orta Asya Devletleri'yle yakın ilişkiler kurmaktadır.⁴⁵⁷

Mirziyoyev'in iktidara gelmesiyle birlikte hem en üst düzeyde yoğun siyasi diyalogun hem de iki ülke liderleri arasında kurulan dostane ve güvene dayalı ilişkilerin

⁴⁵⁷ Ryskulova, a.g.e., 73

kolaylaştırdığı Özbek-Çin etkileşiminde daha yüksek dinamiklerin gözlemlenmesi dikkat çekicidir. Belirtmek gerekir ki tüm Orta Asya'da Devletleri arasında Pekin'in siyasi ve ekonomik etkilerinin en zayıf olanı Özbekistan'dır. Ancak bu durum yavaş yavaş değişim göstermektedir.

Devletin yabancı sermayeye açılması, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Özbek pazarına girmesini sağlamıştır. 2019 yılında Özbekistan-Çin dış ticaret cirosunun hacmi 7,6 milyar dolar olup Özbek dış ticaretinin %18,1'ine tekabül etmektedir. 2020'nin başında Çin petrol ve doğal gaz çıkarma, tekstil, telekomünikasyon, tarım, kimya sanayi ve inşaat sanayi sektörleri başta olmak üzere 1652 işletmede (Özbekistan'daki tüm işletmelerin %16'sı) hisseye sahiptir.⁴⁵⁸

2016 yılından bu yana Taşkent ve Pekin dış ticaret ve ortak altyapı projeleri alanlarında iş birliği geliştirmektedir. Asya'nın kalbindeki stratejik konumu nedeniyle Özbekistan, Çin tarafından başlatılan Kuşak-Yol adlı altyapı ve ticaret programının kilit halkasıdır. Bu çok boyutlu yatırım programının ana hedeflerinden biri Çin'den Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve İran üzerinden Türkiye'ye uzanan karayolu ve demiryolu ulaşım koridorudur. Çin'in Özbekistan'daki yatırımlarının özellikle çarpıcı bir örneği, Taşkent'i Fergana Vadisi'ne bağlayan ve 19.2 km uzunluğundaki Qurama dağlarındaki Kamchiq (Kamçik) demiryolu tünelidir.⁴⁵⁹

Mirziyoyev'in Mayıs 2017'de Çin'e yaptığı ilk resmi ziyaret, Özbekistan-Çin ilişkilerinin gelişmesine büyük bir ivme kazandırmıştır. Ziyaret sonucunda tarım, eğitim, sanayi, tıp, enerji, ulaştırma ve haberleşme alanlarında çeşitli projelerle değeri 23 milyar doları aşan yüzden fazla ikili anlaşma imzalanmıştır. Ziyaretin en önemli kazanımlarından biri, Özbekistan Cumhuriyeti ile Çin Halk Cumhuriyeti arasında ikili ilişkilerin sistematik gelişimi için güvenilir bir kurumsal temel oluşturan Yüksek Düzeyli İş Birliği Komitesi'nin Örgütlenmesine İlişkin Anlaşmadır.⁴⁶⁰

⁴⁵⁸ Sieradzan, a.g.e.,

⁴⁵⁹ Kerimov döneminde anlaşması imzalanmış fakat Mirziyoyev döneminde açılışı yapılmıştır. Detaylar için Bkz. В Узбекистане построен самый длинный железнодорожный тоннель в ЦА, (Orta Asya'nın En Uzun Demiryolu Tüneli Özbekistan'da İnşa Edildi), <https://uz.sputniknews.ru/20160531/2921963.html>, [Erişim Tarihi: 6.2.2024]

⁴⁶⁰ Журнал «Китай», Узбекистан – Китай: дальнейшие перспективы развития всестороннего стратегического партнерства, (Özbekistan – Çin: Kapsamlı Bir Stratejik Ortaklığın Geliştirilmesine Yönelik İlave Beklentiler), http://www.kitaichina.com/rbestxinwen/202305/t20230516_800331128.html, [Erişim Tarihi: 6.2.2024]

Mirziyoyev'in resmi ziyareti sırasında varılan karar ve anlaşmaların pratikte uygulanmasıyla her iki ülkenin çıkarları karşılanmaktadır. Mirziyoyev, 14-15 Mayıs 2017 tarihlerinde düzenlenen Kuşak – Yol uluslararası forumuna da katılım sağlamıştır. Bu kapsamda Çin ve Özbekistan karşılıklı siyasi güveni sürekli olarak güçlendirmektedir. Birbirlerinin egemenlik, bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü koruma çabalarını destekleyen iki devlet aynı zamanda ikili ilişkileri eşitlik ve karşılıklı saygı temelinde geliştirmektedir.⁴⁶¹

Mirziyoyev'in bu hamlesinin altında yatan temel neden barışçıl ve ekonomik açıdan müreffeh bir Orta Asya oluşturmaktır. Mirziyoyev'e göre Taşkent'in en kritik hedefi ve kilit görevi budur.⁴⁶² Ona göre Özbekistan her zaman en yakın komşuları olan Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan'a karşı açık, yardımsever ve pragmatik bir politikaya bağlı kalmalıdır.⁴⁶³ Mevcut Özbek rejimi, Çin'in Kuşak-Yol Girişimi'nin Orta Asya ekonomik entegrasyonu için çok önemli olduğunu düşünmektedir. Mayıs 2017'de Pekin'e yaptığı ziyarette Mirziyoyev, Çin Devlet Başkanı Jinping'in Çin-Kırgızistan-Özbekistan-Afganistan demiryolu ağı projesini Tek Kuşak Tek Yol girişimine dahil etmesinin gerekliliğini vurgulamıştır.⁴⁶⁴

Mirziyoyev, 2017 yılında Türkmenistan'a yaptığı üç ziyarette Güney Asya'ya elektrik taşımak için Türkmenistan-Özbekistan-Tacikistan-Afganistan-Pakistan (TUTAP) Anlaşması da imzalamıştır. Türkmenistan-Özbekistan-Kazakistan-Çin doğal gaz boru hattının inşaatı ve iyileştirmesi de bölgedeki ekonomik aktiviteyi ve dolayısıyla entegrasyonu artıracaktır. Boru hattı yılda 25 milyar metreküp Orta Asya gazını Çin'e taşıma kapasitesine sahiptir.⁴⁶⁵

Taşkent, Özbekistan-Kırgızistan-Çin demiryolu hattının yapımında başat rol oynamaktadır. Taşkent ile Bişkek arasındaki sınır anlaşmazlığının yaklaşık %80'inin çözülmesi, bölgesel iş birliği ve entegrasyonun önünü mutlaka açacaktır. Özbekistan ayrıca Taşkent'ten Güney Kırgızistan'a özellikle Oş üzerinden Sincan'a giden yollar

⁴⁶¹ Юсупалиева Дилафруз Кахрамоновна, Сотрудничество Между Китаем И Узбекистаном, (Çin ve Özbekistan Arasında İş Birliği), кафедра организации и управления учреждениями культуры и искусств, 2022, 22.

⁴⁶² “Tashkent to Host a High Level Conference on Afghanistan,” <https://www.uzbekconsulny.org/consulate/index.php/en/en-news-events>, [Erişim Tarihi: 6.2.2024]

⁴⁶³ “Central Asia is the Main Priority of Uzbekistan Foreign Policy.” Uzdaily, <https://www.uzdaily.com/articles-id-40429.htm>, [Erişim Tarihi: 6.2.2024]

⁴⁶⁴ Catherine Putz, “What's Next for the Belt and Road in Central Asia?”, The Diplomat, <https://thediplomat.com/?p=111013>, [Erişim Tarihi: 6.2.2024]

⁴⁶⁵ Casey Michel, “Will Uzbekistan Join TAPI?,” The Diplomat, <https://thediplomat.com/2017/05/will-uzbekistan-join-tapi>, [Erişim Tarihi: 6.2.2024]

inşa etmek istemektedir. Bölge devletleri bu yolu geliştirip dört mevsim dostu bir otoyol haline getirmeyi planlamaktadır. Özbekistan, bu bağlamda Kırgızistan'ın turistik cazibe merkezi olan Issyk-Kul ile Taşkent arasında otobüs seferlerine başlamıştır.⁴⁶⁶ Çin'in Kuşak-Yol Girişimi projesi, bölgenin ulaşım, enerji ve elektrik altyapısının gelişimi için bir katalizör görevi görmektedir.

Kuşak-Yol projesi, Çin'in yalnızca demiryolları ve karayolu altyapısını geliştirmekle uğraşmadığı, aynı zamanda petrol rafinerileri, tüneller ve elektrik hatları ile petrol ve gaz boru hatları inşa etmekle meşgul olduğu için Mirziyoyev'in bölgesel entegrasyon umutlarını artırmıştır. Proje, Orta Asya'yı Doğu-Batı ticaretinin dümenine yerleştirmiştir.⁴⁶⁷

Çin'in yatırımları, Orta Asya Devletleri'nin bağımsızlığından bu yana önemli ölçüde artmış, yaklaşık 50 milyar dolara yükselmiştir.⁴⁶⁸ Orta Asya, Kuşak - Yol projesinin merkezinde yer aldığından bölgenin istikrarı projenin başarısını garanti etmektedir. Proje ayrıca Orta Asya'nın küresel ekonomiye de entegre olmasına yardımcı olacaktır.⁴⁶⁹ Daha net bir biçimde ifade edecek olursak Mirziyoyev'in liderlik özellikleri bölümünde analiz edildiği üzere Mirziyoyev'in Ceditçi kişiliği ve Orta Asya entegrasyonu sağlama isteği, Çin ile olan yakınlaşmaya neden olmuştur.

Mirziyoyev'e göre Çin, Özbekistan için birinci dereceden bir stratejik ortaktır çünkü bu Avrasya ekonomik gücü, ülkesinin ekonomisini modernleştirmeye ve geliştirmeye yardımcı olacak yatırımlar sağlayabilir. Bu amaçla Moskova ziyaretinin ardından Pekin'i ziyaret ederek 100'den fazla karşılıklı anlaşma imzalayan Mirziyoyev, iktidara geldiği ilk yıl Çin'in yatırım ve kredilerini 23 milyar doların üzerine çıkartmıştır.

Altyapıyla ilgili en büyük anlaşmalar, sentetik yakıtın ortak üretimini, Özbekistan'ın petrol endüstrisindeki yatırımlarını, enerji üretim tesislerinin inşasını ve diğer yatırım projelerini içermektedir. Bu projelerin çoğu, Özbekistan'ın ağırlıklı olarak ihracata yönelik mal üretmesini sağlamak için üretim ve altyapı ile ilgili tesislerin kurulmasını hedeflemektedir. Özbekistan-Çin teknoloji ve güvenlik iş birliği, 2018'de başlayan ve 2019'da nihayete eren anlaşmayla genişletilerek 1 milyar doların kullanılacağı güvenli

⁴⁶⁶ Toktogulov, a.g.e., 18

⁴⁶⁷ A.g.e., 25

⁴⁶⁸ Umbreen Javed and Azhar Rashid, "China Central Asia Relations and Opportunities for Pakistan", *South Asian Studies*, 31: 2, (July, 2016), 157-175.

⁴⁶⁹ S. M. Hali, "Regional and Global Scenarios of the China Pakistan Economic Corridor," ed. Minhas Majeed Khan, Ahmad Rashid Malik, Saira Ijaz, Ume Farwa, *China-Pakistan Economic Corridor A Game Changer*, (Islamabad: Institute of Strategic Studies, 2020), 35

şehir girişimini de içermektedir. Bu bağlamda 2019 yılında Çin, Rusya'yı geride bırakarak Özbekistan'ın en önemli ticaret ortağı olmuştur.

Ekim 2018'de her iki ülkelerin Başbakanları Abdulla Aripov ve Li Keqiang sanayi, enerji ve ulaşım alanlarında ortaklık anlaşması imzalamıştır.⁴⁷⁰ İki ülke arasındaki ilişkiler her şeyden önce ekonomik niteliktedir ancak Çin Halk Cumhuriyeti aynı zamanda Özbekistan'da kültürel diplomasi de yapmaktadır. Çin kültürünü ve dilini yayan Konfüçyüs Enstitüleri Taşkent ve Semerkant'ta faaliyet göstermektedir. Ocak 2020'de Çin vatandaşları için vizenin kaldırılmasının Özbekistan'ı çekici bir turizm merkezi olarak popüler hale getirmesi beklenmiştir. Ancak bu plan, küresel COVID-19 salgını nedeniyle başarısız olmuştur.⁴⁷¹

Çin Halk Cumhuriyeti, Özbek devletinin yatırım kaynağı ve alacaklısı haline gelmektedir. Çin ayrıca yoksulluğu azaltmak için Özbek hükümetinin projesini de himaye etmiştir. Çin, işletmelere kredi sağlayarak altyapıyı geliştirerek ve yatırımlara katılarak Özbekistan'da giderek daha yoğun bir ekonomik genişleme gerçekleştirmektedir. Çin'in artan ekonomik varlığının siyasi etkilere dönüştüğüne dair herhangi bir işaret henüz mevcut değildir. Fakat Özbekistan'ın siyasi ve ekonomik modeli Çin'inkine giderek daha fazla benzemektedir.⁴⁷² Daha önce de aktarıldığı üzere Mirziyoyev'e “Özbek Deng Xiaoping” denmesi bu durumun kanıtı niteliğindedir.

Bir kıyaslama yapmak gerekirse güçlü kültürel ve tarihi bağlar nedeniyle Rusya'nın jeostratejik ve siyasi etkisi daha güçlüdür. Ancak durum, Çin'in bölgede giderek daha dinamik bir şekilde genişlemesi sonucu değişim gösterebilir. Pekin, siyasi ve kültürel etkilerinin yavaş ama sistematik bir şekilde gelişmesiyle birlikte şu anda bölgedeki en önemli güçlerden biridir. Özbekistan ve diğer Orta Asya ülkelerindeki nüfuz için Rusya ve Çin arasında bazen rekabet belirtileri fark edilmektedir. Ancak her iki gücün de bir dizi ortak hedefinin olduğu unutulmamalıdır. Bu hedeflerden en önemlisi ABD ve AB'nin bölge üzerinde çok büyük bir etki kazanmasına izin vermemektir.

Orta Asya'da ilk Konfüçyüs Enstitüsü'nün Özbekistan-Taşkent'te açıldığını belirtmek gerekir. Bu okul iki kere “Dünyanın En İyi Konfüçyüs Enstitüsü” unvanını almıştır.

⁴⁷⁰ The State Council the People's Republic of China, Premier Li meets with Uzbek PM via video link, https://english.www.gov.cn/premier/news/202106/08/content_WS60bf6964c6d0df57f98daeab.html, [Erişim Tarihi: 6.2.2024]

⁴⁷¹ Sieradzan, a.g.e., 157

⁴⁷² A.g.e..

Ayrıca Çin, her yıl ŞİÖ çerçevesinde Özbekistan’a lisans ve yüksek lisans kontenjanı sağlamaktadır. 5 Özbek üniversitesinde de Çince kurslar açılmıştır.⁴⁷³

Pekin ile Taşkent arasındaki jeostratejik iş birliğinin en önemli alanlarından biri ŞİÖ’dür. Özbekistan, Pekin ile güvenlik iş birliğinin geliştirilmesinde de belirli başarılar elde etmiştir. 2017 yılında Özbekistan Silahlı Kuvvetler Akademisi ile Çin Milli Savunma Üniversitesi arasında askeri eğitim alanında iş birliği anlaşması imzalanmıştır. 2019 yılında Özbekistan Ulusal Muhafızları ve Çin Halk Silahlı Polisi, Özbekistan’daki Forish eğitim sahasında ortak terörle mücadele tatbikatları düzenlemiştir. Ayrıca Özbekistan, Çin silahlarını ithal etmektedir. Örneğin 2019’da Taşkent, 100 milyon dolardan fazla değere sahip HQ-9 hava savunma sistemlerini satın almıştır.⁴⁷⁴ Fakat belirtmek gerekir ki Rusya ile kıyaslandığında Çin – Özbekistan arasındaki güvenlik bağları ikincil planda kalmakta ikili ilişkiler daha çok ekonomik kapsamlı ilerlemektedir.

Çin’in Özbekistan’la ticaret ve yatırım ilişkilerini geliştirmeye gösterdiği ilginin en çarpıcı kanıtlarından biri de Özbekistan ile Çin arasında 25 Ocak 2021’de Çin-Orta Asya Zirvesi’nde varılan anlaşmalardır. Devlet başkanları, kapsamlı stratejik ortaklığı daha da güçlendirme, hem ikili olarak hem de Kuşak - Yol Projesi ile ŞİÖ çerçevesinde çeşitli alanlarda iş birliğini geliştirme konusundaki kararlılıklarını yinelemiştir. İş birliği alanları arasında e-ticaret ve dijital lojistik, yeşil teknolojiler, alternatif enerji, inovasyon, COVID -19 ile mücadele ve çok daha fazlası yer almaktadır.

Toplantının ardından yayınlanan ortak bildiri, ülkeler arasındaki ilişkilerde yeni bir aşamanın başlangıcı olmuştur. Bildiri, İpek Yolu Fonu ile uzun vadeli iş birliğine ilişkin bir yol haritasının oluşturulmasına, pratik etkileşime yönelik stratejik projelerin teşvik edilmesine ve Çin’den Özbekistan’a mali ve teknik yardımın genişletilmesine yönelik tedbirler içermektedir. Zirvenin ardından 5 yıllık Ticaret, Ekonomik ve Yatırım İş Birliği Programı imzalanmıştır.⁴⁷⁵

2022 yılında Xi Jinping, Özbekistan’a resmi bir ziyaret düzenlemiştir. Hemen ardından 15 Eylül 2022’de Semerkant’ta düzenlenen ŞİÖ zirvesinde Özbekistan ile Çin

⁴⁷³ Sultan Birgül ve Onur Yılmaz, “Çin’in Orta Asya’da Yumuşak Gücü”, *International Social Sciences Studies Journal*, (E-Issn:25871587) 6: 58 (2020), 1147.

⁴⁷⁴ Petraszcuk, a.g.e., 5237

⁴⁷⁵ Президентреспублики Узбекистан, Лидеры Узбекистана И Китая Выступили За Дальнейшее Укрепление Отношений Всестороннего Стратегического Партнерства, (Özbekistan Cumhurbaşkanı, Özbekistan ve Çin Liderleri Kapsamlı Stratejik Ortaklık İlişkilerinin Daha Da Güçlendirilmesi Lehinde Konuştu), <https://President.Uz/Ru/Lists/View/4962>, [Erişim Tarihi: 6.2.2024]

arasında ticaret, yatırım ve mali ve teknik iş birliğine ilişkin toplam 15 milyar dolarlık anlaşma imzalanmıştır. Xi Jinping, her iki ülke için de enerji iş birliğini geliştirilmesi, Çin-Orta Asya gaz boru hattının güvenli bir şekilde işletilmesinin ortaklaşa sağlanması ve yeni çok boyutlu enerji iş birliği modelini teşvik etmek için yeni enerji alanındaki iş birliğini genişletmesi gerektiğini vurgulamıştır. Özbekistan'ın bu öneriye tepkisi, ulusal enerji sektöründeki ciddi sorunlar nedeniyle oldukça sınırlı kalmıştır.⁴⁷⁶

İkili ekonomik ilişkiler olumlu bir şekilde ilerlerken Özbekistan'ın bir adım geri adım atmasının önemli bir nedeni ulusal enerji sektörü yani iç siyasetle ilgilidir. Bu, Özbek tarafının açıkça belirttiği nedendir. Ancak esas neden dış politikayla ilgilidir. Son zamanlarda Çin ve Rusya'dan ziyade Mirziyoyev AB ve Türkiye ile yakınlaşmaya başlamıştır. Çin'e verilen taahhütler AB – Özbekistan ilişkilerine ve Özbekistan'ın dengeleme stratejisine zarar verebilir.

Tablo 5.4: 2016 – 2023 Yılları Arasında Özbekistan – Çin Halk Cumhuriyeti Dış Ticaret Hacmi Verileri

YILLAR (BİN DOLAR)	ÖZBEKİSTAN'IN DIŞSATIMI	ÇİN'E ÖZBEKİSTAN'IN ÇİN'DEN DIŞALIMI	TOPLAM TİCARET HACMİ
2016	1 999 267,3	2 254 298,1	4.253.565,40
2017	2 025 481,8	2 728 741,3	4.754.223,10
2018	2 875 388,7	3 558 143,5	6.433.532,20
2019	2 528 749,7	5 108 629,2	7.637.378,90
2020	1 937 053,3	4 501 216,7	6.438.270,00
2021	2 529 091,0	4 923 420,6	7.452.511,60
2022	2 511 181,3	6 427 708,1	8.938.889,40
2023	2 461 000,0	11 260 100,0	13.722.000,00

Агентство Статистики, При Президенте Республики Узбекистан (Özbekistan Cumhuriyeti Başkanı Altında İstatistik Ajansı), <https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/merchandise-trade>

Mirziyoyev döneminde Özbekistan'ın birinci ekonomik partneri Çin'dir. Çin ekonomik olarak Rusya'nın Özbekistan üzerindeki etkisini kırarak Özbekistan'a dengeleme stratejisi bağlamında çok ciddi bir alan yaratmıştır. 2016 yılından günümüze kadar ikili ilişkiler artan bir ivmeyle devam etmiştir. Bunun tek istisnası 2019 – 2020 yılları arasında yaşanan pandemi krizidir ki bu yıllar arasında tüm

⁴⁷⁶ А. А. Рогожин, Экспансия Китая В Узбекистан: Экономический Аспект, Анализ И Прогноз, (Çin'in Özbekistan'a Genişlemesi: Ekonomik Boyutu, Analizi ve Tahmini), Журнал Имэмо Ран, <https://www.afjournal.ru/2023/2/development-trends-and-risks/chinas-expansion-into-Uzbekistan-The-Economic-Aspect>, [Erişim Tarihi: 6.2.2024]

dünyadaki ticaret hacmi düşmüştür. 2022 yılında Rusya – Ukrayna Savaşı nedeniyle Rusya – Özbekistan ticaret hacminin azalarak artması Çin – Özbekistan arasındaki ticaret hacmini oldukça fazla etkilemiştir. 2022’den 2023’e iki devlet arasındaki ticaret hacmi 4 buçuk milyon dolardan fazla artmıştır. 2022 yılında Özbekistan dış ticaretinde Rusya – Çin nispeten dengeli rakamlara sahipken 2023 yılında Çin, Özbekistan dış ticaret hacminin %15’ini, Çin ise %21’ini oluşturmuş ve aradaki denge Çin lehine bozulmuştur.

5.3.4. Özbekistan – Türkiye Cumhuriyeti İlişkileri

Çok yönlülük, Mirziyoyev yönetiminin yeni dış politika ilkelerinden biridir. Bu çok yönlü dünya görüşünde Türkiye'nin önemli bir yeri vardır. Mirziyoyev, iktidara geldiği ilk yıllardan itibaren Türkiye ile stratejik ortaklık ve iş birliğine vurgu yapmaktadır. Türkiye de benzer şekilde yeni Özbek hükümetiyle sağlam ve uzun süreli bir iş birliği ilişkisi kurmaya özen göstermektedir. Daha açık bir biçimde ifade etmek gerekirse Mirziyoyev’in iktidara gelmesi Özbekistan’ın ve 15 Temmuz darbe girişimi Türkiye’nin dış politikalarında birtakım değişikliklere neden olmuştur. Lider algısı, iç politik olaylar ve uluslararası sistemin etkileriyle yaşanan söz konusu değişiklikler, iki devlet arasındaki ilişkilerin stratejik olarak geliştirilmesi için elverişli koşullar yaratmıştır.

İlişkilerin stratejik yönü bölgesel güvenlik ve ekonomik büyüme açısından iki devlet için de bilahare önem arz etmektedir. Bu bağlamda Türkiye ile Özbekistan arasında uzun yıllardır durgun olan ilişkilerin seyri, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Kasım 2016'da Semerkant'a yaptığı ziyaretle kökten değişmiştir.⁴⁷⁷ Böylelikle iki ülke arasındaki uzlaşma ve yakınlaşma başlamıştır. Bu yeni dönemde Türk-Özbek ilişkilerinin beş ana ayağını kültür, siyaset, ekonomi, güvenlik ve dış politika oluşturmaktadır. Beş alandaki iş birliğinin ilk aşamasını Mirziyoyev’in, Erdoğan'ın davetlisi olarak Türkiye'ye yaptığı resmi ziyaret oluşturmuştur.

Erdoğan’ın 17-18 Kasım 2016 tarihlerinde Özbekistan'a, Mirziyoyev’in ise 25 Ekim 2017 tarihinde Türkiye'ye yapmış oldukları karşılıklı ziyaretler iki devlet arasındaki yeni dönemin miadı olmuştur. Bu üst düzey ziyaretler kapsamında farklı alanlarda 25 anlaşma imzalanmıştır.

⁴⁷⁷ B. Abdülkerimov, *Türkiye-Özbekistan Diplomatik İlişkilerinin Tesisinin 30. Yılı Kutlanıyor*, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/turkiye-ozbekistan-diplomatik-iliskilerininintesisinin-30-yili-kutlaniyor/2523625>, [Erişim Tarihi: 11.02.2024]

Özbekistan ile Türkiye arasında siyasi, ticari-ekonomik, yatırım, iletişim, tarım, ulaştırma, turizm, bilim ve diğer alanlardaki iş birliği konuları ayrıntılı olarak ele alınmıştır.⁴⁷⁸

Her iki Cumhurbaşkanı'nın da Türkiye ve Özbekistan ilişkilerine stratejik bir bağlam kazandırmak istemesi çok önemlidir. Örneğin Cumhurbaşkanı Erdoğan, Özbekistan'ı Türkiye'nin Orta Asya'daki "öncelikli ortağı" olarak görürken Cumhurbaşkanı Mirziyoyev Türkiye'yi Özbekistan'ın "önemli ve uzun vadeli müttefiki" olarak tanımlamıştır.⁴⁷⁹ Ayrıca Mirziyoyev, 21 yıl sonra Cumhurbaşkanı olarak Türkiye'yi ziyaret eden Özbek politikacı olmuştur.⁴⁸⁰

Ziyaretin arifesinde Mirziyoyev, Türk vatandaşlarına yönelik vize işlemlerinin basitleştirilmesine ilişkin kararnameyi imzalanmıştır. 3 Şubat 2018'de Özbekistan Parlamentosu kararnameyi onaylamıştır. Kararnamede, Özbek makamları tarafından Türk vatandaşlarına 3 gün içinde vize verilmesi ve 30 günlük vize muafiyeti yer almaktadır.⁴⁸¹

Mirziyoyev'in ziyareti sırasında iki ülke arasındaki ilişkilerin stratejik ortaklık düzeyine yükseltilmesine yönelik ortak deklarasyon imzalanmıştır. Bu deklarasyona dayanarak iş birliğini yoğunlaştırmak amacıyla Yüksek Düzeyli Stratejik İş birliği Konseyi kurulmuştur.⁴⁸² Ziyarete ayrıca turizm alanında da iş birliğinin artırılması konusunda mutabakata varılmıştır. Türk vatandaşlarının Özbekistan topraklarındaki türbelere ziyareti kolaylaştırılmıştır. Aynı zamanda Özbekistan'dan Türkiye'ye turist akışının yoğunlaştırılması için anlaşmalar yapılmıştır.⁴⁸³

Özbek-Türk ilişkilerinin ayrılmaz bir parçası, günümüzde aktif olarak gelişen kültürel ve insani temaslardır. Haziran 2016'da Ankara'da Özbek Kültür Günleri düzenlenmiştir. Semerkant'ta düzenlenen uluslararası müzik festivali "Sharq Taronalari"ye Türk sanatçıların katılımı, Özbekistan'da düzenlenen resmi devlet

⁴⁷⁸ Türkiye – Özbekistan İlişkilerinde Yeni Dönem, TRT Avaz, <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avasyadan/turkiye-ozbekistan-iliskilerinde-yeni-donem/59f0692601a30a6554da85a9>, [Erişim Tarihi: 20.2.2024]

⁴⁷⁹ Mehmet Seyfettin Erol, Türkiye-Özbekistan İlişkilerinde Stratejik Ortaklık Dönemi, ANKASAM, <https://www.ankasam.org/turkiye-ozbekistan-iliskilerinde-stratejik-ortaklikdonemi/>, [Erişim Tarihi: 20.2.2024]

⁴⁸⁰ Abdülkerimov, Türkiye-Özbekistan Diplomatik İlişkilerinin Tesisinin 30. Yılı Kutlanıyor.

⁴⁸¹ А.Б. Мамаджонов, Узбекско-турецкие отношения: новый взгляд на историю и современное развитие, (Özbek-Türk İlişkileri: Tarihe ve Modern Gelişime Yeni Bir Bakış), Актуальные проблемы исторических исследований: взгляд молодых учений, (Tarihsel Araştırmanın Güncel Sorunları: Genç Öğretilere Bakış), Новосибирск, 2020, 409.

⁴⁸² Ф. Толипов, Узбекистан-Турция: в ожидании результатов от стратегических взаимоотношений, (Özbekistan-Türkiye: Stratejik İlişkilerin Sonuçları Bekleniyor) CABAR, <https://cabar.asia/ru/uzbekistan-turtsiya-vozhidanii-rezultatov-ot-strategicheskikh-vzaimootnoshenij>, 2., [Erişim Tarihi: 11.2.2024]

⁴⁸³ Мамаджонов, a.g.e., 410

etkinliklerinin Türk Devlet Televizyon ve Radyo Kurumu tarafından yabancı ülkelere yayınlanması geleneksel hale gelmiştir.⁴⁸⁴

Nisan 2018'de Erdoğan, Mirziyoyev'in davetlisi olarak Özbekistan'a resmi bir ziyarette bulunmuştur. Müzakereler sırasında kalkınma alanında yakın iş birliği konusunda anlaşmalara varılmıştır. Uluslararası İslam Akademisi, İmam Buhari Uluslararası Araştırma Merkezi ve İslam Medeniyeti Merkezi'nin faaliyetleri konusunda da anlaşmalar yapılmıştır.⁴⁸⁵

Karşılıklı ziyaretlerin ikili ilişkilere faydası büyüktür. Türk-Özbek ilişkilerinin stratejik iş birliğine doğru ilerlemesine zemin hazırlamaktadır. Erdoğan'ın ziyareti sırasında iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin daha da güçlendirilmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır. Örneğin taraflar, ikili ticaret hacmini 2019 yılında 2 milyar dolardan yakın gelecekte 5 milyar dolara çıkarmayı hedeflemiş ve planlamıştır.⁴⁸⁶

Sadece 2019 yılının ilk yarısında Özbekistan'da 251 Türk şirketi kurulmuştur. 2019 yılında kurulan şirket sayısında yüzde 51 oranında artış yaşanmıştır.⁴⁸⁷ 2021 yılında karşılıklı ticaret hacmi 3 milyar 600 milyon dolar eşiğine ulaşmıştır ve böylece ekonomik ilişkiler büyük bir atılım gerçekleştirmiştir. Yine yalnızca 2021 yılında Özbekistan'da 407 Türk sermayeli şirket kurulmuştur. Toplamda iki bin Türk şirketinin Özbekistan'da faaliyet gösterdiği dikkate alındığında ikili ilişkilerin ciddi bir ivme kazandığı görülmektedir.⁴⁸⁸

Başka bir önemli konuya Özbekistan hükümetinin bölgesel ulaşım girişimlerine aktif olarak katılmak istemesidir. Bu bakımdan Türkmenistan, Azerbaycan ve Gürcistan demiryollarını Türk ulaşım ağına bağlayacak olan Navoi-Türkmenbaşı-Bakü-Tiflis-Kars demiryolu ulaşım koridoru Özbekistan açısından büyük önem taşımaktadır. Bu demiryolu, Türkiye'nin Mersin limanı üzerinden Özbekistan'ın Akdeniz'e erişimini sağlayacaktır. Özbekistan ulaşım sisteminde birçok iyileştirme yapmıştır. Bu bağlamda Mirziyoyev'in emriyle Özbekistan'ın ulaşım altyapısını iyileştirecek,

⁴⁸⁴ A.g.e.

⁴⁸⁵ Мамаджонов, а.г.е., 411

⁴⁸⁶ Толипов, а.г.е., 2.

⁴⁸⁷ Türkiye ile Özbekistan'ın Ticaret Hacmi Hedefi 5 Milyar Dolar, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), 2019, <https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-turkiye-ile-ozbekistan-in-ticarethacmi-hedefi-5-milyar-dolar#>, [Erişim Tarihi: 11.2.2024]

⁴⁸⁸ A. Agzamhocayev, Türk Devletleri Teşkilatının İlk Zirvesi Semerkant'ta Olacak, (Röportaj: Aslınur Çanakçı), Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE) Akademisi, https://sdeakademi.org/turk-devletleri-teskilatininilk-zirvesi-semerkantta-olacak_4-264%20-, [Erişim Tarihi: 11.2.2024]

malların transit geçişine ve dış ticarete yönelik güzergahlarını çeşitlendirecek 2018-2022 yılları için kapsamlı bir plan oluşturulmuştur.⁴⁸⁹

Türkiye ve Özbekistan Afganistan konusunda da iş birliği yapmaktadır. ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi hem Afganistan hem de bölge açısından yeni bir problem ortaya çıkartmıştır. Başta Özbekistan olmak üzere Orta Asya ülkelerinin güvenliği Afganistan'daki mevcut durumla doğrudan bağlantılıdır. Özbekistan, Afganistan sorununun çözümü amacıyla Türkiye'nin öncülüğünde kurulan "Asya'nın Kalbi-İstanbul Süreci" platformuna katılmaktadır.⁴⁹⁰ Afganistan'da kalıcı istikrarın sağlanması hem Türkiye hem de Orta Asya ülkeleri açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede Türkiye, bölge ülkeleri ve Özbekistan ile koordineli hareket etmektedir.

Mirziyoyev döneminde Türkiye – Özbekistan ilişkilerindeki en önemli değişikliklerden biri de Özbekistan'ın nihayet Türk Konseyi'ne katılmasıdır. Özbekistan, 17 yıllık bir aradan sonra 2018 yılında Bışkek'te düzenlenen Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi toplantısına katılmış ve 2019 yılında Bakü'de düzenlenen zirvede Türk Konseyi'ne resmen üye olmuştur. Konseyin, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT)'na dönüşmesinin ardından ilk zirve 2022 yılında Özbekistan'ın Semerkant şehrinde yapılmıştır. Konsey/TDT kapsamında iki devlet arasında en çok kültürel ilişkiler gelişmiştir. 2021 yılında Ankara ve İstanbul'da Özbek kültür günleri düzenlenmiş hemen ardından Özbekistan'da da Türk kültür günleri kutlanmıştır.⁴⁹¹

Özbeklere Türkçe öğreten ilk Özbek üniversitelerinden biri Taşkent Devlet Doğu Araştırmaları (Şarkşinaslık) Üniversitesi'dir. Üniversite, 1990 gibi erken bir tarihte Altay Araştırmaları Bölümü'nü açmış ve bir yıl sonra bu bölümün adı Türk Dilleri Bölümü olarak değiştirilmiştir. Doğu Araştırmaları Üniversitesi, Orta Asya'da Türkçe eğitimi veren ilk yükseköğretim kurumudur. 2020 yılında bölümün adı Türk Filolojisi Bölümü olarak değiştirilmiş ve bildirildiğine göre sadece Özbekistan'da

⁴⁸⁹ Aze.Media, Southern alternative for the Eurasian rail route, <https://aze.media/southern-alternative-for-the-eurasian-rail-route/>, [Erişim Tarihi: 11.2.2024]

⁴⁹⁰ Heart of Asia Istanbul Process, <https://www.hoa.gov.af/about-us/participating-countries.html>, [Erişim Tarihi: 12.2.2024]

⁴⁹¹ O'zbekistonda "Turkiya madaniyati kunlari" bo'lib o'tdi, TRT O'zbekcha, <https://www.trt.net.tr/uzbek/madaniyat-va-san-at/2021/12/05/1234567890-1743044>, [Erişim Tarihi: 20.2.2024]

değil Orta Asya'da da Türk dili çalışmalarına (Türkşunosluk) odaklanan tek fakülte olma özelliği göstermektedir. Bölümün şu anda 500'e yakın öğrencisi mevcuttur.⁴⁹²

Alisher Navo'i Taşkent Devlet Özbek Dili ve Edebiyatı Üniversitesi, Türk hükümeti tarafından “Türkiye'yi, Türk dilini, tarihini, kültürünü ve sanatını” tanıtmak amacıyla kurulan bir kamu vakfı olan Yunus Emre Enstitüsü de dahil olmak üzere birçok Türk eğitim kurumuyla iş birliği yapmaktadır. Yunus Emre Enstitüsü'nün desteğiyle Alisher Navo'i Üniversitesi'nde Türkçe dili ücretsiz öğretilmektedir.⁴⁹³ Öğrenciler ve dil meraklılarının yanı sıra Türk Silahlı Kuvvetleri'nde eğitim almak isteyen Özbek subaylar da bu kurumda eğitim görmektedir. Üniversitede Türkçe sınavına yalnızca 2022 yılında yaklaşık 200 kişi girmiştir. 2021 yılında bu sayı 115'tir.⁴⁹⁴

Diğer yandan Yunus Emre Enstitüsü, ücretsiz Türkçe kursları vermekten çok Türkiye'nin Özbekistan'daki imajını geliştirmek için çaba harcamaktadır. Örneğin 2021 yılında Navoi Yayınevi, Türkiye Cumhuriyeti Turizm Bakanlığı ile TEDA anlaşması imzalamıştır. 2005 yılında kurulan ve Turizm Bakanlığı tarafından yürütülen Türkiye Çeviri ve Yayın Hibe Programı (TEDA), “Türk edebiyatının yanı sıra Türk sanatı ve kültürüne ilişkin eserlerin yayınlanmasını” teşvik etmektedir. TEDA kapsamında Özbekistan'da yapılan ilk yayınlardan biri de Yunus Emre Divanı adlı kitabının Özbekçe tercümesi olmuştur.⁴⁹⁵

Özbekler arasında özellikle tıp, ekonomi ve turizm alanlarında Türkçe eğitime ilgi yavaş yavaş artmaktadır. 21 Kasım 2019 tarihinde imzalanan ikili anlaşmaya istinaden Buhara Devlet Tıp Enstitüsü'nde Türk Tıp Bilimleri Üniversitesi ile Ortak Tıp Fakültesi kurulmuştur.⁴⁹⁶ Programın şu anda tıp okuyan 500'e yakın öğrencisi mevcuttur. Bir yıl sonra Özbek hükümeti, Türk Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi'nin Taşkent'te bir şubesinin açılmasına ilişkin kararı kabul etmiştir. Her ne kadar çalışmalar İngilizce yapılıyor ve eğitim materyalleri Ankara tarafından sağlanıyor olsa

⁴⁹² Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, <https://tsuos.uz/turkshunoslik-fakulteti/>, [Erişim Tarihi: 20.2.2024]

⁴⁹³ Üniversitemizde Turk Tili O'rganuvchilarining Til Bilish Darajasini Aniqlovchi Imtihon O'tkazildi, Alisher Navoiy Nomidagi Toshkent Davlat O'zbek Tili Va Adabiyoti Universiteti, <https://tsuull.uz/uz/content/universitetimizda-turk-tili-organuvchilarining-til-bilish-darajasini-aniglovchi-imtihon>, [Erişim Tarihi: 20.2.2024]

⁴⁹⁴ Support for Turkish Teaching in Uzbekistan, Yunus Emre Enstitüsü, <https://www.yee.org.tr/en/news/support-turkish-teaching-uzbekistan>, [Erişim Tarihi: 12.2.2024]

⁴⁹⁵ Turkiyadan Yangi Kun Xabarları, Alisher Navoiy Nomidagi Toshkent Davlat O'zbek Tili Va Adabiyoti Universiteti, <https://tsuull.uz/uz/content/turkiyadan-yangi-kun-xabarları>, [Erişim Tarihi: 12.2.2024]

⁴⁹⁶ Turkiya tibbiyot fakulteti, <https://bsmi.uz/uz/fakultetlar/turkiya-tibbiyot-fakulteti-2/>, [Erişim Tarihi: 12.2.2024]

da üniversitenin kendisi Özbekistan Ticaret ve Sanayi Odası'na bağlı olarak kurulmuştur.⁴⁹⁷ Bildirildiğine göre öğrenciler Türkiye'ye seyahat etme ve önde gelen Türk şirketlerinde staj yapma şansına sahiptir.⁴⁹⁸

Türk yükseköğretim kurumlarında da fazla sayıda Özbekistanlı öğrenci bulunmaktadır. 2020-2021 akademik yılında 2421 Özbek vatandaşı Türk üniversitelerinde eğitim görmekte⁴⁹⁹ ve bunların bir kısmı Türkiye Burslarından veya diğer burslardan yararlanmaktadır. 2018 yılındaki 840 Özbek öğrenciye⁵⁰⁰ göre keskin bir artış olsa da bu sayı 48000 üzerinde Özbek öğrenciye ev sahipliği yapan Rusya ile karşılaştırıldığında hala oldukça azdır.⁵⁰¹

Tüm bu çabalara rağmen Türkiye, dil ve eğitim teşviki açısından yakın zamanda Özbekistan'da Rusya veya Çin'in nüfuzunu geçebilecek gibi gözükmemektedir. Özbekistan'da hâlihazırda 750.000 etnik Rus yaşamaktadır. Ayrıca yetmiş yıllık Sovyet sömürgesi nedeniyle nüfusun üçte biri Rusça iletişim kurabiliyorken ülkede yalnızca 130.000 Türkçe konuşan kişi yaşamaktadır. Rusça, yerel devlet okullarında zorunlu müfredatın bir parçası olarak öğretilmekte ve sekiz düzineden fazla okulda yalnızca Rusça eğitim verilmektedir. Özbekistan'da on dört Rus üniversitesi ve(ya) Rus üniversitesinin şubesi faaliyet göstermektedir. Benzer şekilde Özbekistan'daki iki Konfüçyüs Enstitüsü yerel halka aktif olarak Çince öğretmekte ve 6.500 Özbek genci Çin'de eğitim görmektedir.⁵⁰²

Türk TV dizileri, Türkiye'nin Özbekler nezdindeki imajını güçlendirmede Ankara'nın dil ve eğitimi geliştirme çabalarından daha büyük bir rol oynamaktadır. Ancak Türk dizileri de sunulan yaşam tarzının Özbek aile değerlerine aykırı görülmesi nedeniyle eleştirilmektedir. Örneğin 2018 yılında yerel bir Özbek televizyon kanalı, Başbakan Abdulla Aripov'un da aralarında bulunduğu yerel halkın ağır eleştirileri

⁴⁹⁷ O'zbekiston – Turkiya: Ta'lim sohasida hamkorlik yangi bosqichda, TRT O'zbekcha, <https://www.trt.net.tr/uzbek/turk-dunyosi/2022/01/27/12345678910-1769367>, [Erişim Tarihi: 12.2.2024]

⁴⁹⁸ Turkiya Iqtisodiyot va Texnologiyalar Universitetining Toshkent filiali shu yilning sentyabr oyida o'z eshiklarini ochadi, Yangi O'zbekiston” va “Pravda Vostoka” gazetaları tahririyati, <https://yuz.uz/uz/news/toshkentda-turkiya-otm-filiali-ochiladi>, [Erişim Tarihi: 12.2.2024]

⁴⁹⁹ O'zbekiston - Turkiya: savdo-iqtisodiy hamkorlik istiqbollari, <https://review.uz/uz/post/uzbekistan-turciya-perspektiv-torgovo-ekonomicheskogo-sotrudnichestva>, [Erişim Tarihi: 12.2.2024]

⁵⁰⁰ Turkiyada qancha o'zbekistonlik talaba o'qiydi?, <https://www.amerikaovozi.com/a/4678399.html>, [Erişim Tarihi: 12.2.2024]

⁵⁰¹ The Language of the China-Russia Soft Power Rivalry in Uzbekistan, The Diplomat, <https://thediplomat.com/2022/05/the-language-of-the-china-russia-soft-power-rivalry-in-uzbekistan/>, [Erişim Tarihi: 12.2.2024]

⁵⁰² A.g.e.

nedeniyle Türk dizisi “Kara Sevda” (Kör Aşk)’yı yayınlamayı durdurmak zorunda kalmıştır.⁵⁰³ Yine de her şeye rağmen Türk dizileri Özbekistan’da en çok izlenen dizilerdir. Hatta Ek 4’de görüleceği üzere Taşkent’te bulunan “Yıldızlar Muzeyi” (Yıldızlar Müzesi)’nde Putin, Kraliçe Elizabeth gibi birçok ünlü şahsın balmumu heykeli mevcutken “oyuncu” olarak yalnızca Türk oyuncuların heykeli bulunmaktadır.

Sonuç olarak Ankara ile Taşkent arasındaki siyasi ve ekonomik iş birliği hızla büyümekte fakat kültürel gelişim programları az sayıda sembolik yayın, birkaç çalışma programı ve önümüzdeki yıllarda sinematografi alanında vaat edilen iş birlikleriyle sınırlı kalmaktadır. Türkiye, Özbekistan’da büyük bir aktör olmak istiyorsa daha kapsamlı çalışmalara ihtiyacı vardır. Türkiye’nin Özbekistan ile ilişkilerde Rusya ve Çin’in gerisinde kalması paylaşılan ortak kültür, dil, din gibi değerlerin yeterli olmadığı kanıtlanmıştır.

Tablo 5.5: 2016 – 2023 Yılları Arasında Özbekistan – Türkiye Cumhuriyeti Dış Ticaret Hacmi Verileri

YILLAR (BİN DOLAR)	ÖZBEKİSTAN’IN TÜRKİYE’YE DIŞSATIMI	ÖZBEKİSTAN’IN TÜRKİYE’DEN DIŞALIMI	TOPLAM TİCARET HACMİ
2016	686 213,2	485 502,2	1.171.715,40
2017	877 812,3	674 660,7	1.552.473,00
2018	944 755,2	1 112 775,8	2.057.531,00
2019	1 217 633,2	1 326 408,5	2.544.041,70
2020	1 018 992,8	1 087 267,1	2.106.259,90
2021	1 692 380,2	1 717 578,4	3.409.958,60
2022	1 512 110,1	1 738 540,5	3.250.650,60
2023	1 248 500,0	1 851 000,0	3.099.500,00

Агентство Статистики, При Президенте Республики Узбекистан (Özbekistan Cumhuriyeti Başkanı Altında İstatistik Ajansı), <https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/merchandise-trade>

Türkiye ve Özbekistan arasındaki ilişkilerin gelişmesine etki eden ve eşanlı olarak gelişmesinden etkilenen alanların başında ticaret gelmektedir. Türkiye, Özbekistan’ın önemli ticari ortaklarından biridir. Hatta daha ilişkilerin iyileştiği ilk yıl olan 2017’de Rusya, Çin ve Kazakistan’ın ardından dördüncü sırada Türkiye yer almaktadır. 2016 yılında ikili ticaret hacmi 1,2 milyar dolarken 2017 yılında ticaret cirosu yüzde 30 artarak 1,5 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Türkiye 2018’de, Rusya ve Çin’in

⁵⁰³ «Sevgi iztiroblari» seriali namoyishi to’xtatildi, <https://kun.uz/news/2018/02/16/sevgi-iztiroblari-seriali-namojisi-takiklandi?q=%2Fuz%2Fnews%2F2018%2F02%2F16%2Fsevgi-iztiroblari-seriali-namojisi-takiklandi>, [Erişim Tarihi: 12.2.2024]

ardından Özbekistan'a doğrudan yatırım yapan üçüncü ülke olarak Kazakistan'ı geçmiş ve sıradaki yerini yükseltmiştir. 2019 – 2020 yılları arasındaki pandemi krizi bile diğer tüm örneklerin aksine Türkiye – Özbekistan arasındaki dış ticaret hacmini olumsuz yönde etkilememiş, rakamlar yükselmeye devam etmiştir.

5.3.5 Özbekistan – AB İlişkileri

Mirziyoyev'in yönetimi altında Taşkent, daha aktif bir dengeleme stratejisi izleme amacıyla uluslararası sistemin önemli aktörlerinden biri olan AB ile yakın temas kurmaya başlamıştır. Kerimov döneminde incelendiği üzere Özbekistan – AB ilişkileri en başından beri oldukça zayıf ve Özbekistan – ABD ilişkilerine bağımlı durumdadır. Bu durum, Mirziyoyev'in yeni dış politika açılımlarıyla değişime uğramıştır.

Mirziyoyev, daha aktif iş birliği yoluyla AB ve AGİT gibi Avrupa merkezli uluslararası örgütlerle ilişkilerini derinleştirmeye istekli olduğunu göstermiştir. Bu gelişme, bazı çevrelerde Özbekistan dış politikasında dikkate değer bir dönüm noktası ve köklü değişiklikler olduğu yönünde görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özbekistan konusunda önde gelen akademisyenlerden biri olan R. Weitz, Özbekistan'ın dış politikasının on yıllardır ilk kez büyük bir değişim içinde olduğunu savunmuştur.⁵⁰⁴

Mirziyoyev yönetimindeki Özbekistan'ın Avrupa merkezli uluslararası kurumlarla ilişkilerini derinleştirmesi, Özbekistan'ın “2017-2021 Kalkınma Stratejisi”nde belirtilen öncelikli alanları uygulamasına yardımcı olmuştur. AGİT, Özbekistan'ın 2016 cumhurbaşkanlığı seçimlerini eleştirmesine rağmen bir yıl sonra Özbekistan, AGİT ile daha aktif etkileşime olan ilgisini vurgulamıştır. O zamandan beri AB, büyük ölçüde AGİT ile uyumlu olarak Özbekistan'ın iç reform içeren programlarını desteklemeye devam etmektedir.⁵⁰⁵

2017 yılında Özbekistan ve AB, enerji iş birliği konusunda AB-Özbekistan Mutabakat Zaptı'nı yenilemiş, Mirziyoyev yönetiminde ilk AB-Özbekistan İş birliği Konseyi toplantısı gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Özbekistan, AB ile Tekstil Protokolünü onaylamıştır. Özbekistan, AB-Özbekistan Gelişmiş Ortaklık ve İş birliği Anlaşması taslağı üzerinde düzenli olarak müzakereler yürüterek ve 2021'de AB'nin

⁵⁰⁴ Weitz, a.g.e.

⁵⁰⁵ OSCE, “ODIHR election observation mission final report on early presidential election 4 December 2016”, <https://aceproject.org/ero-en/misc/uzbekistan-final-report-early-presidential>, [Erişim Tarihi: 13.2.2024]

“Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi”ne katılarak AB ile daha yakın ilişkilere doğru adım atma konusundaki istekliliğini göstermiştir.⁵⁰⁶

Özbekistan’ın Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası ile ilişkileri de restore edilmiştir. Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi dünyanın en büyük ekonomik, finansal ve yatırım kuruluşlarıyla ilişkiler istikrarlı bir şekilde gelişmektedir. Aktif ekonomik diplomasi olarak da isimlendirilen Mirziyoyev’in “ekonomikleştirme” politikaları Özbekistan’ın yenilenen dış politikasının önceliği haline gelmiş ve bu kapsamda Taşkent, AB ve Avrupa’nın bilumum diğer kurumlarıyla iş birliği içerisine girmiştir.⁵⁰⁷

AB Özbekistan Delegasyonu Başkanı Edward Stiprays’in “Avrupa Birliği, Özbekistan da dahil olmak üzere bölgedeki olumlu gelişmeleri ve sürdürülebilir ekonomik kalkınma için seçtiğimiz stratejiyi tam olarak destekliyor” sözleri AB – Özbekistan ilişkilerindeki gelişimi destekler niteliktedir.⁵⁰⁸

Özbekistan ile AB arasında genişletilmiş ortaklık ve iş birliğine ilişkin yeni anlaşmalar, ekonomik iş birliği ve ticaret için daha elverişli koşullar sağlayacaktır. Söz konusu koşulların sağlanması da Özbekistan ekonomisindeki Avrupa yatırımlarının büyümesi için daha uygun alanlar yaratacaktır.⁵⁰⁹

AB, Özbekistan’ı Orta Asya’daki konumunu Asya ve Avrupa’daki ticaret yollarını birbirine bağlamak için kullanmayı amaçlamaktadır. 10 Nisan 2021 tarihinden itibaren Avrupa Birliği’nin sürdürülebilir kalkınma ve etkin yönetim için özel tercihler sistemi (GSP+) yürürlüğe girmiş ve Özbekistan, Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi (GSP) kapsamında yararlanıcı ülke olarak kabul edilmiştir. GSP+ statüsü, Özbek ihracatçılarının Avrupa pazarına 6.000’den fazla çeşit ürününü gümrük vergisi olmadan tedarik etmelerine olanak tanımaktadır.⁵¹⁰ Bu sistem taraflar arasındaki ekonomik iş birliğinde önemli bir kilometre taşıdır. Söz konusu sistem, Özbekistan’ın

⁵⁰⁶ Toktogulov, a.g.e., 62.

⁵⁰⁷ Saidkhon Saidolimov, “Foreign Policy Of Uzbekistan: An Active And Pragmatic Way Built On The Basis Of National Interests”, *Central Asian Journal Of Social Sciences And History*, 02: 12 (Dec 2021), 97.

⁵⁰⁸ A.g.e., 100

⁵⁰⁹ A.g.e.

⁵¹⁰ Uzbekistan joins EU’s GSP+ arrangement, European Commission: https://policy.trade.ec.europa.eu/news/uzbekistan-joins-eus-gsp-arrangement-2021-04-09_en, [Erişim Tarihi: 17.2.2024]

Avrupa pazarına ihracatına yönelik tek taraflı tarife tercihleri sayesinde Özbekistan'ın AB'ye ihracatının hacminde belirgin bir artışa katkı sağlamıştır.

Yeni gelişmeler AB ülkelerinden yatırımcıların ve özel sektör temsilcilerinin Özbekistan'da gelecek vaat eden projeleri hayata geçirmeleri için güçlü bir teşvik sağlarken Özbekistan ile AB ülkeleri arasındaki karşılıklı ticari ve ekonomik ilişkilerin çeşitlendirilmesi ve hızla geliştirilmesi için de sağlam bir temel oluşturmaktadır. Uluslararası ticaretin gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmasında önemli bir rol oynadığı yadsınamaz. Bu yoksullukla mücadeleye de yardımcı olur ve uluslararası ticaret Özbekistan'ın Gayri Safi Yurtiçi Hasılasını (GSYİH) olumlu yönde etkileme potansiyeline sahiptir.⁵¹¹

AB ve Özbekistan arasındaki ekonomik iş birliğinin çeşitli potansiyel faydaları vardır, Avrupa ülkeleriyle artan ekonomik ilişkiler ticaret, yatırım ve teknoloji transferlerinin artmasına yol açmıştır. Örneğin, istatistiki veriler 2023 yılının sadece 10 ayında karşılıklı ticaret hacminin geçen yılın aynı dönemine göre %36 artarak 4,8 milyar dolara ulaştığını göstermektedir. Özbekistan'dan AB ülkelerine yapılan ürün ihracatındaki büyüme özellikle dikkat çekmektedir. 2021'den bu yana rakam 1,5 kat artarak 2022 sonunda 794,6 milyon dolara ulaşmıştır.⁵¹²

Avrupa ülkelerinin daha büyük ve artan pazarlarına erişim, Özbek ihracatçıları için yeni fırsatlar yaratmıştır. Özbekistan tarım, tekstil ve mineral gibi sektörlerdeki rekabetçi avantajlarını bu pazarlara girmek için kullanmıştır. Buna ek olarak Özbekistan, aynı zamanda önemli doğrudan yabancı yatırım (DYY) kaynakları olan Avrupa ülkelerinden DYY çekmiştir. Bu da ekonomik büyümeyi teşvik etmeye, iş fırsatları yaratmaya ve altyapı ve endüstrilere katkıda bulunmaya yardımcı olmuştur.⁵¹³

Son yıllarda Özbekistan'ın Avrupa Birliği'yle ekonomik iş birliği akademik araştırma ve analizlere konu olmuştur. İki aktör arasındaki ekonomik ilişkiler gelişirken siyasi, güvenlik ve kültürel ilişkilerde ciddi noksanlıklar mevcuttur. Mevcut literatürdeki çalışmalar da bu bağlamda çoğunlukla Özbekistan – AB arasındaki ekonomik ilişkilere vurgu yapmaktadır. Birçok çalışma, Özbekistan'ın AB ile ekonomik

⁵¹¹ Siddikjon Gafurov, "Economic Cooperation Between Uzbekistan And European Union, Universal Journal Of Social Sciences," Philosophy And Culture, 1: 8, ISSN 2992-8834, 166.

⁵¹² Trade volume between Uzbekistan and EU countries increased by 36%, kun.uz: <https://kun.uz/en/news/2023/12/12/trade-volume-between-uzbekistan-and-eu-countries-increased-by-36>, [Erişim Tarihi: 17.2.2024]

⁵¹³ Gafurov, Economic Cooperation Between Uzbekistan And European Union, Universal Journal Of Social Sciences.

ilişkilerinin Özbekistan'ın uzun vadeli ekonomik büyümesi açısından potansiyel faydalar üzerinde durmaktadır. Örneğin Yuldasheva'ya göre bölgenin ve Özbekistan'ın kendisinin uzun süre ihmal edilmiş olmasına rağmen AB şaşırtıcı bir şekilde 2019'da bölgenin en büyük ticaret ortaklarından biri haline gelmiştir ve toplam ticaretin yüzde 24,1'ini oluşturmuştur.⁵¹⁴

Özbekistan'ın “2017-2021 Kalkınma Stratejisi” de Taşkent'in AB ile yakınlaşma niyetini açıkça ortaya çıkartmaktadır. Taşkent, uluslararası gözetim rejimlerine katılma isteğini de göstermiştir. Uluslararası Finans Kuruluşları (IFI) ile ilişkiler son birkaç yılda gelişmiştir. Uluslararası İzleme Fonu (IMF), Sınai Kalkınma Bankası (IDB), Asya Altyapı ve Yatırım Bankası (AIIB), Asya Kalkınma Bankası (ADB) ve Dünya Bankası ile müzakereler devam etmektedir. Taşkent, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'nın (EBRD) Özbekistan'daki ofisini yeniden açmasına izin vermiştir.⁵¹⁵ Tüm bu entegrasyon stratejisinin temel amacı AB ile olan ekonomik ilişkilerin gelişmesi ve AB'den maksimum ekonomik kazanç elde etmektir.

Özbek asıllı, AB uzmanı bir akademisyen olan Hamdamov Botir Zokir O'g'li, Mirziyoyev dönemindeki AB – Özbekistan yakınlaşmasının ve Özbekistan'ın 2017-2021 Kalkınma Stratejisi'nde AB'ye verilen önemin nedenlerini şu şekilde sıralamaktadır:⁵¹⁶

- Her şeyden önce, Avrupa Birliği'nin gelişmiş ülkeleri (Almanya, Fransa, İtalya, İspanya, Hollanda vb.) Özbekistan için yüksek teknoloji kaynağıdır. Uçak yapımı, makine mühendisliği, tarım, ilaç, inşaat ve genel olarak üretimin tüm alanlarında en modern Batı teknolojilerinin katılımı, Özbekistan'daki küçük ve orta ölçekli işletmelerin gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır.

- Avrupa Birliği, tüm üye ülkeleriyle tek bir bütün olarak Özbekistan'ın mamul ve hammadde ürünleri için BDT sonrası en büyük tüketici pazarını oluşturmaktadır.

⁵¹⁴ Madina Yuldasheva, Important Issues of The Development of Trade, Investment And Economic Relations Between Uzbekistan And European Countries, Eurasian Journal of Law, Finance and Applied Sciences, 2022, 173.

⁵¹⁵ “Shavkat Mirziyoyev: Effective Foreign Policy is the Most Important Condition for Successful Implementation of Reforms and Transformations,” UzReport, <https://uzreport.news/politics/shavkat-mirziyoyev-effectiveforeign-policy-is-the-most-important-condition-of-successful->, [Erişim Tarihi: 20.2.2024]

⁵¹⁶ Hamdamov Botir Zokir O'g'li, “Mutual Political Relations Between Uzbekistan And The European Union And Their Role in the World Community”, American Journal Of Social Sciences And Humanity Research, (Issn – 2771-2141), 3: 1, 41-45.

Bununla birlikte, tüketicilerin satın alma gücü göz önüne alındığında Avrupa pazarı Özbekistan malları için herhangi bir pazardan daha caziptir.

- Batı Avrupa sadece ticaret alanında ülkemizin ana ortaklarından biri değil aynı zamanda ana yatırım kaynağıdır. Birliğin yabancı ülkelere yönlendirilen yatırım hacmi 10 trilyon dolar civarındadır. Bu durum göz önünde bulundurularak Avrupa yatırımlarını Özbekistan'a çekme ve onlar için elverişli bir yatırım ortamı yaratma konusuna büyük önem verilmektedir.

- Bölgesel ve küresel güvenliğin korunması ve sağlanması her iki taraf için de acil bir görevdir. Her iki taraf da uluslararası terörizm, uyuşturucu kaçakçılığı, aşırıcılık ve diğer ulus ötesi tehditlerle mücadele etmek ve bölgesel istikrarı sağlamakla eşit derecede ilgilenmektedir. Avrupalı uzmanlara göre, "güvenlik nedeniyle Avrupa'nın sınırı Afganistan sınırlarından başlar."

Tüm bu teorik çerçeveye uygun olarak Özbekistan, 2018 yılında AB ile yeni bir "Gelişmiş Ortaklık ve İş Birliği Anlaşması (EPCA)"nın imzalanması konusunda müzakerelere başlamış ve bu anlaşmanın 2023 Temmuz ayında imzalanması onaylanmıştır. Bu anlaşma, ekonomik ve yatırım iş birliği, enerji, ulaştırma, çevre ve iklim değişikliği, dijital ekonomi, tarımsal ve kırsal kalkınma, istihdam, sosyal işler ve bilimsel araştırma gibi alanlarda karşılıklı iş birliğinin artırılmasını öngörmektedir. Diğer taraftan Taşkent'in Rusya'yı karşısına almak istememesinden dolayı Geliştirilmiş Ortaklık ve İş birliği Anlaşması uyarınca Özbekistan, BDT ülkeleriyle en uygun ticaret moduna sahiptir.⁵¹⁷

Özbekistan ve AB arasındaki ilişkilerin gelişmesine etki eden en önemli olayların başında Rusya – Ukrayna Savaşı gelmektedir. Ukrayna'da savaşın başlaması Avrupa ülkelerinin, ABD'nin ve diğer gelişmiş ülkelerin Rusya'ya karşı çok sayıda yaptırım uygulamasına yol açmıştır. Bu çerçevede her iki tarafla da iş birliği yapan Özbekistan, ulusal çıkarlarını karşılayan optimal dengeyi bulmaya çalışmaktadır. Örneğin savaşın çıktığı ilk dönemde Mirziyoyev, Astana'da "Orta Asya - Avrupa Birliği" formatındaki heyet başkanları toplantısında AB ile ekonomik ve ticari iş birliği konularını gündeme getirmiştir. Cumhurbaşkanı, Orta Asya'nın Avrupa pazarına girmek için Avrupa

⁵¹⁷ TSUE, "The Prospects of Cooperation Between Uzbekistan And The European Union" <https://tsue.uz/en/news/yangi-ozbekiston-gazetasida-tdiu-iqtisodiyot-fanlari-boyicha-falsafa-doktori-mamajon-mamatovning-ozbekiston-va-yevropa-ittifoqi-hamkorlik-istiqbollari-sarlavhali-maqolasi-chop-etildi>, [Erişim Tarihi: 17.2.2024]

teknolojileri ve yatırımlarının yanı sıra ulaştırma ve lojistik koridorlarının geliştirilmesine de ihtiyacı olduğunu belirtmiştir.⁵¹⁸

Avrupa ile Rusya arasındaki çatışmada Özbekistan, her iki tarafı da desteklemeyen tarafsız bir pozisyon almış ve bu sayede cumhuriyet her iki ortakla da iş birliğinden yararlanmıştır. AB aynı zamanda Özbekistan ve diğer Orta Asya ülkelerine Rusya ile ortaklıklarından vazgeçmeleri yönünde baskı yapmamıştır. Ancak Avrupa Birliği, Orta Asya'nın ekonomilerini çeşitlendirmesine ve Rusya'ya dolaylı bağımlılığı azaltmasına yardımcı olmayı planladığını açıkça duyurmuştur. Üstelik Avrupa, bölge ülkelerinin, başta enerji sektörü olmak üzere, Avrupa ekonomisine duyarlı bazı alanların tedarikinde Rusya'nın yerini alabileceğine inanmaktadır.

Tablo 5.6: 2016 – 2022 Yılları Arasında Özbekistan – Avrupa Birliği Dış Ticaret Hacmi Verileri

YILLAR (BİN DOLAR)	ÖZBEKİSTAN'IN DIŞSATIMI	AB'YE ÖZBEKİSTAN'IN AB'DEN DIŞALIMI	TOPLAM TİCARET HACMİ
2016	5 183,5	5 039,3	10.222,80
2017	6 120,7	5 353,7	11.474,40
2018	5 927,7	7 077,2	13.004,90
2019	8 429,4	8 277,1	16.706,50
2020	8 045,4	8 380,1	16.425,50
2021	7 566,6	9 858,4	17.425,00
2022	8 570,9	10 928,0	19.498,90

Агентство Статистики, При Президенте Республики Узбекистан (Özbekistan Cumhuriyeti Başkanı Altında İstatistik Ajansı), <https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/merchandise-trade>

Özbekistan'ın Avrupa'ya olan coğrafi uzaklığı faktörü dikkate alındığında AB ülkeleri, Özbekistan'ın dış ticaretinde ve dış ekonomik ilişkilerinde liderliği alamayacak gibi görünmektedir. Zira AB ülkelerinin toplam ithalat ve ihracat verileri bile Rusya, Çin ve Türkiye'nin çok gerisinde kalmaktadır. Diğer yandan Özbekistan'ın dış ekonomisinde başat rol oynayan Çin'in Kuşak – Yol Projesi, sadece Özbekistan – Çin değil aynı zamanda Özbekistan – AB arasındaki ekonomik ilişkilerinde gelişmesinde rol oynamaktadır. AB'yi Çin'e bağlayan orta kuşakta yer alan Özbekistan'ın AB ile ekonomik ilişkileri, bu kapsamda yıldan yıla artış göstermektedir.

⁵¹⁸ Газета.uz, Глобальная и региональная ситуация требует более активной поддержки ЕС интеграции в ЦА — Шавкат Мирзиёев, (Küresel ve Bölgesel Durum, Orta Asya'da Entegrasyon için AB'nin Daha Aktif Desteğini Gerektiriyor-Şevket Mirziyoyev) <https://www.gazeta.uz/ru/2022/10/27/eu-ca/>, [Erişim Tarihi: 17.2.2024]

6. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Ruslar, Özbekistan topraklarında 19. yüzyıldan 1991 yılına kadar kesintisiz hakimiyet kurmuştur. Ruslar, Türkistan'daki ortak kimlikten çekinmiş ve bu ortak kimliği boy, dil, kültür gibi farklılıkları derinleştirerek bozmuştur. Böylelikle ortak bir Türkistanlı kimliğinin önüne geçilmiş ve ortak bir Sovyet kimliği yaratılmıştır. Nihayetinde SSCB'nin yıkılmasıyla Orta Asya Devletleri bağımsızlıklarını kazanarak ulus-inşa süreçlerine başlamışlardır. Ulus-inşasının yanı sıra Soğuk Savaş boyunca var olan iki kutuplu sistemde SSCB hakimiyetinde olan Özbekistan tıpkı diğer Orta Asya Devletleri gibi uluslararası arenadaki kırılmalardan etkilenmemiş, Moskova'nın mevcut dış politikası dışında bir dış politika geliştirmek durumunda kalmamıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bu durum değişmiştir. 1870'lerden itibaren dış politikada doğrudan Rusya'ya bağımlı olan Orta Asya Devletleri, ABD başta olmak üzere diğer devletlerin erişimine açılmış, onlarla doğrudan etkileşim kurmaya başlamış ve bu bağlamda da kendi dış politikalarını ve dış politika stratejilerini oluşturmak durumunda kalmışlardır.

Orta Asya Devletleri'nin bağımsızlıklarını kazanmaları ve dış politika stratejilerini geliştirmelerine paralel olarak büyük ve bölgesel güçler de kendi dış politikalarında Orta Asya stratejileri geliştirmeye başlamıştır. Zira SSCB'nin dağılması bu bölgede güç boşluğuna neden olmuş, henüz devlet yönetimi konusunda tecrübesiz Orta Asya Devletleri, küresel ve bölgesel güçlerin nüfuz mücadelesi verdiği bir alana dönüşmüştür. Bölgeye büyük güçlerin nüfuz etmek istemesi reel-politiktir. Bölge, önemli enerji kaynaklarına sahip olmakla beraber jeopolitik olarak hassas bir alanı kapsamaktadır. Bölge Afganistan, Çin ve Pakistan'a olan coğrafi yakınlığa ek olarak doğu ile batı arasında bir köprüdür. Etrafındaki istikrarsızlıkların bu coğrafyaya sıçramaması büyük devletler için hem enerji kaynaklarının güvenli nakline hem de ekonomik koridorların istikrarına işarettir. Tüm bu sebeplerden dolayı diğer Orta Asya Devletleri gibi Özbekistan da bir yandan ulus-inşa süreçlerini yürütürken diğer yandan küresel ve bölgesel güçlerin bölgedeki nüfuzlarını dengelemek için dış politika stratejileri geliştirmektedir.

Özelde Özbekistan geneldeyse Orta Asya Devletleri'nin otuz küsur yıl sonra bugün bile en büyük korkusu bölgede yeni bir ağabey yani egemen devletin ortaya çıkmasıdır. Böyle bir durumun gerçekleşmemesi ve bir büyük gücün bölge üzerinde gereğinden fazla etkin olmaması için büyük güçleri birbirleriyle dengelemeleri, gerekli ve doğru bir stratejidir.

Son yıllarda jeopolitik gelişmeler, Orta Asya'nın kıtasal ve küresel güvenliğin genel iklimi üzerinde büyük etkisi olduğunu göstermiştir. Orta Asya'nın etkisi, başta uluslararası terörizmle mücadele, petrol ve doğal gaz tedariki olmak üzere birçok cephede hissedilmektedir. Aynı zamanda bölgenin artan önemi bazı riskler de taşımaktadır. Bölge, küresel güvenlik ve ekonomi sisteminin ayrılmaz bir parçası haline geldikçe siyasi, ekonomik, kültürel ve ideolojik gelişimin gidişatını belirleyen çok sayıda faktör ve sürecin etkilerine karşı da duyarlı hale gelmeye başlamıştır.

Özbekistan sadece enerji kaynakları açısından değil jeo-stratejik konumu nedeniyle de ABD, Rusya, Çin, Türkiye ve AB gibi aktörlerin çıkarları için son derece önemlidir. Zira Özbekistan çift karalı bir ülke olmasına rağmen Rusya, Çin, Afganistan, İran ve Hazar Bölgesi'ni içeren Orta Asya'nın kalbinde yer almaktadır. Özbekistan hem İslam Kerimov hem de Şevket Mirziyoyev dönemlerinde bu konumunun avantajlarını kullanarak hem bağımsız kalabilmek hem de çıkarlarını maksimize edebilmek için dengeleme stratejisi izlemiştir.

Dengeleme stratejisi, bir devletin dış politikasında yaygın olarak kullanılan bir yaklaşımdır. Genel olarak dengeleme stratejisi, bir devletin güç dengesini korumak veya belirli bir tehdide karşı koymak için diğer devletlerle ittifaklar kurarak ya da kaynaklarını doğru şekilde dağıtarak rekabet avantajını elde etmeyi amaçlar. Buradan alınacak destekle tezin birinci sorusuna yanıt aramak makul olacaktır: Dengeleme stratejisinin temel hedefleri Özbekistan'ın büyük güçlerden korunmasını sağlamak mıdır? Özbekistan ve güç parametreleri bağlamında Özbekistan'a benzer devletler, dengeleme stratejisi izleyerek küresel güçlerin ülkelerinde etkinlik kurmasının önüne geçmektedir.

Dengeleme stratejisi, uluslararası ilişkilerin ana akım teorilerinden olan realizmin önemli çıktılarındandır. Realizmi takiben ortaya bir dış politika analiz yöntemi olarak atılan neo-klasik realizm için de dengeleme stratejisi önemli bir konudur. Neo-klasik realist perspektifinden inceleme yapıldığında ana değişken “uluslararası sistem” ara

değişkenler ise “iç siyaset parametreleri” ve “lider algısı”dır. Bu değişkenlerin toplamıysa dış politikanın oluşmasına neden olmaktadır.

Tez çalışmasının ikinci sorusu olan “Neo-klasik realizm kapsamında Özbekistan dış politikasının belirlenmesinde hangi parametreler mevcuttur?” un yanıtı bu bağlamda cevaplanabilir. Özbekistan özelinde bu durumu analiz etmek gerekirse Özbekistan hem iç siyasetindeki çıkmazlar ve zorluklar nedeniyle hem lider algısı kapsamında hem de uluslararası sistemde tam bağımsız kalabilmek için dış politika üretmektedir.

Örnek vermek gerekirse her iki lider döneminde de Rusya’yı dengeleme arzusu çoğunlukla iç politikadan kaynaklanmaktadır. Her iki liderin de temel hedefi bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü korumak olduğundan ve tarihsel kapsamda Rusya’dan bir tehdit algılandığından Rusya iki lider döneminde de dengelenme ihtiyacı hissedilen devlet olmuştur. Rusya’yı dengeleme stratejisi her ne kadar iç politikadan kaynaklansa da lider algısı bağlamında bu stratejinin yoğunluğu değişiklik göstermektedir. Mirziyoyev liderlik özelliği bakımından daha ılımlı bir kişilik olduğundan Rusya’yı dengelerken Rusya ile de yakın ilişkiler kurmayı ihmal etmemiştir. Kerimov’un ise sert mizacı dış politikasına da yansımış ve dış politikadaki dönüşleri oldukça keskin olmuştur. Burada her iki lider de aynı stratejiyi aynı devlete karşı iç siyasetten dolayı uygulamakta fakat dengelemenin derinliğini liderlik özelliği belirlemektedir.

Çalışmanın bir sonraki bölümünü tarihsel arka plan oluşturmaktadır. Zira Özbekistan’ın dengeleme stratejisini izlediğini neo-klasik çerçevede analiz edebilmek için Özbekistan’ın tarihine hâkim olmak gerekmektedir. Özbekistan’ın iç siyaseti ulus-inşasından ve ulus-inşası da tarihinden kaynaklanmaktadır. Buna ek olarak henüz bağımsızlığı yeni sayılabilecek Özbekistan’ın tarihinde uzun yıllar Rus hakimiyeti ve Rus repressiyalarının bulunması Rusya’ya karşı dengeleme stratejisinin temelidir.

Özbekistan tarihinde, Özbekistan dış politikasına etkisi olan bir diğer konu ise klanlardır. Ruslar coğrafyada hakimiyet kurarken bölgeyi yalnızca devletlere ayırmakla kalmamış o devletleri de klanlara ayırmıştır. Bu klanlarda tarihsel arka planını geçmişteki mevcut hanlıklardan almaktadır. Örneğin Hive Hanlığı Harezm klanına, Buhara Hanlığı Semerkant klanına ve Hokand Hanlığı Fergana klanına dönüşmüştür. Fergana, Hanlık döneminde olduğu gibi klanlar döneminde de hocaların ağırlığında kalmış ve diğer bölgelere göre radikalleşmeyle daha fazla muhatap

olmuştur. Hanlık ve müteakiben yaratılan klan günümüzde de Özbekistan'ın hem iç hem de dış siyasetinde etkindir. Örneğin 2005 yılında yaşanan Andican Olayları hem Kerimov'un iç siyasette daha dominant bir liderlik sergilemesine hem de dış politikada Türkiye dahil Batılı devletlerle ilişkilerini kesmesine neden olmuştur. Diğer bir önemli klan olan Harezmi ise coğrafi olarak Türkmenistan sınırında bulunmakta ve Hive Hanlığı'ndan tarihsel arka planını almaktadır. Diğer bir deyişle Türk/Türkmen soyluların bulunduğu klandır. Özbek Türkçü muhalif Muhammed Salih de bu klana mensuptur. Harezmi klanı yine iç politikada Kerimov'un daha sert baskılar yapmasına neden olmuş dış politikada ise Türkiye – Özbekistan ilişkilerinde uzun yıllar başat rol oynamıştır.

Tarihsel süreçten de yararlanmak suretiyle “Büyük güçlerin Orta Asya'daki nüfuz mücadelesi Özbekistan dış politikasına dengeleme stratejisi olarak mı yansımaktadır?” sorusuna bir yanıt aranabilir. Zira büyük güçlerin Türkistan coğrafyasındaki mücadelesi, daha 19. yüzyılda Özbekistan dış politikasını etkilemeye başlamıştır. Çarlık Rusya ve Büyük Britanya arasında devam eden Büyük Oyun'da Özbek Hanlıkları denge siyaseti izleyerek bağımsız kalmaya çalışmış hatta oyuna Osmanlı Devleti'ni de dahil etme niyeti göstermişlerdir. Ancak dönem şartları nedeniyle Osmanlı, oyuna aktif olarak katılamamıştır. Örnek vermek gerekirse Hokand Hanlığı hem Osmanlı hem Rusya ile çeşitli ilişkiler geliştirerek Buhara Hanlığı'nı dengelemeye uğraşmıştır.

SSCB'nin kurulmasıyla beraber hanlıklar dönemi sona ermiş ve hanlıklar “Özbekistan” adıyla birleştirilmiştir. Böylelikle Büyük Oyun, SSCB'nin dağılmasına kadar sona ermiştir. Fakat 1991 yılında SSCB'nin dağılması ve Orta Asya Devletleri'nin öneminin gün yüzüne çıkmasıyla birlikte Yeni Büyük Oyun, Büyük Oyun'un devamı olarak baş göstermiştir. ABD, Türkiye, Rusya, AB, Çin, Güney Kore, Hindistan gibi çeşitli oyuncuların katıldığı bu yeni mücadelede Özbekistan söz konusu aktörleri birbiriyle dengelemek için dış politika stratejileri geliştirmiştir. Söz konusu strateji hem Kerimov hem de Mirziyoyev dönemlerinde takip edilmiştir.

Buradan hareketle tez çalışmasının bir sonraki sorusu olan “Özbekistan dengeleme stratejisini, hangi devletlere karşı, neden kullanmaktadır?” a da yanıt verilmiştir. Özbekistan bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü ve egemenliğini korumak ve varlık gösterdiği bölgede bir büyük ağabey istememesi hasebiyle bahsi geçen devletleri birbirleriyle dengeleme stratejisi izlemektedir. Dengeleme stratejisinin genel amacı bu

olsa da Kerimov ve Mirziyoyev dönemleri birbirinden farklılık gösterebilmektedir. Bu da bir sonraki soruyu ortaya çıkartmaktadır: 1991 – 2016 yılları arasında Özbek ulusunu inşa eden Kerimov’un uyguladığı dengeleme stratejisi ile 2016 yılında iktidara gelen Mirziyoyev’in dengeleme stratejisi arasında farklar ve benzerlikler var mıdır? Son soru, tezin temel amacına yönelik olmakla beraber tezin ana sorusudur.

İki lider dönemi, iç siyaset, lider algısı ve uluslararası sistem bağlamında incelenmiş ve iki dönem arasında çeşitli benzerlikler ve farklılıklar tespit edilmiştir. Söz konusu benzerlik ve farklılıkları diplomatik, güvenlik ve ekonomik kapsamlı olarak kendi içerisinde sınıflandırılabilir.

Kerimov döneminde Özbekistan’ın dengeleme stratejisini etkileyen önemli iç politika faktörleri bağımsızlığın ve devletin yeni inşa ediliyor oluşu, dil problemleri, radikalleşme, klan siyaseti ve Muhammed Salih’in faaliyetleridir. Bu dönemde Kerimov’un liderlik algısı ve liderlik özellikleri de dış politikaya yansımıştır. Otoriter bir karakter olan Kerimov, ılımlı dış politikaya yanaşmamış ve ülkesini dış etkilerden korumak için net çizgiler çekerek dış politika oluşturmuştur. Kerimov’un bu tavrı zaman zaman Özbekistan’ın dengeleme stratejisinden uzaklaşıp kısmi izolasyon stratejisine kaymasına neden olmuştur.

Kerimov’un cumhurbaşkanlığı yaptığı 1991 – 2016 yılları arasında Özbekistan’ın dış politikasına etki eden önemli sistemik olaylar iki kısımdan oluşmaktadır. İlki bağımsızlıktan 2001 yılına kadar olan süreçtir. Bu dönemde Kerimov’un dış politikasına etki eden önemli olaylardan ilki Rusya’nın Yakın Çevre Doktrini ilan etmesidir. Bu kapsamda Rusya’nın yeniden emperyalist bir yol izleyip Türkistan coğrafyasını işgal etmesinden çekinen Kerimov Türkiye, ABD gibi aktörlerle yakın ilişkiler kurmaya başlamıştır. Bu dönemde öne çıkan bir sistemik olay da terörizmin doğasındaki değişim ve radikalleşme hareketleridir. Yükselen terör hareketlerinden en çok etkilenen coğrafyalardan biri olan Özbekistan, diğer devletlerle ilişkilerinde, bu durumu ön planda tutmuştur. Denge siyaseti kapsamında bir yandan tehdit algıladığı Rusya ile diğer yandan demokrasi söylemlerine rağmen ABD ile yakın ilişkiler geliştirmiştir. İkinci dönem ise 2001 yılındaki terör saldırısından Kerimov’un öldüğü 2016 yılına kadar olan dönemdir. 2001 yılında yaşanan terör saldırısı, uluslararası sistemi önemli ölçüde etkilemiş bu durum da Özbekistan dış politikasına yansımıştır. Bu dönemde ABD’nin Orta Asya coğrafyasındaki etkinliği artmıştır. 2005 yılındaki Andican Olayları’na kadar Özbekistan’ın en önemli müttefiki ABD kalmış, 2005

yılından sonra Kerimov Rusya cephesine yaklaşmıştır. Bu zaman aralığında sistemik olarak yaşanan önemli bir diğer olay da Çin'in dünya siyasetindeki yükselen konumu olmuştur. Böylelikle Özbekistan'ın denge siyasetine yeni bir aktör katılmıştır.

Kerimov'un 2016 yılındaki ölümünün ardından yerine "genç kuşak"ın bir parçası olarak tanınan Şevket Mirziyoyev cumhurbaşkanı olmuştur. Mirziyoyev liderlik bakımından Kerimov'dan oldukça farklı bir yapıya sahiptir. Mirziyoyev'in liderlik özellikleri ve Kerimov dönemine kıyasla Özbekistan'da devlet geleneğinin başlaması, dış politikanın daha ılımlı yapıya evrilmesine neden olmuştur. Diğer bir ifadeyle Mirziyoyev dönemi Kerimov döneminden gerek liderlik algısı gerekse iç siyaset bakımından bariz farklılıklar göstermektedir. Benzer kalan tek değişken ise uluslararası sistemin yapısıdır. Mirziyoyev de bu kapsamda Kerimov gibi dengeleme stratejisi izlemiş olsa da daha ılımlı bir lider olması ve iç siyasetin daha elverişli olması nedenleriyle Kerimov'a kıyasla dengeleme stratejisini çok daha etkin kullanmıştır.

Mirziyoyev'i Kerimov'dan ayıran en önemli liderlik özelliği daha ılımlı bir kişilik sergilemesi ve genç kuşaktan olmasıdır. Buna ek olarak Mirziyoyev, Kerimov gibi SSCB aristokratı ya da Sovyetler döneminde yetişen bir siyasetçi değildir. Mirziyoyev'in siyasete girdiği tarih, SSCB'nin dağılmasının ardından olmuştur. Kerimov'a kıyasla daha dünyaya açık ve daha az kuşkucu olmasının temel nedenlerinden biri budur. İki lider arasındaki önemli bir farklılık ise Kerimov'un kendisini ikinci Timur olarak görmesi bunun karşısında Mirziyoyev'in kendi dönemine 3. Rönesans dönemi demesidir. Timurlu devri 1. Rönesansı, Ceditler dönemi ise 2. Rönesansı oluşturmaktadır. Timur dönemi ve Ceditler döneminde olduğu gibi Kerimov ve Mirziyoyev de birbirinin devamıdır. Bu bakımdan düşünüldüğünde Mirziyoyev ve Kerimov arasındaki fark yalnızca tarihsel atıftan ibaret gözükebilir. Fakat işin aslı Kerimov kendisini 1. Rönesans'ın devamı olarak değil doğrudan Emir Timur'un devamı olarak yani bir devlet kurucu olarak görmektedir. Diğer yandan Timur'un en önemli özelliği iyi bir savaşçı ve komutan olmasıdır. Kerimov kendi liderlik özelliği bakımından Rönesans'ı yani Timur dönemindeki gelişmeleri değil doğrudan Timur'un liderlik özelliklerini kendine örnek almıştır. Mirziyoyev ise selefinin aksine kendi dönemine 3. Rönesans demiş ve mücadeleyi salt bir sert güç olarak görmediğini ortaya sunmuştur. Gerçekten de Mirziyoyev, Kerimov'a göre hem iç hem de dış siyasette hiç çatışmacı bir lider olarak görülmemektedir.

İki lider dönemi kıyaslamasında önemli farklılıkların başında Özbekistan – ABD ilişkileri gelmektedir. Kerimov döneminde düzensiz kalan Özbekistan - ABD ilişkileri, Mirziyoyev'in göreve gelmesinden bu yana önemli ölçüde düzelmiştir. 2018 yılında Mirziyoyev'in Washington resmi ziyareti, 2002'den beri Özbekistan'ın ABD'ye yaptığı ilk resmi ziyaretir. Bu ziyaret ABD tarafından "iki ülke arasında yeni bir stratejik ortaklık dönemi" olarak sunulmuştur. İslam Kerimov döneminde Özbekistan, genellikle ABD'ye karşı daha mesafeli bir tutum sergilemiştir. Kerimov'un liderliğindeki dönemde Özbekistan dış politikada küresel güçlerden ziyade bölgesel güçlerle daha fazla iş birliği yapmaya odaklanmıştır. ABD ile ilişkiler de bu bağlamda sınırlı kalmış ve genellikle pragmatik bir temelde ilerlemiştir. Ancak Mirziyoyev döneminde, Özbekistan'ın ABD'ye yönelik tutumu daha olumlu hale gelmiştir. Mirziyoyev, ABD ile daha yakın ilişkiler kurmaya çalışmış ve ikili ilişkilerin geliştirilmesine daha fazla önem vermiştir.

İki liderin ABD'ye bakış açısındaki önemli farklılıklardan biri de ekonomik ilişkilerle ilgilidir. Mirziyoyev döneminde, ABD ile ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesine ve Amerikan şirketlerinin Özbekistan'da yatırım yapmasına yönelik çaba artmıştır. Özellikle Mirziyoyev'in iktidara gelmesinden sonra ABD'den gelen yatırımcılar ve iş insanları için daha dostane bir ortam oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu, ekonomik iş birliğinin artmasına ve ticaretin gelişmesine katkı sağlamıştır. Diğer yandan hem Kerimov hem de Mirziyoyev dönemlerinde temel dış politika dengeleme stratejisidir. Yöntemler açısından bazı farklılıklar olsa da Mirziyoyev de Kerimov gibi ABD'ye karşı Çin, Rusya, Türkiye ve diğer bölgesel güçlerle eşit bir ilişki kurarak dünya güçleri arasında denge siyaseti yürütmektedir.

Mirziyoyev'in dış politikasındaki ayırt edici elzem farklılık, bölgesel ve küresel güçlerle iş birliğinin yoğunluğuna yöneliktir. Kerimov da omni-dengelemeye yönelik dış politika stratejisi kurgulamıştır. Fakat Mirziyoyev'in mevcutta yaptığı gibi aynı yoğunlukta ve aynı başarıyla bunu yapamamıştır. Mirziyoyev'in Rusya, ABD, Çin, Türkiye ve muhtelif Avrupa ülkelerine yaptığı ziyaretler siyasi ve ekonomik iş birliğinin daha da genişlemesine yol açmıştır. Yalnızca küresel ve bölgesel güçlerle değil Mirziyoyev döneminde Güney Kore, Hindistan, Pakistan gibi devletlerle de ilişkiler geliştirilmiştir.

Mirziyoyev'i Kerimov'dan ayıran önemli özelliklerden biri de Türklüğe bakış açısıdır. Mirziyoyev de Kerimov gibi doğrudan üst kimlik olarak Türklüğü kabul etmemiş

ancak alt kimlik olarak Türklük inşa etme çabasına girmiştir. Örneğin Özbekistan'ın Türk Dünyası'na katılımını sağlayan Mirziyoyev Türkiye ve diğer Türk Devletleri'yle arasındaki ilişkilere ekstra özen göstermeye başlamıştır. Türk Devletleri Teşkilatı'na tam katılım sağlayan Mirziyoyev TDT'nin 2023 Kasım ayında gerçekleşen 10. Zirvesi'ndeki konuşmasına Bilge Kağan'ın "Ey Türk milleti, kendine dön, özünü anla daha da yükseğe çıkacaksın!" sözüyle başlamıştır. Kerimov döneminde Özbekistan'da Türkçülük yapmak kesinlikle yasakken Mirziyoyev Türk Devletleri'nin güvenlik, ekonomik ve kültürel başta olmak üzere tüm alanlardaki faaliyetlerine aktif katılım sergilemektedir. Bu bağlamda Mirziyoyev için Özbekistan'ın Türkiye ve Türk Devletleri ile ilişkilerinin yeniden tesis edilmesi ve normalleştirilmesi bugüne kadar attığı somut adımlardan gözlemlenebilecek en önemli dış politika önceliklerinden biri olmuştur.

Özbekistan – Çin ilişkileri de Mirziyoyev döneminde oldukça gelişmiştir. Ancak Çin ile ilişkilerin gelişmesinin nedeni Kerimov ve Mirziyoyev arasındaki liderlik farklılığı ya da Özbekistan iç siyasetinden kaynaklanmamaktadır. En temelde Çin'in bir büyük güç olarak ortaya çıkışı Kerimov'un son dönemlerine denk gelmiştir. İki aktör arasındaki ilişkilerin gelişimine en önemli katkıyı sağlayan Kuşak – Yol Projesi, Kerimov hayatını kaybetmeden birkaç yıl önce başlamış, Mirziyoyev döneminde önem kazanmıştır. Diğer bir değişle Kerimov döneminde Özbekistan – Çin ilişkilerinin nispeten geri planda kalmasının temel nedeni Çin'in güç parametreleriyle ilgidir. Diğer bir değişle Çin'in bir dengeleme unsuru olarak Özbekistan dış politikasında önem kazanmasının temeli uluslararası sistemde yatmaktadır. Çin, Kuşak – Yol Projesi'nin özellikle Orta Kuşak hattıyla birlikte gerek Özbekistan gerekse Türk Devletleri ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini güçlendirmiştir. Ancak diğer yandan Çin ve Özbekistan arasında güvenlik ilişkileri arka planda kalmaya devam etmektedir. Bu durumun da yine temel nedeni Çin'in güvenlik meselelerine dahil olmayışıdır.

İslam Kerimov döneminde Özbekistan, AB'ye karşı daha mesafeli bir tutum sergilemiş AB de insan hakları, demokrasi istemi gibi nedenlerle Özbekistan ile ilişkileri ikinci planda tutmuştur. Mirziyoyev ise AB ile daha yakın ilişkiler kurmaya çalışarak hem AB ile hem de Avrupalı ülkelerle ikili ilişkilerin geliştirilmesine daha fazla önem vermiştir. Kerimov döneminde, Özbekistan'ın AB ile ilişkileri, insan hakları ihlalleri ve demokrasi eksikliği gibi konular nedeniyle sık sık gerileme yaşamıştır. Ancak

Mirziyoyev döneminde, insan hakları ve demokrasi konularında bazı adımlar atılmış ve bu da AB ile ilişkilerin olumlu yönde gelişmesine katkı sağlamıştır. Mirziyoyev döneminde, Özbekistan'ın AB ile ilişkilerinde bölgesel iş birliği daha fazla önem kazanmıştır. Özellikle Orta Asya'daki bölgesel iş birliği projeleri ve Avrupa'nın Orta Asya'ya olan ilgisi, Özbekistan'ın AB ile ilişkilerini güçlendirmiştir.

İki dönem arasındaki en temel benzerlik iki liderin de temel stratejisinin dengeleme olmasıdır. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse iki lider dönemi birlikte incelenip analiz edildiğinde birbirinden kesin bir kopuş olmadığı tespit edilmektedir. Her ne kadar farklı yoğunluklarda olsa da iki lider de aynı sebeplerle dengeleme stratejisini, temel dış politika olarak izlemiştir. Hem Kerimov hem de Mirziyoyev dönemlerinde, Özbekistan'ın bağımsızlığına ve egemenliğine vurgu yapılmıştır. Ülkenin dış politikası, ulusal egemenlik ve bağımsızlık temelinde şekillenmiştir. Aynı şekilde her iki dönemde de Özbekistan, Orta Asya'nın istikrarını ve güvenliğini sağlamak amacıyla bölgesel iş birliğine önem vermiştir. Ancak Kerimov gerek lider özellikleri gerekse iç politikadaki zorluklar nedeniyle zamanla bu stratejisini askıya alarak kısmi izolasyon stratejisi izlemek durumunda kalmıştır. Mevcutta Mirziyoyev'in dengeleme stratejisini daha sağlam devam ettirdiği gözükmemektedir.

İki lider arasındaki mühim benzerliklerden biri de Rusya politikasıdır. Her iki lider de bağımsızlık ve egemenlik tehdidini Rusya'dan algılamakta ve bu yüzden Rusya'yı dengelemeye çalışmakta ancak aynı zamanda en büyük komşusu olan Rusya ile ilişkilerine özen göstermekte ve diğer güçleri Rusya ile dengelemektedir. Bunun temel nedeni tarihsel bağlamda incelenmiştir. Buradan da her iki liderin tarihi dikkate aldığı ve tarihteki hataların tekrar edilmesinden çekindiği anlamı çıkarılabilir.

Burada bahsedilmesi gereken önemli bir konu, Özbekistan tarihinde Ruslara karşı bağımsızlık uğruna mücadele vermiş olan Ceditlerdir. Ceditler ise Kerimov döneminde ulus-inşasında kullanılmasına rağmen daha çok Mirziyoyev döneminde Özbekistan'ın hem iç hem de dış siyasetini etkilemiştir. Öyle ki Timurlu Devleti Özbekistan tarihinin birinci rönesansını, Ceditler dönemi ikinci rönesansını oluşturmakta ve Mirziyoyev ise kendi dönemini üçüncü Özbek rönesansı olarak adlandırmaktadır. Bu bağlamda Kerimov'a kıyasla daha bağımsızlık yanlısı olan ve daha milliyetçi söylemleri bulunan Mirziyoyev'in dengeleme stratejisini daha etkin kullandığı söylenebilir. Kerimov ise kendisini daha çok Emir Timur ile özdeşleştirmiştir. Buradan hareketle Kerimov'un daha güvenlik kapsamlı yaklaşıma

sahip olduğu Mirziyoyev'in ise daha kültürel bir bakış açısına sahip olduğu çıkarımı yapılabilir.

İki lider arasındaki en önemli fark ve belki de tüm farkların ana nedeni Kerimov'un Sovyet sisteminde yetişmiş ve Sovyet sistemine dahil bir lider olmasına karşın Mirziyoyev'in kariyerine Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra başlamasıdır. Diğer bir değışle Kerimov, Sovyetlerin sert yapısıyla mücadele etmek zorunda kalmış, zorlu kariyer basamaklarını tırmanmış ve bu da liderlik özelliklerine doğal olarak etki etmiştir. Mirziyoyev ise genç kuşağa mensup olup Sovyet sisteminin demir yumruğu altında ezilmekten kurtulmuştur.

Kerimov liderliğinde Özbekistan, siyasi istikrarı ve toplumsal huzuru bozmayı amaç edinen unsurlarla ülke içinde ve dışında siyasi, diplomatik ve askeri kanallar aracılığıyla mücadele etmiştir. Kesin olarak belirtilmesi gereken şey Kerimov döneminde radikal dini hareketlerle mücadelede sert, otoriter ve kısıtlayıcı bir politika seti benimsendiğidir. Bu kapsamda Kerimov yönetimindeki Özbekistan, Fragile States Index raporlarına göre Andican Olayları'nın ertesinde 2006'da 22.⁵¹⁹ sırada yer alırken 2016 yılına geldiğinde 60. sıraya gerileyerek⁵²⁰ 10 yıl içerisinde büyük bir başarı göstermiştir. Kerimov her ne kadar sert politikaları nedeniyle eleştirilse de kendi dönemine göre analiz edilmelidir. Kerimov ulus-inşasını başarıyla tamamlamış ve Afganistan, Tacikistan gibi istikrarsız komşuları bulunan Özbekistan'ın radikalleşmesinin ve istikrarsızlaşmasının önüne geçmeyi başarmıştır.

Mirziyoyev ise Kerimov'a göre daha ılımlı politikalar izlese de 2016 yılından 2023 yılına kadar Fragile States Index'inde Özbekistan 35 sıra daha gerileyerek 95. sıraya⁵²¹ yerleşmiştir. Buradan çıkarılacak sonuçla Mirziyoyev her ne kadar ekonomik kapsamlı dengeleme stratejisi izlese de ve AB'den ekonomik kazanç elde edebilmek amacıyla çeşitli reformlar uygulasa da aslında Kerimov'un güvenlik kapsamından pek de çıkmamış gibi gözükmemektedir. Mirziyoyev de iç siyasette Kerimov gibi çeşitli güvenlik önlemlerine önem vermekte fakat bunu diğer devletlerle olan ilişkilerine daha az yansıtmaktadır.

Bu durumu ortaya sunabilecek en belirgin örnek Afganistan – Özbekistan ilişkileridir. İki devlet arasındaki siyasi, diplomatik ve güvenlik kapsamlı ilişkiler Kerimov

⁵¹⁹ "Fragile States Index", The Fund for Peace, 2006, <https://fragilestatesindex.org/excel/>.

⁵²⁰ "Fragile States Index", The Fund for Peace, 2016, <https://fragilestatesindex.org/excel/>.

⁵²¹ "Fragile States Index", The Fund for Peace, 2023, <https://fragilestatesindex.org/excel/>.

döneminde yok denilecek kadar azken ekonomik ilişkiler de 2016 yılına kadar düzenli bir ivme kazanmamıştır. Örneğin 2005 yılındaki Andican Olayları'na kadar yani Özbekistan'ın batı ile birlikte hareket ettiği dönemlerde, ekonomik ilişkiler düzenli bir biçimde iyileşmiştir. Ancak 2005 yılından sonra ekonomik veriler sürekli olarak dalgalanmaya maruz kalmış ve verimli bir biçimde okunmayacak hale gelmiştir. Mirziyoyev dönemindeyse Özbekistan, Taliban hükümetine rağmen Afganistan'ı uluslararası sisteme dahil etmeye çalışan aktör olarak inisiyatif almaya başlamıştır. İlişkilerinde ekonomiyi ön planda tutmuş ve bu bağlamda Özbekistan ile Afganistan arasındaki ekonomik ilişkiler 2016 yılından itibaren iyileşmeye devam etmektedir.

Sonuç olarak iki lider de iç politikada istikrarı sağlamak, Özbekistan'ın egemenliğini ve toprak bütünlüğünü korumak, radikalizm, uyuşturucu ticareti gibi tehlikelerin önüne geçmek amacıyla dengeleme stratejisi izlemiştir. Kerimov döneminde lider algısının da etkisiyle dengeleme stratejisinde Özbekistan'ın diğer aktörlerle ilişkilerindeki geçiş daha keskin olmuş ve zaman zaman kısmi izolasyona dönüşmüştür. Fakat Mirziyoyev'in daha ılımlı liderlik özelliği bağlamında dengeleme stratejisinde ABD, Rusya, Çin, Türkiye ve AB ile ilişkiler daha yoğun ve dengeli şekilde ilerlemektedir. Buna ek olarak Mirziyoyev döneminde Kerimov'a kıyasla ekonomik kalkınmaya daha çok önem verilmiştir. Ana değişken olan uluslararası sistem ise yine her iki liderin de dengeleme stratejisi izlemesine neden olmuştur. Zira büyük ve bölgesel güçlerin bölgede çeşitli amaçlarla etkinlik sürmeyi istemeleri Özbekistan tarafından değerlendirilmiştir. Bir güç, daha baskın olmasın diğer diğer devletlerle de ilişkilerini buna göre dizayn ederek kendisini korumaya almıştır.

Özetle iki lider döneminde de dengeleme stratejisi daha çok uluslararası sistem ve iç politikadan kaynaklanmış ancak dengeleme stratejisinin yoğunluğuna ve derinliğine liderlerin özellikleri etki etmiştir.

KAYNAKÇA

“Central Asia is the Main Priority of Uzbekistan Foreign Policy.” Uzdaily, <https://www.uzdaily.com/articles-id-40429.htm>, [Erişim Tarihi: 6.2.2024]

“Fragile States Index”, The Fund for Peace, 2006, <https://fragilestatesindex.org/excel/>.

“Fragile States Index”, The Fund for Peace, 2016, <https://fragilestatesindex.org/excel/>.

“Fragile States Index”, The Fund for Peace, 2023, <https://fragilestatesindex.org/excel/>.

“Shavkat Mirziyoyev: Effective Foreign Policy is the Most Important Condition for Successful Implementation of Reforms and Transformations,” UzReport, <https://uzreport.news/politics/shavkat-mirziyoyev-effectiveforeign-policy-is-the-most-important-condition-of-successful->, [Erişim Tarihi: 20.2.2024]

“Tashkent to Host a High Level Conference on Afghanistan,” <https://www.uzbekconsulny.org/consulate/index.php/en/en-news-events>, [Erişim Tarihi: 6.2.2024]

“Uzbekistan Is Set to Comply with Sanctions Against Russia, Says U.S. ambassador,” The Tashkent Times, September 5, 2022, <http://tashkenttimes.uz/national/9555-uzbekistan-is-set-to-comply-with-sanctions-against-russia-says-u-s-ambassador>, [Erişim Tarihi: 18.1.2024]

“МИД выступил с разъяснением по отдельным вопросам о ситуации вокруг Украины и увеличении числа прибывающих в Узбекистане российских граждан, (Dışişleri Bakanlığı, Ukrayna'daki Durum ve Özbekistan'a Gelen Rus Vatandaşlarının Sayısındaki Artışa İlişkin Bazı Hususlara İlişkin Açıklama Yaptı), Dunyo, September 30, 2022

«Sevgi iztiroblari» seriali namoyishi to'xtatildi, <https://kun.uz/news/2018/02/16/sevgi-iztiroblari-seriali-namojisi-takiklandi?q=%2Fuz%2Fnews%2F2018%2F02%2F16%2Fsevgi-iztiroblari-seriali-namojisi-takiklandi>, [Erişim Tarihi: 12.2.2024]

- AA Haber, Uzbekistan supports territorial integrity of Ukraine, <https://www.aa.com.tr/en/world/uzbekistan-supports-territorial-integrity-of-ukraine/2538618>, [Erişim Tarihi: 1.2.2024]
- AA, People throng banks in Kabul, pressing to get cash: <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/people-throng-banks-in-kabul-pressing-to-get-cash/2353880>, [Erişim Tarihi: 17.1.2024]
- Abdülkerimov, B. Türkiye-Özbekistan Diplomatik İlişkilerinin Tesisinin 30. Yılı Kutlanıyor, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/turkiye-ozbekistan-diplomatik-iliskilerininintesisinin-30-yili-kutlaniyor/2523625>, [Erişim Tarihi: 11.02.2024]
- Agzamhocayev, A. Türk Devletleri Teşkilatının İlk Zirvesi Semerkant'ta Olacak, (Röportaj: Aslınur Çanakçı), Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE) Akademi, https://sdeakademi.org/turk-devletleri-teskilatininilk-zirvesi-semerkantta-olacak_4-264%20-, [Erişim Tarihi: 11.2.2024]
- Akarçay, Pınar ve Ak, Gökhan. Soğuk Savaş Sonrası Güvenlik Yönetimi Paradigmaları, (Ankara: Motif Matbaacılık, 2018).
- Akbarzadeh, Shahram. "Nation Building in Uzbekistan", Central Asia Survey, 15:1 (1995).
- Akıncı, Halil. Türk Dünyasının Jeopolitiği ve Türk Dış Politikasındaki Yeri, <https://kriterdergi.com/turk-dunyasinin-jeopolitigi-ve-turk-dis-politikasindaki-yeri>, [Erişim Tarihi: 29.1.2024]
- Alexei Malashenko, "Islam in Central Asia," eds. Roy Allison and Lena Jonson, Central Asian Security: The New International Context (Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2001).
- Ali, S.Mahmud. China's Belt and Road Vision, (Berlin: Springer, 2020).
- Allen, H.C. The United States of America, A Concise History (New York: Frederick A. Praeger, 1965).
- Allworth, Edward. Central Asia: A Century of Russian Rule (London: Columbia University Press, 1967).

- Alpargu Mehmet ve Çelik, Muhammed Bilal. “Özbek Hanlıkları”, ed. Salih Yılmaz, Özbekistan, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2021).
- Alpargu, Mehmet. “Türkistan Hanlıkları”, Türkler, (Ankara: C.8, 2002).
- Andican, Ahat. Osmanlı’dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya (İstanbul: Doğan Yayınları, 2009).
- Anvar, O. “Foreign Policy of The Republic Of Uzbekistan”, Russia And The Moslem World, 3: 3, (2019), 56-63.
- Anvarovich, Q.A. “The Economic Modernization of Uzbekistan”, Journal of Analysis and Inventions, 2: 05 (2021), 332-339.
- Argalı, Medihanur. “Beyaz Ayı ve Kızıl Ejder Kısılcında Orta Asya Devletlerinin Çok Vektörlü Dış Politikaları”, Uluslararası Kriz Ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, 7 : 1 (2023), 75-105.
- Argalı, Medihanur. Özbekistan’da Neo-Cedit Hareketi mi Doğuyor? ORASAM Analiz, Mayıs 2023, No.4.
- Arı, Tayyar Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika, 11. bs. (İstanbul: Alfa Aktüel Yayınları, 2017).
- Aze.Media, Southern alternative for the Eurasian rail route, <https://aze.media/southern-alternative-for-the-eurasian-rail-route/>, [Erişim Tarihi: 11.2.2024]
- Azmi, M. Raziullah. “Russian Expansion In Central Asia And The Afghan Question (1865-85)”, Pakistan Horizon, Vol. 37, No. 3 (Third Quarter 1984).
- Bababekov, Haydarbek. Istoriya Kokanda, (Taşkent: 2016).
- Bacık, Gökhan. “Türk Cumhuriyetlerinin Kimlik Sorunu”, Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, ed. Mim Kemal Öke (Bursa: Alfa Yayınları, 1999), 61-127.
- Balım Çiğdem ve Gürbüz, Y. Emre. “O’zbekiston Respublikasi: ‘Özbek Modeli’”, Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler ed. Ayşegül Aydınğün ve Çiğdem Balım (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2012), 223-311.

- Basnett, Y. "Labour Mobility in East Africa: An Analysis of the East African Community's Common Market and the Free Movement of Workers", *Development Policy Review*, 31: 2 (2013), 131-148.
- Baylis, John. "Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5, No:18 (2008).
- Bazyleva, S. "Elite Struggle and Stability of the Political Regime in Uzbekistan," *RUDN Journal of Political Science*, 19 : 1 (2017), 77-82.
- BBC, US and Taliban Sign Deal to End 18-Year Afghan War, <https://www.bbc.com/news/world-asia-51689443>, [Erişim Tarihi: 17.1.2024]
- Birgül, Sultan ve Yılmaz, Onur. "Çin'in Orta Asya'da Yumuşak Gücü", *International Social Sciences Studies Journal*, (E-Issn:25871587) 6: 58 (2020), 1142-1150.
- Birsel, Haktan. *Gizli Çember ve Özbekistan*, (İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, 2005).
- Blackmon, Pamela. "After Karimov and Nazarbayev: change in Uzbekistan and Kazakhstan?", *Central Asian Survey* 40 : 2 (2021), <https://doi.org/10.1080/02634937.2020.1837073>.
- Bohr, Annette. *Uzbekistan: Politics and Foreign Policy*, (London: Royal Institute of International Affairs, 1998).
- Bonnenfant, Işık Kuşçu. "Türk Cumhuriyetleri ve Amerikan Dış Politikası", ed. Fırat Yıldız, 30. Yılında Türk Cumhuriyetleri, *Küresel Politika* (Ankara: Nobel, 2021), 151-168.
- Brawley, Mark R. "Political Economy and Grand Strategy a Neoclassical Realist View", *Routledge Global Security Studies*, (2010).
- Brecher, Michael. *The New States of Asia, A Political Analysis* (London: Oxford University Press, 1968).
- Brockelmann, Carl. *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay (Ankara: TTK, 1992).
- Brower, Daniel *Turkestan And The Fate Of The Russian Empire*, (London: Routledgecurzon, 2003).

- Caspian News, Azerbaijan, Türkiye, Uzbekistan Create New Cooperation Format, Intend to Develop Int'l Transport Corridor, <https://caspiannews.com/news-detail/azerbaijan-turkiye-uzbekistan-create-new-cooperation-format-intend-to-develop-intl-transport-corridor-2022-8-3-0/>, [Erişim Tarihi: 31.1.2024]
- Clausewitz, Carl von. Savaş Üzerine, çev. Selma Koçak (İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2011).
- Collins, K. "Economic and Security Regionalism Among Patrimonial Authoritarian Regimes: The case of Central Asia", *Europe-Asia Studies*, 61: 2 (2009), 249-281.
- Collins, K. Clans, Pacts and Politics in Central Asia, *Journal of Democracy*, Volume 13, Number 3, (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2002) 137-152.
- Curzon, George N. Russia in Central Asia in 1889 and the Anglo-Russian Question, (London: Green & Co., 1889).
- Çalışkan, B. "Orta Asya Raporu Dönüşüm Sürecinde Türk Cumhuriyetleri", İNSAMER, 2018, 21.
- Dahs, P.L. "Ethno-nationalism in Uzbekistan", ed. K. Warikoo, *Central Asia Emerging New Order* (New Delhi: Har-Anand Pub. 1996).
- Daly, John C.K. "The Andijan Disturbances and Their Implications", *Central Asia-Causasus ANALYST*, Haziran 2005, <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/10049-analytical-articles-caci-analyst-2005-6-29-art-10049.html>, [Erişim Tarihi: 30.11.2023]
- Dames, M. Longworth. Gazneliler, (İslam Ansiklopedisi, Cilt.4).
- David, Steven R. 'Explaining Third World alignment', *World Politics*, 43, No:2 (1991).
- Dedeoğlu, Beril Uluslararası Güvenlik ve Strateji, 4. bs. (İstanbul: Yeniyüzyıl Yayınları, 2016).
- DEİK, Türkiye-Özbekistan İş Konseyi, Şubat 2019.

- Devlen, Balkan ve Özdamar, Özgür. "Neoclassical Realism and Foreign Policy Crises", Rethinking Realism in International Relations Between Tradition and Innovation, ed. Annette Freyberg, Inan Ewan Harrison Patrick James (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2009).
- Dilmaç, Turhan. Özbekistan'da Ulus Kimlik-Dış Politika İlişkisi (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2019).
- Djalili Mohammad-Reza ve Kellner, Thierry. Yeni Orta Asya Jeopolitiği SSCB Bitiminden 11 Eylül Sonrasına, çev. Reşat Uzmen, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2018)
- Donnelly, J. "Realizm", S. B. vd., Uluslararası İlişkiler Teorileri (İstanbul: Küre Yayınları, 2014).
- Efegil, Ertan. "Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikasının Analizi: Proje Bazlı Yaklaşımdan Stratejik İş birliği Anlayışına Geçiş", Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi 16 (2008), 65-82.
- Efegil, Ertan. "Regime Security vs. Imperialist Geopolitics: Which Factors Dominate the Decision Making of the Central Asian States?" Journal of Central Asian and Caucasian Studies, 4:8, (2009), 50 – 70.
- Eravcı, Ali. "Tarihsel Süreçte Özbekistan", ed. Salih Yılmaz, Özbekistan (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2021), 1-26.
- Erol, Mehmet Seyfettin. "Bağımsızlıktan Günümüze Özbekistan", Zamanı Aşan Medeniyet Özbekistan Sempozyumu Bildiri Kitabı, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, (2019), 95 – 111.
- Erol, Mehmet Seyfettin. Küresel Jeopolitik Bağlamında Afganistan'ın Güvenliği ve Taşkent Konferansı: <https://ankasam.org/kuresel-jeopolitik-baglaminda-afganistanin-guvenligi-ve-taskent-konferansi/>, [Erişim Tarihi: 20.1.2024]
- Erol, Mehmet Seyfettin. Türkiye-Özbekistan İlişkilerinde Stratejik Ortaklık Dönemi, ANKASAM, <https://www.ankasam.org/turkiye-ozbekistan-iliskilerinde-stratejik-ortaklikdonemi/>, [Erişim Tarihi: 20.2.2024]
- Erşahin, Seyfettin. Türkistan'ın Milli Uyanışında Özbek Cedidciler: Abdurrauf Fıtrat Örneği, (İstanbul: Mamer, 2021).

- Eurasianet, Uzbekistan: Constitutional reforms open way for Mirziyoyev to retain power, [Erişim Tarihi: 30.1.2024]
- Evera, Stephan Van. "Hypotheses on Nationalism and War", *International Security*, 18: 4 (1994).
- Fairbanks, Charles et al., *Strategic Assessment of Central Eurasia*, Atlantic Council of the United States and Central Asia-Caucasus Institute, School of Advanced International Studies, 2001.
- Fazendeiro, Bernardo Teles. *Uzbekistan's Foreign Policy: The Struggle for Recognition and Self Reliance under Karimov*, (Abingdon: Routledge, 2018).
- Fels, E. "The Geopolitical Significance of Sino-Russian Cooperation in Central Asia for the Belt and Road Initiative", *Rethinking the Silk Road*, (Berlin: Springer, 2018), .DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-10-5915-5_15.
- FETÖ Özbekistan'a da Saldırmıştı, A Haber, 17 Ağustos 2016.
- Folker, Sterling Jennifer. *Theories of International Cooperation and the Primacy of Anarchy* (New York: State University of New York Press, 2002), 55-60.
- Fraser, Glenda "Alim Khan and the Fall of the Bokharan Emirate in 1920", *Central Asian Survey*, vol.7, no.4, (1988)
- Frolova, E.Y. et al. "Contradictions To Regulatory Measures And Their Impact On Global and National Agricultural Markets", *Advances in Economics, Business and Management Research*, v. 164 (2021), 176 – 280.
- Gafurov, Siddikjon. "Economic Cooperation Between Uzbekistan And European Union, *Universal Journal Of Social Sciences*," *Philosophy And Culture*, 1: 8, ISSN 2992-8834. 164 – 175.
- Gautam, Aashriti. "Alliance Politics in a Unipolar World", *IOSR Journal of Humanities and Social Science (IOSR-JHSS)*, V. 19, No. 3 (2014).
- Gazeta.Uz. (2021). Шавкат Мирзиёев призвал ШОС к диалогу с новой властью в Афганистане: <https://www.gazeta.uz/ru/2021/09/17/sco-president/>, [Erişim Tarihi: 18.1.2024]

- Gilpin, R. "The Richness of the Tradition of Political Realism", *International Organization*, 38, No.2 (1984).
- Gilpin, R. "The Theory of Hegemonic War", *The Journal of Interdisciplinary History*, 18, No.4 (1988).
- Glenn, John. *The Soviet Legacy in Central Asia* (New York: St. Martins Press, 1999).
- Goh, E. *Meeting the China Challenge: The U.S. in Southeast Asian Regional Security Strategies* (Washington, D.C.: East-West Center, 2005).
- Goodman B. and Flaxman, S. "European Union Regulations On Algorithmic Decision-Making And A "Right To Explanation". *AI magazine*, 38: 3 (2017), 50-57.
- Gorenburg, Dmitry. "External Support for Central Asian Military and Security Forces," *Stockholm International Peace Research Institute Working Paper*, January 2014, <http://www.sipri.org/research/security/afghanistan/central-asia-security/publications/SIPRIOSFno1WP.pdf>.
- Goswami, Namrata "Power Shifts in East Asia: Balance of Power vs. Liberal Institutionalism", *Perceptions*, XVIII, No: 1 (Spring 2013).
- Gönlübol, Mehmet *Uluslararası Politika, İlkeler-Kavramlar-Kuramlar* (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1978).
- Güler, Nermin. "11 Eylül Sonrası ABD ve Rusya Arasında Özbekistan", *Avrasya Dosyası, Özbekistan Özel*, 7:3, (Autumn 2001).
- Hali, S. M. "Regional and Global Scenarios of the China Pakistan Economic Corridor," ed. Minhas Majeed Khan, Ahmad Rashid Malik, Saira Ijaz, Ume Farwa, *China-Pakistan Economic Corridor A Game Changer*, (Islamabad: Institute of Strategic Studies, 2020).
- Hanayi, Ömirbek. Çin'in Orta Asya'daki Ülke İmajı: Kültür Açısından, *Avrasya Araştırmaları Enstitüsü, Ahmet Yesevi Üniversitesi*, <https://www.eurasian-research.org/publication/cinin-orta-asyadaki-ulke-imaji-kultur-acisindan/?lang=tr>, [Erişim Tarihi: 26.11.2023]
- Hart, Lidell *Strateji: Dolaylı Tutum*, çev. Selma Koçak, (İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2003).

- Hatunoğlu, Nurettin. “Yaş Hiveliler Hareketi ve Hive Hanlığı’ndaki Siyasi Gelişmeler”, *Belleten*, 79:285 (2013).
- Hayit, Baymirza. *Türkistan Rusya ile Çin Arasında* (Ankara: Otağ Yayınları, 1975).
- Hayit, Baymirza. *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, (Ankara: Otağ Yayınları, 1975).
- He Kai. “Undermining Adversareis: Unipolarity, Threat Perception, and Negative Balancing Strategies after Cold War”, *Security Studies*, 21, No.2, (2012).
- Heart of Asia Istanbul Process, <https://www.hoa.gov.af/about-us/participating-countries.html>, [Erişim Tarihi: 12.2.2024]
- Heuser, Beatrice *The Evolution of Strategy: Thinking War from Antiquity to the Present*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2010).
- Heywood, Andrew *The Key Concepts in Politics and International Relations*, 2.ed. (London: Palgrave Macmillan, 2015).
- Hiro, Dilip. *Between Marx and Muhammed: The Changing Face of Central Asia* (London: Halper Collins Publishers, 1994).
- Hiro, Dilip. *Between Marx and Muhammed: The Changing Face of Central Asia* (London: Halper Collins Publishers, 1994).
- History of Uzbekistan, <https://uzbekistan.travel/en/c/uzbekistan-history/>, [Erişim Tarihi: 15.9.23]
- Hobbes, Thomas *Leviathan*, çev. Semih Lim (İstanbul: YKY, 2007).
- Hoca Fena Yakalandı, *Hürriyet*, 27 Kasım 1999.
- Holsti, Ole R. “Alliance and Coalition Diplomacy”, ed. J.N. Rosenau, K.W. Thompson & G. Boyd, *World Politics, An Introduction*, (New York: The Free Press, 1976).
- Hostler, Charles Warren. *Turkism and the Soviets* (London: Routledge, 1957).
- <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-11-22/us-sanctions-threat-zaps-russia-s-homegrown-mir-cards-in-setback>, [Erişim Tarihi: 18.1.2024]

Hudaybergenov, Kamilcan. Hive Hanları Tarihiden, (Urgenç: Özbekistan Respublikesı Medeniyet ve Sanat İşleri Vezırlığı Hive Devlet İçenkale Muzeyı Korıkhanesı Neşriyatı, 2008).

In Break with Moscow, Uzbeks Won't Recognize Separatist 'Republics' In Ukraine, <https://www.rferl.org/a/uzbekistan-ukraine-separatists-not-recognized/31757881.html>, [Erişim Tarihi: 18.1.2024]

International Crisis Group Update Briefing "Uzbekistan: The Andijon Uprising", 25 May 2005.

International Crisis Group, Asia Report No. 14, Uzbekistan: 10, Repression and Instability, 2001.

International Monetary Fund, Uzbekistan: Staff Concluding Statement of the 2022 Article IV Mission, https://www.imf.org/en/News/Articles/2022/04/13/mcs041322-uzbekistan-staff-concluding-statement-of-the-2022-article-iv-mission?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=tr&_x_tr_hl=tr&_x_tr_pto=sc, [Erişim Tarihi: 31.1.2024]

Izteleuova, Elena. The Afghan Issue on the Agendas of Uzbekistan and Kazakhstan, CABAR, <https://cabar.asia/en/the-afghan-issue-on-the-agendas-of-uzbekistan-and-kazakhstan>, [Erişim Tarihi: 17.1.2024]

İslam, Saif. Shavkat Mirziyoyev's First 50 Days in Power: Where is Uzbekistan Heading?, GSI, <https://gsi.s-rminform.com/articles/shavkat-mirziyoyevs-first-50-days-in-power-where-is-uzbekistan-heading>, [Erişim Tarihi: 5.1.2024]

İzimov, Ruslan. The Dynamics of the US-Uzbekistan Relations, <https://cabar.asia/en/ruslan-izimov-the-dynamics-of-the-us-uzbekistan-relations-2?pdf=13696>, [Erişim Tarihi: 30.1.2024]

James Mackenzie, Uncertain Afghanistan looks to Trump for decisions on troops, aid, <https://jp.reuters.com/article/us-usa-election-afghanistan-idUSKBN1361OE/>, [Erişim Tarihi: 30.1.2024]

Javed Umbreen and Rashid, Azhar. "China Central Asia Relations and Opportunities for Pakistan", South Asian Studies, 31: 2, (July, 2016), 157-175.

Joint Statement between the United States and Uzbekistan Following the Inaugural Meeting of the Strategic Partnership Dialogue, <https://uz.usembassy.gov/joint-statement-between-the-united-statesand-uzbekistan-following-the-inaugural-meeting-ofthe-strategic-partnership-dialogue/>, [Erişim Tarihi: 29.1.2024]

Jonas, Manfred. *Isolationism in America: 1935 – 1941* (Ithaca: Cornell University Press, 1966).

Joshua Kuchera, “A New Silk Road?” *The Diplomat*, <http://thediplomat.com/2011/11/11/the-new-silk-road/>, [Erişim Tarihi: 20.12.2023]

Kamalov, İlyas. *Rusya’nın Orta Asya Politikaları* (Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2011).

Kamalova, Zebiniso Husayn. *Hokand Hanlığı’nın Son Hükümdarı Hüdayar Han ve Dönemi*, (İstanbul: Çağaloğlu Akademi, 2020).

Kamalova, Zebiniso. “Güç Dengesi Kapsamında Çin Halk Cumhuriyeti ve Özbekistan İlişkileri”, ed. R. Kutay Karaca ve M. Emin Erendor, *Çin ve Türk Dünyası İlişkileri 1991’den Günümüze*, (Ankara: Astana, 2023), 127 – 160.

Kanlıdere, Ahmet. “Özbekistan Cumhuriyeti”, *Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, ed. Abdulvahap Kara ve Fahri Solak, (İstanbul: TDBB, 2017).

Kanlıdere, Ahmet. “Özbekistan Cumhuriyeti”, ed. Ahmet Kanlıdere ve İlyas Kemaloğlu, *Bağımsız Türk Cumhuriyetleri*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2023), 119 – 150.

Karaca, R. Kutay. “19. Yüzyılda Uzak Doğu’da Yaşanan Bazı Önemli Olayların Diplomasinin Gelişimine Etkileri”, ed. Barış Özdal, R. Kutay Karaca, *Diplomasi Tarihi* 1, 3. Baskı, (Bursa: Dora Yayınları, 2018).

Karan, Ceyda Aklın Yolu Demokrasi-Muhammed Salih’le Söyleşi, *Radikal*, 15 Ocak 2001.

Karimov, Azizbek “Central Asia is The Priority Direction Of Uzbekistan’s Foreign Policy”, *Golden Brain*, v.1 (2023), Issn:2181-4120.

- Kazantsev, Andrei, Medvedeva Svetlana and Safranchuk, Ivan. “Between Russia and China Central Asia in Greater Eurasia”, *Journal of Eurasian Studies*, Vol. 12(1) (2021), 57 –71.
- Kazemi, L. “Domestic Sources Of Uzbekistan’s Foreign Policy”, *Journal of International Affairs*, Vol.56:2 (2003), 205-216.
- Kerimov Türkiye’de Muhalif İstemiyor, *Milliyet*, 25 Haziran 1994.
- Kerimov, İslam Özbekistan 21. Yüzyılın Eşiğinde, çev. M. Aksoy (Ankara: Bilig Yayınları,1997).
- Kerimov, İslam. Özbekistan 21. Yüzyılın Eşiğinde, çev. M. Aksoy (Ankara: Bilig Yayınları, 1997).
- Kerimov’a Suikast Girişimi, *Hürriyet*, 17 Şubat 1999.
- Kerimov’dan Buzları Kırma Ziyareti, *Milliyet*, 24 Haziran, 1994.
- Khalid, Adeeb. *Central Asia A New History From the Imperial Conquests to the Present* (Princeton: Princeton University Press, 2021).
- Khazanov, A.M. “Underdevelopment and Ethnic Relations in Central Asia”, ed. Beatrice F. Manz, *Central Asia in Historical Perspective*, (Harvard: Westview Press, 1994).
- Khuseynova, Abira. “New Uzbekistan - A New Model Of Foreign Policy”, *The USA Journals*, v.3 1.7 (2021), Doi : <https://doi.org/10.37547/tajssei/Volume03Issue07-08>.
- Kim Y. and Indeo, F. “The New Great Game İn Central Asia Post 2014: The US “New Silk Road” Strategy And Sino-Russian Rivalry”, *Communist and Post-Communist Studies*, 46: 2 (2013), DOI: <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2013.03.005>., 275-286.
- Kissinger, Henry. *Liderlik & Dünya Stratejisiyle İlgili Altı Ders*, çev. Ebru Kılıç, (Ankara: Runik Kitap, 2023).
- Koç, Dinçer. *Rus Elçilik Raporlarına Göre Hokand Hanlığı (XIX. Yüzyılın İlk Yarısı)*, (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2015).

- Koga, Kei “The Concept of Hedging Revisited: The Case of Japan’s Foreign Policy Strategy in East Asia’s Power Shift”, *International Studies Review*, V. 20, No: 4 (December 2018).
- Kolodziej, Edward A. *French International Policy under de Gaulle and Pompidou: The Politics of Grandeur* (Ithaca, N.Y: Cornell University Press, 1974).
- Kommersant, Всемирный банк приостановил поддержку проектов в Афганистане, (Dünya Bankası Afganistan'daki Projelere Desteğini Askıya aldı) <https://www.kommersant.ru/doc/4957193>, [Erişim Tarihi: 17.1.2024]
- Konukçu, Enver. *Hokand Hanlığı*, (İstanbul: DİA, 1998).
- Korostikov, M. *Leaving to Come Back: Russian Senior Officials and the State-Owned Companies*, (Moskov: Russie. Nei. Visions, 2015).
- Köstem, Seçkin. “Different Paths To Regional Hegemony: National Identity Contestation And Foreign Economic Strategy İn Russia And Turkey”, *Review of International Political Economy*, 25:5 (2018), 726-752.
- Kuik, C.C. “The Essence of Hedging: Malaysia and Singapore’s Response to a Rising China”, *Contemporary Southeast Asia*, 30 No:2 (2008).
- Kun.Uz. Консульства Узбекистана открылись в России, (Özbekistan'ın Rusya'da Konsoloslukları Açıldı), <https://kun.uz/ru/news/2022/01/04/generalnyye-konsulstva-uzbekistana-otkroyutsya-v-9-gorodax>, [Erişim Tarihi: 1.2.2024]
- Kurban, İklil. *Doğu Türkistan için Savaş*, (Ankara: TTK Yayınları, 1995).
- Kuyliev, Tulkin “Ensuring Regional Security Is The Main Criterion Of The Foreign Policy Of Uzbekistan”, *European Journal Of Life Safety And Stability*, 15 (2022).
- Kürkçü Saffet ve Serbest, Murat Bürkan. “Özbekistan Dış Politikasını Etkileyen Faktörlerin Şifresini Çözmek”, ed. Mehmet Emin Erendor, *Türk Dünyasında Güncel Sorunlar ve Türk Devletleri Teşkilatı*, (Ankara: Nobel, 2023).
- Küs Kerimov’a Güvence Verildi, *Hürriyet*, 24 Haziran 1994.
- Lachowski, Zdzislaw. “Foreign Military Bases in Eurasia”, *SIPRI Policy Paper*, No:18, (June 2007).

- Layne, Christopher “The Poster Child for Offensive Realism: America as a Global Hegemon”, *Security Studies*, XII, No:2 (2002).
- Lemon, Edward and Jardine, Bradley. “Central Asia’s Multi-vector Defense Diplomacy”, *Kennan Institute, Wilson Center*, No:68, (June, 2021).
- Levi, Scott C. “The Ferghana Valley at the Crossroads of World History: The Rise of Khoqand, 1709 – 1822”, *Journal of Global History*, C2.2, (2007).
- Levy, Jack S. “Balances and Balancing: Concepts, Propositions, and Research Design”, *Realism and Balancing of Power: A New Debate*, ed.. John A. Vasquez, Colin Elman (New Jersey: Prentice Hall, 2003).
- Lillis, Joanna. “As Russian Economy Sputters, UK Lures Central Asian Labor Migrants,” June 15, 2022, <https://eurasianet.org/as-russian-economy-sputters-uk-lures-central-asian-labor-migrants>, [Erişim Tarihi: 18.1.2024]
- Lillis, Joanna. “Kazakhstan: Banks Flummoxed by Russian Money Whack-a-Mole,” *Eurasianet*, June 2, 2023, <https://eurasianet.org/kazakhstan-banks-flummoxed-by-russian-money-whack-a-mole>, [Erişim Tarihi: 18.1.2024]
- Lillis, Joanna. “Kyrgyz Banks Shun Russia’s Mir Cards to Avoid Sanctions Contagion,” *Eurasianet*, October 18, 2022; <https://eurasianet.org/kyrgyz-banks-shun-russias-mir-cards-to-avoid-sanctions-contagion>; [Erişim Tarihi: 18.1.2024]
- Lillis, Joanna. “Russians Flock to Central Asia to Open Sanctions-Busting Bank Accounts,” *Eurasianet*, April 8, 2022, <https://eurasianet.org/russians-flock-to-central-asia-to-open-sanctions-busting-bank-accounts>, [Erişim Tarihi: 18.1.2024]
- Lillis, Joanna. “US Sanctions Threat Zaps Russia’s Homegrown Mir Cards in Setback,” *Bloomberg*, November 22, 2022, [Erişim Tarihi: 18.1.2024]
- Lind, Jennifer M. “Pacifism or Passing the Buck? Testing Theories of Japanese Security Policy”, *International Security*, 29, No.1 (Summer 2004).
- Lobell, Steven E. *Structural Realism/Offensive and Defensive Realism*, *International Studies Association and Oxford University Press*, 2017, <https://oxfordre.com/internationalstudies/display/10.1093/acrefore/97801908>

46626.001.0001/acrefore-9780190846626-e-304;jsessionid=90CEA4FFEC759269F473853C8FEA84D1#:~:text=On%20the%20one%20hand%2C%20offensive,reserved%20policies%20to%20attain%20security., [Erişim Tarihi: 20.2.2023]

Machiavelli, Nicholas *The Prince* (Oxford: Oxford University Press, 1998).

Marsh, K. “‘Leading from behind’: neoclassical realism and operation Odyssey Dawn”, *Defense and Security Analysis*, 30, No:2 (2014), 120 – 132.

Matveeva, Anna A New Opening For Eu – Central Asia Relations?, <https://Carnegieeurope.Eu/2023/04/13/New-Opening-For-Eu-Central-Asia-Relations-Pub-89454>, [Erişim Tarihi: 30.11.2023]

Maurseth, Per “Balance-of-Power Thinking from the Renaissance to the French Revolution”, *Journal of Peace Research*, 1, No. 2 (1964).

Mearsheimer, John J. Ve Walt Stephen M. “The Case for Offshore Balancing: A Superior U.S. Grand Strategy”, *Foreign Affairs* (July/August, 2016).

Melvin, Neil. “Central Asia: Aspects Of Security And Stability”, *Helsinki Monitor*, 14:3 (January 2003), DOI:10.1163/157181403322684672, 178-188.

Mesbahi, M. “Iran and Central Asia: Paradigm And Policy”, *Central Asian Survey*, 23: 2 (2004), 109-139.

Message from the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev to the Oliy Majlis, December 29, 2020, <https://president.uz/en/lists/view/4057>, [Erişim Tarihi: 7.12.2023]

Message from the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev to the Oliy Majlis, December 29, 2020, <https://president.uz/en/lists/view/4057>, [Erişim Tarihi: 7.12.2023]

Michel, Casey “Will Uzbekistan Join TAPI?,” *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2017/05/will-uzbekistan-join-tapi>., [Erişim Tarihi: 6.2.2024]

- Miller, Eric A. Arkady Toritsyn, “Bringing The Leader Back In: Internal Threats And Alignment Theory In The Commonwealth Of Independent States”, *Security Studies*, 14, No:2 (2005), 325–363.
- Miller, Eric A. *To Balance or Not to Balance: Alignment Theory and the Commonwealth of Independent States* (London: Ashgate, 2006).
- Mirziyoyev, Şevket. *Büyük Geleceğimizi Mert ve Cömert Halkımızla Beraber İnşa Edeceğiz*, haz. Ahmet Yılmaz ve Turajon Rauf, (Ankara: Büyük Anadolu Medya Grup, 2021).
- Mirziyoyev, Şevket. *New strategy of Uzbekistan*, (Tashkent: 2021).
- Monticone, Ronald C. “The Changing Balance Of Power”, *Rivista Di Studi Politici Internazionali*, 75, No. 4 (2008).
- Muslim Board of Uzbekistan Calls on Citizens Not to Join the Russian-Ukrainian War, <https://kun.uz/en/news/2022/09/23/muslim-board-of-uzbekistan-calls-on-citizens-not-to-join-the-russian-ukrainian-war>, [Erişim Tarihi: 18.1.2024]
- Najibullah, Farangis. “Central Asian Migrants Losing Work as Russian Businesses Downsize or Close,” March 26, 2022, <https://www.rferl.org/a/russia-sanctions-central-asian-migrants/31771858.html>, [Erişim Tarihi: 18.1.2024]
- Nezihoğlu, Halim. “Bağımsızlıktan Günümüze Rusya-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri”, ed. Mim Kemal Öke, *Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri*, (Bursa: Alfa Yayınları, 1999), 11-60.
- Nogayeva, Ainur. *Orta Asya’da ABD, Rusya ve Çin: Stratejik Denge Arayışları*, (Ankara: Usak Yayınları, 2011).
- Nomerovchenko, A, Kim J. and Kang, W. “Foreign Policy Orientation of Independent Central Asian States: Looking Through the Prism of Ideas and Identities”, *The Korean Journal of International Studies*, Vol.16, No. 3, (2018), 389-410.
- O‘zbekiston Respublikası Tashqi Siyosati, <https://www.uzbekistan.org.ua/uz/o-zbekiston-respublikasi-tashqi-siyosati.html>, [Erişim Tarihi: 5.12.2023]

- O'zbekiston - Turkiya: savdo-iqtisodiy hamkorlik istiqbollari, <https://review.uz/uz/post/uzbekistan-turciya-perspektiv-torgovo-ekonomicheskogo-sotrudnichestva>, [Erişim Tarihi: 12.2.2024]
- O'zbekiston – Turkiya: Ta'lim sohasida hamkorlik yangi bosqichda, TRT O'zbekcha, <https://www.trt.net.tr/uzbek/turk-dunyosi/2022/01/27/12345678910-1769367>, [Erişim Tarihi: 12.2.2024]
- O'zbekiston Respublikasining xorijdagi diplomatik vakolatxonalari va konsullik muassasalari konsullik okruglari to'g'risida, <https://mfa.uz/uz/pages/o-konsulskix-okrugax-diplomat>, [Erişim Tarihi: 26.4.2024]
- O'g'li, Hamdamov Botir Zokir. "Mutual Political Relations Between Uzbekistan And The European Union And Their Role in the World Community", American Journal Of Social Sciences And Humanity Research, (Issn – 2771-2141), 3: 1..
- Olcott, Martha Brill. Islam and Fundamentalism Legacies, (London: The Cummings Center for Russians and East European Studies, 1995).
- Olimat, Muhamad S. China and Central Asia in the Post-Soviet Era: A Bilateral Approach (London: Lexington Books, 2015).
- Onay, Yaşar. Rusya ve Değişim (Ankara: Nobel, 2002).
- OSCE, "ODIHR election observation mission final report on early presidential election 4 December 2016", <https://aceproject.org/ero-en/misc/uzbekistan-final-report-early-presidential>, [Erişim Tarihi: 13.2.2024].
- O'zbekistonda "Turkiya madaniyati kunlari" bo'lib o'tdi, TRT O'zbekcha, <https://www.trt.net.tr/uzbek/madaniyat-va-san-at/2021/12/05/1234567890-1743044>, [Erişim Tarihi: 20.2.2024]
- Özbekistan'la İlk Flört, Radikal, 3 Ekim 2000.
- Özbekistan'lı Şair ve Önder Muhammet Salih ile Söyleşi, <http://faraszade.com/ozbekistanli-sair-ve-onder-muhammet-salih-ile-soylesi/>, [Erişim Tarihi: 18.2.2024]
- Özbeklerle Diplomatik Kriz, Hürriyet, 17 Haziran 1999.

- Özdal, Barış “2. Dünya Savaşı’nın Diplomasinin Gelişimine Etkileri”, ed. Barış Özdal, R. Kutay Karaca, *Diplomasi Tarihi II*, (Bursa: Dora Yayınları, 2019).
- Paul, T. V. “Introduction: The Enduring Axioms of Balance of Power Theory and Their Contemporary Relevance”, *Balance of Power Theory and Practice in the 21st Century*, ed. T.V.Paul et al. (California: Stanford University Press, 2004).
- Petraszczuk, Anatolii. “Russian Vector In Foreign Policy Of Uzbekistan During The Presidency Of Sh. Mirziyoyev”, *Central Asia And The Caucasus*, 23:1 (2022), DOI: <https://doi.org/10.37178/ca-c.23.2.009>, 5229 – 5239.
- Pierson, P. “The Path To European İntegration: A Historical İnstitutionalist Analysis”, *Comparative Political Studies*, 29 :2 (1996), DOI: <https://doi.org/10.1177/0010414096029002001>. 123-163.
- Pikalov, A. “Uzbekistan Between The Great Powers: A Balancing Act Or A Multi-Vectorial Approach?” *Central Asian Survey*, 33: 3 (2014), 297-231.
- Podrobno, Ўзбекистан не только приспосабливается к новой международной среде, но и сам открывает окна возможностей для формирования новой реальности, (Beklenmedik Bir Şekilde, Yeni Bir Şekilde, Yeni Bir Gerçeklik Oluşumu İçin Bir Fırsat Penceresi De Açar), <https://www.podrobno.uz/cat/obchestvo/uzbekistan-ne-tolko-prisposablivaetsya-knovoy-mezhdunarodnoy-srede-no-i-sam-otkryvaet-okna-vozmozhn/>, [Erişim Tarihi: 17.1.2024]
- Polat, Abdurrahim. "İstiklal Mücadelesi Son Basamağı Devam Etmekte", *Yeni Türkiye*, No.2 (Mayıs-Haziran, 1996).
- Poujol, Catherine “International Relations İn Central Asia: A Focus On Foreign Policies”, eds. Jeroen Van den Bosch, Adrien Fauve and Bruno De Cordier, *European Handbook of Central Asian Studies: History, Politics and Societies*, (Stuttgart: Ibidem: 2021).
- Prezident: Doimo insonlar tashvishi va muammolarini o'ylab yashash har qanday rahbar uchun muqaddas vazifa bo'lishi shart, *UzReport*, <https://uzreport.news/politics/prezident-doimo-insonlar-tashvishi-va-muammolarini-oylab-yashash-har-qanday-rahbar-uchun-m>, [Erişim Tarihi: 5.1.2024]

- Putnam, Robert D. "Diplomacy and Domestic Politics: The logic of Two-level Games", *International Organization*, 42, No. 3 (Summer, 1988).
- Putz, Catherine "What's Next for the Belt and Road in Central Asia?", *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/?p=111013>, [Erişim Tarihi: 6.2.2024]
- Putz, Catherine. "Can the Eurasian Economic Union Survive Putin?" May 26, 2022, <https://thediplomat.com/2022/05/can-the-eurasian-economic-union-survive-putin/>, [Erişim Tarihi: 18.1.2024]
- Rashidova, Feruza Shomuxammedovna. "Uzbekistan-China is On The Way Of Strengthening Bilateral Relations", *International Scientific Journal Theoretical & Applied Science*, 12 : 56 (2017).
- Reeve, Henry Balance of Power, Theory and Practice of Balance of Power 1846-19 (London: J.M. Dent & Sons Ltd, 1975).
- Reja: Davlat Tilida Ish Yuritish Fanining Maqsad va Vazifalari, <https://kompy.info/reja-davlat-tilida-ish-yuritish-fanining-maqsad-va-vazifalari.html>, [Erişim Tarihi: 4.1.2024]
- Reuters, Uzbekistan halts use of Russia's Mir payment cards, <https://www.reuters.com/business/finance/uzbekistan-halts-use-russias-mir-payment-cards-2022-09-23/>, [Erişim Tarihi: 1.2.2024]
- Rezvani, B. "Understanding and Explaining the Kyrgyz-Uzbek interethnic conflict in Southern Kyrgyzstan", *Anthropology of the Middle East*, 8: 2 (2013), DOI: <https://doi.org/10.3167/ame.2013.080205>, 60-81.
- Rieber, A. J. The Politics of Autocracy: Letters of Alexander II to Prince A.I. Bariatinskii, 1857-1864 (Paris: Mouton and Co., 1966).
- Ripsman, Norrin M. "Neoclassical Realism and Domestic Interest Groups", *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009).
- Romasho, Vadim "Uzbekistan's Balancing Act: A Game of Chance for Independent External Policies", ed. Helena Rytövuori-Apunen, *The Regional Security Puzzle around Afghanistan*, Verlag Barbara Budrich Stable, <https://www.jstor.org/stable/j.ctvbkjzm0.12>, 161- 190.

- Rose,. “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, World Politics, Vol. 51, No.1, Oct. (1998).
- Roux, Jean-Paul. Orta Asya Tarih ve Uygarlık, çev. Lale Arslan, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001).
- Roy, D. “Southeast Asia and China: Balancing or Bandwagoning?” Contemporary Southeast Asia, 27 No: 2 (2005).
- Roy, Olivier Yeni Orta Asya Ya Da Ulusların İmal Edilişi, (İstanbul: Metis Yayınları, 2018, 5.baskı).
- RTVİ, <https://rtvi.com/news/bez-suvereniteta-zhiteli-karakalpakstana-vystupili-protiv-izmeneniya-konstituczii-uzbekistana/>, [Erişim Tarihi: 30.1.2024]
- Ryskulova, Kalmira. “Uluslararası İş birliği Projeleri ve Orta Asya Bağımsızlıkları Koruyacak Güç Dengesi İçin Arayışlar”, Asya Araştırmaları Dergisi, 1:4, (2020), 65-83.
- Sabah Gazetesi, Özbekistan Türki Cumhuriyetler Dizisi, 4 Nisan 1992
- Saidolimov, Saidkhon. “Foreign Policy Of Uzbekistan: An Active And Pragmatic Way Built On The Basis Of National Interests”, Central Asian Journal Of Social Sciences And History, 02: 12 (Dec 2021).
- Saray, Mehmet. Hive Hanlığı, İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hive-hanligi>, [Erişim Tarihi: 19.9.2023]
- Saray, Mehmet. Özbekler ve Modern Özbekistan Tarihi (Ankara: Kesit Yayınları, 2022).
- Saud, Adam. “Changing Dynamics Of Uzbekistan’s Foreign Policy Under Shavkat Mirziyoyev: Prospects For Central Asian Regional Economic Integration”, Central Asia Journal, No: 82 (Summer 2018), 1-35.
- Schroeder, Paul W. “The Nineteenth Century System: Balance of Power or Political Equilibrium?”, Review of International Studies, 15, No. 2 (April, 1989).
- Schuyle, E. Turkistan: Notes Of A Journey İn Russian Turkistan, Khokand, Bukhara And Kulja, 2. Cilt, (London: Sampson Low, Marston, Searle and Rivington, 1876).

- Schweller, Randall L. "Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing", *International Security*, 29, No. 2 (Fall 2004).
- Sevim, Tugce Varol ve Rozanov, Alexander. "Ups and Downs in Foreign Policy of Uzbekistan towards Security Approach of Russia", *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, 17, No: 3 (2014), 18-33.
- Sevim, Tugce Varol ve Rozanov, Alexander. "Ups and Downs in Foreign Policy of Uzbekistan towards Security Approach of Russia", *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, Vol 17, No 3 (2014), 18-33.
- Shafer R. and Freedman, E. "Obstacles to the professionalization of mass media in post-Soviet Central Asia: a Case Study of Uzbekistan", *Journalism Studies*, 4: 1 (2003), DOI: <https://doi.org/10.1080/14616700306495>, 91-103.
- Simpson, Archie W. *Realism, Small States And Neutrality, E-International Relations*, Issn 2053-8626.
- Sieradzan, Przemysław "Geopolitical And Economic Rivalry Of Capitalist Powers For Influences In Uzbekistan", *Studia Politologiczne*, 60 (2021).
- Sokol, Edward Dennis. *The Revolt of 1916 in Russian Central Asia*, (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1954).
- Somuncuoğlu, Anar. "11 Eylül'den Sonra Orta Asya: Tek Kutupluluktan Çok Kutupluluğa," ed. İsmail Aydıngün ve Ali Murat Özdemir, *11 Eylül: Küresel Felakete Yerel Yorumlar* (Ankara: Tan Kitabevi Yayınları, 2012), 118-119.
- Sönmezoğlu, Faruk *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi* (İstanbul: Der Yayınları, 2012).
- Spechler D.R. and Spechler, M. "The Foreign Policy of Uzbekistan: Sources, Objectives, and Outcomes: 1991– 2009", *Central Asia Survey*, Vol. 29:2 (2010), 159 – 170.
- Spykman, Nicholas John *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*, 2. ed. (New York: Harcourt, Brace & World, 1970).
- Starr, Frederick. "Making Eurasia Stable," *Foreign Affairs* 75: 1 (January/February 1996).

- Streich, Philip A. “The Failure of the Balance of Power: Warring States Japan, 1467-1590”, (Unpublished PhD Thesis, The State University of New Jersey, 2010).
- Stronski, Paul. “The Common Theme in Central Asia’s Response to Russia’s Invasion of Ukraine,” Carnegie Endowment for International Peace, “Senate Foreign Relations Subcommittee on Near East, South Asia, Central Asia, and Counterterrorism Holds Hearing on Central Asia,” Congressional Quarterly, March 30, 2022.
- Subtelny, Maria Eva. “The Symbiosis of Turk and Tajik”, der. Manz, Central Asia in Historical Perspective, (Boulder: Westview Press, 1993).
- Suctch, Peter ve Ellias, Junita International Relations: The Basics, 1. bs, (New York: Routledge Press, 2007), 50-64.
- Support for Turkish Teaching in Uzbekistan, Yunus Emre Enstitüsü, <https://www.yee.org.tr/en/news/support-turkish-teaching-uzbekistan>, [Erişim Tarihi: 12.2.2024]
- Şahin, Güngör ve Argalı, Medihanur. “Bölgesel Liderlik Bağlamında Türk Dış Politikasının Jeopolitik Gerçeği: Türk Dünyası”, Güv. Str. Derg. TDT Özel Sayısı (2022), 26. DOI: 10.17752/guvenlikstrtj.1080249, 5-37.
- Şeripov, Ömerbek Atacanoviç Hive Hanlığı Tarihi, 1511-1920 (Urgenç: El Harezmi Namıdekı Urgenç Devlet Üniversitı, Tarih Fenlerı Namıdekı İlmi Derecesını Alış İçun Takdim Kılınan Disertetiya, 2009).
- Şimşek Nevzat ve Şimşek, Hayal Ayça.. “Ulusal, Bölgesel ve Uluslararası Düzeyde Özbekistan’ın Enerji Politikaları”, ed. Salih Yılmaz, Özbekistan (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, 2021), 269 – 296.
- Şulul, Kasım. Horasan Ve Mâverâünnehir’le Münasebeti Bulunan Sahabîler, Siyer Araştırmaları Dergisi, Sayı: 8, Temmuz-Aralık 2020.
- Taheri, Amir. Kızıl Gökte Hilal Sovyetler’de İslamın Geleceği, (İstanbul: Sel Yayıncılık, 1991).
- Taliaferro, Jeffrey vd. “Introduction: Neoclassical realism, The State, and Foreign Policy”, Neoclassical Realism, The State, and Foreign Policy, ed. Jeffrey W.

Taliaferro, Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman (New York: Cambridge University Press, 2009).

Tarr, D.G. “The Eurasian Economic Union of Russia, Belarus, Kazakhstan, Armenia, and the Kyrgyz Republic: Can It Succeed Where Its Predecessor Failed?” *Eastern European Economics*,. 54: 1 (2016), 1-22.

Tashkent Times, “Hamkorbank Suspends Transfers with Russian Sberbank,” June 7, 2022

TASS, 75th Anniversary Of Victory Over Nazi Germany, <https://tass.com/75th-anniversary-of-wwii-victory>, [Erişim Tarihi: 1.2.2024]

The Diplomat, China’s Belt and Road Gets a Central Asian Boost, <https://thediplomat.com/2018/05/chinas-belt-and-road-gets-a-central-asian-boost/>, [Erişim Tarihi: 2.1.2024]

The Economist, <https://www.economist.com/asia/2022/09/06/two-new-railway-lines-could-transform-central-asia?>, [Erişim Tarihi: 29.1.2024]

The Hill, America needs a strategic partnership with Uzbekistan, <https://thehill.com/people/shavkat-mirziyoyev/>, [Erişim Tarihi: 30.1.2024]

The Hill, America needs a strategic partnership with Uzbekistan, <https://thehill.com/opinion/international/3632514-america-needs-a-strategic-partnership-with-uzbekistan/>, [Erişim Tarihi: 31.1.2024]

The Language of the China-Russia Soft Power Rivalry in Uzbekistan, The Diplomat, <https://thediplomat.com/2022/05/the-language-of-the-china-russia-soft-power-rivalry-in-uzbekistan/>, [Erişim Tarihi: 12.2.2024]

The State Council the People’s Republic of China, Premier Li meets with Uzbek PM via video link, https://english.www.gov.cn/premier/news/202106/08/content_WS60bf6964c6d0df57f98daeab.html, [Erişim Tarihi: 6.2.2024]

The Tashkent Times, Uzbekistan cancels festival of Russian singers supporting war in Ukraine, <http://tashkenttimes.uz/national/10830-uzbekistan-cancels-festival-of-russian-singers-supporting-war-in-ukraine>, [Erişim Tarihi: 1.2.2024]

- The UN, Protection of Civilians In Arm Conflict Annual Report: <https://unama.unmissions.org/civilian-deaths-afghan-conflict-2018-highest-recorded-level-%E2%80%93-un-report>, [Erişim Tarihi: 17.1.2024]
- Tierney, Dominic. "Does Chain-Ganging Cause the Outbreak of War?" *International Studies Quarterly*, 55, no.2 (June 2011), 285–304.
- Tirmizî, Hoca Semender. *Destur al-Muluk*, çev. Mahmud Hasani, (Taşkent: Nevruz Neşriyat, 2016).
- Togan, Zeki Velidi. *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, (Ankara: Enderun Kitabevi, 1981).
- Toktogulov, Beishenbek. "Uzbekistan's Foreign Policy Under Mirziyoyev: Change Or Continuity?", *Eurasian Research Journal*, 4, No. (1 January 2022), 49-67.
- Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, <https://tsuos.uz/turkshunoslik-fakulteti/>, [Erişim Tarihi: 20.2.2024]
- Trade volume between Uzbekistan and EU countries increased by 36%, [kun.uz: https://kun.uz/en/news/2023/12/12/trade-volume-between-uzbekistan-and-eu-countries-increased-by-36](https://kun.uz/en/news/2023/12/12/trade-volume-between-uzbekistan-and-eu-countries-increased-by-36), [Erişim Tarihi: 17.2.2024]
- TRT Haber, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/6-devlet-1-millet-topragimiz-yurdumuz-ilimiz-bir-655286.html>, [Erişim Tarihi: 29.1.2024]
- TSUE, "The Prospects of Cooperation Between Uzbekistan And The European Union" <https://tsue.uz/en/news/yangi-ozbekiston-gazetasida-tdiu-iqtisodiyot-fanlari-boyicha-falsafa-doktori-mamajon-mamatovning-ozbekiston-va-yevropa-ittifoqi-hamkorlik-istiqbollari-sarlavhali-maqolasi-chop-etildi>, [Erişim Tarihi: 17.2.2024]
- Tulyakov, Eldor. Action Strategy And Development Strategy: What Are The Differences?, <https://strategy.uz/index.php?news=1475&lang=en>, [Erişim Tarihi: 6.12.2023]
- Tulyakov, Eldor. Zaxarovaning O'zbekistonda davlat tilida ish yuritish to'g'risidagi qonun loyihasiga bildirgan fikrlari asossiz, <https://strategy.uz/index.php?news=979&lang=uz>, [Erişim Tarihi: 4.1.2024]

Turkey, Uzbekistan to hold 2nd high-level cooperation council, Daily Sabah, <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/turkey-uzbekistan-to-hold-2nd-high-level-cooperation-council>, [Erişim Tarihi: 20.2.2024]

Turkiyadan Yangi Kun Xabarları, Alisher Navoiy Nomidagi Toshkent Davlat O'zbek Tili Va Adabiyoti Universiteti, <https://tsuull.uz/uz/content/turkiyadan-yangi-kun-xabarlari>, [Erişim Tarihi: 12.2.2024]

Turkish Daily News, 15 Ağustos 2000.

Turkiya Iqtisodiyot va Texnologiyalar Universitetining Toshkent filiali shu yilning sentyabr oyida o'z eshiklarini ochadi, Yangi O'zbekiston" va "Pravda Vostoka" gazetalar tahririyati, <https://yuz.uz/uz/news/toshkentda-turkiya-otm-filiali-ochiladi>, [Erişim Tarihi: 12.2.2024]

Turkiya tibbiyot fakulteti, <https://bsmi.uz/uz/fakultetlar/turkiya-tibbiyot-fakulteti-2/>, [Erişim Tarihi: 12.2.2024]

Turkiyada qancha o'zbekistonlik talaba o'qiydi?, <https://www.amerikaovozi.com/a/4678399.html>, [Erişim Tarihi: 12.2.2024]

Türkiye – Azərbaycan Dergisi, <https://www.turkiyeazerbaycan.com/haber/cumhurbaskani-erdogan-dan-baku-de-tarihi-mesaj-6-devlet-tek-milletiz>, [Erişim Tarihi: 29.1.2024]

Türkiye – Özbekistan İlişkilerinde Yeni Dönem, TRT Avaz, <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/turkiye-ozbekistan-iliskilerinde-yeni-donem/59f0692601a30a6554da85a9>, [Erişim Tarihi: 20.2.2024]

Türkiye ile Özbekistan'ın Ticaret Hacmi Hedefi 5 Milyar Dolar, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), 2019, <https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-turkiye-ile-ozbekistan-in-ticarethacmi-hedefi-5-milyar-dolar#>, [Erişim Tarihi: 11.2.2024]

U.S. Department of State, Joint Statement between the United States and Uzbekistan Following the Inaugural Meeting of the Strategic Partnership Dialogue, <https://www.state.gov/joint-statement-between-the-united-states-and->

uzbekistan-following-the-inaugural-meeting-of-the-strategic-partnership-dialogue/, [Erişim Tarihi: 30.1.2024]

Uchinchi Renessans Nima Degani?, Gazeta.Uz,
<https://www.gazeta.uz/oz/2021/08/17/renaissance/>, [Erişim Tarihi: 3.1.2024]

Universitetimizda Turk Tili O'rganuvchilarining Til Bilish Darajasini Aniqlovchi
Imtihon O'Tkazildi, Alisher Navoiy Nomidagi Toshkent Davlat O'zbek Tili Va
Adabiyoti Universiteti, <https://tsuull.uz/uz/content/universitetimizda-turk-tili-organuvchilarining-til-bilish-darajasini-aniqlovchi-imtihon>, [Erişim Tarihi: 20.2.2024]

United States Strategy for Central Asia 2019 – 2015, Sovereignty and Economic
Prosperity, US Embassy, 2020.

Urazova, E. A. “Social Impact Of Market Reforms In The Timber Industry Of
Khabarovsky Krai”, Bulletin Of Pnu, 24 : 1 (2012).

Uzbekistan joins EU's GSP+ arrangement, European Comission:
https://policy.trade.ec.europa.eu/news/uzbekistan-joins-eus-gsp-arrangement-2021-04-09_en, [Erişim Tarihi: 17.2.2024]

Ükten, Selim Serkan. Buhara Hanlığı'nın Askeri Teşkilatı (1500 – 1868), (Ankara:
Türk Tarih Kurumu, 2018).

Ülker, Halil. “Osmanlı Özbekistan Siyasi İlişkileri (1514-1873)”, Manas Sosyal
Araştırmalar Dergisi, 8:4, (2019), 3977-4006.

Ülker, Halil. Osmanlı Özbekistan Siyasi İlişkileri (1514-1873), Manas Sosyal
Araştırmalar Dergisi, 8:4 (2019), 3977-4006.

Ülkü, İrfan. Moskova'yla İslam Arasında Orta Asya (İstanbul: Kum Saati, 2002).

Vaisman, Demian “Regionalism and Clan Loyalty in the Political Life of Uzbekistan”,
ed. Ro'l Yaacov, Muslim Eurasia Conflicting Legacies, The Cummings Center
for Russians and East European Studies (London: Routledge, 1995).

Voanews, Central Asian States Talk Cooperation but Integration Remains a Dream,
<https://www.voanews.com/a/central-asian-states-talk-cooperation-but-integration-remains-a-dream-/6674965.html>, [Erişim Tarihi: 30.1.2024]

- Votel, J.L. et al., “Unconventional Warfare İn The Gray Zone”, *Joint Forces Quarterly*, 80: 1 (2016), 101-109.
- Walt, S. M. *The Origins of Alliance* (Ithaca and London: Cornell University Press, 1987).
- Waltz, K.N. *Theory Of International Politics* (Boston: Addison-Wesley, 1979).
- Waltz, Kenneth N. “International Politics Is Not Foreign Policy”, *Security Studies*, 6, No. 1 (1996).
- Waltz, Kenneth N. *America as a Model for the World? A Foreign Policy Perspective* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991).
- Weitz, Richard. “Uzbekistan's New Foreign Policy: Change and Continuity under New Leadership”, S. Ed. Frederick Starr and Svante E. Cornell, *Uzbekistan's New Face*, (Langdam: Rowman & Littlefield, 2018).
- Wilhelmsen J. and Flikke, G. “Chinese-Russian Convergence and Central Asia”, *J Geopolit*, 16 : 4, (2011), 865 – 901.
- Windsor, Paul “Options for Neutral States”, ed. R.E. Bissell and C. Gasteyger, *The Missing Link, West European Neutrals and, Regional Security* (Durham: Duke University Press, 1990).
- Winrow, M. Gareth. *Turkish Policy in Central Asia*, John O’Kane-Touraj Atabaki ed. *Post-Soviet Central Asia* (New York: Tauris Academic Studies, 1998)
- Winrow, M. Gareth. *Turkish Policy in Central Asia*, John O’Kane-Touraj Atabaki ed. *Post-Soviet Central Asia* (New York: Tauris Academic Studies, 1998).
- World Bank, *Global Economic Prospects*, June 2023.
- Yağmur Atsız, İktidarsız Aşk, *Milliyet*, 31 Temmuz 2000.
- Yakubov, Oleg. *The Pack of Wolves- The Blood Trial of Terror*, (Moskov: Weche Pub., 2000).
- Yaldız Fırat ve Özen, Çınar. “Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye”, ed. Fırat Yaldız, 30. *Yılında Türk Cumhuriyetleri* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2021), 15-38.

- Yaldız, Ayşe Çolpan “Özbekistan”, ed. Ayşe Çolpan Yaldız ve Murat Yılmaz, Bağımsızlıklarının Yirmi Yedinci Yılında Türk Cumhuriyetleri, (Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2018), 283 – 344.
- Yazıcı, Bahaddin. Sıcak Nokta: Orta Asya, (İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2003).
- Yazıcı, Tahsin. Fergana, (İstanbul: DİA, 1998).
- Yelok, Veli Savaş. “Feyzullah Hocayev ve Cedit Hareketi”. Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması, Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı, (2014).
- Yoldaş, Yunus. Toplum Siyaseti (İstanbul: Derin Yayınları, 2013).
- Yuldasheva, Madina. Important Issues of The Development of Trade, Investment And Economic Relations Between Uzbekistan And European Countries, Eurasian Journal of Law, Finance and Applied Sciences, 2022, 170-177.
- Yusupov Said-Abdulaziz ve Gül, Osman Kubilay. Buhara Hanlığı Döneminden Cumhuriyete Türkiye – Özbekistan İlişkileri ve Osman Kocaoğlu (Ankara: Altınordu Yayınları, 2021).
- Zakaria, Fareed From Wealth to Power: The Unusual Origins of America’s World Role (Chichester: Princeton University Press, 1999).
- Ziyadullaev, N. and et al., “The Republic of Uzbekistan and the Eurasian Economic Union: Integration Opportunities,” European Journal of Molecular & Clinical Medicine, 7: 2 (2020), 899-912.
- Базилева, С.П. и Черненко, Е.Ф. Эволюция отношений между Россией и Узбекистаном, (Rusya ve Özbekistan Arasındaki İlişkilerin Evrimi), 16: 3 (2016): Международные конфликты, (Uluslararası Çatışmalar), <https://journals.rudn.ru/international-relations/article/view/14768>.
- Бухари, Мирза Шамс О некоторых событиях в Бухаре, Коканде и Кашгаре, Записки Мирзи Шемса Бухари, (Buhara, Kokand ve Kaşgar'daki bazı olaylar hakkında), Изд. В тексте с переводом и приложениями В.В. (Mirzi Şems Buhari'nin Notları), (Казань: Гигорьев, 1861 г).

В Узбекистане построен самый длинный железнодорожный тоннель в ЦА, (Orta Asya'nın En Uzun Demiryolu Tüneli Özbekistan'da İnşa Edildi), <https://uz.sputniknews.ru/20160531/2921963.html>, [Erişim Tarihi: 6.2.2024]

Васильев, Д.В. Сборник Русского Георгифицерского Общества, Россия и Средняя Азия, (Rus Gürcistan Cemiyeti Koleksiyonu, Rusya ve Orta Asya,) 5 (153).

Газета.uz, Глобальная и региональная ситуация требует более активной поддержки ЕС интеграции в ЦА — Шавкат Мирзиёев, (Küresel ve Bölgesel Durum, Orta Asya'da Entegrasyon için AB'nin Daha Aktif Desteğini Gerektiriyor-Şevket Mirziyoyev) <https://www.gazeta.uz/ru/2022/10/27/eu-ca/>, [Erişim Tarihi: 17.2.2024]

Журнал «Китай», Узбекистан – Китай: дальнейшие перспективы развития всестороннего стратегического партнерства, (Özbekistan – Çin: Kapsamlı Bir Stratejik Ortaklığın Geliştirilmesine Yönelik İlave Beklentiler), http://www.kitaichina.com/rbestxinwen/202305/t20230516_800331128.html, [Erişim Tarihi: 6.2.2024]

Мамаджонов, А.Б. Узбекско-турецкие отношения: новый взгляд на историю и современное развитие, (Özbek-Türk İlişkileri: Tarihe ve Modern Gelişime Yeni Bir Bakış), Актуальные проблемы исторических исследований: взгляд молодых учений, (Tarihsel Araştırmanın Güncel Sorunları: Genç Öğretilere Bakış), Новосибирск, 2020.

Махмудов, Р. Внешняя политика современного Узбекистана, (Modern Özbekistan'ın Dış Politikası), Россия и новые государства Евразии, (Rusya ve Avrasya'nın Yeni Devletleri), 2021, 121–134.

Мирзиёев, Ш. Буюк келажегимизни мард ва олижаноб халқимиз билан биргаликда кураамиз, (Büyük Geleceğimizi Cesur ve Asil Halkımızla Birlikte İnşa Edeceğiz.),- Ташкент: Ўзбекистон, 2017.

Мунши, Мухаммад Юсуф Муким-ханская история, (Muhkim Han'ın Tarihi) (Ташкент: Академия наук Узбекской ССР, 1956).

Мухин, Владимир. «Коллективная оборона умирает, не родившись», (Kolektif Savunma Doğmadan Ölüyor), Независимая газета, 2 июля 2012, <http://www.ng.ru>, [Erişim Tarihi: 23.12.2023]

Наливкин, V. краткая история кокандского ханства, (Tarihsel araştırma: III. Enternasyonalin Materyalleri) (Kazan, 1886).

Постоянное представительство Республики Узбекистан при отделении ООН и других международных организациях в Женеве, (Özbekistan Cumhuriyeti'nin BM Ofisi Ve Cenevre'deki Diğer Uluslararası Kuruluşlar Nezindeki Daimi Temsilciliği) <http://uzbekistan-geneva.ch/istoriya-uzbekistana.html>, [Erişim Tarihi: 17.09.2023]

Президентреспублики Узбекистан, Лидеры Узбекистана И Китая Выступили За Дальнейшее Укрепление Отношений Всестороннего Стратегического Партнерства, (Özbekistan Cumhurbaşkanı, Özbekistan ve Çin Liderleri Kapsamlı Stratejik Ortaklık İlişkilerinin Daha Da Güçlendirilmesi Lehinde Konuştu), <https://President.Uz/Ru/Lists/View/4962>, [Erişim Tarihi: 6.2.2024]

Рахимжонович, Топильдиев Н. Политическая ситуация Кокандского ханства в 50–60-х годах XIX века, (19. Yüzyılın 50-60'lı Yıllarında Kokand Hanlığı'nın Siyasi Durumu), Исторические исследования: материалы III Междунар. науч. конф. (Казань: май 2015 г.).

Рогожин, А. А. Экспансия Китая В Узбекистан: Экономический Аспект, Анализ И Прогноз, (Çin'in Özbekistan'a Genişlemesi: Ekonomik Boyutu, Analizi ve Tahmini), Журнал Имэмо Ран, <https://www.afjournal.ru/2023/2/development-trends-and-risks/chinas-expansion-into-Uzbekistan-The-Economic-Aspect>, [Erişim Tarihi: 6.2.2024]

Стародубцев, Иван. Что нужно Турции в Нагорном Карабахе?, (Türkiye'nin Dağlık Karabağ'da neye ihtiyacı var?), <https://www.gazeta.ru/comments/column/articles/17626927.shtml>, [Erişim Tarihi: 29.1.2024]

Толипов, Ф. Узбекистан-Турция: в ожидании результатов от стратегических взаимоотношений, (Özbekistan-Türkiye: Stratejik İlişkilerin Sonuçları

Bekleniyor) CABAR, [.https://cabar.asia/ru/uzbekistan-turtsiya-vozhidanii-rezultatov-ot-strategicheskikh-vzaimootnoshenij](https://cabar.asia/ru/uzbekistan-turtsiya-vozhidanii-rezultatov-ot-strategicheskikh-vzaimootnoshenij), 2., [Erişim Tarihi: 11.2.2024]

Фомін, С.С. Багатовекторна Зовнішня Політика Узбекистану Як Важливий Засіб Вирішення Соціально-Економічних Проблем Країни, (Ülkenin Sosyo-Ekonomik Sorunlarının Çözümünde Önemli Bir Araç Olarak Özbekistan'ın Çok Vektörlü Dış Politikası), Проблеми Всесвітньої Історії, (Dünya Tarihinin Sorunları), 4: 16 (2021), 175 – 195.

Юсупалиева Дилафруз Кахрамоновна, Сотрудничество Между Китаем И Узбекистаном, (Çin ve Özbekistan Arasında İş Birliği), кафедра организации и управления учреждениями культуры и искусств, 2022, 22.

EKLER

EK 1: Taşkent “Repressiya Kurbanları Anısına” Müzesinde Kaufman

Görsel yazar tarafından Özbekistan-Taşkent'te bulunan "Qatag'on qurbonlari xotirasi" davlat müzeyi (State Museum "In Memory of the Victims of Repression") adlı müze'de çekilmiştir.

EK 2: “Küs Kerimov’a Güvence Verildi” İsimli Gazete Küpürü

K s Kerimov'a Güvence Verildi, Hürriyet, 24 Haziran 1994

EK 3: "Hoca Fena Yakalandı" İsimli Gazete Küpürü

Hoca Fena Yakalandı, Hürriyet, 27 Kasım 1999

**EK 4: Taşkent “Yulduzlar Muzeyi”nde Bulunan Muhteşem Yüzyıl Türk TV
Dizisinden Kanuni Sultan Süleyman Heykeli**

Görsel yazar tarafından Özbekistan-Taşkent’te bulunan Yulduzlar Muzeyi (Yıldızlar Müzesi)’nde çekilmiştir.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : ARGALI Medihanur

Uyruğu : T.C.

Eğitim

Derece	Üniversite ve Bölüm	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Milli Savunma Üniversitesi	2021
Lisans	Uludağ Üniversitesi	2018

Yabancı Dil

İngilizce

Rusça

Yayınları

.....
.....
.....

Tezden Türetilen Yayınları/Sunumları

.....